

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

А. М. Митко

Інформаційна демократія: реалії та виклики часу

Монографія

Луцьк
Вежа-Друк
2014

УДК 321.7:001.9:004.7
ББК 66.3(о)1с515
М 66

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол №3 від 30 жовтня 2014 року)*

Рецензенти:

Бабкіна Ольга Володимирівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ);

Турчин Ярина Богданівна – доктор політичних наук, директор Інституту гуманітарних і соціальних наук, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів);

Куц Галина Михайлівна – доктор політичних наук, професор кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди (м. Харків).

Митко А. М.

М 66 Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : [монографія] /
Антоніна Миколаївна Митко. – Луцьк : Вежа-друк, 2014. – 400 с.

ISBN 978-617-7181-65-0

У монографії комплексно досліджено проблеми та перспективи інформаційної демократії. Розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження і-демократії, подано трактування основних понять і термінів. Визначено структуру, функції та завдання інформаційної демократії для політичної системи. Проаналізовано нормативно-правову базу реалізації, системний характер, проблеми й тенденції і-демократії. Сформовано три моделі інфодемократії для політичної системи. Запропоновано концептуальні засади оптимізації процесів реалізації та функціонування і-демократії в політичній системі України.

Для викладачів, студентів, аспірантів, науковців, політиків, фахівців державних органів влади й місцевого самоврядування та всіх, хто цікавиться питаннями розвитку інформаційної демократії та проблемами транспарентності владних структур і політичної системи загалом.

**УДК 321.7:001.9:004.7
ББК 66.3(о)1с515**

ISBN 978-617-7181-65-0

© Митко А. М., 2014
© Маліневська І. П. (обкладинка), 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	9
1.1. Теорія інформаційної демократії в сучасній політичній науці.....	9
1.1.1. Демократичний транзит як джерело інформаційної демократії	9
1.1.2. Місце інформаційної демократії серед теорій демократії	12
1.1.3. Інформація та ІКТ – основа нових демократій	17
1.1.4. Трагування поняття «інформаційна демократія»	21
1.1.5. Інформаційна демократія та політичні системи	26
1.2. Поняття та механізми інформаційної демократії.....	31
1.2.1. Матриця сучасної інформаційної демократії	31
1.2.2. Теледемократія – перша історична форма інфодемократії	33
1.2.3. Електронна демократія та її різновиди як основна форма і-демократії ..	34
1.2.4. Сучасні школи дослідження е-демократії	38
1.2.5. Трагування електронного уряду як механізму е-демократії	41
1.2.6. Теорії спіндокторингу, гейткіпінгу та інших механізмів обмеження і-демократії.....	46
1.2.6. М'яка сила як механізм реалізації і-демократії на міжнародному рівні .	50
1.3. Джерельна база та методологія дослідження інформаційної демократії..	54
1.3.1. Дослідження основ інфодемократії у вітчизняній та зарубіжній політичній думці.....	54
1.3.2. Наукові розвідки політичної комунікації як елемента інформаційної демократії	63
1.3.3. Документна та нормативно-правова основа дослідження і-демократії ..	68
1.3.4. Методологічні засади наукової розробки.....	70
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ: СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ, ЗАВДАННЯ.....	77
2.1. Причини виникнення та системність інформаційної демократії	77
2.1.1. Детермінанти і-демократії.....	77
2.1.2. Інформаційна демократія в системі гілок влади	83
2.1.3. Завдання інфодемократії	85
2.1.4. Системний характер інформаційної демократії.....	89
2.1.5. Інформаційна демократія та політичні режими	90

2.1.6. Інформаційна демократія та лібералізм.....	95
2.2. Політична комунікація та інші внутрішні чинники інформаційної демократії.....	97
2.2.1. ІКТ та масова комунікація.....	97
2.2.2. Політична комунікація та і-демократія.....	100
2.2.3. Всесвітня мережа та її вплив на політичні комунікації	103
2.2.4. Гейткіпінг та транспарентність інформаційної демократії	107
2.2.5. Інформаційні інтеракції.....	113
2.2.6. Громадська думка як внутрішній чинник і-демократії	117
2.3. Глобальна природа інформаційної демократії.....	120
2.3.1. Глобалізаційні процеси та і-демократія.....	120
2.3.2. Специфіка глобалізації інформаційних процесів	124
2.3.3. М'яка сила як прояв інформаційної демократії на міжнародному рівні.....	127
2.3.4. Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва	132
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	140
3.1. Нормативно-правова база інформаційної демократії в країнах світу	140
3.1.1. Право на інформацію: світовий досвід	140
3.1.2. Право доступу до офіційної інформації.....	144
3.1.3. Законодавство щодо використання ІКТ в США та ЄС	147
3.1.4. Національне правове регулювання і-демократії.....	156
3.1.5. Інформаційна безпека в правовому полі.....	160
3.2. Моделі інформаційної демократії	165
3.2.1. Технократична модель і-демократії	165
3.2.2. Процесуальна модель інформаційної демократії.....	182
3.2.3. Консультативна модель інфодемократії	193
3.3. Тенденції та проблеми і-демократії	209
3.3.1. Зростання ролі інформації, знань та інформаційна нерівність	209
3.3.2. Цифрова нерівність та нова он-лайн еліта.....	215
3.3.3. Збільшення значення освіти та підготовки кадрів для інформаційно-аналітичної сфери.....	217
3.3.4. ІКТ – невід’ємна складова політичної системи	221
3.3.5. Контроль інфопростору політичними інститутами.....	227
3.3.6. Спіндокторинг та маніпулювання в політичній системі за допомогою ІКТ	232

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНА Й ІНФОРМАЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ: НОВИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ.....	239
4.1. Особливості й етапи розвитку інформаційного простору в Україні	239
4.1.1. Вхідження України у світовий інфопростір	239
4.1.2. Зародження інфодемократії в Україні (1991 р. – кін.1990-х рр.)	244
4.1.3. Екстенсивний розвиток і-демократії (кін. 90-х рр. ХХ ст.–2004 р.)	247
4.1.4. Модернізація інформаційного простору України (2005–2010 рр.).....	252
4.1.5. Проблеми та тенденції і-демократії 2010–2013 рр.	265
4.1.6. Сучасний етап інфодемократії (з 2014 р. й донині).....	277
4.2. Реалізації інформаційної демократії в Україні	278
4.2.1. Інфодемократія в системі державного управління	278
4.2.2. Проекти технократичної моделі і-демократії в Україні.....	282
4.2.3. Реалізація консультативної моделі інфодемократії.....	284
4.2.4. Проблеми впровадження процесуальної моделі інформаційної демократії	289
4.2.5. Досягнення та проблеми України у впровадженні і-демократії на міжнародному рівні.....	294
4.3. Майбутнє інформаційної демократії в Україні	300
4.3.1. Нормативно-правові завдання	300
4.3.2. Організаційні завдання	304
4.3.3. Технічне впровадження і-демократії	315
4.3.4. Задачі інфодемократії на міжнародній арені.....	319
4.3.5. Координаційна діяльність держави процесами і-демократії.....	321
4.3.6. Освітні завдання	327
ВИСНОВКИ.....	332
ДОДАТКИ	343
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	356

ВСТУП

Останні десятиліття дедалі більше актуалізують ідеї демократії, що є результатом розчарування світової громадськості тоталітарними й авторитарними формами правління. Успішний соціально-економічний, політичний і культурний розвиток країн із демократичним устроєм, що побудували інформаційне суспільство, призводить до акцентування уваги дослідників на нормах і цінностях, передусім, інформаційної демократії, які ґрунтуються на забезпеченні права громадян на інформацію та правовій регламентації принципу відкритості, доступності громадських установ і державних органів. Причому гарантування права на інформацію рівнозначне накладанню конституційних обов'язків на управлінські органи розкривати інформацію. Визнання тільки однієї з цих форм є недостатнім для доступу до інформації, що представляє суспільний інтерес. Це по-перше.

По-друге, обмін інформацією в процесі суспільно-політичного розвитку є невід'ємною складовою політичного процесу. Всі цивілізації потребували комунікації та найменші зміни в них призводили до руйнування одних і заснування нових видів політичного устрою. Інформація стала фундаментальною основою демократії, оскільки інформування більшості було покладено в основу механізму суспільного контролю над державою меншістю. Через інформацію здійснювався постійний зворотній зв'язок влади й суспільства.

По-третє, засоби масової комунікації стали одним із основних інструментів впливу на політичний процес. Під час переходу суспільства від тоталітарного чи авторитарного режиму до демократичного мала місце зміна базових функцій ЗМК. Не випадково автор терміну «інформаційна демократія» М. Рокар, зосередившись на приватному аспекті суспільно-політичних відносин, підкреслював, що серцевиною демократії є реальність взаємозв'язків між виборними особами, засобами масової інформації і виборцями. Виділивши дві головні складові інформаційної демократії – загальне виборче право та вільну інформацію, М. Рокар вбачав необхідність їхнього застосування без маніпуляцій та обману політтехнологів.

По-четверте, стрімкий розвиток інформаційних технологій та мас-медіа перетворили сучасний світ у глобальну інформаційну мережу, яка не може існувати в умовах недемократичного суспільства. Науковці, політологи, активно досліджуючи в цих умовах питання інформаційної демократії, прагнуть виявити особливості впливу інформаційного суспільства на різнобічні аспекти життєдіяльності людського соціуму, переважно дотримуючись соціоцентричних, соціокультурних і соціально-економічних підходів інтерпретації дійсності. Отже,

враховуючи зазначене, вважаємо тему політико-системного виміру інформаційної демократії актуальною та важливою для вивчення, оскільки досвід європейських держав доводить, що така форма демократії має перспективу.

По-п'яте, стан розробки та інтерпретації цієї проблематики в політології, зокрема у вітчизняній політологічній науці, потребує цілісних праць, які б висвітлювали взаємозв'язок понять «інформація» та «демократія», що до наших днів набули широкої популярності та вимагають наукових напрацювань фахівців. На нашу думку, концепт інформаційної демократії варто аналізувати через характеристику історичних і сучасних видів демократії, її місце в цій системі та роль інформації в кожному окремому випадку.

Монографію виконано в рамках науково-дослідних робіт кафедри міжнародної інформації СНУ ім. Лесі Українки «Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору» в 2010–2012 рр., «Інформація та комунікація в сучасному світі» у 2012–2014 рр. (*державний реєстраційний №0112U001779*), держбюджетної теми «Інформаційна підтримка транскордонного співробітництва України» у 2013–2015 рр. (*держреєстраційний №0113U002221*) та індивідуальної теми «Політико-системний вимір інформаційної демократії» (*держреєстраційний №0112U006512*).

Мета роботи – дослідити особливості становлення та розвитку, проблеми й перспективи інформаційної демократії.

Мета дослідження обумовлює такі *завдання*:

- обґрунтувати концептуальні засади інформаційної демократії в межах структурно-функціонального й політико-системного підходів;
- систематизувати трактування поняття «інформаційна демократія» та запропонувати критерії їх типологізації;
- проаналізувати ступінь наукової розробки проблеми й описати методологічну базу політико-системного виміру інформаційної демократії;
- визначити систему детермінації інформаційної демократії та її структурно-функціональні складові;
- виявити взаємозалежності, взаємовплив політичної комунікації та інших внутрішніх чинників на інформаційну демократію;
- схарактеризувати глобальну природу інформаційної демократії;
- дослідити політико-правове поле становлення та регулювання інформаційної демократії в країнах світу;
- виокремити моделі інформаційної демократії в сучасних політичних системах і простежити особливості їхнього впровадження в розвинених країнах світу;

- прослідкувати тенденції та визначити проблеми становлення, функціонування інформаційної демократії в глобальному світі;
- проаналізувати сучасний стан входження України у світовий інформаційний простір;
- визначити позитивні сторони й проблемні аспекти реалізації інформаційної демократії в Україні;
- запропонувати систему заходів щодо оптимізації процесів формування інформаційної демократії в Україні.

Об'єктом дослідження є інформаційна демократія як динамічна характеристика сучасної політичної системи.

Предмет дослідження – структурно-функціональна характеристика, тенденції та проблеми становлення інформаційної демократії в світовому просторі.

Для вирішення поставлених завдань використано основні загальновідомі групи методів: філософські (або фундаментальні) методи наукового пізнання, загальнонаукові та спеціальні *методи і підходи*. Зокрема використано аналіз, синтез, дедуктивний метод, міждисциплінарний, методологічного плюралізму, концептуальний, комплексний та цивілізаційний підходи, системний аналіз, метод систематизації та класифікації, методи аналізу, синтезу, об'єктивності, узагальнення, аналогії, прогнозування та передбачення, метод експертних оцінок. Всебічно використано мережевий підхід.

Джерельна база дослідження включає: документальні джерела (офіційна документація, посадові інструкції, положення управлінь, рішення рад різних рівнів); статистичні матеріали (довідки, реєстри органів юстиції, щорічні та щоквартальні звіти органів влади, місцевого самоврядування, офіційні дані сайтів органів влади й місцевого самоврядування, політичних партій, організацій політичного й громадського спрямування); публікації та повідомлення вдрукованих, аудіовізуальних та електронних засобах масової комунікації (новини, аналітика, прес-релізи, політичні програми, офіційні коментарі на радіо- та телеефірах); дані опитувань провідних соціологічних служб і соціологічні дослідження. Також використана наукова література (монографії, фахові статті, публікації в наукових виданнях, матеріали науково-практичних конференцій) та нормативна база (законодавчі акти щодо діяльності учасників інформаційного простору й регулювання відносин між ними).

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Актуальність теми дослідження сучасних теорій демократії зумовлена тим, що інтерес до неї не зменшується, а демократизація сучасного суспільства лише набуває нових якісних рис. На сьогодні все частіше йде мова про особливу роль поінформованості суспільства, відкритість влади та компромісний характер відносин між громадянами, органами влади й місцевого самоврядування. Саме інформаційна демократія як новий тип політичного режиму об'єднує демократичні цінності й інформаційну відкритість влади та політичної системи. Для того, щоб демократія реалізовувала інтереси громадян, а не бюрократичного апарату, суспільство повинно бути готовим до інноваційних введень, якими є нові для пострадянського суспільства категорії інформаційної демократії, саме з цієї позиції варто сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження нової форми демократії – інформаційної.

1.1. Теорія інформаційної демократії в сучасній політичній науці

1.1.1. Демократичний транзит як джерело інформаційної демократії

Як відомо, поняття «демократія» походить від грецьких $\delta\eta\mu\omicron\varsigma$ – «демос» (народ) та $\kappa\rho\alpha\tau\iota\alpha$ – «влада». Первинне розуміння демократії сформулював ще Аристотель у «Політиці», де зазначив, що найбільш чистою демократією є така, що забезпечує рівність – вона прописана законом цієї держави, й бідні не піддаються більшому утиску, аніж багаті, верховна влада не належить жодному з цих прошарків й обидва вони беруть у ній участь [9, с. 8]. Якщо вважати, що свобода й рівність є найважливішими ознаками демократії, то ідеальне її втілення – участь усіх громадян у державному управлінні.

За найпоширенішим визначенням демократія – це державний режим, стан політичного життя, за якого державна влада здійснюється на основі принципів широкої й реальної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики, утворенні та діяльності органів державної влади. У політологічному словнику зазначено, що демократія – це не тільки участь у виборах і референдумах, а й згода народу жити в умовах існуючої влади, виконувати, дотримуватися її настанов; безсумнівна цінність, яка не припускає жодних обмежень; духовний стан людей, характер їхніх уявлень про самих себе, про свої права, можливості й обов'язки; важлива й універсальна політична умова й засіб

оптимізації, функціонування й удосконалення суспільства держави, вільного розвитку особистості [344, с. 178–180].

Виділяють такі основні риси демократії: верховенство права як загальна міра свободи й рівності в суспільстві; принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу, судову; принципи політичного плюралізму, виборності представницьких органів державної влади, колегіальність у діяльності державного апарату тощо. Різноманітне теоретичне вирішення суперечностей між ідеалом демократії та її реальністю знаходить свій вияв в існуванні багатоманітних концепцій демократії.

Кожна держава в різний спосіб переходить до демократії та у той час, проте тільки тоді, коли суспільство готове прийняти такий режим. Такий перехід до демократії розуміють як тимчасовий процес, який із середини 80-х рр. отримав назву «*демократичний транзит*». Він містить у собі намагання розвинути політичні інститути демократії, але ці інститути набувають у національному контексті зовсім інших функцій, формуючи нові системи відносин [448, с. 81–83].

Демократичний транзит є нечітким періодом часу, який протікає між падінням режиму й моментом, коли важелі влади опиняються під повним контролем демократичного режиму, що змінює його. Зазвичай закінчується, коли завершується інституалізація демократії, виникають демократичні інститути й конституція, демократичні керівники очолюють владу, визнану армією і номенклатурою, стають можливими мирні переходи влади [517]. Звертаємо увагу на цей термін, оскільки, на нашу думку, демократичний транзит «приносить» державі можливість становлення інститутів інформаційної демократії.

Досліджуючи демократичні транзити в різних регіонах світу, вчені-транзитологи відштовхуються від постулату про те, що процес зародження та дозрівання демократії не обов'язково повинен бути однаковим та універсальним як у соціальному плані, так і за тимчасовою довжиною, оскільки поведінка та дії політичних акторів у такий період чимало обумовлені комбінацією внутрішніх (ендогенних) і зовнішніх (екзогенних) факторів [243]. Іншими словами, для кожного етапу транзиту й для кожного регіону є власний алгоритм успішного переходу до демократії. Але в алгоритмі управління цим переходом знаходимо загальні кореляційні (позитивні й негативні) зв'язки, розуміння яких може бути корисним і з науково-теоретичної, і з практичної точки зору. Потенціал дослідження посткомуністичних трансформацій у рамках порівняльної політології і транзитологічної парадигми ще далеко не вичерпаний і потребує детального вивчення, але оскільки не є предметом нашого дослідження, обмежимося лише загальними означеннями демократичного транзиту як «ешелону», що «доставляє» демократію в ті держави, що потребують такого режиму.

Демократії в різних країнах мають яскраво виражений національний характер і формуються під впливом ментальності окремого народу. Варто відзначити глобальний характер транзитних процесів. Учені виокремлюють *насильницькі та ненасильницькі транзити*. Л. Уайтхед у роботі «Інтернаціональний вимір демократизації: огляд альтернатив» [688] наголошує на застосуванні трьох видів насильницького ослаблення авторитаризму та нав'язування демократії – *злиття* (англ. – *incorporation*), *вторгнення* (англ. – *invasion*) і *злякування* (англ. – *intimidation*) [40].

Існують два підходи аналізу внутрішніх факторів демократичних транзитів – структурний та процедурний. У першому випадку (С. Ліпсет [608], Г. Алмонд та С. Верба [527], Д. Растоу [652], Р. Інглхарт [593]) опорним чинником є держава та національні, соціально-економічні та культурно-ціннісні умови й передумови демократії, у другому (О'Доннелл [635], Ф. Шміттер [656; 695], Т. Карл [695], А. Пшеворський [393; 641], Х. Лінц [558; 607]) – вибір та послідовність конкретних рішень і дій тих політиків, від яких залежить процес демократизації [517].

Особливістю демократичного транзиту в пострадянських країнах є те, що на відміну від «класичних» поставторитарних транзитів, тут доводиться вирішувати проблему одночасності політичних й економічних реформ. І хоча обидві цілі підкріплюють одна одну – демократизація сприяє просуванню до ринку, ринок створює економічну та соціальну базу демократії, у той же час однакова реалізація цих двох завдань створює взаємні перешкоди. Порівняльний аналіз свідчить, що для успішних демократичних транзитів характерні, передовсім, послідовна політична демократизація, побудова та закріплення ефективних демократичних інститутів, а потім створення системи соціальних гарантій і посередницьких інститутів між державою та ринком [243]. Прикладом таких процесів є держави пострадянського простору (Східної Європи: Україна, Росія, Білорусь, Молдова; Закавказзя: Грузія, Азербайджан, Вірменія; Прибалтики: Литва, Естонія, Латвія та інші), які проводять на сьогодні трансформаційні зміни, сутність і масштаб котрих можна визначити як демократичний транзит [262].

Процес політичних і соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного ладу в найзагальнішому сенсі, визначають як *демократизацію*. Як пише російський політолог А. Мельвіль, «історія становлення та розвитку демократичних норм і практик говорить про те, що демократія – це процес, процес розвитку, розширення й оновлення ідей та принципів, інститутів і процедур» [248]. Тобто впровадження демократії є процесом демократизації, що відбувається постійно. Цей термін адекватно відбиває різноманітність зовнішніх і внутрішніх обставин, особливостей та поліваріативності підсумків процесу демократичного розвитку.

Обґрунтовуючи демократизацію як часовий процес, який триває певний час, С. Хантінгтон уводить поняття «хвиля демократизації», під яким розуміє групу переходів «від недемократичних режимів до демократичних, що відбуваються в певний період часу, кількість яких значно перевищує кількість переходів у протилежному напрямі в цей період» [479].

Науковець виділив такі хвилі демократизації:

- перша, довга хвиля демократизації (1828–1926 рр.);
- перший відкат (1922–1942 рр.);
- друга, коротка хвиля демократизації (1943–1962 рр.);
- другий відкат (1958–1975 рр.);
- третя хвиля демократизації починається з 1974 р. і триває до нині.

Аналізуючи глобальні процеси в сучасному світі, доходимо до висновку, що хвилеподібна складова, про яку писав С. Хантінгтон, стає очевидною. Глобальний успіх демократії в 1970–90-ті рр. поступово переходить на спад, тому є необхідність пошуку нових форм демократії, які б спровокували нову хвилю підйому демократії. На нашу думку, такою формою може бути інформаційна демократія. В останні десятиліття ХХ–поч. ХХІ ст. значення інформації в політичних процесах істотно зросло в усьому світі. Нещодавно ця, так звана третя хвиля, означала вступ індустріальних суспільств у постіндустріальну (інформаційну) фазу свого розвитку (коли інформація стає основним видом вироблюваного товару), на сьогодні можна сміливо стверджувати, що «третя хвиля» охопила навіть ті суспільства, які ще не є постіндустріальними [405].

1.1.2. Місце інформаційної демократії серед теорій демократії

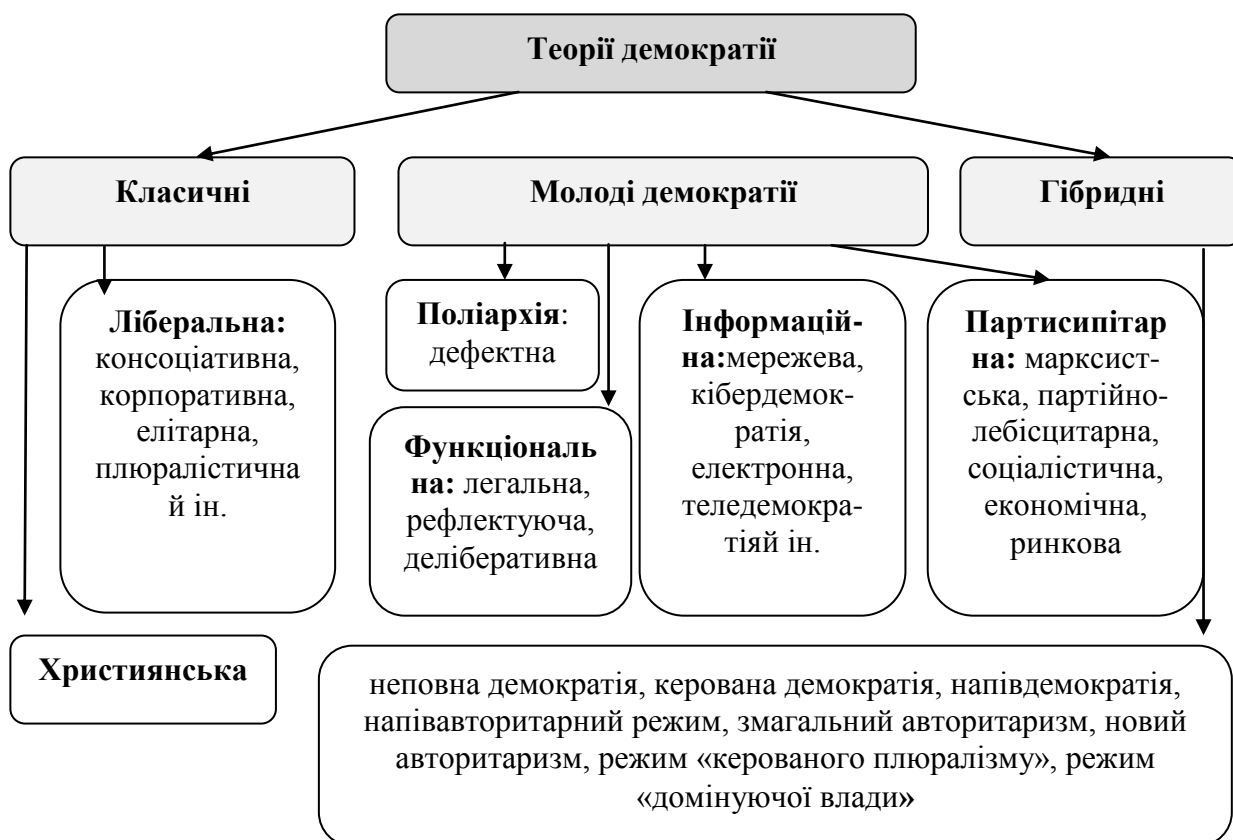
Підвищений інтерес до нових форм демократії наприкінці ХХ ст.–поч. ХХІ ст. пов'язаний із пошуком державами, які позбавились авторитарних і тоталітарних режимів, досконалої форми правління. Політичний досвід розвинутих країн зіграв свої позитивну роль і вплинув на вибір форми правління демократичних за своєю сутністю. Як зазначає А. Салмін, з чим важко не погодитися, демократія – це найвпливовіша політична ідея ХІХ ст., що стала на початку ХХ ст. політичною реальністю, до середини століття – геополітичною реальністю, а до його кінця – універсальною [420, с.10].

Згідно з ціннісним підходом до визначення демократії учені визначали, що нині існують ліберальні, консервативні, популістські, комуністичні та анархістські трактування демократії, плюралістичні та елітарні концепції демократії, ідеї прямої та представницької демократії, моделі охоронної і партиципаторної демократії [21]. Так, підсумовуючи різні підходи, російський політолог Л. Сморгунов виділяє дві основні теоретичні групи демократичних

концепцій: ліберально-демократичну та радикально-демократичну [438, с. 59]. Американський політолог А. Ліджфарт виокремлює дві групи теорій демократії: мажоритарну та консенсуальну (або ліберальну чи поліархію) [227].

Зростання взаємовпливу демократії та глобалізації підштовхує Ф. Шміттера [507] до поділу демократичних теорій на глобалізовані та космополітичні [21]. Відповідно до ретроспективного аналізу, узагальнюючи існуючі класифікації теорій демократії, поділимо їх на три групи – класичні, молоді, гібридні – та графічно представимо взаємозв'язки між ними на мал. 1. 1 [291].

Історично першою концепцією демократії та формою її практичного втілення була *класична ліберальна демократія*. Згідно з ідеєю індивідуальної свободи ліберальна демократія на перший план ставить громадянську свободу як незалежність особистого життя індивіда від політичної влади. Забезпечення громадянської свободи ґрунтується на реалізації особистих прав і свобод індивіда: на життя й недоторканність особи, на свободу і на спротив насильству, на власність і вільну економічну діяльність, свобод приватного життя (недоторканності житла, таємниці листування, свободи пересування й вибору місця проживання тощо).

Мал. 1. 1. Класифікація теорій демократії в сучасній політології

Концепція *християнської демократії* отримала широку політичну практику у ФРН, Австрії, Франції, Італії. Християнська демократія покликана знайти певні компроміси між ринковою економічною ефективністю та соціальною справедливістю в рамках правової держави. Найголовнішими ознаками християнської демократії є пріоритет природних прав особистості та принципів свободи, солідарності й спільного блага, які має приводити у гармонійну відповідність держава та її органи. Християнські демократи виступають за сильну державу та проти політизації суспільного й приватного життя [439].

У ХХ ст. демократія стає плюралістичною. У теорії демократії спостерігаємо таку тенденцію: якщо раніше в трактуванні демократії переважав нормативістський підхід, пов'язаний з визначенням цілей, цінностей, джерел інформації, то в подальшому головним став процедурний підхід, пов'язаний зі спробами зрозуміти природу демократичних інститутів, механізм їхнього функціонування, причини розвитку та занепаду демократичних систем [21]. Так, Г. Ділігенський при визначенні демократії акцентує увагу на інститутах, що дозволяють громадянам певною мірою впливати на владу й політику. Учений відносить до демократичного таке суспільство, яке надає людям визначену ступінь свободи самовизначення особистості – вибір форми діяльності, місця проживання та роботи, переконань і джерел інформації і т. д. [119].

Абсолютизація індивідуальної свободи спричиняє соціальну поляризацію суспільства, загострення класової боротьби, породжує політичну нестабільність тощо. Подолати ці недоліки покликана концепція *плюралістичної демократії* (від «*pluralis*» – *множинний*), як сучасний різновид ліберальної демократії. Така демократія ґрунтується на врахуванні всієї множинності, багатоманітності соціальних інтересів. Основна її ознака – відкритий характер прийняття рішень через представницькі органи влади. Представники цієї концепції (Г. Ласкі [601], Д. Труман [565], Р. Мертон [251]) залишаються на позиціях елітаризму, розглядаючи демократію не як владу народу, а як владу за згодою народу.

До цієї ж групи належить концепція *елітарної демократії*, сутність якої полягає в тому, що якщо «маси» (народ) не цікавляться політикою, не мають відповідних знань, навичок та інформації, не вміють приймати політичні рішення, то найефективнішим державним механізмом, де прийняття політичних рішень належить компетентним спеціалістам – еліті. Основоположник такого підходу Й. Шумпетер [511] назвав свою концепцію «теорією лідерів, що змагаються». Російський філософ І. Ільїн, підтримуючи позицію Й. Шумпетера, зазначає, що демократія заслуговує визнання та підтримки лише тому, що вона здійснює справжню аристократію, а та, в свою чергу, не вироджується, оскільки до її складу входять найкращі представники народу [156, с. 23].

Консоціативна демократія (від «*consociation*» – *група суспільного єднання*) є

однією з модифікацій теорії плюралістичної демократії [394]. Її запропонували А. Лейпхарт [605] і Д. Аптер [8; 530]. За своїм змістом до концепції консоціативної демократії близька концепція *корпоративної демократії*. Основна відмінність між ними полягає в тому, що плюралістична демократія передбачає політичне представництво всієї багатоманітності соціальних інтересів, а корпоративна демократія обмежує це представництво лише найвпливовішими об'єднаннями [394].

Обмеженість концепцій ліберальної, плюралістичної та корпоративної демократії спонукає політологів шукати інші теоретичні моделі демократичного здійснення державної влади. Таким чином виникли молоді демократії другої половини ХХ ст. Однією з них є концепція *партисипітарної демократії* (від «*participer*» – *брати участь*). Така форма демократії передбачає активну участь громадян в обговоренні та прийнятті рішень із найголовніших проблем суспільного життя та державного управління, свідому й активну участь у політичних процесах, зокрема у виборах.

У партіципаторному суспільстві громадяни добре поінформовані, зацікавлені у власному залученні до процесів державного управління та виборів [394]. Американський політолог Б. Барбер відзначає: «Демократія участі, таким чином, розуміється як пряме управління освічених громадян. Громадяни – це не просто індивіди, що діють у приватній сфері, а добре проінформовані суспільні громадяни» [534].

Головною особливістю *марксистського розуміння демократії* є розгляд її у нерозривному зв'язку з матеріальними умовами життя суспільства та його класовою структурою. Вищим типом демократії марксизм визнає соціалістичну, або пролетарську, демократію. Представницькі органи влади хоча й обираються населенням, але перебувають під жорстким партійним контролем так само, як і вибори та ЗМІ. Акцент на партійній приналежності знаходимо також і в *партійно-плебісцитарній* теорії демократії, що передбачає зайнятість політикою всіх соціальних груп, а пріоритет закріплений за політичними партіями.

Е. Даунс розробив *економічну теорію демократії* [564], розуміючи її так: суперництво на виборах створює політичний ринок, де політики представлені як підприємці, що бажають отримати владу, а виборці – споживачі, що голосують за ту чи іншу партію, яка найближче відбиває їхні інтереси. Основні положення економічної теорії знайшли відображення в *ринковій теорії демократії*, яка заснована на законах ринкової економіки шляхом експансії цих законів та звичаїв на всі сфери [21].

На сьогодні найдосконалішою концепцією народовладдя більшість науковців вважають *поліархію* Р. Даля (від «*polis*» – *багаточисельний*, «*archi*» – *головний, старший*, *поліархія* – *влада багатьох*) [107], у зв'язку з чим ми виділяємо її в

окрему групу. Вчений зазначав, що «поліархія – є політичний порядок, що відрізняється двома масштабними характеристиками: громадянські права надані відносно великій кількості дорослих, а самі ці права дозволяють проявляти незгоду й шляхом голосування зміщувати найвищі посадові особи в державному управлінні». Виборча кампанія проходить в умовах свободи асоціацій, свободи слова та наявності захищених законом альтернативних джерел інформації. Громадяни мають право висловлювати свої думки без загрози суворого покарання з найширшого кола політичних питань, включаючи критику посадових осіб, уряду, режиму, соціально-економічного порядку та панівної ідеології [105].

Характеризуючи демократичні процеси ХХ ст., професор Ф. Вефорт використовує термін «нові демократії», під якими розуміє демократії, що перебувають у процесі становлення [68, с.125–139]. Досліджуючи молоді демократії кінця ХХ ст., В. Меркель та А. Круасан розробили теорію «*дефектної демократії*» [249], що ґрунтується на теорії поліархії. Учені визначили шість параметрів характеристики політичних режимів: легітимація панування; доступ до панування; монополія на панування; домагання на панування; структура панування й спосіб здійснення панування.

Модель *легальної демократії* розглядає демократію як засіб, який міг би відгородити людей від посиленого втручання уряду в життя; стоїть на позиціях відокремлення держави від громадянського суспільства та підтримують принципи правової держави [477].

А. Етціоні запропонував концепцію *рефлексуючої демократії* [576], при якій влада чутливо реагує на імпульси та заборони, що доходять від суспільства. Саме така чутливість, готовність до діалогу і є демократичною політикою. Основна думка спирається на процедури, що забезпечують не виконання функцій владою, а врахування в політичному управлінні суспільної думки та цілковиту підпорядкованість її владним структурам.

До моделі рефлексуючої демократії близька ідея *деліберативної демократії*, яку розробив Ю. Хабермас. Німецький філософ запропонував урахувати багатоманітність форм комунікації, у яких спільна воля створюється не лише на основі етичної згоди, але й за допомогою урівноваження інтересів і досягнення компромісу щодо раціонального вибору засобів. Усі питання Ю. Хабермас зводить до комунікативних умов та процедур, які через демократичну суспільну думку надають владі легітимності [476].

Держави, що належать до так званої «третьої хвилі» демократизації, зараховують до проміжних форм політичних режимів. Їх називають гібридними формами. Дослідники, аналізуючи ці політичні режими, удаються до різних означень: «неповна демократія», «керована демократія», «напівдемократія», «напівавторитарний режим», «змагальний авторитаризм», «новий авторитаризм»,

режим «керованого плюралізму», режим «домінуючої влади» тощо [594].

1.1.3. Інформація та ІКТ – основа нових демократій

Обмін інформацією в процесі культурного, економічного, соціального, політичного розвитку є невід'ємною частиною розвитку людства. Будь-які цивілізації потребують комунікації і найменші зміни в них призводять до руйнування чи заснування нових видів політичного устрою. Інформація також була центральною частиною демократії з тих часів, коли зроблено акцент на необхідність інформування громадян до більш сучасних рухів за відкритість уряду, що розпочалися в 60–ті рр. ХХ ст. Дослідники за допомогою історичного підходу доводять, що завжди існував суспільний контроль над державою через інформацію, який діяв як джерело постійного зворотного зв'язку.

У цьому ж напрямі розглядав роль інформації в демократичному суспільстві Р. Абдєєв, який виділив інформацію в окрему гілку влади: «Держава може мати процвітаючу економіку й прогрес у соціально-культурному плані лише при взаємодії п'яти незалежних влад: законодавчої, виконавчої, судової, влади інформації і влади інтелекту, причому останні дві влади повинні пронизувати всі інші» [1, с. 96–97].

Використання інформаційно-комунікаційних технологій сучасним громадянським суспільством та політичною системою вимагають пошуку нових форм демократій, що на початку ХХІ ст. стало характерною рисою західної наукової думки та практики. Ще в 1794 р. Ж.-А. де Кондорсе розглядав питання прогресу цивілізації, пов'язуючи його з розвитком інформації [201]. Американський науковець Г. Маклюєн уважав найважливішим фактором розвитку суспільства інформаційні технології та їх маніпулятивний вплив [67]. Обидва ці чинники – зростання значення інформаційно-комунікаційних процесів та їх маніпулятивний вплив – мають не аби який вплив на інформаційну демократію та відображають об'єктивну реальність не лише сучасної політичної системи [274].

Основна мета нових демократій – формування нових форм взаємодії різних груп суспільства на основі добровільного об'єднання індивідів при вирішенні конкретної ситуації. Органи влади в цьому випадку мають завдання забезпечити безперервну комунікацію членів суспільства. Така тенденція призводить до зростання ролі громадян і їхнього впливу на державу через усунення технократії, забюрократизованості владних структур, підвищення рівня професійної політики. Вирішення цих проблем вбачаємо в розвитку нової форми – *інформаційної демократії* [164, с. 268]. Проте елементи цієї форми можна віднайти в досить давній історії. У рамках історичного підходу до інформаційної демократії підкреслено, що протягом багатьох століть спонтанне повсякденне спілкування

служувало джерелом інформації, її оцінки й формування колективної думки.

Інформаційна демократія потребує міцних діалогових зв'язків між державою й громадянським суспільством. Саме новітні інформаційно-комунікаційні технології відкривають перспективи національної та локальної державної політики, що доходить до громадян через Інтернет, електронну пошту й інші інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), яку підтверджують певні західні експерименти з електронним голосуванням, електронними посібниками виборця тощо [570].

Підґрунтям виникнення поняття «інформаційна демократія» стала теорія переходу від індустріального до інформаційного суспільства Дж. Нейсбіта [164, с. 470]. До основних характеристик інформаційного суспільства зараховуємо такі: 1) роздроблення масового суспільства, поява малих соціальних груп, які диференціюють інтереси, товари, засоби масової інформації; 2) перехід від економіки виробництва товарів до економіки послуг, поділ великих на дрібні підприємства; 3) поділ населення за родом занять: перевага професійно-технічного класу, зміна соціальних цінностей через клас «білих комірців», які менш консервативні; 4) зростання суспільної ролі теоретичного знання як джерела нововведень та політичних формулювань; 5) контроль технології та технологічної оцінки з метою збереження ресурсів для майбутнього; 6) прийняття рішень через створення нової «інтелектуальної технології», скорочення часу на їх прийняття; рішення інтегровані й стосуються декількох сфер суспільного буття [110].

Теорія інформаційного суспільства створює концептуальні засади дослідження інформаційної демократії в політичному просторі як системи комунікативних зв'язків. Одразу зазначимо, що науковці дискутують щодо двох термінів сучасних інформаційних процесів, а саме з'ясовують характер понять «комунікаційний» та «комунікативний». Аналіз відповідних наукових джерел засвідчив широкий і неоднорідний спектр тлумачень самого поняття «комунікація» та, відповідно, варіативність підходів до створення категоріального апарату. Також стало очевидним, що в наукових підходах до комунікаційного процесу існують певні парні антагоністичні течії, що протидіють і спрямовують розвиток вивчення проблеми в різні русла. Для внесення ясності в категоріальний апарат дослідження доцільно встановити різницю між значеннями понять «комунікаційний», «комунікативний». Проаналізувавши різні джерела [457; 304; 109; 521], ми дійшли висновку, що ці терміни використовують, в основному, як синоніми. Проте в науковій літературі інших напрямів є спроби їхньої диференціації. Так, Т. Ткач зазначає, що в англійській мові від латинського «communicatio» виникли наукові терміни «communication» (комунікація), «communicativeness» (комунікативність), і кожен із них має похідний прикметник.

Однак прикметник «communicative» активно використовують в усіх галузях (як синонім). Тому серед варіантів перекладу прикметника «communicative» українською мовою знаходимо і «комунікативний», і «комунікаційний». Це вносить помітні суперечності в сучасне визначення та функціонування термінології. Поняття «комунікаційний» характеризує загальний процес комунікації; функціонує в сфері встановлення каналів зв'язку та засобів їх реалізації; пов'язане більше з технічною сферою суб'єктів комунікації. Поняття «комунікативний» описує певний етап, період комунікації; функціонує в сфері контактування, взаємодії між окремими комунікантами; пов'язане з якісною сферою суб'єкта комунікації, людським фактором. Погоджуємося з визначенням, що подано в словнику слововживань [435]: комунікаційний – який стосується комунікації – шляхів сполучення, транспорту; пов'язаний з комунікацією: комунікаційні шляхи, комунікаційна мережа. Комунікативний – який стосується комунікації як спілкування, інформації: комунікативна функція мови, комунікативний зв'язок, комунікативне членування речення.

В умовах інтенсивної інформатизації та глобалізації в новітній методології наукових досліджень важливого методологічно-концептуального статусу набуває інтелектуальний, інноваційний та інформаційний ресурси [220]. Ця теорія як парадигма суспільного розвитку певним чином поєднала в собі всі найкращі здобутки людства, дала поштовх позитивним зрушенням у нетехнічних сферах людської життєдіяльності, в тому числі й політологічних дослідженнях. На думку Дж. Нейсбіта, розвиток мережі мас-медіа з часом призвів до того, що ІКТ стали використовуватися для інформування громадян із широкого спектру питань у різних сферах життєдіяльності, для обговорення законопроектів та нормативно-правових актів у процесі підготовки та прийняття політичних рішень. Комунікація перейшла на такий якісно новий рівень розвитку, який зробив її необхідною владі [315].

Розвідки джерел про виникнення такої форми демократії як інформаційна, на нашу думку, слід почати зі з'ясування сутності «ідеальної демократії». Пошуки оптимальної моделі справедливого влаштування суспільного життя тривають протягом всієї історії людства. Концепція демократії в цьому процесі завжди пануюча й найвпливовіша. Демократія у вузькому значенні – форма правління, в якій стратегічні рішення приймаються більшістю голосів громадян. Проте це визначення занадто обмежене, потребує доповнення та більшого розгляду. Відображаючи розвиток цивілізації, зміст демократії постійно збагачується провідними досягненнями політичної думки, оскільки необхідно забезпечити її відповідність новим вимогам, які формує людська практика.

Основний напрям критики демократії, яка розроблена в сучасній демократичній теорії, полягає в тому, що голосування не найкращий, або не

тільки політичний механізм, для забезпечення того, щоб політичні рішення відповідали інтересам громадян. Ключовий політичний механізм, який також служить цій меті – демократія обговорення й оцінка електронних можливостей для демократії. Урахування цих елементів, на думку Д. Ланда та А. Меровіца, змінить трактування вченими демократії та демократичних інститутів [600]. Греки використовували три терміни для характеристики демократичного режиму: «ізономія» (рівність перед законом), «ізотімія» (рівне право виконувати в державі будь-які функції для всіх громадян), «ізогорія» (свобода слова). Ці принципи визначають «пряму демократію», де всі громадяни мають право брати участь в асамблеї, «Еклезії» [132].

Науковці виділяють два види демократії – пряму та представницьку. Проте немає однозначної думки щодо цієї форми правління. Пряма демократія у формі народного сходу з часом стала неефективною, представницька демократія виникла як спроба подолати цю ваду прямої демократії. Але сучасні технологічні засоби дозволяють усунути цю неефективність набагато простіше й дешевше, ніж відтворюючи всі інститути представницької демократії. При прямій демократії суб'єктом влади є весь народ, всі рішення приймаються за участю громади, і ніяких інших органів влади немає. Сучасні форми здійснення влади припускають занурення в складну процедуру. І якщо при прямій грецькій демократії ще можна було всім разом прийняти необхідні рішення, то зараз тільки на рівні місцевого самоврядування, в типовому муніципалітеті, розробляється близько 5-10 тисяч рішень на рік. Генеза форм представницької демократії багато в чому обумовлений постійною необхідністю долати одні й ті ж технологічні обмеження реального світу.

Інформаційна демократія стверджувалася як модель системної, суспільно-державної організації розвинутих країн XXI ст. Зміст інфордемократії полягає в створенні інформаційного суспільства як переплетення мереж взаємодії людських суспільств у всіх напрямках гуманітарного розвитку держави, суспільства, економіки. Американський дослідник Д. Шалер у 1996 р. писав: «Найважливіший аспект суспільних мереж полягає в їхньому величезному потенціалі підвищення участі громадян у суспільних справах. Потенціал цей більш значимий, ніж запропонований традиційними засобами масової інформації, такими, до прикладу, як газети, радіо чи телебачення. Поява комп'ютерних інформаційних мереж здатна з плином часу подолати головну причину розвитку представницької форми демократії – можливість регулярних зборів всіх громадян держави для вирішення нагальних питань» [384].

Політико-ретроспективний аналіз становлення інформаційної демократії (додаток А) доводить, що зростання ролі інформації для демократичних суспільств є очевидним та неминучим. За останнє століття інформація стала

невід'ємною частиною для будь-якого суспільства, більше ніж за всі 20 попередніх століть разом. В основі нашого дослідження лежить принцип інформаційності, згідно з яким: інформація є універсальною, фундаментальною категорією; практично всі процеси та явища мають інформаційну основу; інформація є носієм змісту всіх процесів, що відбуваються в природі та суспільстві; всі існуючі в природі та суспільстві взаємозв'язки мають інформаційний характер; Всесвіт – це широкий інформаційний простір, в якому функціонують і взаємодіють інформаційні системи різного рівня [194]. Усвідомлення всеосяжності інформації в природі та суспільних явищах стало об'єктивним чинником виникнення нового фундаментального методу наукового пізнання – інформаційного підходу, який дає змогу дослідити об'єкти, процеси та явища з інформаційного погляду, виявити нові якості, важливі для розуміння їх сутності та можливих напрямів розвитку на основі знання загальних властивостей та закономірностей інформаційних процесів.

1.1.4. Тракткування та авторство поняття «інформаційна демократія»

Саме багатозначність та широта терміну «інформаційна демократія» зумовлює певні труднощі її визначення, розуміння та інтерпретації. Зазначена категорія практично відсутня в сучасних пострадянських інтерпретаціях глобального інформаційного суспільства, а отже, відсутні підходи щодо її визначення та певної формалізації. Часто її використовують для підсилення загальної теорії інформаційної цивілізації, не даючи чіткого розуміння цього терміна або ж зводячи його лише до відомих «е-» [400]. Тож ми будемо розглядати інформаційну демократію як об'єктивну реальність, що характеризує сучасний розвиток суспільства.

У зв'язку з тим, що теорію інформаційної демократії іноді замінюють інформаційною теорією демократії, вважаємо за доцільне розрізнити їх. Останню будемо трактувати як міждисциплінарний науковий напрям, що вивчає можливості інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності соціальної, економічної й інших форм взаємодії, а також ставить за ціль осмислення ролі демократії в інформаційному суспільстві. У прикладному розумінні метою інформаційної теорії демократії є оптимізація демократичних інститутів у рамках існуючих політичних систем і розвиток електронної демократії.

Щодо введення в науковий вжиток терміну «інформаційна демократія», то серед фахівців немає однозначності. Знаходимо два подібних за коренем терміни: «інформаційна демократія» та «інформаціональна демократія», що належать різним авторам – відповідно М. Рокару та М. Кастельсу.

Термін «інформаційна демократія» ввів французький політик та політолог М. Рокар [164, с. 564] у 1990 р., розглядаючи його переважно з позицій виборчого процесу. Науковець не заглиблювався в загальноприйняте трактування демократії як влади більшості, зосередившись на громадському аспекті суспільно-політичних відносин, де, на його думку, й відбувається становлення нової та дійсної форми демократії [21].

Оскільки демократія асоціюється з вільним волевиявленням народу та рівними, відкритими виборами органів влади, то науковець розглядає поняття «інформаційна демократія» як елемент виборчої системи [406, с. 24].

За М. Рокаром, серцевиною інформаційної демократії є реальність взаємозв'язків між виборними особами, засобами масової інформації і виборцями. Новизною цієї теорії є те, що автор виділив дві складові частини – всезагальне виборче право та вільну інформацію, при чому М. Рокар відзначає необхідність їхнього застосування без маніпуляцій та обману політтехнологів. Природно, що найсправедливіше та найдемократичніше громадяни можуть реалізувати свої виборчі права лише за умови вільного розповсюдження інформації, відсутності політичних заборон, цензури, політичного терору тощо. Демократія за М. Рокаром – не лише позначка у виборчому бюлетені. Виявлення вибору громадян здійснюється за посередництвом інформації, тому й називають ЗМІ «четвертою владою» [406, с. 57–58]. З таким трактування ЗМІ не погоджуємось, оскільки відповідно до визначення влади, мас-медіа не можна називати владою, тому що вони не мають юридичного права впливати на події чи осіб, не несуть відповідальності за прийняті рішення.

У 90-х рр. ХХ ст. західна наука поповнилася новою концепцією «мережевого суспільства», яку розробив іспанський учений М. Кастельс [164, с. 281]. Науковець також відіграв важливу роль у розвитку концепції інформаційної демократії, розмірковуючи над «кризою представницької демократії», застосовуючи всебічний аналіз причин і наслідків цієї кризи та розробку рекомендацій щодо її подолання, чим обґрунтував другий підхід – причинно-наслідковий. Основними чинниками та причинами кризи представницької демократії, на думку вченого, стали зростаючий вплив нових ІКТ, посилення кризи політичної системи, послаблення впливів політичних партій, падіння легітимності політичної влади, зростання кризи довіри громадян, збільшення кількості гучних політичних скандалів, поширення політичної корупції і т. ін. На думку деяких науковців, зокрема О. Маруховського та О. Картунова, саме М. Кастельс був засновником концепції «інформаціональної демократії», сутність і особливості якої полягають у створенні «локальних держав», що виникають внаслідок децентралізації та регіоналізації національних держав, запровадженні «е-уряду» й «е-самоврядування», проведенні «е-виборів», «е-референдумів» й

ін. [242, с. 5]. М. Кастельс, проаналізувавши вплив ІКТ на зміни в суспільстві, зазначив, що за допомогою електронних технологій відбувається процес реформування місцевих органів влади, розширюється участь населення в прийнятті рішень та їх реалізації [184, с. 91]. Ці технології використовуються для залучення неурядових організацій у процес прийняття рішень і, зокрема, таких організацій, як «Amnesty International» (укр. – «Міжнародна амністія») і «Greenpeace» (укр. – «зелений мир»).

Згідно з третім підходом до інформаційної демократії владу інформації забезпечують постулати так званої «м'якої сили» (англ. – «soft power»), які на початку XXI ст. ввів у науковий обіг учений Гарвардського університету Дж. Най [164, с. 466]. На його думку, інформаційна влада повинна бути гнучкою, оскільки вона має справу з досить тонкою організацією – зі свідомістю й психікою людини та є основою демократичної політики [309, с. 31]. Це запорука досягнення стійкості розвитку держави й суспільства в цілому, оскільки для людини найбільш важливими є три виміри: реальний, інформаційний, когнітивний. «М'яка сила» (влада інформації) на відміну від «жорсткої сили» (застосування сили), – це заохочення до виконання якихось дій лише методами атракції.

Географічні масштаби й часові межі «м'якої сили» поглинають суспільство, підкорюють його та дозволяють говорити про новий вид влади – інфократію. Часто спостерігаємо заміну або синонімізацію термінів «інформаційна демократія» та «інфократія», що, на нашу думку, є неприпустимим, оскільки в першому випадку говоримо про реалізацію влади народу за посередництвом інформаційних технологій, в другому – про владу інформації.

Новий інформаційний модуль політичної системи має гіпотетичний характер і поки ще не отримав точної назви, але деякі автори називають його «медіакратією» [567], «телекратією» [582], «інфократією» [211], інші – «інформаційним фашизмом» чи «інформаційним тоталітаризмом» [391]. Українські фахівці, автори політологічного словника, подають таке визначення *інфократії* – це влада інформації, яка виникає у зв'язку зі збільшенням ролі інформації в сучасному житті, характеризується тим, що влада знаходиться не в руках народу, але надає йому можливість використовувати інформацію [344, с. 268]. Виходячи із загальноприйнятого визначення влади як здатності впливати, розуміємо інформаційну владу або інфократію як здатність та можливість здійснювати вплив на свідомість, поведінку, діяльність людей за допомогою інформації та комунікації [345]. Безпосередньо здійснюючи вплив на скерованість комунікацій, інформаційна влада може впливати на політичну поведінку двома шляхами:

- формувати політичну свідомість, яка буде визначати поведінку людей;
- сприяти чи блокувати виникнення опозиційних політичних рухів та

протестів.

Медіакратія, або влада мас-медіа – поняття, що сформувався як закономірна реакція на розширення медійного поля, формування засобів масової комунікації як «четвертої влади» та посилення їхньої соціальної ролі. Хоча формулювання ЗМК як «четвертої влади», на нашу думку, є не зовсім правильним, оскільки назвати їх владою, тобто такою, що має реальну здатність впливати на волю громадян та нести за це відповідальність, ми не можемо. Поряд із терміном «медіакратія» науковці використовують «*нетократія*» (англ. – *netocracy*) – це нова форма управління суспільством за допомогою мереж, у межах якої основною цінністю є не матеріальні ресурси (гроші, нерухомість тощо), а інформація [22]. Ми вважаємо, що медіакратія та нетократія є лише сторонами одного й того ж явища – інфократії, а не самостійними видами влади [264].

Для створення демократичного суспільства, в якому забезпечена діяльність інформаційної влади, необхідні методи, що реально діють та динамічно розвиваються залежно від вимог м'якою інформаційної влади й інформаційної політики. Політики в демократичних державах переважно використовують гнучку м'яку владу як основу повсякденної демократичної політики. На думку російського фахівця Ю. Далаєвої [104], оскільки нині зростає роль та значення комунікаційних детермінацій інформаційного суспільства, слід більше приділяти уваги гнучкій інформаційній владі. Такої ж позиції дотримується український фахівець Г. Почепцов, зазначаючи, що сила інформаційних стратегій є довготривалою та більш результативною.

Сучасні концепції інформаційної демократії презентують два течії – партисипаторна [619; 584] (пряма й комунітарна демократія) та деліберативна [462; 570]. Представники першої, розвиваючи ідеї прямої демократії, загалом втілюють курс, намічений І. Масудою [619]. Так, наприклад, Л. Гроссман стверджує, що впровадження нових інформаційних технологій здатне привести до формування третьої, після античної та представницької, великої епохи демократії. Згідно з його спостереженнями «найбільші втрати в сьогоdnішньому процесі реструктуризації і відродження громадського впливу несуть традиційні інститути, що служили основними посередниками між державою та її громадянами, політичні партії, профспілки, громадські асоціації та навіть традиційні ЗМІ» [584, с. 16]. Таким чином, на думку Л. Гроссмана, високу ймовірність реалізації набуває втрачений ідеал античної демократії, коли всі громадяни поліса брали постійну участь у політиці.

Б. Барбер вважає, що демократія участі, яка завдяки новим інформаційним технологіям прийде на зміну представницької, скасує як представництво політичних професіоналів, так і правління експертів і бюрократів [533]. Е. Коррадо і Ч. Файерстоун розглядають комп'ютерні мережі як інтерфейс для

проведення виборів і референдумів. Вони стверджують, що Інтернет здатний забезпечити пряме спілкування громадян і держави, хоча це і пов'язане з певними проблемами технічного характеру й забезпечення безпеки [555]. Відзначимо, що в США вже мали місце обмежені експерименти з проведення он-лайн голосувань на виборах, а в Естонії у жовтні 2005 р. відбулося перше в світі офіційне голосування через Інтернет на виборах до органів місцевого самоврядування. За офіційними даними, «електронне голосування проводилося паралельно зі звичайним, через Інтернет проголосували менше 10 тисяч чоловік, або приблизно 1 % від 1,4-мільйонного населення країни» [38].

Прихильниками комунітарного підходу в трактуванні інформаційної демократії є А. Етціоні [518-5119] та Х. Рейнгольд [599], які розглядають Інтернет як зручне місце зустрічей різних груп за інтересами, професійних співтовариств, споживчих асоціацій і т. п. Саме Інтернет-спільноти, що виникають навколо певних електронних ресурсів, дозволяють реалізувати природне прагнення людей до спілкування з однодумцями [53].

Н. Ржевська *партисипаторність* нової демократії пояснює тим, що новітні інформаційно-комунікаційні технології завдяки своєму інструментальному характеру відкривають можливості для реалізації людських прав, волі та інтересів, що є основою прямої демократії. Завдяки новітнім технологіям індивід завжди може отримати будь-яку суспільно- чи індивідуально значиму інформацію та взяти участь у прийнятті політичних рішень. З іншого боку, така демократія, на думку Н. Ржевської, апріорі є елітарним типом, оскільки передбачає наявність певних знань, вмінь та навичок, без яких неможлива робота з інформаційно-комунікаційними засобами. Ця проблема може бути вирішена двома шляхами – або певною елітизацією, інтелектуалізацією мас, або традиційним делегуванням повноважень до вузької меритократичної (найкращої, компетентної в цьому випадку) еліти. Дещо не погоджуємося з такою думкою, оскільки в сучасних умовах володіння комп'ютерними навичками не є ознакою елітарності: якщо такими знаннями та навичками володіють одиниці – тоді це елітарність. На сьогодні більшість населення користується комп'ютерами, в результаті чого інформаційна демократія стає масовим явищем на платформі політичної комунікації.

Другий аспект ухвалення рішень в інформаційній демократії стосується *деліберативності*, тобто процедури якнайширшого обговорення суспільно-значущих питань [52, с. 48]. У світлі сучасних фундаментальних розробок, це не стільки консенсусна демократія, скільки в загальному плані конструктивізація міжперсонального (людська комунікація) та трансперсонального (владна комунікація) діалогу на основі високого рівня інформованості суб'єктів щодо

суспільно-значимих питань та вироблення й імплементації найоптимальнішого на даний час політичного рішення.

Як зазначає представник Інституту глобальних стратегій Р. Бедрик, становлення засобів масової комунікації (ЗМК) як повноцінного та впливового інституту демократичної системи призвело до того, що жодна з розвинутих демократій не уявляє себе без міцного та незалежного мас-медійного сектору [29]. Виконання засобами масової комунікації функцій контролю щодо діяльності політичної системи, «зв'язкового» між суспільством та владою, інших важливих завдань в демократичному суспільстві можна значно розширити за допомогою тих функцій, якими наділяє мас-медіа інформаційна демократія.

1.1.5. Інформаційна демократія та політичні системи

Український фахівець С. Матвієнків акцентує увагу на тому факті, що перехід суспільства від тоталітарного чи авторитарного режиму до демократичних норм та цінностей супроводжується зміною певних функцій ЗМК як транслятора інформації: якщо раніше найважливішою була функція ідейно-політичного виховання мас, то тепер – широке інформаційне забезпечення. Перед мас-медіа в перехідний період стоїть важливе завдання формування активної політичної і громадянської культури, яка б дозволила суспільству вийти на новий рівень розвитку й допомогла б засвоїти демократичні цінності [244, с. 279].

Для класичних демократичних режимів, на відміну від авторитарних і тоталітарних, прийняття політичних рішень «за закритими дверима» є неприйнятним. За таких умов ЗМК змінюють формат представницької демократії в глобальному масштабі, перетворюючись в інструмент медіа-презентації еліт. Тому проблема нових медіа стає актуальною не лише для «перехідних демократій». Ця тенденція набуває глобального характеру – відсутність політичних контактів стає проблемою розвинутих демократій, де роль засобів масової комунікації, як головного фактора публічності, транспарентності влади, не підлягає сумніву [29].

Російський професор Ю. Нисневич найважливішою умовою переходу від авторитарної держави до правової демократичної називає формування інформаційної відкритої влади й громадянського суспільства, що знаходяться в постійному взаємозв'язку. Теоретичне обґрунтування транспарентності влади та «прозорості» політичної системи знайшло своє відображення в теорії інформаційної демократії. Для цього влада повинна активно використовувати механізми зв'язків із громадськістю та надання інформаційних послуг населенню, а суспільство – впливати на владу за посередництвом механізмів публічного виразу суспільної думки та законодавчого регламентованого лобіювання. У такій державі влада та суспільство «пов'язані в один ланцюг» [315, с. 15]. Інформаційна

взаємодія стає невід'ємною частиною всіх внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів, інформаційні ресурси та інформаційно-комунікаційні мережі створюють свого роду «кровоносну систему» сучасної держави.

Американський дослідник Д. Шалер підкреслює важливість соціальних мереж для політичної системи за рахунок їх величезного потенціалу підвищення участі громадян у суспільних справах. Потенціал цей більший, ніж традиційні ЗМІ. Поява комп'ютерних інформаційних мереж здатна з часом подолати головну причину розвитку представницької форми демократії: неможливість збору всіх громадян держави для вирішення важливих питань. В ідеалі необхідне створення інформаційної мережі, яка дозволить громадянам отримати інформацію про державні справи та брати участь у вирішенні державних питань шляхом електронних референдумів незалежно від розмірів держави в умовах активного громадянського суспільства. Це означатиме перехід до нових форми демократії, серед яких – інформаційна [384]. Група науковців – авторів програми «Інфопоселення» – вважають, що зміст інфодемократії полягає у створенні інформаційного суспільства як «переплетення» мереж взаємодії людських суспільств у всіх напрямках гуманітарного розвитку держави, суспільства, економіки [384]. За таких умов актуальними є питання взаємодії різних акторів політичної системи, але проблема досягнення зазначених процесів полягає в тому, що існуючі концепції та підходи до вивчення взаємодії державних органів влади й мас-медіа не забезпечують отримання задовільних наукових результатів через методологічну «вузькість» і постійну мінливість форми та змісту відносин між різними учасниками політичної системи. При цьому певні методи політичної науки, за допомогою яких дослідники концентрують увагу навколо виявлення відносин підпорядкування та панування, ієрархії та контролю, також мають малу продуктивність у ході здобуття нового знання про оточуючу об'єктивну дійсність. Нові ж підходи та концепції, які формують відповідні поняття та категорії, є більш адекватними у врахуванні специфіки конкретних процесів політичної трансформації в тій чи іншій державі. До сучасних та актуальних підходів можемо зарахувати мережевий підхід, в основі якого лежить поняття політичної мережі [43].

Поняття «мережі» стало в 80–ті рр. ХХ ст. засобом оптимізації розуміння й пояснення реальної взаємодії різних ізольованих один від одного акторів, для подолання дихотомії «держава – громадянське суспільство». У західній політичній науці стверджується ідея важливості та необхідності «розвитку мереж співпраці», основу яких можуть складати різні за своєю природою та структурою джерела [596]. Досить показова в цьому зв'язку модель інформаційного суспільства, запропонована фахівцями М. Кастельсом і П. Хіманеном. Вони звертають увагу на ту обставину, що умовою цілісності суспільства й держави

виступає саме інформативність: «Це означає, що дії у всіх сферах людської практики робляться на основі інформаційних технологій, що такі дії організовані (у глобальному масштабі) в інформаційній мережі та зосереджені на виробленні інформації (символів) ... Інформаційне суспільство може існувати – і в дійсності існує – у вигляді безлічі суспільних і культурних моделей ...» [172].

Безсумнівно, модель М. Кастельса та П. Хіманена переважно орієнтована на залучення населення не стільки в політичні, скільки в економічні процеси, але вона відображає загальну тенденцію еволюції західної політичної науки в напрямку розвитку взаємовигідного співробітництва всіх державних і недержавних структур та механізмів. Виявом останньої тенденції й стала концепція політичних мереж. На відміну від фундаментальних понять політичної теорії – система, процес, структура, – термін «політична мережа» акцентує увагу на активній та усвідомленій позиції акторів, що беруть участь у процесі вироблення та реалізації політичних рішень [30, с. 46]. Однозначної думки щодо його змісту немає, тому проаналізуємо різні погляди з цього питання.

Наявність значної кількості акторів, що взаємодіють у рамках мереж і знаходяться в інтеграції різного ступеня один з одним, обумовлює необхідність їх класифікації. Р. Родес виділяє п'ять типів мереж [646]:

1) політичні спільноти, що відрізняються стабільністю взаємин, стійким членством, наявністю вертикальної взаємозалежності та ізоляцією від інших мереж. Вони високо інтегровані і вертикально залежні один від одного. Прикладом такого типу політичних мереж у публічному управлінні можуть стати територіальні публічні колективи (місцеве співтовариство);

2) професійні мережі виражають інтереси певної професійної групи, тому засновані на високому ступені вертикальної взаємозалежності та ізолювані від інших мереж. Професійні спілки, різні спеціалізовані служби й асоціації є прикладами подібного типу мереж;

3) міжуправлінські мережі відрізняються широким охопленням публічних інтересів, що зумовлює необхідність розширення горизонтальної структури і відмови від жорсткої вертикальної взаємозалежності. На думку Р. Родеса, цей тип мереж формується на основі представництва місцевої влади. У той же час міжуправлінські мережі можуть існувати на різних рівнях публічної влади і тому носять «міжмережевий» характер;

4) мережі виробників акцентують увагу на економічних інтересах публічного і приватного секторів. Характеризуються рухливим членством, залежністю владного центру від промислових організацій і, навпаки, обмеженою взаємозалежністю між економічними інтересами;

5) проблемні мережі відзначаються стабільним числом учасників із обмеженою взаємозалежністю. За аналогією з міжуправлінськими мережами проблемні мережі знаходяться на кордоні інтересів кількох політичних мереж.

Категоріальний апарат мережевого підходу, специфічні методи прикладних досліджень (включаючи комп'ютерне програмне забезпечення), величезний досвід мережевого аналізу, який з успіхом використовували в управлінні політичної системи Західної Європи та США, залишаються не дослідженими в Україні, що підкреслює ще один важливий момент в обґрунтуванні новизни підходу нашого дослідження. На сьогодні знаходимо лише поодинокі дослідження у сфері мереж. У політологічному ракурсі мережеві аспекти застосовують не часто, що знову-таки вказує на новизну використаного методу в дослідженні, оскільки дисертаційна робота є першою спробою через мережевий аналіз дослідити особливості інформаційної демократії в політичній системі.

Наукова розробка політичної системи та її концептуальне обґрунтування відбулося ще на початку 50-х рр. ХХ ст. на зміну ідеї держави. Найзначніші теоретичні моделі політичної системи були розроблені здебільшого в 1950–60-ті рр. американськими політологами Д. Істоном [568-569], Г. Алмондом [2–3, 526-527] і К. Дойчем [121, 559]. Концепція політичної системи, по-перше, розширила обрій політологічної теорії, оскільки вивела на перший план із периферії традиційного державознавства проблеми взаємодії суспільної структури й політичних інститутів, соціального середовища та центрів прийняття рішень. По-друге, ця концепція адаптувала загальносистемний і структурно-функціональний підходи до аналізу політичного життя. По-третє, вона надала функціонально-динамічний характер вивченню сукупності інститутів держави як активної взаємодії останніх зі спільнотою людей. І по-четверте, концепція політичної системи вибудовує в єдину модель державні (виконавчі, законодавчі й судові) та недержавні інститути (партії, групові об'єднання, ЗМІ і т. д.), макро- й мікроструктури політичного світу [112].

Один із трьох «батьків-засновників» системно-політологічної традиції Д. Істон визначає політичну систему як «сукупні взаємодії і поведінку, за допомогою яких авторитарно розподіляються цінності» [569]. Інший «батько-засновник» Г. Алмонд дає більш детальну характеристику політичної системи, розуміючи під нею «існуючу у всіх автономних суспільствах систему взаємодій, яка здійснює функції інтеграції та адаптації (одночасно, як внутрішні, так і зовнішні, стосовно інших товариств) за допомогою використання або погрози застосування легітимного фізичного примусу» [3].

Політична система не ізольована від навколишнього середовища, інформаційного та інших просторів, а навпаки, у своєму функціонуванні вона залежить як від постійного потоку інформації, що надходить із середовища, так і

від постійного потоку інформації про свій розвиток. Значення інформації та комунікації для нормального функціонування, стабільності та ефективності політичного простору важко переоцінити (не применшуючи ролі інших змінних). Необхідно, щоб інформація циркулювала, пронизувала весь політичний простір. Потрібні різноманітні комунікативні зв'язки, рух інформації від влади до громадян і від громадян до влади. У політичній системі розгортається власна мережа політичної комунікації відповідно до його можливостей та економічного розвитку. Існує співвідношення між комунікацією та політичним розвитком, тобто структури та засоби комунікації розвиваються паралельно до політичних систем [194].

За основу дослідження візьмемо політичну систему, подібну до кібернетичної системи, яка, за твердженням К. Дойча, здатна сама настроюватися, а керування нею полягає у визначенні напрямку руху, який залежить від інформації про цілі, їх віддаленість від поточного стану справ і про результати попередніх дій. У ракурсі нашого дослідження особливої актуальності набуває саме інформаційно-кібернетична модель К. Дойча, оскільки вважаємо її початковою моделлю інформаційної демократії. На це вказують положення, що викладені у праці «Нерви управління: моделі політичної комунікації та контролю» [559], де науковець визначає політичну систему як мережу комунікацій та інформаційних потоків. У рамках розробленого К. Дойчем підходу зроблена спроба інтерпретувати політичне життя крізь призму кібернетичного аналізу та комунікативних механізмів. На думку науковця, уряд (як суб'єкт державного управління) мобілізує політичну систему шляхом регулювання інформаційних потоків і комунікативних взаємодій між системою й середовищем, а також окремими блоками всередині самої системи. К. Дойч пропонує робити аналіз системи від розуміння інформації, здобутої за допомогою зворотного зв'язку, тобто зважаючи на досвід попередніх здобутків та помилок [121]. Його модель політичної системи має чотири блоки, пов'язані з різними фазами проходження інформаційно-комунікативних потоків, що за змістом і є моделлю інформаційної демократії:

1) отримання та відбір інформації, що відбувається на альтернативній основі. Політична система приймає інформацію через так звані «рецептори» (зовнішньополітичні та внутрішньополітичні), до яких відносять інформаційні служби (урядові й приватні), центри вивчення громадської думки (урядові приймальні, агентурна мережа та т. д.). Тут відбувається селекція, систематизація та первинний аналіз даних, що надійшли;

2) обробка й оцінка інформації при врахуванні думки громадськості. На цій фазі селекційована нова інформація підлягає обробці в рамках блоку «пам'яті та цінностей», де вона, з одного боку, порівнюється з уже наявною, старої

інформацією, а з іншого, проходить оцінювання крізь призму цінностей, норм і стереотипів;

3) прийняття рішень – громадськість безпосередньо бере участь в обговоренні рішень. Після отримання підсумкової оцінки ступеня відповідності політичної ситуації своїм пріоритетам і цілям уряд (як центр прийняття рішень) приймає відповідне рішення щодо регулювання поточного стану системи;

4) здійснення рішень зі зворотним зв'язком, що є ознакою демократичності. Так звані «ефектори» (виконавчі органи та ін.) на останній фазі реалізують рішення, а потім їх результати служать новою інформацією через «зворотний зв'язок» для «рецепторів», виводять систему на новий цикл функціонування [112].

К. Дойч виділяє при цьому три основних типи комунікацій у політичній системі: 1) особисті, неформальні комунікації (*англ. – face-to-face*), наприклад, персональний контакт кандидата в депутати з виборцем у невимушеній обстановці; 2) комунікації через організації, коли контакт з урядом здійснюється за допомогою партій, груп тиску та ін.; 3) комунікації через ЗМІ, друковані та електронні, роль яких у постіндустріальному суспільстві постійно зростає. Концепція політичної системи К. Дойча впровадила в аналіз такий найважливіший і активний компонент владних відносин як інформаційні потоки та комунікативні зв'язки [559].

Таким чином, появу сучасного виду демократії – інформаційної, сутність якої полягає в забезпеченні політичної комунікації суспільства та влади, пов'язуємо зі зростаючою роллю мас-медіа в демократичному суспільстві та доступністю засобів масової інформації. У «сім'ї» демократичних теорій інфодемократію відносимо до молодих демократій кінця ХХ ст. Вихідним положенням інформаційної демократії є те, що народ як джерело інформаційної влади, що характерно для позицій демократичного устрою. Із цієї позиції між народом і владою повинні бути стосунки у формі діалогу, реалізовані через політичну комунікацію. Ця парадигма, на нашу думку, має бути відправним пунктом розвитку теорії інформаційної демократії. Новизна нашого дослідження полягає в тому, що аналіз нової форми демократії розглядаємо з позиції мережевого підходу, який науковці мало застосовують, та з акцентом на системний характер і функціональні особливості інфодемократії.

1.2. Поняття та механізми інформаційної демократії

1.2.1. Матриця сучасної інформаційної демократії

Розвиток інформаційних технологій у сучасному суспільстві досягнув тих кондицій, при яких настав час говорити про нові форми демократії, якісно інші технології волевиявлення народу, і, найголовніше, про більш точні виміри

настроїв широких верств населення, які б не тягли за собою значних фінансових витрат. До цього слід додати й таку безсумнівну перевагу інформаційної демократії, як оперативність реагування та швидкість виявлення громадської думки. Феномен інфодемократії – це явище досить нове для політичної науки, немає чіткої та сталої термінології, загально визнаних дефініцій.

Концепція інформаційної демократії формувалася відповідно до тих технологій, які використовувались у політичному процесі в певний історичний час. Так, коли з'явилися телекомунікації і почали проводитись перші експерименти з втіленням їх у політичний процес, то результати проведених експериментів уперше були описані, сформульовані в концепції теледемократії [234]. З виникненням Інтернету розроблено концепції кібердемократії, цифрової, он-лайн, електронної демократії. Загалом концепції відрізняються між собою за механізмом реалізації прямої чи представницької форми демократичного правління та за рівнем активності громадян у державному управлінні. Спільним у цих концепціях є впевненість у тому, що властивості нових засобів комунікації (інтерактивності, швидкості передачі інформації, утворенні мережевих спільнот) можуть позитивно впливати на розвиток і функціонування демократичної політичної системи.

Розгляд цього об'ємного та багатовимірного явища почнемо з формулювання загальних категорій і визначень. Функціонування переважної більшості форм інфодемократії пов'язують із поняттям «кіберпростір держави», під яким слід розуміти «об'єкти інформаційної інфраструктури держави, що керуються інформаційними (автоматизованими) системами управління та інформації, що в них циркулює» [127]. Це визначення містить лише один невизначений в чинному законодавстві елемент – «інформаційну інфраструктуру держави».

«Інформаційна інфраструктура – сукупність об'єктів телекомунікаційних систем усіх форм власності»; «інформаційна інфраструктура держави – сукупність об'єктів телекомунікаційних систем усіх форм власності, що розташовані на території держави або доступ до яких здійснюється з території держави» [127]. За таких умов до інформаційної інфраструктури держави належатимуть як телекомунікаційні системи державної форми власності, так і об'єкти приватної власності, що відображає сучасну тенденцію зрощування питань приватної та державної безпеки у сфері протидії загрозам у кіберпросторі. Крім того, це дозволить державі здійснювати ефективний моніторинг про стан таких об'єктів. Важливим моментом у такому визначенні є те, що частиною інформаційної інфраструктури держави стають і персональні комп'ютери користувачів, і ті комп'ютери, що не під'єднанні до мереж різного типу.

Структуру інформаційної демократії можна проаналізувати через її форми. Нині позицій є безліч, систематизуємо їх за інструментальною ознакою. Інструментальний аспект таких нових категорій, як «теледемократія», «кібердемократія», «віртуальна демократія», «е-демократія», «цифрова демократія», «он-лайн демократія», «Інтернет-демократія», «мережева демократія» тощо важливий для загального розуміння феномена інформаційної демократії. Ці поняття пов'язують із заходами розширення політичної участі громадян, щоб з'єднати їх один із одним та з їхніми представниками в уряді саме через нові інформаційні та комунікаційні технології [570].

Відмінності між поняттями істотно не впливають на цілісність та методологічну точність концепції, але дозволяють виокремити різні технологічні та процесуальні аспекти в її практичній реалізації. Існує розрив між потенційними можливостями й практичною реалізацією ідеї інформаційної демократії, що зумовлено неоднозначним розумінням її змісту в наукових колах, політичних елітах та громадянами, а також принципово різними інтересами учасників політичного процесу відносно цілей її практичної реалізації.

1.2.2. Теледемократія – перша історична форма інфодемократії

Найпершою концепцією інформаційної демократії стала концепція *теледемократії* (англ. – *teledemocracy*) [344, с. 649]. Вона розроблена у 1970–х рр., активного та широкого обговорення набула у 1980–х рр. Зацікавленість до цієї концепції зростає, коли на початку 1990–х рр. кандидат у Президенти США Р. Перо виступив із пропозицією використати такий механізм теледемократії, як «електронні ратуші» – телевізійні міські зібрання. Р. Перо планував проводити щотижневі опитування громадської думки щодо найважливіших питань державної політики. Електронні ратуші мали стати засобом взаємодії громадян із посадовцями, засобом передачі своїх політичних поглядів представниками державної влади більш широкій аудиторії, засобом електронного діалогу серед громадян та засобом проведення голосування. Варто зауважити, що концепція Р. Перо на практиці не знаходила правильного застосування. У першу чергу це відбувалось тому, що електронні міські зустрічі не були саме «зустрічами», оскільки був відсутній діалог влади з громадськістю. Громадськості не надавалася можливість висловлення своєї позиції, а лише пропонувалось «натиснути кнопку» – обрати варіант серед наперед дібраних питань державної політики [234, с. 161–162].

Науковці Т. Беккер, К. Слейтон, М. Хаген, Р. Голландер, В. Даттон, Ф. Артертон аналізують походження та значення терміну «теледемократія». Так, В. Даттон пов'язує теледемократію зі зростанням ролі електронних систем у структурі масової комунікації [566]. Т. Беккер і К. Слейтон досліджують

поточний стан і майбутнє телеголосування, електронні міські збори, а також інші ініціативи, покликані повернути громадськість до істинної демократії [538]. Американський дослідник Т. Бекер наприкінці 1970–х рр. почав експериментувати з використанням кабельного та супутникового телебачення для прийняття політичних рішень. Часто дослідники схиляються до думки, що саме він є автором терміну «теледемократія» [415, с. 9]. У 1981 р. вийшла друком його праця «Теледемократія», в якій учений висвітлив свої експерименти проведення електронних міських зібрань і дійшов досить оптимістичного висновку, що «за допомогою технологій теледемократії обробка громадської думки може перетворитись на законодавчий процес» [610]. Такого ж висновку дійшов Р. Голландер у праці «Відеодемократія» 1985 р.

Серед науковців, що досліджують нові демократії, професор Ф. Артертон представив систематичне емпіричне дослідження про пряму участь громадян, яка може бути успішно мобілізована через електронні засоби масової інформації. Він через теледемократію пропонує новий підхід до політичної комунікації, підкреслюючи важливість участі, а не поведінки [531].

М. Хаген визначає такі основні положення концепції теледемократії [586]:

1. Телекомунікаційні технології зможуть нівелювати розрив часу й простору між суб'єктами політичного процесу.
2. Традиційні форми представницької демократії не зможуть бути стійкими в добу інформаційного суспільства, коли інструменти інтерактивних медіа дають можливість розширювати форми політичної участі громадян.
3. Використання новітніх медіа стане необхідним в якості протизваги «зловживанням» традиційних медіа через комерційний інтерес.
4. Основними формами політичної участі мають стати такі: політичне інформування, он-лайн політичні дискусії та он-лайнове голосування.
5. Реалізація принципів концепції теледемократії можлива в умовах функціонування прямої демократії.

Отже, концепція теледемократії пояснює функціонування політичної системи на основі поєднання представницьких та прямих форм демократичного правління, в яких основним інструментом політичної участі є такі телекомунікаційні технології, як кабельне та супутникове телебачення, що використовуються в основному для голосування та політичного залучення громадян.

1.2.3. Електронна демократія та її різновиди як основна форма і-демократії

Поява та розвиток нових інформаційних технологій поставили проблему зміни самої влади під їхнім впливом та формування в інформаційному суспільстві поняття «електронна демократія» (англ. – *electronic democracy, e-democracy*)

[344, с. 133]. Якщо теоретичні основи теледемократії були розроблені як реакція на розвиток кабельного телебачення, то теоретичне осмислення електронної демократії прямо пов'язане з еволюцією Інтернету.

Концепцію «електронної демократії» зараховуємо до тих теорій, які розглядають комп'ютерні мережі як важливий інструмент у роботі демократичної політичної системи. Як зазначено в документах Міжнародної федерації журналістів [326], безперечною перевагою електронної демократії є те, що люди отримують можливість впливати на здійснення політики. Прості громадяни, ті, що мають комп'ютери, модеми та виходи в комп'ютерну мережу, володіють таким самим доступом до інструментарію, який раніше використовували переважно заможні люди. Це важливо в реалізації права на активну участь у керівництві справами держави пересічних громадян, щоб шлях до офіційної інформації для них був легким.

У наукових джерелах термін «електронна демократія» вперше з'явився в США та досить швидко став загальноживаним у багатьох країнах світу. У широкому значенні – це можливість залучення громадян до активнішої участі в справах суспільства за допомогою використання комп'ютерних, а також аналогічних їм пристроїв і мереж телекомунікацій [45]. Поняття «електронна демократія» більше вживаються коли йдеться про використання комп'ютерних технологій для організації політичного процесу. У вузькому сенсі термін означає використання громадянами інформаційних, а також телекомунікаційних технологій для участі в конституційно передбачених діях щодо управління справами держави та місцевих спільнот [424].

Видами е-демократії називають кібердемократію (*англ. – cyberdemocracy*) [636], он-лайнову (*англ. – on-line democracy*) [665] або мережеву (*англ. – network democracy*) [461; 492], віртуальну (*англ. – virtual democracy*) [591], цифрову (*англ. – digital democracy*) [566], Інтернет-демократію (*англ. – iNet-democracy*) [618].

Термін «кібердемократія» вперше вжито у 1984 р. американським науковим фантастом У. Гібсоном, що описував в своїх творах «чисту» демократію, яку тлумачив як правління «самовповноважених» громадян [234, с. 162]. Г. Рейнольд був одним із перших, хто оцінив переваги Інтернету над кабельним телебаченням, а саме: можливості його інтерактивності та перспективи переходу від формату комунікації «один-до-багатьох» до «багато-до-багатьох». Саме такі колективні форми політичної участі, як електронні дискусії, електронні консультації з громадськістю, електронне залучення громадян до розробки політико-управлінських рішень описані в концепціях кібердемократів як найбільш вагомі.

Основні положення концепції кібердемократії за М. Хагеном [586]:

1. Основним завданням демократії ХХІ ст. постає створення он-лайнових та оф-лайнових спільнот

2. Інформація стає основним економічним ресурсом як «в руках» приватного сектора, громадського, так і державного.

3. Комп'ютерно-опосередкована комунікація дозволить знизити можливість прояву зловживань державною владою у сфері цензури, оскільки сервіси Інтернету стануть альтернативним каналом до обміну інформацією.

4. Основними формами політичної участі мають стати он-лайнкові політичні дискусії та політична он-лайнвова діяльність.

5. Реалізація принципів концепції кібердемократії можлива в умовах функціонування прямої демократії.

Он-лайнвова демократія пропонує громадянам гарні можливості для розширення всієї безпосередньої участі в політичних процесах. Прикладами механізмів цього типу е-демократії є доступ до процесів прийняття рішень, он-лайнкові консультації, он-лайнвовий виклад думок, поглядів, суперечностей тощо.

Естонський фахівець, відомий як головний архітектор Інтернет-телефонії «Skype», Р. Нилвак аналізує інформаційну демократію через *мережеву демократію*, називаючи її «тихою демократією», та пропонує свій варіант механізму інформаційної демократії. Він створив у Естонії «Банк думок», що складався з 544 «майстерень ідей», участь в яких взяли 11 тисяч людей. Фактично, ці, як їх називає автор, «мудреці з народу», взяло на себе головну роль зі збору й обговорення актуальних проблем жителів країни та пошук шляхів для їхнього вирішення. Під час муніципальних виборів 2009 р. Р. Нилвак спостерігав за найважливішою проблемою: відсутністю налагоджених контактів між групами населення. Важливою особливістю при цьому є те, що цілком не є критика влади, а пошук рішень більшості проблем самими учасниками шляхом їхнього обговорення. Хоча народ нині може обговорити важливі питання шляхом референдумів, але ця форма є фінансово затратною. Тоді Р. Нилвак запропонував проект «демократії обговорення». Експерименту сприяли використання Інтернету, мобільного зв'язку, участь сотень політтехнологів, соціологів й інших фахівців [226].

Віртуальна демократія – форма демократії, що характеризується використанням інформаційно-комунікаційних технологій як основного засобу для колективних розумових (краудсорсинг) і адміністративних процесів (інформування, прийняття спільних рішень – електронне голосування, контролювання виконання рішень і т. д.) на всіх рівнях – починаючи з рівня місцевого самоврядування й закінчуючи міжнародним.

Спостерігаємо подібні за визначенням три поняття: «віртуальна», «мережева», «он-лайн» демократія. Вважаємо, що можна вживати їх як синоніми у випадку, коли мова йде про застосування ІКТ як інструменту волевиявлення та

вільного висловлювання думок, та чітко зазначати ці типи, коли є необхідність конкретизувати або деталізувати механізми інформаційної демократії.

Такий різновид інформаційної демократії як *цифрова демократія* асоціюється з атрибутом захисту громадянами своїх інтересів та визначення форм співпраці з державою в рамках електронного уряду. Цифрова демократія – інструмент формування найефективнішої взаємодії між урядом та суспільством: через цей різновид демократії громадяни й бізнес визначають, які саме послуги, яким чином надаватиме їм уряд, встановлюють взаємну відповідальність у рамках взаємодії, формують образ держави й суспільства [424].

В останнє десятиліття спроби введення тих чи тих форм *Інтернет-демократії* виконувалися в горизонті «прямої демократії» як відповіді на кризові явища, з якими зіткнулися постдемократичні суспільства. Подібні більш-менш утопічні проекти, з одного боку, задають межі можливостей, а з іншого – виявляють проблеми, властиві «дигіталізації» політики, що вимагає розпуску класичних політичних інститутів. Появу Інтернет-демократії можна віднести до 1990–тих рр., коли для її функціонування сформулювалися належні передумови – такі, як масовість володіння комп'ютерами й доступність виходу в Мережу, оволодіння всіма верствами і віковими групами населення основ Інтернет-технологій, розвиток блогосфери та соціальних мереж [159].

Інтернет-демократія – це черговий етап глобального розвитку демократичних інститутів і в той же час технічне нововведення, яке дозволяє громадянам більш зручно спілкуватися зі своїм урядом, а останньому – оперативно отримувати інформацію про своїх громадян. На думку фахівців Центру модернізаційних рішень, Інтернет-демократія – це спосіб поставити питання про демократію заново, позначити ключові проблеми будь-якого демократичного устрою, зрозуміти, які небезпеки готує масова дигіталізація комунікацій та які перспективи можливі для дійсної демократизації масової політики, у тому числі й шляхом радикальної реорганізації традиційних інститутів [389].

Під Інтернет-демократією розуміємо сукупність процесів із вироблення колективних думок й узгоджених дій окремих груп населення, що ґрунтуються на застосуванні комп'ютерів і гаджетів, підключених до глобальної мережі Інтернет. Інтернет-демократія визначено як використання Інтернету та інших інформаційно-комунікаційні технології для досягнення демократичних ідеалів і форм управління через інформаційний потік Інтернету, який доповнюється та зростає, постійно змінює знання людей про публічні справи й політичні відносини громадян та всередині суспільства [618]. У багатьох випадках мова йде про соціальні мережі, такі як «Facebook», «Twitter», «Wordpress» і «Blogspot», що використовують для сприяння розвитку демократії.

Часто помилково поряд з терміном «Інтернет-демократія» застосовують «електронна демократія», під яким розуміють таку форму міжособистісних взаємодій, яка побудована на інформаційно-комунікаційних технологіях, що грають роль основного засобу для колективних розумових і кооперативних процесів. До числа останніх зараховують інформування, прийняття спільних рішень, (електронне голосування, контролювання виконання рішень і т. д.) на всіх рівнях – починаючи з рівня місцевого самоврядування й закінчуючи міжнародним.

1.2.4. Сучасні школи дослідження е-демократії

Сучасні процеси формування електронної демократії першою досліджувала американська наукова школа. Відомий американський учений С. Кліфт стверджує, що електронне врядування та демократія – це на сьогодні нерозривні речі. Можливості ІКТ провокують певні сподівання щодо розвитку та зміцнення демократії участі. Тим не менше, важливо враховувати те, що усталені форми політичної та соціальної поведінки громадян надто повільно змінюються, щоб очікувати, що ІКТ забезпечать швидкий стрибок до одразу сформованої електронної демократії. С. Кліфт, визначаючи електронну демократію, пояснює переваги її термінологічного визначення як «використання інформаційно-комунікативних технологій та стратегій «демократичними секторами» в політичному процесі на рівні місцевих спільнот, регіонів, держави, націй та на глобальному рівні. «Демократичні сектори» включають у себе таких демократичних акторів: уряди, виборні посадовці, медіа, політичні партії та групи інтересів, організації громадянського суспільства, міжнародні урядові організації, громадяни/виборці» [549].

Представник європейської школи дослідження інформаційної демократії М. Хаген також систематизував існуючі концепції е-демократії та класифікував їх за певними ознаками. Учений стверджує, що концепції електронної демократії мають розглядатись як складові теорії політичної участі. Відповідно до цього підходу М. Хаген виділяє три концепції е-демократії: теледемократію, кібердемократію та електронну демократизацію. Дещо не погоджуємося з такою класифікацією М. Хагена, оскільки перші два терміни характеризують вид демократії, а третій – процес. В основі всіх цих концепцій лежить твердження, що інтерактивність, швидкість передачі інформації, функція контролю «користувача» можуть сприяти демократичному розвитку і функціонуванню політичної системи [416].

На відміну від концепцій теледемократії та кібердемократії, які ми розглянули, *електронна демократизація* не має на меті запровадження прямих форм правління, натомість підкреслює важливість покращення функціонування

представницьких форм правління, про що пише М. Хаген. Електронна демократизація – процес зміцнення демократії, яка вже функціонує за допомогою нових комунікаційних технологій для зміцнення політичної влади тих громадян, чия роль у політичному процесі зазвичай зведена до мінімуму.

Для прихильників е-демократизації політична апатія і розчарування громадян у політичному врядуванні не пов'язана з функціонуванням основної структури представницької форми демократії, а лише з деякими її недоліками, які можна усунути. Прихильники е-демократизації прагнуть створити нові й альтернативні (за відношенням до засобів масової інформації) канали та способи інформування громадян, зв'язку між громадськістю та їх виборними представниками. В основі цієї концепції лежить прагнення забезпечити можливість вільнішого доступу до інформації.

Закордонні фахівці, зокрема Р. Шмальц-Брунс [654], висловлюють думку, що технології електронної демократії в принципі недієздатні, оскільки базуються на ідеології технологічного детермінізму, яка пояснює суспільні процеси та явища зі змінами в технології, які були і, ймовірно, будуть першопричиною змін соціальних інститутів, практичних дій та ідей [654]. З цим важко не погодитися, оскільки сучасні телекомунікаційні технології створюють додаткові можливості для громадських асоціацій протидіяти контролю ЗМІ з боку держави, формувати та висловлювати суспільні інтереси, тим самим активніше брати участь у суспільних процесах, створюючи передумови для більш повної реалізації принципів демократичного суспільного устрою, що й призвело до виникнення електронної демократії.

Російську наукову школу е-демократії представляють А. Чеснаков, М. Вершинін, М. Грачев, А. Мадатов, Д. Песков і багато інших.

Із появою електронної демократії, на думку А. Чеснакова, «починається формування нового широкого каналу політичної комунікації, динаміка розвитку якого може перевернути уявлення про систему забезпечення політичної діяльності та традиційні інструменти політичної участі» [495, с. 65–66].

Професор М. Вершинін дає таке визначення електронної демократії – це будь-яка демократична політична система, в якій комп'ютери та комп'ютерні мережі використовуються для забезпечення найважливіших демократичних процесів, таких як розповсюдження інформації та здійснення комунікації, узгодження інтересів громадян та прийняття рішень (шляхом сповіщення та голосування) [66, с. 98–107]. Характерною рисою цієї форми демократичного правління науковець називає більшу активність громадян, швидші способи передачі інформації новими засобами, можливості зв'язку більшої кількості осіб, надлишок інформації та нові можливості користувачів у процесах управління в умовах демократичної політичної системи. Інформаційні технології застосовують

в усіх сферах суспільного життя, проте найактивніше – в політичній сфері, якісно змінюючи старі уявлення, настанови, стереотипи, форми поведінки, моделі взаємодії між політичними інститутами та індивідами.

М. Грачев і А. Мадатов характеризують електронну демократію як доступ до інформації, можливість безпосередньої участі в керівництві державними та громадськими структурами, що стануть доступними всім громадянам, які не отримують інформацію з традиційних ЗМК, а через доступ до електронних мас-медіа. Політологи трактують електронну демократію як «заснований на використанні мережевих комп'ютерних технологій механізм забезпечення політичної комунікації, який сприяє реалізації принципів народовладдя та дозволяє привести політичну організацію у відповідність до реальних потреб інформаційного суспільства» [96, с. 93].

Схоже визначення електронної демократії дають й інші російські вчені, розглядаючи її як демократичну політичну систему, де комп'ютери та комп'ютерні мережі використовуються для виконання найважливіших функцій демократичного процесу, таких як інформування та комунікація, артикуляція та агрегація інтересів громадян, прийняття політико-управлінських рішень (як їх обговорення, так і голосування на їх підтримку) [96].

У наукових колах немає одностайної думки щодо питання чи вважати е-демократію з усіма її видами самостійною формою демократії чи лише її технічним проявом. Так, М. Конашев зазначає, що суттєвої різниці між електронною демократією та так званою традиційною, окрім технічної та адміністративно-технологічної, немає. Нові інформаційні технології та електронна демократія можуть бути лише інструментом влади чи соціальної групи, метою повноцінної «електронної демократії», на його думку, є створення соціально-політичного механізму демократичного виявлення проблем, їх постановка та вирішення в інтересах усіх діючих та потенційних учасників демократії [199, с. 200–202]. О. Сладкова дотримується протилежної думки та вважає, що електронна демократія, як і до прикладу, інформаційний моніторинг, є лише інструментом влади, а не окремою формою демократії [434, с. 113].

У російських академічних публікаціях, у виступах державних чиновників провідною є ідея про те, що використання комп'ютерних технологій саме по собі неминує сприяти удосконаленню функціонування політичних інститутів. Д. Песков пропонує розглядати Інтернет як політичний інститут та сферу стійкої взаємодії суб'єктів політики. Учений відзначає існування проблем із застосуванням електронної демократії. По-перше, розповсюдження та доступність ІКТ – необхідна умова демократизації суспільства, розвитку громадянських ініціатив, самоорганізації людей. По-друге, це проблема подолання комп'ютерної безграмотності населення [336, с. 31–32].

Українську групу фахівців із е-демократії представляють наукові розвідки О. Голобуцького, О. Шевчука, С. Чугута, Г. Почепцова, С. Бондаренка, Я. Турчин та багатьох ін. В основному їхні праці ґрунтуються на закордонних дослідженнях. У ключових питаннях українські фахівці погоджуються зі своїми західними та східними колегами, акцентуючи увагу на окремих моментах. Так, Я. Турчин зазначає, що виокремлюють прямі та непрямі форми е-демократії. Останні пов'язані з мережею Інтернет, і є певним способом організації публічних дискусій чи голосування, зближення громадян і представників державної влади, що посилює вплив виборців на політичні, економічні, культурні та інші процеси в країні. Найпростішими формами непрямой е-демократії є організація голосування через світову інформаційну мережу, надання громадянам можливості контролю за роботою законодавчих структур, організація електронного уряду, яка була експериментально впроваджена в США, Канаді та Великій Британії. Подібна форма е-демократії включає в себе систему зворотного зв'язку з виборцями. Популярною є «напівпряма» форма е-демократії, коли перед ратифікацією законопроект підлягає дискусії в Інтернеті, де, власне, і відбувається перше голосування. Радикальний, проте гіпотетичний компонент е-демократії – варіант «відкритого коду», коли законопроекти публікують в інформаційних мережах, а зареєстровані користувачі можуть внести в їхній зміст будь-які зміни й у такий спосіб взяти безпосередню участь у законотворчій діяльності [465]. Цей останній різновид е-демократії доречно, на наш погляд, застосовувати не в приватних актах, які створюються, а в документах програмного типу, коли акумулюються програми дій, перелік необхідних даних і т.п.

1.2.5. Тракткування електронного уряду як механізму е-демократії

Досить часто в наукових джерела знаходимо на перший погляд однозначні поняття, пов'язані з механізмами е-демократії, а саме е-уряд й е-урядування, що ввійшли в політичний та академічний дискурси наприкінці 1990-х рр. Завдяки поліваріантності англійської мови в багатьох публікаціях терміни електронне урядування (*англ. – e-governance*) та електронний уряд (*англ. – e-government*) [344, с. 177-179] використовують як тотожні, їх почали відокремлюватись лише нещодавно [290]. Незважаючи на безліч визначень цих понять, запропонованих насамперед найвпливовішими міжнародними організаціями, теоретичні й нормативні рамки названих концептів, як і раніше, залишаються дискусійними. Більшість визначень містить три основні компоненти: підвищення ефективності діяльності уряду, надання послуг громадянам і вдосконалення демократичного процесу на основі використання нових інформаційно-комунікаційних технологій [441].

На нашу думку, ці поняття не варто ототожнювати, необхідно розглядати окремо. Якщо звернутися до західних визначень електронного урядування, то в США та Великобританії дослідники його розуміють як концепцію, спрямовану на підвищення ефективності держави в цілому. Цей підхід припускає трансформацію всього комплексу стосунків державного сектора з суспільством. Деякі фахівці (М. Павлютенковис, А. Сваруп) стверджували, що тільки у вузькому значенні електронний уряд можна розглядати як концепцію державного управління, характерну для інформаційного суспільства. Вона сформована на можливостях ІКТ і цінностях відкритого громадянського суспільства, схарактеризована спрямованістю на потреби громадян, економічною ефективністю, відкритістю для громадського контролю та ініціативи [331, с. 193].

Підтвердження цієї думки знаходимо у В. Мещерякова [253]. Він наводить приклад представника організації «Democracies online» (США) С. Кліфта, який стверджує, що «електронна демократія» (e-democracy) і «електронний уряд» (e-government) – зовсім різні поняття. Якщо останнє означає підвищення оперативності та зручності доступу до послуг держави з будь-якого місця й у будь-який час, то перше стосується використання інформаційних технологій для розширення можливостей кожного громадянина [550].

В. Лишвиц також зазначає, що поняття «е-демократія» не можна ототожнювати з поняттям «е-уряд». На відміну від е-уряду, що створюється «згори» для ефективнішого функціонування державного апарату, е-демократія орієнтована на якісне підвищення рівня участі громадян у політичному житті, тобто на ініціативу «знизу» в управлінні державою [226].

Електронний уряд трактують як використання ІКТ в якості інструменту для досягнення кращого правління. Його основна мета – за допомогою технологій трансформувати структури, операції та культуру управління [670, с. 41]. Термін «електронний уряд» виник як реакція на усвідомлену важливість дослідження потенціалу використання інформаційно-комунікаційних технологій для вирішення завдань державного управління. З моменту впровадження цього поняття в науковий обіг його визначення фахівці подають по-різному.

Одні автори надають перевагу визначенням тих перетворень, які відбуваються загалом у суспільстві й в окремих його структурах завдяки впровадженню електронного уряду. Інші обирають прикладний аспект електронного уряду, перераховуючи окремі його інструменти. Є технічні визначення, які акцентують увагу суто на використанні технологічних рішень і специфічних програмних продуктів. Існують також економічні визначення, орієнтовані на концепцію менеджменту якості та максимальну ефективність управління державою. Кожен підхід відображає окремий аспект функціонування електронного уряду [98].

Уперше особливе значення Інтернету як механізму застосування інформаційних технологій в діяльності уряду надали в США в 1991 р. під час президентства Б. Клінтона [144]. Термін «е-уряд» було знайдено у наукових роботах і документах державних органів, потім став використовуватися в законодавстві та текстах нормативно-правових документів. Із 1999 р. згадка про електронний уряд стала регулярно зустрічатися в провідних газетах США [212]. Визначення електронного уряду фахівці здійснюють за різними принципами. Підсумовуючи, можемо визначити, що згідно з напрямками і функціями його можна інтерпретувати [139]:

- організацію державного управління на основі електронних засобів обробки, передачі та розповсюдження інформації, надання послуг державних органів усіх гілок влади усім категоріям громадян електронними засобами, інформування громадян про роботу державних органів (*процедурний принцип*);

- інформаційні технології в державному управлінні та державу в «мережі» (*системний принцип*);

- інформаційну взаємодію органів державної влади й суспільства з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, у тому числі й Інтернет-технологій (*принцип взаємодії*);

- трансформовані для урядових та державних організацій ідеї електронного бізнесу, в яких уряд виступає різновидом корпоративного користувача інформаційних технологій (*економічний принцип*);

- автоматизовані державні служби, основними функціями яких є: забезпечення вільного доступу громадян до всієї необхідної державної інформації, збір податків, реєстрація транспортних засобів і патентів, видача необхідної інформації, укладання угод і оформлення поставок необхідних державному апаратові матеріалів та обладнання (*функціональний принцип*).

Серед українських досліджень слід відзначити праці О. Голобуцького й О. Шевчука, у яких е-уряд трактують як «систему локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, яка забезпечує функціонування певних служб у режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування громадянина з офіційними установами» [92]. На думку С. Чукута, електронний уряд – це передусім модернізація самого процесу державного управління згідно з новими умовами суспільного розвитку [499, с. 429–433].

С. Бондаренко підкреслив, що термін «електронний уряд», до певної міри спотворює суть описуваних ним процесів, оскільки уряд усього лише одна з трьох гілок державної влади, і в цьому відношенні дві інші гілки – ніби залишаються осторонь [44, с. 113–114].

Російські фахівці В. Іванов, Л. Сморгунов, В. Дрожжинов, І. Агамірзян М. Вершинин й ін. також дискутують щодо трактування е-уряду та е-урядування. Так, В. Іванов запропонував визначати електронний уряд як «держава в мережі» (наявність порталів державних органів). Відповідно, зміст самого поняття був не чітким, а основна увага була зосереджена на наданні інформаційно-довідкових послуг населенню [155, с. 46–47]. М. Вершинин пропонує визначати електронний уряд як «систему інтерактивної взаємодії держави і громадян за допомогою Інтернету» [67, с. 150–152], охарактеризувавши це поняття як нову модель державного управління, що перетворює стосунки держави із громадянським суспільством на основі ІКТ, оскільки мова йде про управління. Таке трактування, на нашу думку, характеризує більше е-урядування, ніж е-уряд.

В. Дрожжинов й І. Агамірзян підкреслювали, що е-уряд – це метафора, яка означає інформаційну взаємодію органів державної влади й суспільства з використанням ІКТ [125, с. 147]. Науковці вважають за потрібне виділити «вузьке» й «широке» трактування електронного уряду. Так, наприклад, Л. Сморгунов поділив школи в його інтерпретації на «помірну» (електронний уряд відбиває вдосконалення діяльності державного управління за допомогою використання нових інформаційних технологій, що дозволяє підвищити ефективність в наданні послуг населенню) і «радикальну» (не лише новий характер внутрішньо організаційних стосунків, але й трансформацію всього комплексу стосунків державного управління з суспільством) [438, с. 52].

Подані визначення е-уряду наочно показують як, у міру реального впровадження концепції електронного уряду в життя, це поняття еволюціонувало й поглиблювалося. Воно пройшло шлях від Інтернет-порталів органів влади до концепції глобального перетворення всієї політичної системи та державного управління. Ускладнення поняття призвело до того, що фахівці почали знаходити в ньому певні внутрішні протиріччя, невідповідності сформульованих раніше теоретичних положень з реальним здійсненням програм електронного уряду в різних країнах світу.

Отже, ми розглядаємо електронний уряд як модель е-демократії, яка заснована на використанні сучасних інформаційних і комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності та прозорості влади, а також встановлення суспільного контролю над нею. Е-урядування – модель управління, у якій вся сукупність як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків і процесів підтримується й забезпечується відповідними інформаційно-комп'ютерними технологіями. Необхідною умовою переходу до електронного урядування є широка інформатизація всіх процесів у звичайній діяльності міністерств, відомств, місцевих органів виконавчої влади, причому як внутрішніх, так і зовнішніх.

У рамках сучасної політичної системи набуває поширення так звана нова концепція «публічного управління» (англ. – *good governance*), яка використовує можливості інформаційних технологій для вдосконалення процесу прийняття рішень, розвитку внутрішньоурядової діяльності, надання громадських послуг та в цілому для побудови нових демократичних відносин між державою та суспільством [440].

Публічне управління, з точки зору цієї концепції, орієнтоване на ефективне дослідження суспільного блага й співпрацю з громадянським суспільством за допомогою розвитку системи комунікативної взаємодії [77]. З одного боку, спостерігається підвищення рівня взаємозв'язків між різними державними структурами, з іншого – неможливість виконання завдань без мережевих структур, що включають громадянські асоціації та бізнес, що збільшує складність організації управління. Ефективне управління в цій ситуації може бути досягнуте через формування та інституціоналізації спільних ментальних моделей, що впливають на процеси розробки, прийняття та реалізації державних рішень. Довіра до держави виникає на основі чіткого знання про державну систему. Крім того, нова концепція публічного управління включає в себе такі важливі аспекти, як менеджмент знання та пов'язані з ним можливості електронного уряду [439].

Система публічного управління – це сукупність міжорганізаційних і внутрішньо організаційних мереж, спеціалізованих державних і недержавних суб'єктів (держава, бізнес-структури та асоціації громадянського суспільства) і процедур управлінських впливів, що забезпечують існування соціуму в рамках певної території. Можна виділити такі основні способи публічного управління: формальну та неформальну комунікацію, співпрацю та довіру на основі ресурсної залежності. Складність і різноманітність мережевих структур, об'єднаних публічним управлінням, дозволяють виокремити шість його видів [496]:

1) наддержавне (міжнародне) публічне управління, що реалізовується міжнародною спільнотою. При цьому воно може мати як глобальний (у рамках міжнародних організацій), так і регіональний (міждержавні утворення) характер;

2) публічне державне управління, здійснюване в межах певної держави (країни);

3) публічне державне управління суб'єктів федерації. Федеративні держави складаються з суб'єктів федерації, що володіють власною державною владою;

4) автономне публічне недержавне управління, що здійснюється в автономних утвореннях (територіальна, національно-культурна та ін.). На відміну від суб'єктів федерації, автономії володіють обмеженою самостійністю в рамках вузької компетенції;

5) публічне недержавне муніципальне управління, яке безпосередньо реалізує інтереси публічного територіального колективу (місцевого співтовариства), найчастіше в рамках окремих муніципальних утворень;

б) публічне корпоративне управління в добровільних об'єднаннях, заснованих на особистих або приватних інтересах.

Найбільш розвинений механізм публічного управління в умовах демократичної політичної системи. В умовах демократії прямий вплив на політико-управлінські процеси надає громадська думка, виражена через опитування, засоби масової інформації та різні форми політичної участі (мітинги, демонстрації, розсилку листів і т. д.). Таким чином, публічне управління постає як процесу вироблення й реалізації владно-управлінських рішень на основі прямої і/або опосередкованої участі в ньому громадян, соціальних, етноконфесійних і територіальних груп, територіальних спільнот і їх організацій, включаючи їхній контроль над діяльністю управлінських структур. Механізм публічного управління включає три аспекти [30, с. 53–54]:

1) сукупність усталених правил координаційної взаємодії суб'єктів політико-владних відносин, заснованих на співробітництві;

2) володіння певними можливостями, ресурсами для вступу суб'єктів у політико-владні відносини;

3) політичний механізм публічного управління оцінюється у взаємодії, у процесі вироблення, прийняття, реалізації та контролю тих чи тих конкретних політико-владних рішень.

1.2.6. Теорії спіндокторингу, гейткіпінгу та інших механізмів обмеження і-демократії

Протилежною стороною механізмів реалізації інформаційної демократії є механізми та інструменти керування, маніпулювання, протидії інфодемократії.

Із 80-х рр. ХХ ст. в європейських країнах спостерігається підвищення інтересу до нового напрямку керування інформаційно-комунікативною політикою через використання технології спіндокторингу (*англ. – spindoctoring, від spin – крутити, вертїти*). Збільшення уваги політтехнологів до спіну пов'язуємо з такими факторами: збільшення ролі мас-медіа в усіх сферах суспільного життя; можливості для маніпулювання думкою громадськості за допомогою різних каналів комунікації; збільшення уваги до думки громадськості, що формується на основі управління потоками інформації. Найчастіше спіндоктор займається виправленням різних трактувань певної події в засобах масової інформації вже після того, як подія набула негативного забарвлення, через що його часто ототожнюють з паблік рилейшинз [334, с. 625].

Відмінність PR від спіну полягає в тому, що традиційні зв'язки з громадськістю покладено на творче представлення фактів, «спін» здебільшого є надзвичайно керованою тактикою [653]. Політики, часто звинувачувані опонентами в нечесності, використовують тактику «спіна», щоб маніпулювати громадською думкою. Через ототожнення «спіну» і прес-конференцій (особливо урядових прес-конференцій) інформаційну територію, в якій вони функціонують, іноді асоціюють з територією «спіна». Групу людей, які розвивають спін, називають *спіндокторами* [639]. У зв'язках з громадськістю спін – це форма пропаганди, яка досягається через забезпечення інтерпретації події або кампанії, щоб запевнити громадськість за або проти певної організації чи постаті.

Деякі фахівці зв'язків із громадськістю використовують поняття «спіндокторинг» як окремо взяту запропоновану послугу, інші використовують такі терміни як «трансформація стратегії» або «перетворення зображення» [683]. Інколи фахівці порівнюють поняття спіндокторингу з «ребрендінгом», що робить все можливе з продуктами, які не продаються, щоб реалізувати їх. Компанії та політичні організації також мають потребу в політтехнологах та спеціалістах з спіндокторингу.

У світовій практиці існують *дві моделі реалізації спіна* в політичній системі:

1. Тоталітарна (варіант радянської системи) – введення повного контролю за інформацією в ЗМІ, починаючи з найвищого рівня й до нижчих.

2. Демократична (варіант західної системи) – за допомогою інтелектуальних ЗМІ та їхньої динамічності. У цій моделі заборонені заходи використовують лише в екстраординарних випадках (війна, тероризм, стихійні лиха тощо) [210].

Основний об'єкт у роботі спіндоктора – це інформаційний блок. Із його допомогою можна формувати новинну сферу шляхом попереднього збору інформації, акцентування значущості на потрібних новинах, способом уповільнення й прискорення потоку інформації [215]. До функцій спіна зазвичай зараховують: організацію витоку інформації; організацію груп тиску на підтримку тих чи тих подій; контакти з пресою (журналістами); підготовку заходів із пресою; виправлення помилок, допущених у ході спілкування з пресою [445].

Уперше застосування подібної техніки проявилось під час дебатів Форд – Картер, коли було виявлено, що той, хто перший переконливо визнає себе переможцем, того таким визнає й громадськість. У рамках цих дебатів кандидат у віце-президенти Р. Доул виступав проти кандидата У. Мондейла. Відразу ж після дебатів у трьох мережах ABC, CBS, NBC у прямому ефірі на його підтримку виступили відомі особи, серед яких був і віце-президент Д. Рокфеллер, і Е. Доул. Сам Е. Доул відразу теж вийшов у прямий ефір, де отримав вітальний дзвінок від президента Дж. Форда. Тобто ефір був переповнений радістю декларованої

перемоги ще до того, як прихильники У. Мондейла змогли отримати доступ до мікрофонів [445].

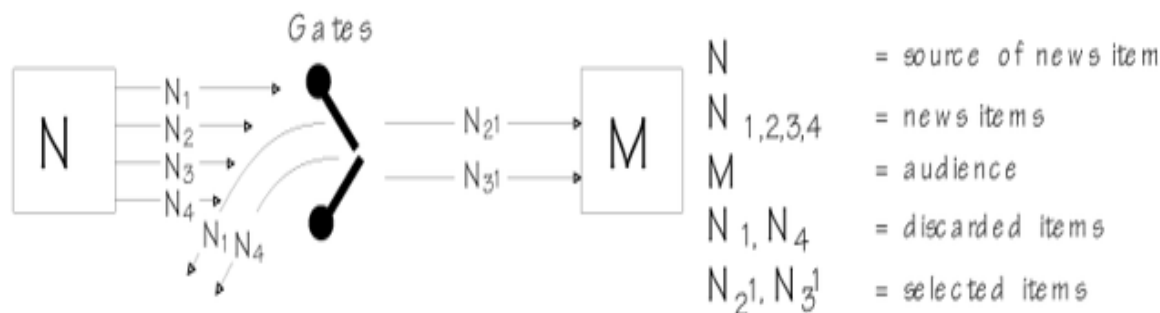
Інша техніка включає затримку поганих політичних новин, вони ніби заховані в «тінь» важливіших або сприятливіших новин чи події. Звідси випливає важливий висновок: подія та її висвітлення – це два різних об'єкти, які можуть і не співпадати. Тому необхідно грамотно дібрати вектор спіндокторінгу – гальмування або прискорення події. Зокрема, для гальмування інформації спіндоктор використовує такі інструменти, як: а) недопуск події в ЗМІ; б) зміна модусу інформації; в) заміна повідомлення новою інформацією або ситуацією; г) перенесення акцентів.

Для прискорення інформації спіндоктором застосовуються інші інструменти: а) розповідь про події в ЗМІ; б) акцент на важливості; в) приєднання до іншої важливої події; г) використання позитивних коментарів [445].

У 1947 р. соціальний психолог К. Левін, який не був фахівцем із масових комунікацій, увів у науковий ужиток термін «гейткіпінг» (англ. – «gatekeeping» – *ворота, охороняти, зберігати*), з чим пов'язана ще одна метода обмеження інформаційної демократії. За загальним визначенням гейткіпінг – це процес фільтрування інформації для поширення публікації через Інтернет або інший вид комунікації. Гейткіпери стоять на ключових точках у комунікативному ланцюжку, перетворюючи первинний потік реальності в деякий медіа-образ, відфільтрований, оброблений потік інформації. Створення інформації і є функціонування гейткіпера. У більшості випадків він є ретранслятором, фільтром, перетворювачем первинної реальності або вже кимось обробленої інформації в медіа-образи реальності [279].

Уперше термін застосовано до вивчення новин Д. Вайтом [678]. У 1950 р. він вивчав статті, представлені в маленькій міській щоденній газеті протягом одного тижня. Редактор газети обґрунтував висвітлення інформації в статтях щодо того, чому вони були знехтувані. Д. Вайт зазначив, що процес ухвалення рішення не/опублікувати надзвичайно суб'єктивний. Теорія Д.Вайта отримала багато критичних зауважень, але все-таки й нині її враховують у теорії комунікації [164, с. 107]. Особливо актуальною вона є для політичної комунікації, у полі якої функціонує інформаційна демократія. Концептуальна модель гейткіпінгу представлена на мал. 1. 2.

Модель Д. Вайта має певні недоліки. Вона не враховує вплив особливостей соціально-політичної системи, ідеологічного та соціокультурного контексту, а також факторів інституційного порядку – різних інформаційних джерел, ринку рекламодавців, груп тиску й органів влади. Вони обмежують та спрямовують добір інформації, який у результаті може виглядати лише як прояв чийось глибоко особистих уподобань.

де:

N – джерело інформації («прямий дріт»);

N1, N2, N3, N4 – відомості, що надходять від джерела;

N'2, N'3 – відібрані відомості;

N1, N4 – знехтувані відомості;

M – аудиторія

Мал. 1. 2. Концептуальна модель гейткіпінгу за Д. Вайтом

Модель передбачає існування лише одного «головного фільтра», який щодо інформаційного потоку поводить себе доволі пасивно. Складається враження, що існує безперервний та вільний потік різноманітних новин, із якого залишається лише «відфільтрувати» інформацію, що представляє інтерес для медіа-організації. Проте ця модель, хоч і спрощена, дала поштовх до наступних, більш складних концепцій.

Таким чином, гейткіпер вирішує, яка інформація просуватиметься, а якої не буде. Іншими словами, у соціальній системі визначається, який з певного типу продукт – матеріали, товари, інформація – необхідно вводити в систему. Важливо усвідомити, що гейткіпери можуть управляти знаннями громадськості, фактичними подіями, дозволяючи деяким даним пройти через систему або не допустити їх. Гейткіперами можуть також бути установи або організації. У державному устрої гейткіперами є індивідууми або установи, котрі керують доступом до позицій влади й регулюють потік інформації та її політичний вплив [344, с. 89].

Окрім зарубіжних учених, питаннями керування інформацією займаються науковці на пострадянському просторі. Так, А. Чуміков виділяє чотири етапи управління інформацією [445], що за змістом є гейткіпінгом:

1. Формування власного інформаційного потоку.
2. Сегментування інформаційного потоку, маніпулювання інформацією.
3. Пріоритетне постачання інформації, інформаційне партнерство.
4. Оптимізація форми й стилю подачі матеріалів.

На першому етапі економічний, політичний чи інший суб'єкт, який має на

меті зайняти й зберегти положення в суспільстві, повинен організувати власний інформаційний потік, що не залежить від загальнодоступного, традиційного, офіційного. На першому етапі споживачеві подано максимально великий обсяг інформації. У будь-якому випадку необхідно спробувати захопити монополію на інформацію про себе. Це можливо, оскільки постачання відомостей для ЗМІ (факс, електронна пошта, пряма розсилка, роздача журналістам під час заходів) здійснюється регулярно, масштабно, оперативно, включаючи незначні й малоцікаві події.

На другому етапі політик уже повинен заявити про себе, тоді можна створювати обмежено-цільові інформаційні потоки, що працюють на абсолютно конкретну мету. Такий процес, за А. Чуміком, цілком підходить під визначення маніпуляції, оскільки це процес впливу на громадську думку й поведінку для його каналізації в потрібному певним політичним чи громадським структурам напрямі. На нашу думку, не слід ставити в один ряд сегментування та маніпулювання інформацією, оскільки перше поняття стосується напрямів інформування певних груп людей, а друге – засобів формування бажаного сприйняття.

Процес маніпулювання може бути визначений як неприпустимий або неетичний, якщо він спрямований на прямий обман споживачів інформації (використання завідомо неправдивих цифр і фактів), вплив на підсвідомі інстинкти (приховані вставки в теле-, відео-, кінопрограмах, комп'ютерних файлах), на образі осіб або організацій, дискредитацію товарів і послуг.

Такого роду свідоме маніпулювання представляє собою цивілізовану гру-конкуренцію за існуючими в суспільстві правилами, у процесі якої використовують певні прийоми роботи з інформацією на предмет її оптимального впливу на споживача. До них зараховують такі: замовчування, перестановка, залучення авторитетного посередника, підгонка опитувань і рейтингів, добір цитат, емоційне підживлення, монтаж. Після того як ЗМІ готові сприймати й публікувати матеріали, прийнятний зміст необхідно «упакувати» в настільки ж прийнятну форму. Матеріал повинен вписуватися у формат видання. Саме тоді починається четвертий етап.

1.2.7. М'яка сила як механізм реалізації і-демократії на міжнародному рівні

Інформаційна демократія здійснюється на різних рівнях. Вище розглянуті моменти зараховуємо до внутрішньодержавного рівня інфодемократії. Щодо міждержавного, то здебільшого для сучасного етапу розвитку інформаційного суспільства для ведення міжнародних відносин та розв'язання конфліктів використовують м'яку силу. Тому для функціонування інформаційної демократії в глобальному інформаційному просторі слід врахувати важливий методологічний підхід, запропонований американським ученим Дж. Наєм,

«гнучкої («м'якої») влади» (англ. – *soft power*), під якою він розуміє інформацію як «владу та силу» [309, с. 31]. Дж. Ной вважає, що сучасні інформаційні технології розповсюджуються набагато швидше, ніж будь-коли в історії, політична система повинна це враховувати та використовувати для стабільності в державі.

Усі знайомі з концепцією жорсткої влади – військової та економічної потуги національної держави, яку використовують, щоб отримати те, що вона хоче від інших політичних органів. Жорстка влада, як правило, спирається на спонукання – «пряник» або загрози – «батога», що робить її переконливою за своєю природою. Проте країни можуть іноді отримувати результати без відчутних загроз. Цей непрямий метод іноді називають «другим обличчям влади» або м'якою силою.

Поняття «м'яка сила» (або привабливість) трактують як здатність впливати на вибір завдяки таким нематеріальним активам, як привабливість, висока культура, політичні цілі, інститути й політичні принципи, які базуються на законі й мають високий моральний авторитет [642]. Тоді як під поняттям «тверда сила» (англ. – *hard power*) найчастіше розуміють військову та економічну міць.

На сьогодні термін «м'яка сила» став одним із найактуальніших понять сучасної політології, а більшість визначає його як один із перспективних напрямів зовнішньої політики. За теорією відомого політолога Дж. Ная¹, кожна держава може виділити три головні ресурси своєї могутності – це військовий потенціал, економічна міць і «м'яка сила»[245].

Як зазначають автори журналу «Зовнішні справи», які аналізували теорію Дж. Ная, «тверда сила» – це влада негативних і позитивних стимулів, тобто фізичного примусу і фінансового підкупу. «М'яка сила» – це моральний авторитет наукових, технічних і спортивних досягнень, творів високого мистецтва, привабливість гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики й раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до національної культури, звичаїв і моделей поведінки» [118].

У суперечках прихильники діаметрально протилежних точок зору не враховують той факт, що інформаційно-комунікаційні артефакти в принципі є складовою частиною технологій, які здатні допомогти вирішити певні проблеми, що існують у суспільстві, так і створити нові. Так, наприклад, кібертехнології – комп'ютери, Інтернет, це інструмент, який може бути використаний як для жорсткої, так і для м'якої сили. Припустимо, якщо хтось надішле вірус, який зруйнує вашу систему електропостачання, – це буде використання кібертехнології як твердої сили. Якщо ж застосовують Інтернет, щоб поширювати демократичні

¹ Автор концепції «Soft Power» і світового бестселера «М'яка сила» професор Гарвардського університету Джозеф Най є колишнім головою Національної Ради з питань розвідки і помічником міністра оборони в адміністрації Б.Клінтона.

цінності, то він тут є інструментом м'якої сили. Тому «кіберс» може бути як твердою, так і м'якою силою [245].

М'яка сила ґрунтується на здатності формувати переваги інших, тобто людина здатна змусити інших людей робити те, що вона хоче. У деяких дослідженнях знаходимо, що «м'яка сила» має три основні складові: 1) культуру, яку розуміють як сукупність значущих для суспільства цінностей, 2) політичну ідеологію, 3) зовнішню політику [502]. Тим не менш, м'яка сила більше, ніж просто здатність впливати на інших. Вплив, врешті-решт, може також спиратися на жорстку силу загроз. Крім того, м'яка сила більше, ніж просто переконання або здатність керувати за допомогою аргументів [633]. Наприклад, Сполучені Штати здійснюють більш глобальний вплив в останні півстоліття, застосовуючи м'яку силу, ніж коли вони використовували жорстку владу. У більшій частині країн після Другої світової війни рух до вільної торгівлі й демократії був прямим результатом бажання наслідувати американську культуру, інститути і цінності, що доводить, що м'яка сила діє ефективно.

Із питанням інформаційної демократії тісно пов'язані проблеми захисту інформації та інформаційна безпека. Варто зауважити, що коли порушується питання про необхідність надати безпеку, і зокрема інформаційну безпеку, завжди йдеться про: 1) об'єкт, безпеку якого необхідно забезпечити; 2) суб'єкт, дії якого спрямовані на забезпечення безпеки об'єкта – суб'єкт-захисник (об'єкт безпеки й суб'єкт можуть співпадати, якщо в ролі того, хто забезпечує безпеку, виступає об'єкт цієї безпеки); 3) певні явища, процеси, особи, які з погляду суб'єкта становлять загрозу для об'єкта; 4) систему заходів, що їх вживає суб'єкт для того, аби нейтралізувати ці загрози [317]. Інформаційна безпека, в першу чергу, пов'язана з втручанням в інформаційний простір іноземних держав.

Важливою складовою частиною інформаційної демократії є інформаційна підтримка транскордонної співпраці. Інформаційна підтримка транскордонної взаємодії належить до західноєвропейських традицій. У країнах із давньою історією регулювання міжкордонних процесів і розвиненим законодавством усі рішення в галузі ТКС отримують належний інформаційний супровід, тобто мають відповідне до потреби інформаційне забезпечення. Без такого забезпечення ТКС може бути справою ризикованою й призводити до неочікуваних і негативних результатів.

Нині дослідження про узагальнення досвіду реалізації різних аспектів інформаційного забезпечення ТКС стають край актуальними. Інформаційний чинник діяльності суб'єктів і учасників транскордонного співробітництва та відповідних органів влади, підтримки ТКС з боку громадськості й ефективного використання бізнесово-освітніх ресурсів є нагальною потребою.

У сучасній науці активно використовується поняття «інформаційне забезпечення». У західній науці це поняття спеціально не виділено. Найближчим до нього є термін «інформаційна підтримка» (англ. – *information support*), який, однак, не є самостійним, а виступає скоріше пересічним елементом технологій менеджменту. Проте це не означає, що інформаційним аспектам у західній науці та практиці приділено менше уваги.

На сьогодні зміст поняття «інформаційне забезпечення» істотно змінився. Його тлумачать набагато ширше й нерозривно пов'язують із ефективністю управління: недостовірні дані або їх недостатність можуть породжувати проблеми з прийняттям рішень, що позначається на якості управління в цілому. Позитивним є зростання розуміння важливості інформаційного забезпечення для управління.

Проте, як зазначає Б. Юськів [520, с. 37], чіткого й однозначного розуміння змісту інформаційного забезпечення досі ще немає. Більшість дослідників навіть не намагаються дати його визначення. Чимало українських авторів, зазначаючи в заголовку своїх матеріалів «інформаційне забезпечення», у тексті замінюють його такими поняттями, як «інформація», «методи опрацювання інформації», «засоби масової інформації», «преса» тощо. Як правило, під інформаційним забезпеченням розуміють сукупність організаційно-технічних заходів або дій, спрямованих на вироблення відомостей, достатніх або необхідних для прийняття управлінських рішень, звужуючи його лише до одного аспекту – організаційного.

Досліджуючи властивості інформаційного забезпечення державного управління, Г. Атаманчук виділяє три проблеми, пов'язані з ним [13]:

1. Відомості слід добирати з огляду на їх актуальність, необхідність і корисність для державно-управлінських явищ, відносин і процесів, тобто потрібна передусім управлінська інформація.
2. Науковий супровід управлінських даних. До інформації не можна підходити інтуїтивно, емоційно, імпульсивно. Розуміння, аналіз й осмислення даних вимагають серйозних наукових знань і досвіду.
3. Управління неможливе без зворотних зв'язків. Якщо не знати, як практично буде реалізована нормативна інформація (ухвали, директиви тощо), то управлінський цикл діяльності будь-якого державного та муніципального органу розривається, втрачає властивості кругообігу, отже, і потенціал впливу на об'єкт управління. Саме ці три проблеми виступають окремими аспектами єдиної більш загальної проблеми – цільовий характер інформаційного забезпечення управлінських рішень.

Отже, під інформаційним забезпеченням слід розуміти цілеспрямований процес вироблення інформації, необхідної для ефективного управління політичною системою. Відповідно під *інформаційним забезпеченням транскордонної співпраці* слід розуміти цілеспрямовану діяльність зацікавлених суб'єктів, пов'язану зі збором, фіксацією, обробкою, накопиченням, зберіганням і

використанням, повідомлень і будь-яких інших даних, необхідних для повноцінного й ефективного функціонування цих суб'єктів з метою реалізації функцій транскордонного співробітництва. В цьому випадку інформаційне забезпечення може реалізуватись у формі державної інформаційної політики з відповідного кола проблем.

Відзначимо, що типологія понять інформаційної демократії вкладається в певну структуру. На множинність сучасних визначень інформаційної демократії можна сформулювати архітектуру, основними поняттями якої є «е-демократія», «кібердемократія», «теледемократія», «віртуальна демократія», «цифрова демократія», «електронна демократія» і т. д.

Переважає кількість цих визначень подано іноземними фахівцями з урахуванням специфіки видів політичних систем. Серед вітчизняних науковців посилену увагу приділено лише електронній демократії. У дослідженні ми ж трактуємо її як вид інфордемократії, що зумовили детальніше вивчення всіх форм інформаційної демократії.

Фахівцями охарактеризовано механізми реалізації різних форм інформаційної демократії з урахуванням функціональної специфіки виду. Також приділено увагу таким формам маніпуляції та керування інформаційної демократією як спіндокторинг та гейткіпінг. Це нові техніки, які використовують в демократичних країнах для прихованого контролю за інформаційним простором. Для нашої країни вони є цікавими та актуальними з точки зору випередження та уникнення формування негативного трактування інформаційної демократії.

1.3. Джерельна база та методологія дослідження інформаційної демократії

1.3.1. Дослідження основ інфордемократії у вітчизняній та зарубіжній політичній думці

Джерельну базу дослідження можемо поділити на декілька напрямів відповідно до структури, механізмів та функцій інформаційної демократії та за типом джерела.

Першу групу джерельної бази складають публікації закордонних та вітчизняних *наукових публікацій*, серед яких дисертації, монографії, фахові статті, тези, доповіді, прикладні дослідження тощо.

Перший науковий напрям дослідження стосується безпосередньо самої демократії, розгляду виникнення, становлення, розвитку її видів. Незважаючи на велику кількість наукових праць з проблематики демократії, можна сказати, що

єдиного погляду щодо її перспектив не існує як у вітчизняних, так і закордонних фахівців.

У наукових школах Європи та США інформаційній демократії приділена велика увага в питаннях національних стратегій і тактик переходу до нової цивілізації. Розробляють спеціальні ресурси (сайти, інформаційні кіоски тощо), виходять друковані видання, проте через лінгвістичні бар'єри та недостатню увагу науковців перехідних суспільств до цього питання пострадянський науковий простір практично не знайомий із цими здобутками. У цьому вбачаємо новизну та актуальність нашого дослідження.

Серед закордонних науковців, що досліджували питання демократії в класичному розуміння цього терміну слід назвати наступних фахівців: Р. Даль [106–107], Г. Ерме [517], Ж.-А. де Кондорсе [201], А. Лейпхарт [223; 605], Г. Маклюєн [239], А. Мельвіль [249], Дж. Несбіт [315], Д. Растоу [395], Дж. Сарторі [672], А. Тоффлер [458], С. Ханкстінгтон [479] та багато інших. Сучасне розуміння демократії та її подальшого розвитку, що представлені в працях таких вітчизняних представників політичної думки, як М. Баранова [20–21], М. Вершиніна [66–67], Г. Ділігенський [119], А. Колодій [198], Ю. Нисневича [318–320], В. Пантіна [332], О. Радченка [394], А. Салміна [430], Л. Сморгунова [439–440] й ін., ґрунтується на класичних традиціях демократії. Оскільки сама демократія не є предметом нашого дослідження, основну увагу приділимо питанням становлення інформаційної демократії та зростання ролі інформації в демократичних суспільствах.

Загальний стан розробки питання ролі інформації в сучасному медіа-політичному світі не можна назвати недостатнім, оскільки в багатьох наукових працях фахівці аналізують значення інформації для політичних процесів. Але деякі аспекти, зокрема різновиди інформаційної демократії, суперечливість понять «інфовлада» та «інфодемократія», правильність вживання цих термінів, перспективи та загрози інфодемократії, є предметом дослідження не багатьох науковців.

Закордонними фахівцями з теорії взаємодії ЗМК і влади У. Даттоном [566], К. Дойчем [121; 559], Ф. Ессером [575], Г. Лассуеллом [602], П. Лазарфельдом [603], В. Трільдалем [677], Е. Ноель-Нойман [322], Г. Штромаєром [510] запропоновано декілька теорій ролі ЗМК в політичній сфері та взаємодії мас-медіа і влади.

Не зважаючи на зацікавленість питаннями інформаційної політики, що спостерігається в кожній країні, по праву «першопрохідцями» цієї галузі можемо назвати Сполучені Штати Америки [278]. У середині ХХ ст. у США сформовано нову науку, що вивчає систему засобів і гуманітарних функцій масових інформаційних зв'язків, – комунікативістику. Проаналізувавши дослідження

американських фахівців із цієї дисципліни, можемо визначити, що комунікативістика є галуззю, яка об'єднує наукові розробки фахівців із соціології, політології, мистецтва, етнології, журналістики, права, філософії, психології й інших. Автор книги «Медіамерика» Е. Уїтмор уявно порівнює її з парасолькою, спицями якої є журналістика, стилістика, реклама, телебачення та радіо, риторика та популярна культура [684].

Важливий внесок у дослідження інформаційної демократії з позицій комунікативістики вніс Г. Маклюєн, який, у супереч висловлюванням авторитетних істориків, стверджував, що революційні зрушення в розвитку суспільства, культури, свідомості та психології людей детерміновані технічними засобами інформаційного зв'язку. Нинішній етап розвитку цивілізації, що відходить від принципів «Гуттерберзької галактики», науковець пов'язує з новою електронно-індустріальною основою, де відбувається заміщення книжково-мовного спілкування на радіотелевізійні засоби масової комунікації [239].

У книзі «Закони Маклюєна про засоби масової інформації», зміст яких полягає в абсолютизації інформаційних засобів, структур і мов у формуванні схожого образу життя, діяльності та мислення людей, які живуть у різних країнах, але в ту саму епоху [152]. На нашу думку, це дослідження вченого можна вважати першоджерелом, на основі якого розвинув свою теорію інформаційної демократії М. Рокар. Він переніс учення Г. Маклюєна на виборчий процес, в якому на передній план висунув взаємозв'язок між виборними державними органами й посадами, засобами масової комунікації та виборцями [406].

Загальні демократичні віяння та зрушення в соціально-культурному житті ХХ ст., відображенні в працях Г. Маклюєна, вважаємо дещо перебільшеними, оскільки принципи демократизму поставлені в залежність від технічних засобів масової комунікації та інформації, що створюють, на думку вченого, нову планетарну нервову систему. А це вже перехід досить тонкої межі між інформаційною демократією та інфократією.

Послідовником у дослідженні різних форм передачі інформації, що пов'язують людей певними нормами моралі, спільністю принципів мислення, є У. Онг, який стверджував, що «електронна усність» найтісніше сприяє єднанню людини із суспільством. Проте, на відміну від Маклюєна, він не фетишизує технічні засоби передачі інформації, не ідеалізує «електронну усність» телевізійної масової культури, а намагається ніби примирити конкуруючі старі та нові мас-медіа в загальній тенденції до «відкритих систем» комунікаційних зв'язків [637] у дусі мислення, що враховує необхідність демократизації сучасного суспільного життя та нового ставлення особи до оточення.

У Дж. Мейровіца питання інформаційної демократії розглянуто через термін «інформаційно-електронне століття», яке, як уважає вчений, перетворює людей на

«мисливців та збирачів, але не продуктів харчування, інформації». Науковець порівнює общинний устрій кочівників із устроєм людей «інформаційного століття», оскільки і те, і ті позбавлені відчуття місця, є рівноправними у відносинах один із одним, між статями та суспільством; батьки та діти сучасної епохи, так само як і в первинно-общинному суспільстві можуть грати в одні й ті ж ігри, занурюватися в «джунглі національних й інтернаціональних інформаційних мереж» [623].

Про значення інформації в демократичних системах зазначали фундатор американської комунікативістики У. Шрам, який закликав науковців приділяти увагу балансу між економічним благополуччям інформаційних засобів, професійною етикою журналістів і суспільними інтересами [657], та Г. Лассуел [602], що визначив функції суспільно-комунікативних процесів: контроль за сферою; кореляцію всіх компонентів суспільства для його збереження; передача соціального спадку наступним поколінням. Відстоюючи ці функції, Г. Лассуел зазначав, що «в демократичних суспільствах раціональний вибір цінностей залежить від освіченості, яка в свою чергу залежить від комунікації, а особливо від *рівності уваги* до них лідерів, експертів і маси рядових людей» [602]. У. Шрам і Г. Лассуел також заклали в теорію інформаційної демократії підхід до вивчення структурно-функціональної взаємодії медіа з суспільними системами, який гарантує *рівновагу між свободою та контролем* [152], що в кінцевому підсумку призводить до відносин із використанням комунікацій та інформації для блага соціальної згоди.

80–ті рр. ХХ ст. характерні двополярністю думок щодо свободи інформації, у цей період активізувалась європейська школа дослідження інформаційної демократії. Отже, можемо виділити дві тенденції. Для першої властиве негативне ставлення до будь-яких форм обмеження свободи «четвертої влади», для другої – визнання неминучості історично змінних форм не тільки свободи, але й контролю, який залежить від багатьох факторів, але передовсім від суспільного статусу засобів масової інформації. Вступаючи в електронне століття, інформація змінює вектор розвитку на удосконалення обслуговування громадян через електронні канали, доступ до яких мають усі, хто володіє персональним комп'ютером. У науковий обіг вводиться специфічна термінологія, зокрема виникли такі поняття: «відеодемократія», «електронна демократія», «теледемократія», «он-лайн демократія», «цифрова демократія» тощо.

Сутність й особливості концепцій щодо демократизації суспільного життя в процесі формування інформаційного суспільства досліджено, зокрема, в публікаціях Й. Масуди («демократія участі») [619]; Е. Тоффлера («напівпряма демократія») [458]; М. Кастельса («криза представницької демократії» і становлення «інформаційної демократії») [173] й ін. Найбільший внесок у

розвиток концепції «демократії участі» зробив Й. Масуда. Її особливість у тому, що вперше було обґрунтовано можливість і необхідність створення цього типу демократії, показані її переваги й недоліки, визначено базові принципи, передбачено проблеми, що можуть виникати в процесі її становлення, та запропоновано шляхи й методи їх подолання. Е. Гоффлер з'ясував сутність концепції «напівпрямої демократії», однією з особливостей якої є намагання поєднати кращі риси представницької демократії та демократії участі [242, с. 4–5].

Досягнення демократичного управління в галузі інформаційних технологій здійснили автори «Governance.com: демократія в століття інформації» Д. Най та Е. Камарк. По суті, це бачення управління в ХХІ ст. у Школі імені Кеннеді «Government explores»: яким чином інформаційна революція змінює інститути управління [594].

Європейську школу дослідження інформаційної демократії також представляє іспанський учений М. Кастельс, який досліджував інформаційне суспільство та виклав свої ідеї в книзі «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» [171]. Для М. Кастельса формування міжнародних ділових і культурних мереж, розвиток інформаційної технології – явища нерозривно пов'язані та взаємозалежні. Всі сфери життя, починаючи з геополітики великих національних держав і закінчуючи повсякденням звичайних людей, змінюються, виявляючись поміченими в інформаційний простір і глобальні мережі. Революція в інформаційній технології є відправним пунктом при аналізі труднощів становлення нової економіки, суспільства та культури. Інформація та обмін інформацією супроводжували розвиток цивілізації протягом усієї історії людства й були важливими у всіх суспільствах. У той же час «інформаційне суспільство» будується таким чином, що генерування, обробка та передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності та влади. Спираючись на роботи теоретиків, М. Кастельс окреслює межі інформаційно-технологічної парадигми, що має декілька головних рис:

- По-перше, інформація в рамках пропонованої парадигми є сировиною технології і відповідно, у першу чергу, технологія впливає на інформацію, але аж ніяк не навпаки.

- По-друге, ефекти нових технологій охоплюють усі сфери людської діяльності.

- По-третє, інформаційна технологія ініціює мережеву логіку змін соціальної системи.

- По-четверте, інформаційно-технологічна парадигма заснована на гнучкості, коли здатність до реконфігурації стає вирішальною рисою суспільства.

- По-п'яте, важливою характеристикою інформаційно-технологічної парадигми стає конвергенція конкретних технологій у високоінтегрованій

системі, коли, наприклад, мікроелектроніка, телекомунікації, оптична електроніка та комп'ютери інтегровані в інформаційні системи [171].

Другий науковий напрям нашого дослідження стосується видів інформаційної демократії – теледемократії, кібердемократії, цифрової, електронної, віртуальної, Інтернет-демократії тощо.

Т. Беккер і К. Слейтон, досліджуючи поточний стан і майбутнє телеголосування, електронні міські збори, а також інші ініціативи покликані, повернути громадськість до істинної демократії [538], ввели термін «*теледемократія*». Професор Ф. Артертон також здійснив систематичне емпіричне дослідження про пряму участь громадян, яка може бути успішно мобілізована через електронні засоби масової інформації. Він приділив увагу теледемократії та пропонує новий підхід до політичної комунікації, підкреслюючи важливість участі, а не поведінки [531].

Р. Холландер уводить термін «*відеодемократія*» [590] та стверджує, що новітня електронна відеотехніка, що створює масову культуру, може відродити істинні принципи демократизації суспільства, надаючи всім громадянам можливість співучасті в ній за посередництвом кабельного телебачення та комп'ютерних відеосистем.

«Інформація й американська демократія: технологія в еволюції політичної влади» – книга Г. Луца, де автор оцінює наслідки нових інформаційних технологій для демократії [542]. Науковець стверджує, що нові технології виробництва є четвертими в серії «інформаційних революцій» у США. Кожен із них призвів до важливих структурних змін у політиці. Після повторної інтерпретації історичного політичного розвитку з точки зору еволюції автор оцінює характеристику інформації та політичних комунікацій через наслідки для Інтернету та пов'язані з новими медіа. Аналіз показує, що використання нових технологій робить внесок у «пост-бюрократичні» політичні організації та корінні зміни в структурі політичних інтересів. Висновки автора об'єднують групи за інтересами, бюрократію, колективні дії, політичну поведінку з новою теорією про політику в інформаційну епоху.

Досягнення в галузі інформаційних технологій та Інтернету надають можливості для підвищення відповідальності та підзвітності політичних інститутів і розширення участі громадян. У книзі «Кібердемократія: технологія, місто і цивільні мережі» [542] наведено теоретичні аргументи за і проти «*електронної демократії*», можливості інформаційно-комунікаційних технологій. Книга побудована на тематичних дослідженнях, проведених у США та Європі, які демонструють застосування «електронної демократії» в певних містах.

Феномен «електронної демократії» має більший потенціал, ніж усі попередні форми комунікаційної мережі або політичної спільноти для заохочення

та розширення реальної участі й дії серед громадян світу. Таку думку висловив П. Шайн. Дотримуючись міждисциплінарного підходу, він розглянув перспективи електронної демократії з точки зору того, що електронна демократія повинна оживити демократію, навчивши громадян реалізації демократичних ініціатив технологічно. Зрештою, вкладник виступає за складний, багатопрофільний підхід до теорії електронної демократії, а також до подальшого розвитку та розширення технологічних ініціатив зі сприяння електронної демократії [660].

Чим далі, тим більше уваги приділялося використанню нових комунікаційних технологій у політиці. *Цифрова демократія* запропонувала докладні роз'яснення щодо застосування найважливіших комп'ютерно-опосередкованих систем зв'язку в політичних цілях. Книга «Цифрова демократія: питання теорії та практики» містить широкий критичний аналіз концепції цифрової демократії в теорії і на практиці. У ній розглянуто, як Інтернет і комп'ютерно-опосередкована політична комунікація впливають на демократію; фокусується на різних теоретичних і практичних питаннях, пов'язаних з цифровою демократією [561].

Чи може функціонувати пряма демократія в епоху віддаленого зв'язку? Над такими питаннями міркували автори книги «Цифрова демократія: дискурс та прийняття рішень в інформаційну епоху» Б. Гаазі та Б. Лодер [587]. Праця присвячена впливу інформаційно-комунікаційних технологій та описує їхні наслідки для політичних інститутів. Автори дослідили демократію та кіберпростір, місцеву демократію, глобальне управління й інтерактивні ІКТ. Детально фахівці розкрили вплив цифрових технологій на уряд на прикладі наслідків впливу телебачення на британську Палату громад, вплив інформаційно-комунікативних технологій на діяльність політичних партій. На особливу вагу заслуговують питання впливу ІКТ на демократію он-лайн, а також шляхи зміцнення ролі громад в інформаційному столітті.

«Демократія в цифрове століття» Е. Вільгельма [689] – філософське дослідження нових інформаційних та комунікаційних технологій політичної участі в Сполучених Штатах. Вільгельм вважає, що дуже часто поява прогресу не використовується громадянами. Він обговорює чотири особливості політики, опосередкованої цифровими технологіями (ресурси, відкритість, обговорення, дизайн), і наполягає на необхідності сильної державної інформаційної політики.

Представницькій демократії в інформаційну добу присвячені праці Г. Лутца «Участь, інформація і демократія: наслідки низького рівня участі та інформації для функціонування демократії» [612] та П. Транакаса «Додаток – демократія та інформаційно-комунікаційні технології» [675].

Відзначмо статтю «Від електронного уряду до електронного керування: використання схованого потенціалу реформ» [144], що ввійшла в збірник статей

європейських авторів [515]. У ній австрійські дослідники Р. Транумюллер, Г. Ортофер і Х. Гібер детально аналізують переваги електронного уряду. Британська «Біла Книга з модернізації уряду» розглядає питання е-уряду з точки зору форми: структура й склад послуг, необхідних для рядових користувачів і неурядових організацій, розширення спектра послуг, що надаються, й одночасне забезпечення повного охоплення громадян державними послугами, поліпшення використання інформації [624].

Конструктивно-критичний аналіз сутності й особливостей концепцій, пов'язаних з проблемами трансформації політичної влади в умовах становлення інформаційного суспільства, проведено такими фахівцями: Е. Тоффлером – «метаморфоз влади», Т. Стоун'єром – «інфократії», О. Бардом і Я. Зодерквістом – «нетократії» та ін. Цими вченими з'ясовано, що в умовах становлення інформаційного суспільства відбуваються революційні зрушення в співвідношенні трьох джерел влади (сили, багатства та знань) на користь знань, а також у дедалі міцніючій тенденції переходу від низькоякісної влади, що тримається на силі, – до влади середньої якості, що базується на багатстві, а від неї – до високоякісної влади, що спирається на знання. Авторами виявлено посилення тенденції формування «інфократії» (влади власників інформації), нетократії (влади власників інформації та інформаційних мереж).

На думку шведських дослідників О. Барда та Я. Зодерквіста, в праці «Нетократія. Нова правляча еліта та життя після капіталізму» [22] висунуто тезу про те, що нетократія є певним вираженням (режимом) інформаційного суспільства, коли знання стають найбільшою цінністю. Але знання не ті, якими може володіти будь-хто, а знання унікальні, доступні лише певній групі осіб, тобто членам мережі. Прикладами реальних мереж є корпорації, таємні організації, а віртуальних – Інтернет-сайти, он-лайн спільноти. Звичайно, могутність мереж є різною; вона залежить від могутності членів мереж. За умови настання нетократії, А. Бард і Я. Зодерквіст пропонують поділяти суспільство на нетократів (членів мереж) і конsumerіатів (споживачів, які не знайшли собі гідного місця, нічого не виробляють, а лише споживають те, що призначено для широкого вжитку, блукають у потоці безкорисної інформації).

Серед українських фахівців, що досліджують становлення інфомодемократії в ракурсі інформаційного суспільства, слід назвати В. Бебика [27–28], О. Картунова [170], Є. Макаренко [236–238], О. Маруховського [242], С. Шпаковську та В. Шпаковського [509] й ін. Питання, присвячені аналізу сучасних процесів інформатизації суспільства, розглянули в статтях українські науковці, зокрема О. Дубов [127–131], О. Ємельяненко [144], О. Зернецька [153], А. Колодюк [163], О. Маліс [240], В. Недбай [312–314], Н. Ротар [410–414], А. Сіленко [432–433], Д. Яковлев [521] та ін. Проблемам управління новинами присвячено також

міжнародні конференції та доклади на нарадах і симпозіумах. Наприклад, виступ Є.Тихомирової «Управління новинами в системі комунікацій з громадськістю» під час міжнародної конференції «Когнітивні сценарії комунікації. На перехресті мов і культур» [456], де науковці представили своє бачення цих проблем.

Серед вітчизняних видань із проблематики функціонування інформаційної демократії в політичному полі слід відзначити наукові праці дослідників В. Ковалевського [186–192] та Н. Ржевської [400–401], які вирішували проблему категоріального апарату. Особливості інформаційної демократії через призму е-демократії розглядали українські фахівці О. Голобуцький та О. Шевчук [92], С. Чукут [499], О. Ємельяненко [144], Я. Турчин [463–456], Н. Ротар [410–414], значення інформації та комунікації в демократичному суспільстві, особливо у період виборів, вивчали Р. Бедрик [29], С. Матвієнків [244], Є. Тихомирова [453–456], Н. Хома [483–484] та багато інших. Але цілісного дослідження інформаційної демократії та функціонування її інститутів у політичній системі до сьогодні не було здійснено.

Надати визначення інформаційній демократії спробували В. Ковалевський у працях «Інформаційна безпека особистості у сучасну епоху: демократичні і тоталітарні тенденції» [188], «Інформаційна демократія як політична категорія» [191], «Три виміри інформаційної демократії: постановка питання» [187], «Двойной транзит: переходные общества на пути к информационной демократии» [189] та Н. Ржевська в публікаціях «Вплив інформаційного суспільства на формування категоріального апарату політичної науки: інформаційна демократія як політична категорія» [400], «Політична влада та інформація, місце інформаційної влади в інформаційному суспільстві» [401], де фрагментарно розглянуто інформаційну демократію.

Заслуговує на увагу видання науковців О. Картунова та О. Маруховського «Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій» [170]. О. Маруховський також автор навчального посібника «Інформаційне суспільство: теоретико-концептуальні засади», який є однією з перших у вітчизняній науковій літературі спроб проаналізувати деякі основні теоретико-концептуальні засади інформаційного суспільства. Він написав дисертаційну роботу «Політичні аспекти зарубіжних концепцій інформаційного суспільства» [242].

Окремі питання інформаційної демократії висвітлені в дослідженні О. Трухачова «Соціокультурні та ідейно-політичні аспекти впливу державно-виконавчих установ на засоби масової комунікації» [460]. У цій монографії досліджено комплекс проблем, пов'язаних з аспектами взаємовідносин влади та медіа в царині сучасної політики: механізми взаємовпливу державно-виконавчих установ та засобів масової комунікації; особливості формування сучасного

інформаційно-політичного простору; місце засобів масової комунікації у формуванні політичної сфери; морально-етичні засади взаємодії інформаційної та політичної сфери.

Російські фахівці В. Михайлов і С. Михайлов, спираючись на дослідження спеціалістів британського «Науково-дослідного центру гіпермедіа», розглядають інформаційну демократію з психологічної точки зору через електронну демократію, називаючи її «світ електронного спілкування». У дослідженні наводиться різниця між сучасними «гіпермедіа» та звичайними медіа в тому, що перші зорієнтовані на індивідуальне та вибіркоче використання ЗМІ, а другі – на масові інформаційні потоки. І ті, й інші виступають посередниками, але «гіпермедіа» скеровані на інтерперсональне та спеціалізоване спілкування, традиційні – здійснюють масову комунікацію. Таким чином трансформується характер соціального спілкування, що призводить до зміни політичного устрою в державі [297, с. 34-52].

1.3.2. Наукові розвідки політичної комунікації як елемента інформаційної демократії

Оскільки в монографії політична комунікація розглядається як основа інформаційної демократії, то третій науковий напрям дослідження розкриє зміст політичної комунікації та тих загроз і проблем, які існують у комунікаційному просторі та політичній системі, а саме: 1) обмеження свободи слова та розповсюдження інформації за посередництвом гейткіпінгу, спіндокторингу, 2) питання інформаційного відставання в світі, проблеми економічного впливу на інформаційну політику мас-медіа, 3) політична комунікація на державному, міжнародному та транскордонному рівнях тощо.

Класичному розумінню політичної комунікації присвячені праці таких закордонних фахівців, як Г. Алмонд [2, 526–527], К. Дойч [121, 559], П. Лазерсфельд [603], Г. Лассуелл [602], У. Ліпман [229], Ю. Макклюен [239] і багато інших. Дослідження останніх років проводились в рамках теорій порядку денного, самореферентних систем, конструціоністського, символічного інтеракціонізму, інформаційного поля, та інших підходів, але з позицій інформаційної демократії досліджень не здійснювалось, оскільки саме поняття інформаційної демократії з'явилося в останні десятиліття ХХ ст.

У наукових розвідках українських фахівців досліджувалися такі аспекти політичної комунікації: функціонування ЗМК у контексті глобальних суспільних трансформацій (О. Зернецька [153], Є. Макаренко [236–237]), в глобальному комунікаційному просторі (О. Ваганова [55–56], Т. Лильо [228], Є. Тихомирова [454], А. Чернов [493–494]), в умовах становлення демократії та формування відкритого інформаційного суспільства (В. Бебик [27–28], О. Гриценко [100],

Д. Дуцик [133], А. Колодій [198], Г. Куц [219]), інформаційне суспільство в рамках політичної комунікації (М. Вершинін [66–67], Л. Климанська [181], Н. Ротар [410–414]) й ін.

Роль новітніх комунікаційних технологій у вітчизняній політичній журналістиці відзначав О. Мелешенко [247], фахові критерії професійних учасників процесу масової комунікації аналізував О. Чекмишев [490], природу й структуру комунікативного процесу, широку проблематику мас-медійної діяльності сучасних ЗМК охарактеризували В. Різун [403–404], В. Недбай [312].

На нашу думку, слід обґрунтовано підходити до визначення ролі та значення мас-медіа в політичній системі та не перебільшувати роль інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки є й певні загрози від зловживання ІКТ в політиці. Також звертаємо увагу на те, що, з іншого боку, існують перешкоди для становлення ідей інформаційної демократії в політичній системі. Так, у Гонолулському центрі комунікативістики ще в 1970–х рр. фахівці мас-медіа висунули протилежну глобальній експансії інформаційної монополізації теорію про створення новин не на основі ідеології, а на комерційній основі, що дозволяє їм бути нейтральними й перебувати в якості інформаційного товару. Таким чином створюються умови для транснаціональних – «горизонтальних» вільних потоків новин, які оминають політичні чи будь-які інші розбіжності в міжнародних відносинах.

Видання У. Ріверса «Новини у друков. Опис і повідомлення» вказує на перешкоди, які можуть не дозволити виконувати демократичні функції мас-медіа. Такими автор називає фінансово-економічні важелі, які ставлять мас-медіа в залежність від рекламодавців та власників, а не від інтересів суспільства. Виходом з цієї ситуації науковець вбачає створення альтернативних інститутів, таких як суспільне мовлення, кабельне телебачення, місцеві публічні станції та відеоцентри, які забезпечують більший вибір і тим самим сприяють децентралізації комерційних трансляцій [647, с. 285]. Прояв інформаційної демократії в книзі відображено спонуканням громадськості – читачів, глядачів, слухачів – активніше цікавитися мас-медіа, писати в редакції і студії зі своїми побажаннями, висновками.

Контроль над інформаційними потоками висвітлено в роботах Г. Шиллера («Масові засоби інформації та американська імперія», «Маніпулятори відомістю», «Засоби масової інформації та культурне панування»), який констатує процеси перетворення засобів масової інформації в механізм вишуканого керування світоглядом широких мас. Предметом його критики стають деякі національно-урядові рівні розповсюдження інформації: уряд як пропагандист на міжнародній арені, уряд як агент зі зв'язків з громадськістю всередині країни, і найважливіше, уряд як розпорядник і маніпулятор величезними інформаційними ресурсами, що

знаходяться в його розпорядженні [152]. Як частину інформаційної структури США він розглядає Пентагон, який перетворився в найбільшу в світі інформаційну систему, що об'єднує в собі такі різні сфери, як: підготовка особистого складу, тактика ведення і матеріально-технічне забезпечення військових дій, електронне стеження та шпіонаж, глобальна інформаційна діяльність.

Подібно до Г. Шиллера, професор Б. Бегдікян аналізує внутрішні та зовнішні джерела доходів ЗМІ, рух тиражів, розподілення ефірного часу та передач, створення інформаційно-комерційних конгломератів, стверджує, що мас-медіа підпорядковані політичним і комерційним інтересам власників, які в кінцевому підсумку відбивається на якості інформації, що відходить від реальності [532]. Він руйнує міф про об'єктивність ЗМІ, доводячи, що інформація завжди знаходиться під контролем влади, подібно як влада контролює армію.

Питання зловживання з боку влади досягненнями інформаційної демократії отримали висвітлення в працях М. Гартнера, який на засіданні у Вашингтонському прес-клубі 1987 р. заявив, що в США інформація – заручниця в руках уряду, який підтримує різного роду форми та мотиви заборон на неї, при цьому посилаючись на захист інтересів держави, її оборони. М. Гартнер казав: «Наша країна ніколи не буде істинно вільною, якщо всі люди не отримають рівний доступ до будь-яких фактів» [571, с. 6].

У сучасних умовах теорії обмеження інформаційного простору в політичній системі отримали обрамлення з позицій гейткіпінгу та спіндокторингу. Гейкіпінг як теорія політичної комунікації з'явилась порівняно нещодавно, тому більшість досліджень із цієї проблематики належить іноземним фахівцям. Як академічна теорія, гейткіпінг розробляється в декількох наукових полях – комунікації, журналістиці, політології та соціології [535, с. 433–478]. Спочатку теорія гейткіперів була сконцентрована на засобах масової інформації, на сьогодні її найчастіше пов'язують із динамічними ЗМК і доступністю Інтернету. Серед найвідоміших дослідників гейткіпінгу можна назвати таких: А. Басс [536], Р. Браун [544], Д. Вайт [686-687], Б. Вестлі [682], К. Левін [604], Т. Ньюкомб [632], С. Різе і Дж. Балінгер [644], П. Шумаєр [661] та ін.

Засновник теорії гейткіпінгу К. Левін стверджував, що люди є «відкритою системою», котра вступає в «активну взаємодію з оточуючим світом». Ця позиція є важливою, оскільки переважна більшість теорій масової комунікації побудована на основі гештальт-психології [80]. Теорію гейткіперів у масовій комунікації та журналістиці використовують і сьогодні. Удосконалив її положення та розширив значення, перенісши на політичну комунікацію, Д. Вайт. Ідеї висвітлені К. Левінін [604] та Д. Вайтом підхопив В. Шрам [658], сфокусувавши увагу на особі, яка виконує функції гейткіпера, увів поняття «суб'єктивне поле

гейткіпера». Названа концепція послужила основою для складнішої моделі, запропонованої Дж. Макнеллі [621] в якості опису процесу багатоступеневої обробки повідомлень за участю не одного, а декількох «гейткіперів», які поетапно коригують інформаційний потік на його шляху від події, що реально сталася, до «кінцевого споживача» інформації – читача газети, радіослухача й так далі [649].

Наступні дослідження сконцентровано в основному на суб'єктивних чинниках, зокрема на журналістському рішенні (М. Гарман [588]; П. Шнайдер [664]; Д. Вайт [687]). Наукові розвідки показали, що обрана новина – не завжди результат незалежного вибору однієї особи (В. Гібер [580]; Е. Епштейн [574]; Дж. Дімік [562]). Ці автори також приділяли увагу й іншим факторам, таким як політика власника, медіа-шаблони, позиція урядових установ і представників великих компаній.

Деякі дослідники гейткіпінгу зосереджували увагу безпосередньо на повідомленні, яке ставало вторинним після відповідної обробки. Інші – на результаті, особливо на тому змісті новини, яке доходило до заключного повідомлення та могло бути спотвореною реальністю. Кожна з цих тем пропонувала нові можливості для подальших досліджень, перетину та комбінацій індивідуальних елементів. Теорію гейткіпінгу називали «трампліном до нових теорій зв'язку». Так, вона стала основою для врегулювання теорії «порядку денного»; семантики і використання мови.

В. Беннетт [539], наприклад, скористався модифікованим підходом до теорії, щоб заперечити перехід від так званих «жорстких» до «м'яких» новин на телебаченні та в друкованих мас-медіа з економічних причин.

Поява Інтернету як джерела масової комунікації викликало розгляд гейткіпінгу і як академічного дослідження, і як популярного. Дж. Сінгер [663], наприклад, вивчав, як традиційні мас-медіа (так звані «пануючі» ЗМІ) пов'язували веб-вузлами, адже такі рішення вимагали більшої роботи гейткіперів. Б. Уільямс та М. Карпіні [690] стверджували, що необхідність гейткіпінгу може зникнути: якщо одне джерело не оприлюднить якоїсь новини, то її обов'язково висвітлить інше.

Теорія гейткіпінгу швидко набрала значимості для вивчення масової комунікації, дослідники працювали, щоб удосконалити попередні теорії – здебільшого додаючи елементи, що не розглядалися попередніми теоретиками [644].

Розійшовшись у думках із попередниками, П. Шумакер відмітила, що гейткіпінг – «фундаментальний психологічний процес» [661] кожної людини, погодившись, що при появі нових ЗМІ, ми ставимо питання й досліджуємо проблеми, які насправді вже розглядалися. Отже, гейткіпінг продовжує існувати, незважаючи на нові технології і нових гейткіперів.

Технологією, що також намагається контролювати інфопростір та керувати інформацією в політичній системі є спіндокторинг. Оскільки технологія спіну з'явилася досить нещодавно, більшість публікацій та наукових розробок з цієї проблеми знаходимо в працях закордонних фахів, а саме: Е. Бернайса [540], Дж. Штаубера [668], Б. Брюса [545], Ф. Котлера [210], Д. Уоттса [681], А. Шпароу [667], М. Паувелла [639] й ін. В Україні такі розвідки здійснено фрагментарно, без систематизації матеріалу, що й зумовлює актуальність дослідження цього питання та розширює поле для наукових праць у майбутньому.

«Батьком спіндокторинга» вважають Е. Бернайса. Л. Тай вказує саме на цього фахівця, описуючи тютюнові та алкогольні кампанії в Америці ХХ ст. [668]. Політтехнологи використали спін-контроль, щоб підкреслити або підсилити найбільш позитивні аспекти.

На думку Ф. Котлера одне з головних завдань роботи спіндоктора – підготовка очікувань аудиторій [210]. Цільовим аудиторіям пропонують певний алгоритм сприйняття й схему поведінки при настанні очікуваної події. Тут необхідною є сталість реакції, і це не просто «рука на пульсі», а проведення тих чи тих дій у відповідь на певний розвиток подій. Б. Брюс говорить про те, що метою такої роботи є прийняття правильної лінії мас-медіа [545, с. 136].

Якщо гейткіпінг та спіндокторинг у політичній системі сприймається більше як діяльність офіційних та урядових структур з обмеження допуску інформації до суспільства, то вплив громадської думки на політичну систему та формування її цінностей розцінюється як дії зі сторони громадян.

Теорія *формування громадської думки* (інша назва – теорія інструменталізації), сформована У. Шульцем [662], виходить з ідеї невідповідності – розриву між реальною політикою та уявленнями про неї. Вияви цієї невідповідності породжують недовіру до ЗМК, а також викликають занепокоєння щодо контролю над пресою, оскільки самоцензурою в мас-медіа обмежитися не можна. Тут на допомогу може прийти влада розумної демократії, яку автор називає науковою елітою, що на науковій основі відокремлює факти від фікцій та ухвалює правильні рішення про тих, хто та які повинен отримувати повідомлення. Необхідна структура, що складатиметься з інтелігенції та стоятиме над урядом, оцінюватиме інформацію та розподілятиме її між владою та народом, забороняючи випуск шкідливої, тієї, якої краще не знати. У такому ракурсі розглянуто інформаційні інститути, що повинні стати структурами, в яких функціонують висококваліфіковані фахівці з іміджології, паблік рилейшнз та медіа-сфери.

Представник Анненберзької школи Д. Гербнер у трактаті «Масові засоби та теорія зв'язку людей» також звертає увагу на вплив такого атрибуту демократії як громадська думка. Вказуючи на місце та роль ЗМІ в суспільстві, він зазначає:

«Народне самоуправління можливе лише у тому випадку, якщо люди, виступаючи як громадяни, колективно створять альтернативну політику... і приватні системи «пізнання та поглядів» будуть трансформовані в суспільні системи»[579, с. 38].

Для інформаційної демократії невирішеною залишилась проблема цифрового відставання, цифрових прірв та розриву між розвиненими країнами та тими, що розвиваються. Ці питання породжені питаннями економічного розриву, різниці у використанні електронного потенціалу держави. Їх аналізували закордонні фахівці Я. Нільсен [560], І. Пене-Лопес [638] та вітчизняні – Є. Архипова [11], Г. Вайнштейн [57], Є. Вартанова [59–60] та О. Смірнова [679], К. Герман [87], Л. Городенко [94], М. Згуровський [149], В. Іноземцев [158], І. Педак [333], О. Соснін [443] та ін. Не дослідженим із таких позиції залишається питання інформаційного відставання та розриву, яке розглянуто в розділах 2. 2, 3. 3.

1.3.3. Документна та нормативно-правова основа дослідження і-демократії

Другу групу джерельної база складають нормативно-правові документи, офіційні дані, статистичні відомості тощо.

Серед основних міжнародних документів, що ми розглянули під час аналізу правової бази дисертації, такі:

- Європейська конвенція з прав людини 1950 р. [141];
- Загальна декларація ООН прав людини 1948 р. [145]
- Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. [166]
- Конвенція про кіберзлочинність від 2001 р. [167];
- Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства 2000 р. [327];
- Регламент (1049/2001) загального доступу до документів Європейського Парламенту 2001 р. [396];
- Страсбурзька Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру 1981 р. [449].

Більшість національних правових систем держав-членів ЄС базується на принципах, проголошених такими директивними документами, як то Рекомендація N R (81) 19 Комітету міністрів державам-членам про доступ до інформації, яка знаходиться в розпорядженні державних органів (прийнята Комітетом міністрів 25 листопада 1981 р. на 340-му засіданні заступників міністрів)[398]; Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів (прийнята Комітетом міністрів 27 листопада 2008 р. на 1042-му засіданні заступників міністрів) [200] й ін.

Українські нормативно-правові акти з питань регулювання аспектів інформаційної демократії складають такі документи:

– Закони України «Про доступ до публічної інформації» [348], «Про електронні документи та електронний документообіг» [362], «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (10.07.2010 р.) [354], «Про вибори народних депутатів України (25.03.2004 р.) [335], «Про вибори Президента України (05.03.1999 р.) [356], «Про інформацію (02.10.1992 р.) [371], «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (09.01.2007) [373], «Про державну таємницю» (21.01.1994) [359], «Про захист персональних даних» (01.06.2010) [367];

– Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16 січня 1997 р. [272];

– Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах» від 29.03.2006 р. [366], «Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави» від 27.11.1998 р. [364], «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» від 04.01.2003 р. [375]; «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 15.10.2004 р. [116]; «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади» від 29.08.2002 р. [368], «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. [363]; «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» від 24.02. 2003 р. [370], «Про розподіл функціональних повноважень керівництва Кабінету Міністрів України» від 11.12.1995 р. [376], «Про функціональні повноваження Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністрів України та Міністра Кабінету Міністрів України [382] від 04.09.2006 р.

– Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» від 13.01.2010 р. [379], «Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» від 21.11.2007 р. [206], «Про внесення змін до Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» від 22.08.2009 р. [358]

– Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» від 01.08.2002 р. [360], «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі

Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» від 31.07.2000 р. [369], «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» від 07.02.2008 р. [374] тощо.

Окрім того використано аналітичні публікації, записки та доповіді Кабінету Міністрів України, Верховної ради України, Інституту світової політики, Інформаційно-аналітичного центру ЕКСОР (Експертні Комп'ютерні Системи Оптимізації Рішень), Міжнародної федерації журналістів, Фонду розвитку електронної демократії, Фонду «Східна Європа», Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, Національного центру електронного врядування та ін.

1.3.4. Методологічні засади наукової розробки

Методологічна основа монографії обумовлена декількома чинниками – системним характером дослідження, потребами комплексного міждисциплінарного аналізу та специфікою тематики роботи. Підґрунтям дослідження, в першу чергу, є системний та структурно-функціональний методи, мережевий та інституціональний підходи.

Для вивчення проблеми функціональності та дисфункціональності сучасних демократичних інститутів доцільно використати поєднання структурно-функціонального аналізу й історичного методу. Історичний метод дозволяє показати походження та розвиток демократичних інститутів, включаючи конкретно-історичні умови їх формування та функціонування. Розглядаючи інститути представництва, починаючи від народних зборів про сучасних парламентів, можна зробити висновок про розвиток і зміну форм демократичних інститутів. Такий аналіз дозволить знайти спільні риси інститутів, а також виділити специфічні.

Інформаційна демократія не є ізольованим, відокремленим явищем у сучасному інформаційному та політичному світі. Інфодемократія – це сучасна реальність, яка виникла в результаті об'єктивних детермінантів та поєднує різні елементи в єдину систему, тому, перш за все, необхідно застосовувати саме системний підхід до дослідження інформаційної демократії. Він використовувався під час аналізу тенденцій, проблемних сторін, перспектив інформаційної демократії в політичній системі суспільства. Як нова форма демократії, що функціонує на базі політичної комунікації та зумовлена всебічним застосуванням інформаційно-комунікативних технологій у політичній системі, інфодемократія створила такі форми, як: теледемократію, відеодемократію, е-демократію, цифрову, віртуальну, он-лайн та інші. Кожна з цих форм скерована на забезпечення основної норми демократії – участь якомога більшої частини

суспільства в політичних процесах. Ця норма ґрунтується на основі міжнародних нормативно-правових актів та законодавстві країн. Відповідно до цього кожна країна використовує свою модель інфодемократії, що підлаштована саме під їхню політичну систему. Дослідження тенденцій та особливостей цих моделей, на нашу думку, є важливим та актуальним для України, оскільки в нашій країні використання ІКТ у політичній системі набуває популярності й об'єктивної необхідності. На основі досягнутого в цій сфері слід запропонувати концептуальні засади оптимізації процесів формування інформаційної демократії в Україні.

У поєднанні з системним методом використання метод SWOT-аналізу (*англ. – strengths – сильні сторони, weakness – слабкі, opportunities – можливості, threats – загрози*) – це аналіз сильних і слабких сторін питання, а також можливостей та загроз із боку зовнішнього навколишнього середовища. «S» і «W» зараховують до внутрішнього стану проблеми, а «O» і «T» – до зовнішніх чинників. З позицій SWOT-аналізу ми розглянули позитивні та негативні наслідки, до яких може призвести інформаційна демократія. Також об'єктивно досліджено можливості інформаційної демократії для становлення чітких взаємовідносин політичної системи та громадськості, відкритості в прийнятті політичних рішень і транспарентності влади. Охарактеризовано загрози інфократії, що не дозволяють повною мірою використати досягнення сучасних ІКТ та інформаційної демократії.

Визначивши системність інформаційної демократії, слід проаналізувати функціональні особливості інформаційної демократії, що забезпечує структурно-функціональний аналіз. Системно-діяльнісний аналіз створює можливість комплексно дослідити політичний простір як систему комунікативних зв'язків. Тобто діяльністю в нашому випадку є функціонування інформаційної демократії в глобальному інформаційному просторі, що підкреслює її всезагальний характер. Структурний функціоналізм трактує предмет дослідження – політико-системний вимір інформаційної демократії – як систему з її структурними компонентами, кожен з яких виконує свої функції. Структурно-функціональний метод передбачає дослідження предмета з точки зору взаємопов'язаності елементів, що утворюють його структуру, і функцій, властивих і цим елементам, і явищу в цілому. Методологічно важливим принципом структурно-функціонального аналізу є можливість розгляду в єдиній цілісності функцій і дисфункцій інститутів. Такий аналіз дозволить вивчити сучасний стан демократичних інститутів, а також спрогнозувати подальший розвиток системи в цілому.

Сутність структурно-функціонального підходу полягає у виділенні в інформаційній демократії структурних елементів (компонентів, підсистем) і визначенні їхньої ролі (функцій) у системі. Елементи і зв'язки між ними

створюють структуру системи. Кожний елемент виконує свої специфічні функції, які «працюють» на загальносистемні функції. Це дозволяє розглядати систему як структурно-функціональну цілісність, в якій кожний елемент (підсистема, компонент) має певне функціональне призначення, що узгоджується з загальними цілями системи в цілому. В результаті структурно-функціонального підходу створено модель інформаційної демократії в політичній системі. Звідси випливає необхідність застосування методу моделювання, який дозволяє побачити чітку структуру майбутнього інформаційної демократії в політичному просторі, яка складається з суб'єктів, інститутів та процесів. Тому в роботі застосовано мережевий та інституційний підходи.

Перший полягає в тому, що інформаційна демократія розглядалася як одна мережа, в якій кожен елемент пов'язаний з іншим як по вертикалі, так і по горизонталі. Прослідковано, яким чином дія одного з елементів впливає на функціональність іншого, як один з елементів може змінити зміст іншого. Підхід дає зрозуміти сутність поняття «інформаційна демократія», виявити тенденції та закономірності інформаційної демократії, передбачити наслідки та можливий розвиток політичних подій з урахуванням особливостей інформаційної демократії. Інституційний підхід зорієнтовано на вивчення політичних інститутів суспільства. У нашому випадку політична система є тим інститутом, на основі якого досліджується інформаційна демократія. В той же час, кожен окремо взятий елемент, що забезпечує функціонування інфодемократії, складає інститут, що діє в політичній системі.

Демократична система, як і будь-яка інша система, що знаходиться в процесі становлення, зазнає певних труднощів на цьому шляху [489, с. 14-15]. Неефективне функціонування її інститутів призводить до ряду протиріч, які можуть накопичуватися до певної «критичної маси», що тягне за собою підвищення рівня ризиків. Історично склалася ситуація, коли політичні функції виконує багато інститутів. Вони можуть трансформуватися, відмирати й знову виникати [251, с. 25–27]. У різні історичні періоди на певні інститути лягало неоднакове навантаження.

На сьогодні кількість інститутів зростає, збільшується і різноманітність їхніх функцій та дисфункцій, що призводить до неоднакової значимості для індивіда такого роду організацій [246]. Ці обставини зумовили використання інституціонального підходу до вивчення інформаційної демократії.

Міждисциплінарний підхід також був широко використаний в дослідженні, який прослідковуємо в тому, що поряд із політологічними проблемами були розглянуті питання, що стосуються комунікативістики, інформаційної безпеки, історії, політичних вчень, соціології та психології тощо.

Використано також прогностичні методики, які вимагають прискіпливого та детального передбачення можливих варіантів розвитку інформаційної демократії в країнах, що розвиваються, (Україну зараховуємо до цієї групи країн), порівняння стадій розвитку з розвинутими демократичними країнами та подальші перспективи для країн, що лише в стані дозрівання до демократичних принципів.

Таким чином, вивчення й осмислення сучасного стану демократичних інститутів є важливим. Необхідно виявити, у чому полягають протиріччя, проаналізувати функції та дисфункції, а також знайти шляхи оптимізації політичних інститутів інформаційної демократії.

Висновки до розділу 1

Система, яка утвердилась на сьогодні в демократичних країнах, – це здебільшого представницький тип демократії. З часів стародавніх Афінів число людей, чиї думки мали бути враховані та географічні розміри товариств не дозволяли існувати прямій демократії, при якій рішення приймаються людьми безпосередньо. Багато прихильників інформаційної демократії вказують, що пряма форма правління нині цілком можлива, завдяки використанню сучасних інформаційних технологій, чим зумовлена актуальність проведеного дослідження.

Попри всю багатоманітність концептуальних підходів до розуміння демократії зміст її залишається незмінним і полягає в участі народу в здійсненні державної влади. Наявність демократичних інститутів – виборчого права, представницьких органів влади, політичних партій, груп інтересів, незалежних засобів масової інформації, – формальна реалізація принципів демократії ще не означають реального народовладдя. Демократичні форми здійснення влади далеко не завжди наповнюються відповідним змістом, що зумовлює пошук таких форм, які дозволять широкому колу громадян безпосередньо брати участь у вирішенні політичних питань. Ці проблеми, на нашу думку, може вирішити інформаційна демократія, що підтверджує необхідність та доцільність нашої монографії.

Аналіз сучасних теоретичних концепцій демократії показує неоднорідність підходів до визначення й характеристики демократії, що, безумовно, пов'язане з реальним різноманіттям її практичних форм існування, а також ідеолого-світоглядними позиціями дослідників. Проаналізувавши сучасні теорії демократії, доходимо до висновку, що вони розрізняються за трактуванням критеріїв демократії, які зводять в основному до процедур і технологій здійснення державної влади. У числі таких процедур: децентралізація влади, створення альтернативних джерел влади та інших механізмів стримувань і противаг. У колективістських концепціях як критерій демократії підкреслюється в першу чергу рівень масовості безпосередньої участі громадян в управлінні державою.

Ідеал демократії – масова участь в управлінні. Політичний контроль за діяльністю державних інститутів здійснює керівна масова партія.

Є в розглянутих теоріях і загальне. Демократія представлена в основному як певний образ політичного суспільства та системи загалом. Кожен із напрямів носить концептуально-нормативний характер, тобто характеризує певний демократії в ідеалі. Разом із тим теоретичний розгляд спирається на реальний досвід, а отже, на емпірично-описовий підхід.

Для підходів до розуміння демократії характерною обов'язковою наявністю механізму, що дозволяє громадянам висловлювати свої інтереси, задовольняти потреби і вирішувати проблеми мирним шляхом. Без урахування думок меншості влада більшості стає диктатурою, наслідком якої є підвищення ризиків протестної поведінки, інтолерантність до представників різних соціальних груп і прошарків, нестабільність системи.

Інформаційно-комунікаційні технології надають можливість перейти до сучасної моделі демократії, в якій доступ до інформації, можливість безпосередньої участі в управлінні державними й недержавними структурами стане досяжною всім громадянам. Така модель отримала назву «інформаційної демократії», під якою в політологічному контексті в узагальненому значенні розуміємо заснований на застосуванні інформаційно-комунікаційних, мережевих, комп'ютерних технологій механізм забезпечення політичної комунікації, що сприяє реалізації принципів народовладдя й дозволяє політичний устрій підпорядкувати сучасним потребам суспільства.

Зазначмо, що, з одного боку, інформаційна демократія є складовою частиною загальних демократичних процесів, однією з форм їхнього еволюційного розвитку, з іншого – це безсумнівна інновація, заснована на віртуальній реальності, аналогів якої не було в доінформаційну епоху. Категорія віртуальності, що не існувала ще 30 років тому, тепер є предметом дослідження для філософів, політологів і представників інших гуманітарних наук. Ця нова політична та соціальна квазіреальність створює нові можливості для ефективного управління національними й наднаціональними політичними системами, дає в руки професійних політиків двоякий інструмент, який формує для керівних еліт як нові перспективи, так і безсумнівні складності. Саме цим і пояснюється актуальність нашого дослідження.

Коло наукових розвідок інформаційної демократії охоплює питання, які стосуються ряду важливих проблем сучасної політичної науки, а саме незалежність мас-медіа від економічних та політичних важелів, взаємозв'язок між незаангажованими ЗМІ та становленням демократії, механізми регулювання інформаційної демократії, функціонування та дієздатність форм, моделей та інститутів інфодемократії в політичній системі. Учені справедливо зазначають,

що пожвавлення розвитку нових засобів масової комунікації призводить до відновлення ідей справжньої демократії, яка надає можливість кожному громадянину брати участь у житті своєї держави. Науковцями європейських, американських та українських наукових шкіл розроблено основні поняття інформаційної демократії та закладено ґрунтовну основу для подальших перспективних досліджень.

Дослідженням процесів зародження та розвитку інформаційної демократії займалися К. Артертон, Т. Беккер та С. Слетон (концепція теледемократії), Р. Голландер (концепція відеодемократії), Т. Майер (концепція медіадемократії), П. Варлей, Л. Гроссман, Л. Фрідлер й ін. (концепція електронної демократії), Д. Сейко, Д. Тамбіні, К. Боаен (концепція кібердемократії), В. Гег'ю та Б. Лоадер (концепція цифрової демократії).

Концепція «інформаційної демократії» містить в собі значні суперечності та піддається обґрунтованій критиці. З цієї причини в суспільно-політичній та науковій літературі домінує концепція «електронної демократії», що стала основою для проведення реформ у сфері державного управління на основі електронних комунікацій. Більш зважена позиція, на нашу думку, буде полягати, з одного боку, у визнанні великого значення Інтернету як нового засобу політичної комунікації, здатного значно поліпшити якість політичної дискусії, з іншого боку, у визнанні значення сучасних демократичних інститутів, на зміцнення яких і повинні бути спрямовані Інтернет-технології. Потрібно враховувати, що Інтернет надає обмежені можливості для пожвавлення публічної сфери. Забезпечення рівного доступу до мереж може сприяти закріпленню демократичних стандартів. Але для цього самі засоби масової комунікації повинні бути демократично орієнтовані. Таким чином, демократичні інститути влади й структури громадянського суспільства не просто пасивно адаптуються до нових технологій, але намагаються контролювати їх впровадження з метою підвищення ефективності демократичної системи. З іншого боку, авторитарні режими також намагаються контролювати Інтернет, обмежуючи до нього доступ громадянам і створюючи свої варіанти інформаційної демократії.

Українські дослідження проблем інформаційної демократії в першу чергу ґрунтуються на закордонних публікаціях, де становлення останньої відбулося дещо раніше. Зарубіжний досвід побудови інформаційного суспільства на основі демократичних принципів дає чіткіше та зрозуміліше бачення подальшої перспективи інформаційної демократії в Україні. База дослідження аспектів інфодемократії охоплює наукові розвідки вітчизняних науковців В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Бебика, О. Голобуцького, В. Горбатенка, О. Зернецької, М. Згуровського, Л. Климанської, В. Ковалевського, А. Колодій, Г. Куц, Є. Макаренко, В. Недбая, О. Оверчук, Н. Ротар, А. Силенко, О. Сосніна,

Є. Тихомирової, Я. Турчин, А. Чичановського, О. Шевчука, Г. Почепцова, Н. Ржевської й ін. Питанням розвитку системи мас-медіа, комунікації та її ролі в політичному житті присвячено наукові праці Б. Багдикяна, М. Вершиніна, Л. Губерського, М. Житарюка, В. Здоровеги, О. Зернецької, В. Іванова, С. Квіта, Н. Костенко, С. Костилюєвої, О. Кузнецової, І. Мащенко, І. Михайлина, В. Недбая, Б. Потятинника, В. Різуна, Ю. Фінклера, О. Чекмишева, А. Чичановського, С. Чукута, В. Шкляра, С. Шпаковської та В. Шпаковського, Н. Хоми та ін.

Джерельну базу ділимо на такі групи: наукові публікації (дисертації, монографії, фахові публікації, тези доповідей, прикладні дослідження), закордонні та українські нормативно-правові документи, емпіричні дані (відомості міжнародних рейтингів, індексів, соціологічних опитувань тощо), власні дослідження на основі опитування, аналізу інформаційних ресурсів тощо.

Комплексний підхід методологічної бази, що поєднує системний, структурний методи та мережевий й інституціональний підходи, передбачають дослідження проблематики не в окремо взятих, а іноді й штучно створених, умовах, а в єдності з іншими проблемами та питаннями інформаційної демократії, що знаходимо в колі зацікавленості науковців-теоретиків та практиків. Ці методи поєднано на основі міждисциплінарного підходу.

РОЗДІЛ 2

ІНФОРМАЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ: СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ, ЗАВДАННЯ

Констатуючи набуття політикою якісно нових форм організації влади, спостерігаємо поступ нової епохи у розвитку політичної системи, коли на рівні з іншими сферами життєдіяльності демократичного суспільства суттєво зростає значення політико-комунікативної складової. Виникнення інформаційної демократії пов'язуємо з необхідністю шукати нові форми народовладдя, які дозволять уникнути упередженості, заангажованості, ущемлення прав та свобод більшості. І найголовніше – вирішувати політичні справи в інтересах усієї країни через залучення якомога більшої кількості громадян держави. Високий рівень розвитку сучасних інформаційних технологій переводить теоретичний розгляд питання демократичного режиму абсолютно в іншу площину – практичну, що має на меті розкрити структурно-функціональні особливості інформаційної демократії.

2.1. Причини виникнення та системність інформаційної демократії

2.1.1. Детермінанти і-демократії

Сьогодні доля демократії поставлена під великий сумнів, тому нагальним завданням політичної науки та практики є переосмислення значення та місця демократії в політичних системах. «Якщо переосмислення демократії з точки зору взаємозв'язку держав і суспільств буде вдалим, демократична теорія та практика набудуть нового сенсу» – стверджує Д. Гелд [85], з чим ми погоджуємось, оскільки новий поштовх демократії за допомогою ІКТ надає діалогу держави та суспільства, влади та громадян нового сенсу, наближуючи її до ідеальної демократії.

Суспільство нині сприймає представницьку демократію як певну норму та вважає її єдино правильною та можливою. Вибір громадянами представників для участі в управлінні державою став вимушеною відповіддю на два основних виклики – обмеження простору й інформації. Сам по собі цей вибір зумовив необхідність вироблення впродовж сторіч безлічі службових принципів, які обслуговували інститути представницької демократії. Ці принципи склалися не в силу своєї абсолютної значущості, а тільки тому, що їх наявності зажадав розвиток представницької демократії, яка в свою чергу являє собою суспільний компроміс між ідеалами прямої демократії і тим, що можливо в умовах реального світу [75, с. 15].

Представницька демократія з'являється тоді, коли є значна кількість людей – народ, який у своїх маленьких округах (або за партійними списками, що

приблизно те ж саме, тільки замість невеликого списку кандидатів виборцям пропонується невеликий список партій) обирає гідних та передає їм своє право керувати. Детермінантою виникнення інформаційної демократії вважаємо те, що *представницька демократія нині стає неефективною*, оскільки через велику кількість інтересів еліти не можуть керувати й передбачити наслідки власних дій. Влада є неупорядкованою, й у кожен окремо взятий момент незрозуміло, хто має реальні повноваження і як довго ними володітиме. Слабкість представницької демократії спостерігається сьогодні у тому, що зменшується кількість громадян, які вірять, що можна вплинути на політику, взявши участь у виборах [110] та у загальній недовірі до владних інститутів.

Погоджуємося з думкою авторів «Хмарна демократія» про те, що сьогодні є періодом, коли можна знову повернутися до розмови про пряму демократію – передусім як до ідеї загального та прямого представництва. Оскільки найголовніше, що, на наш погляд, закладено в ідеї прямої демократії та втрачено в представницької, – це не тільки право, але й можливість для кожного громадянина безпосередньо брати участь в обговоренні та прийнятті політичних рішень. Будь-яка людина, безсумнівно, має право й відмовитися від участі в політичному житті та делегувати свої повноваження будь-кому, і ніхто не може їй цього заборонити. Але залишається незрозумілим, чому людина, яка не бажає цього робити, зобов'язана комусь делегувати повноваження, якщо вона сама не проти здійснювати свої права – особисто та безпосередньо. Тим більше що на нинішньому технологічному рівні все це стає здійсненним. Технологічні та комунікаційні можливості Інтернету дозволяють зібрати й об'єднати необмежену кількість людей, які зможуть вирішувати самостійно, що, як і краще робити в країні, без передоручення свого права депутатам і приклад Естонії, в якій вперше в 2011 р. відбулося голосування до парламенту через Інтернет, тільки підкреслює цю тенденцію. Тому, на нашу думку, саме інформаційна демократія може стати тою ідеальною формою демократії, яку передбачала давньогрецька наука та практика.

Отже, інформаційна демократія може стати тим інструментом, який змінить політичну систему. Ідеальна модель прямої демократії, очевидно, може функціонувати лише в тому випадку, коли реалізуються наступні моменти: всі люди, по-перше, хочуть брати участь в управлінні, і, по-друге, можуть брати участь у ньому, тобто достатньо компетентні: якась спільність людей, виразно розуміюча, що вона керує, збирається і приймає компетентні рішення прямим голосуванням.

Усвідомлюємо, що в реальності так не буває, що в реальності надто багато проблем: людей неможливо збирати постійно, незрозуміло, хто буде готувати рішення, переважна більшість людей некомпетентна в політичній сфері.

Інформаційна демократія не є ані прямої, ані представницької – вона бере кращі риси в обох цих моделях. Тому інформаційна демократія розглядається нами як ідеальна модель, що описує справедливішу і чеснішу форму представництва думок і позицій людей, ніж опосередкування таких через структури представницької демократії. Ця теза підтверджує необхідність дослідження інформаційної демократії в політичній системі, що є нашою основною метою.

Нині, на нашу думку, необхідна модель інформаційно-комунікаційного інституціоналізму, оскільки реальна самокерована демократія – це, перш за все, інформаційна демократія, тобто, демократія, основна ціль якої – формування інформаційного суспільства та ефективної політичної системи. Йдеться про ідею інфодемократії, яка, по суті, передбачає виникнення інститутів безпосередньої демократії («віче», «собор») вже на новому витку історії, на новій інформаційно-технологічній основі. Стратегія формування інформаційної демократії заснована на створенні соціальної інформаційної системи організації місцевого самоврядування, як первинної «соціальної тканини» інформаційного суспільства. Така система може отримати найменування «інформаційне самоврядування», яка стає інноваційним проектом планетарного масштабу. Інформаційно-комунікаційний інституціоналізм, що виникає з інноваційної практики суверенного розвитку демократії, покликаний стати суттєвим вкладом політичної думки в розвиток інституційної теорії в цілому [503].

Люди в рамках сформованого державного облаштування по необхідності або за своїм внутрішнім позивом об'єднуються в формальні та неформальні групи (самоорганізуються). Самоорганізація – це об'єднання громадян в групи з метою задоволення індивідуальних намірів, інтересів і бажань, а також захисту своїх прав і власності. Під такими групами можна розуміти наступні спільності: підприємства та організації; партії і громадські об'єднання, організації територіального громадського самоврядування, наукові та саморегульовані організації, клуби й інші типи організацій.

Власне, що нового може дати інформаційна демократія для розкріпачення процесів самоорганізації людей. Інформаційні системи, як відомо, надають велику свободу для обміну знаннями та накопичення досвіду, раціональної оцінки поточної ситуації, аналізу минулого досвіду і складання прогнозу майбутнього; прискорюють комунікаційні процеси і роблять віртуальними кордону суб'єктів ринкової взаємодії. Наприклад, не випадково, що тільки зовсім недавно з'явилася реальна можливість реалізації органами влади електронного документообігу та електронних торгів, комплексних послуг за принципом «одного вікна» тощо.

Інструменти інформаційної демократії, з одного боку, розширюють раціональні і комунікаційні можливості для прояву ліберальних намірів людей і

організацій, з іншого – занурюють людину в світ з розмитими межами і поки неписаними нормами віртуального гуртожитку.

Розвинуті держави світу на межі ХХ–ХХІ ст. поставили собі за мету прискорений перехід до нового етапу розвитку – інформаційної демократії, що дасть змогу забезпечити рівень суспільного добробуту, здійснити перехід від економіки з паливно-сировинною спрямованістю до економіки, заснованої на знаннях, досягти скорочення числа загроз національній безпеці, залучити громадян до всіх благ інформаційного суспільства. На сьогодні для більшості держав розвиток інформаційного суспільства є одним з національних пріоритетів [381]. При цьому інформаційно-комунікаційні технології є необхідним інструментом соціально-економічного прогресу, одним із основних чинників інноваційного розвитку політики, економіки, культури.

Інформаційна демократія, з одного боку, сприяє новому розвитку демократичних інститутів, з іншого – зустрічає складності насамперед технічного характеру. Приміром, Інтернет відкриває можливості нової організації виборів, в тому числі голосування з персональних комп'ютерів. Однак практика показує, що саме технічні труднощі ще не дозволяють широко використовувати нові технології.

Ще одним технологічним фактором актуалізації питання про широкий доступ до офіційної інформації став вибуховий розвиток інформаційних технологій. Електронний формат документів дозволяє зберігати більше інформації та значно полегшує копіювання документів для надання їх по запитам споживачів. Інтернет дає можливість все більш широкому колу споживачів знайомитися з інформацією, опублікованою на офіційних веб-сайтах. Запит на інформацію, зроблений через електронну пошту, економить час споживача і тих посадових осіб, які повинні надати інформацію. У багатьох країнах набули поширення і постійно розвиваються практики надання урядових послуг он-лайн. Ці практики націлені на спрощення адміністративних процедур і полегшення доступу громадськості до компетентних органів. Важливою частиною е-уряду, безумовно, має бути забезпечення доступу до офіційної інформації за допомогою офіційних веб-сайтів, електронних читальних залів та відповідей на запити споживачів по електронній пошті.

Що стосується політичної системи, з одного боку, і політичної науки, з іншого, сьогодні знаходяться у фазі швидкоплинної еволюції, за якої розвиток, диференціація й ускладнення першої дедалі більше розходяться зі спробами другої осмислити цей процес. З позицій сьогодення можемо стверджувати, що інформаційний чинник також виступає тут детермінантом збільшення прірви між теорією та практикою сучасності й можливим її скороченням у майбутньому [186]. Ця теза підтверджується тим, що обсяги та швидкість

передачі інформації (зокрема політичної) постійно зростають, а механізми сприйняття та осмислення цієї інформації, тобто когнітивні особливості буття людини та відповідні впливи на її політичні переконання та поведінку ще до кінця не відомі. Крім того, сучасне суспільство характеризується зростанням ролі засобів масової інформації у поширенні, відборі, фільтрації інформаційних потоків [177], що також ускладнює функціонування політичної системи.

Однак з іншого боку, становлення політичної системи та режимів відбувається під впливом ЗМК. Розвиток інформаційних технологій йшов у такому ланцюгові «слово – писемність – книгодрукування – глобальні цифрові мережі». Кожна ланка в цьому ланцюгові ставала основою для нового типу політичної системи: писемність інформаційно забезпечувала феодалізм (великі імперії були можливими завдяки писемності). Книгодрукування створило інформаційну базу для капіталізму, цифрові мережі – інформаційно-технологічну основу для мережевого інформаційного суспільства та інформаційної демократії, початок яких визначають кінцем 1960–х рр. – початком 1970–х рр. [22].

Із розвитком інформаційно-комунікативних технологій політичні дискусії стають все більш поляризованими, групи політичних активістів – ізольованими, а політична участь – більш неформалізовані і нерівним [643, с. 78]. Адже Інтернет – це не просто якийсь ідеалізований майданчик для взаємодії громадян, політиків та представників соціальних інститутів. Це в першу чергу інструмент, який змінює наше життя. Для політиків соціальні медіа – це інструмент взаємодії з потенційним електоратом і впливу на нього, пропаганди, політичного піару та реклами, а також підтримання певного іміджу [338, с. 155].

Ураховуючи вищезазначене, наступну детермінанту інформаційної демократії пов'язуємо з тим, що в останні десятиліття *процеси інформаційного розвитку впливають на процес демократизації*, що обумовлює формування нового інформаційно-комунікативного середовища в політичній сфері. Відбувається трансформація системи представництва громадянських інтересів, результатом якої стало перетворення комунікації в системоутворюючий елемент демократії, в інструмент її формування та самопрезентації. Це, в свою чергу, тягне за собою подальшу віртуалізацію політичного простору, перенесення політики та здійснюваних ним функцій зі сфери реального життя в область інформаційно-комунікаційного простору.

Політика трансформується у медіа-явище, надаючи їй нової форми, яку окреслюють як «інфократію» [221] або, як її ще називають, «інформаційну владу» [1]. Розглядаючи владу як систему взаємозалежності різних гілок влади, Р. Абдєєв виділив інформаційну владу в окрему гілку влади і зазначив, що держава може мати економіку, що процвітає, прогрес в соціально-культурному плані лише при взаємодії п'ятьох незалежних влад: законодавчої, виконавчої,

судової, *влади інформації*, влади інтелекту, причому останні дві влади повинні пронизувати всі інші. Тут влада інформації означає свободу друку, гласність, надлишок загальнодоступних баз даних. Реалізація інформаційної влади відбувається через системи супутникового телебачення, що забезпечують цілодобовий потік інформації та новин [1, с. 96-97]. Погоджуємось з тим, що зміна співвідношення типів влади у суспільстві – на перший план в соціальному регулюванні інформаційної та економічної влади, їх тісний взаємозв'язок з адміністративною владою держави – стала однією з якісних змін в політичній структурі [392, с. 7].

В. Пугачов у статті «Інформаційна влада та демократія» поділяючи владу залежно від сфери проявів і застосування ресурсів виділяє *духовно-інформаційну владу*, під якою розуміє сукупність усіх об'єктів впливу на суспільну свідомість (державні діячі, політики, діячі культури та мистецтва, журналісти), головною ціллю якої є реалізація та захист національних інтересів і формування цілісного інформаційного суспільства [390, с. 65-66].

Політики у демократичних державах повинні в більшій степені покладатися на інформаційну владу як основу повсякденної демократичної політики, приділяти комунікаційній детермінації інформаційного суспільства більше уваги [104]. У класичному розумінні влада – це реальна здатність і можливість суб'єкта соціального життя здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поведінку людей за допомогою певних і конкретних засобів: авторитету, права, насильства тощо. Соціальне призначення влади полягає в тому, щоб за її допомогою досягти певної мети.

У свою чергу визнання інформаційної влади самостійної гілкою влади піддається критиці, скільки визнання такого виду інформаційної влади як медіакратії означало б, що головним критерієм політичної реальності є ЗМК, при цьому будучи автономним інститутом, що монополізує не лише сферу суспільної свідомості, а й прийняття політичних рішень. За таких умов ЗМК є головним каналом передачі політичної інформації та виконують найважливіші соціальні функції, серед яких інформування, здійснення громадського контролю, налагодження комунікації між соціальними групами та інститутами суспільства, що змушені концентрувати свої зусилля в політичному маркетингу та комплексних інформаційних кампаніях. Мова повинна йти не про всевладні мас-медіа, а про їхню роль соціального «буферу» між елітами та суспільством. Звідси – деформація ролі громадської думки, як одного з ключових соціальних інститутів. Таким чином, не мас-медіа є владою, а влада, держава та еліти функціонують за допомогою та у мас-медійному вимірі [29].

Звертають увагу на цю проблему аналітики під час зустрічі у 2005 р. на найвищому рівні «Gartner Business Intelligence». Вони зазначають, що уряд

повинен уникати «монархізації інформації», коли лише вище керівництво має доступ до інформації, та «інформаційного комунізму», де кожен отримує одну і ту ж саму інформацію не залежно від необхідності в ній [537]. Лише в такому випадку можна говорити про інформаційну владу, як таку.

Професійно побудовані комунікації у політичній сфері свідчать про перехід суспільства до нової форми – медіа-політичної організації влади. Інформаційна влада в такій структурі розуміється як форма інформаційно-комунікативного завоювання та управління масовою свідомістю. Можна сказати, що нова інформаційно-політична культура та створена нею система організації відносин відбиває нову політико-комунікаційну реальність. На нашу думку, поняття «інформаційна влада» має право на існування, оскільки за умов зростання значення та ролі ЗМІ в демократичних державах, ця форма володіє необхідним набором характеристик, що окреслюють її як окрему гілку влади.

На нашу думку, зростання впливу інформаційної влади у політичній системі пов'язано з такими причинами [270, с. 167–173]:

- по-перше, комунікаційний вибух, який характеризується розповсюдженням супутникового зв'язку, кабельного радіо та телебачення тощо, формують глобальні, загальносвітові інформаційні мережі на зразок Інтернету, які здатні миттєво доставляти інформацію;

- по-друге, розробка новітніх поведінкових високоефективних засобів, методів і цілей технологій впливу на свідомість, підсвідомість, почуття та поведінку людей відкривають нові можливості керування вчинками людини;

- по-третє, відбувається руйнація традиційних, переважно стихійних комунікацій, що обмежують можливості впливу на людей інформаційних інститутів та, насамперед, засобів масової комунікації.

2.1.2. Інформаційна демократія в системі гілок влади

Визначити нові функціональні можливості політичного впливу інформаційної влади можна, лише проаналізувавши її взаємодія з іншими гілками влади. Поділ влади на три традиційні гілки влади – один із головних принципів демократичного політичного режиму, ефективного функціонування політичної системи в цілому та держави зокрема. Однак, окрім традиційного поділу залежно від сфер прояву та ресурсів впливу влада в суспільстві ділиться на економічну, соціальну, адміністративно-примусову (політичну в вузькому сенсі слова) і духовно-інформаційну. Всі ці види влади в більшій чи меншій мірою інтегровані в політичний процес, чинять на нього важливий вплив. При цьому *економічна влада* означає контроль над вартісним виразом ресурсів, власність на різного роду матеріальні цінності. У звичайні, відносно спокійні періоди суспільного розвитку вона домінує над іншими видами влади, оскільки, як

зазначав Ф. Хайєк, «економічний контроль – це не просто контроль однієї з областей людського життя, ніяк не пов'язаної з іншими; це контроль над засобами досягнення всіх наших цілей» [477]. З економічною владою тісно пов'язана *влада соціальна*. Якщо економічна влада припускає розподіл матеріальних благ, то соціальна – розподілення положення в соціальній структурі – статусів, посад, пільг і привілеїв. Сучасні держави володіють великою соціальною владою. За допомогою соціальної політики вони можуть впливати на суспільне становище не тільки окремих осіб, а й цілих верств населення, викликаючи тим самим їх лояльність і підтримку. У сучасному світі зберігає свою першорядну значимість, хоча і відходить у тінь у відносно спокійні періоди, *адміністративно-примусова влада*. Вона спирається на силові ресурси та означає контроль за людьми за допомогою примусу або загрози застосування фізичної сили. Цей вид влади здатний надавати вирішальний вплив на політику та суспільство, особливо в кризових ситуаціях, що можна було спостерігати протягом кін. 2013 р.–поч. 2014 р. в Україні.

Залежно від типу влади у політичній системі, можемо визначити що саме інформаційна демократія чи інформаційна влада характерні для тієї чи іншої країни. Так головною відмінністю поділу влади за схемою Г. Алмонда є поділ й неформальних політичних підструктур, під якими розуміються партії, групові інтереси, засоби масової комунікації [526]. Г. Алмонд розуміє владу як функцію та, відповідно, розподіл влади як розподіл функцій, що сприяє стабілізації демократичних систем. До прикладу, для англо-американського типу (Велика Британія) характерно збереження чітких меж між підсистемами політиії, для континентального європейського типу (Франції) – відсутність жорстких ліній розмежування між різними частинами політичної системи. Таким чином англо-американський та континентальний європейський типи політичних систем розрізняються ступенем залежності засобів масової інформації. У США, Британії та країнах Британської співдружності існують «незалежні та найрізноманітніші за орієнтацією засоби інформації», тоді як для Франції та Італії «характерна преса, яка схильна підпорядковуватися груповим інтересам та політичним партіям» [223, с. 44; 258, с. 116–125].

Виходячи з таких міркувань у першій групі країн мова йтиметься про інформаційну владу, тобто здатність інформації впливати на розвиток суспільства та політичної системи. Для другої групи можна говорити про інформаційну демократію, тобто використання інформаційно-комунікативних технологій для інформування громадян у широкому спектрі питань різного роду життєдіяльності, для обговорення законопроектів та інших правових актів у процесі підготовки та прийняття політичних рішень [315].

Реалії поточного політичного життя в більшості країн світу, з одного боку, зумовлюють бурхливий розвиток системи мережевої (або комп'ютерно-опосередкованої) комунікації, а з іншого – самі є детермінованими процесами цього розвитку [154, с. 11–14]. Надсучасна мережева комунікація має унікальну атрибутивну властивість – ця система комунікації спирається на можливість швидкого й ефективного зворотного зв'язку, що за сьогоденних умов є вкрай важливим для політичної системи. Наступна причина виникнення інформаційної демократії полягає у тому, що *руйнування традиційних комунікацій* (родові, сімейні, церковні, виробничі, інші неконтрольовані державою спеціалізовані інформаційні інститути) обмежує можливість впливу інформаційних інститутів на людей. Протягом багатьох століть спонтанне щоденне спілкування служило важливим джерелом інформації, її оцінки та вироблення колективної думки. Індустріалізація й урбанізація суспільства, руйнування традиційних комунікацій та колективних цінностей, бурхливий ріст індивідуалізму призвели до того, що переважна більшість громадян отримує політичну інформацію виключно з електронних ЗМІ. Все це робить політичну поведінку безпосередньо залежною від мас-медіа [391, с. 65–77].

2.1.3. Завдання інфодемократії

Зазначені вище аспекти інформаційної демократії детермінують мобілізаційні процеси в системі трьох рівнів: макрополітичному, медіаційному та мікрополітичному [400]. На рівні *макрополітики* вони пов'язані з провідною роллю держави як правового гаранта та ефективної виконавчої системи позитивної стратегії розвитку суспільства і визначається зовнішніми чинниками інформаційної демократії, як то використання м'якої сили, інформаційне забезпечення транскордонної співпраці (ТКС). *Медіаційний* рівень є окремою науковою спільнотою, що виконує посередницькі функції, і, по-перше, дає об'єктивне наукове обґрунтування суспільно-політичної стратегії, генеральної лінії якої повинна дотримуватися держава, а, по-друге, на ґрунті виробленої теорії описує та інтерпретує сучасні трансформаційні процеси для рівня мікрополітики. Медіаційний рівень визначає значення інформації та знань для становлення інформаційної системи, у тому числі при врахування м'якої сили. Для рівня *мікрополітики* характерні зрушення на рівні свідомості окремого громадянина. Лише в збалансованому, гармонійному поєднанні та функціонуванні цих рівнів можливий якісний перехід до стійкого глобального інформаційного суспільства, яке визначається рівними можливостями розвитку всіх його підсистем, від людини до держави та суспільства в цілому.

Розвиток глобального інформаційного простору та інформаційної демократії несе в собі кардинальні зміни у політичному житті суспільства. По-перше,

з'являється можливість оперативного доступу максимального числа людей до текстів законопроектів ще на стадії їх попередньої розробки, а також до великого обсягу аналітичної інформації з цього приводу. По-друге, принципове нововведення полягає в можливості кожного громадянина з відносно мінімальними витратами звернутися до необмеженої за своїм складом аудиторії і висловитися з того чи іншого питання. У кінцевому результаті використання нових інформаційних технологій сприяє вдосконаленню демократичних процедур, підвищенню політичної активності населення, встановлення більш ефективного діалогу держави з громадськістю. Процес формування інформаційного суспільства висуває нові вимоги до держави, яке покликане відігравати роль координатора діяльності різних суб'єктів суспільства та сприятиме створенню умов інтеграції громадян в глобальне інформаційне суспільство, відстоюючи при цьому свої інтереси у світовому інформаційному просторі.

Як вважають європейські експерти, у результаті впровадження інформаційної демократії варто очікувати: поліпшення якості послуг з надання інформації держорганами; зменшення часу обслуговування клієнтів (громадян і бізнесу); зниження адміністративних бар'єрів; зменшення витрат на адміністрування; розширення набору державних послуг; підвищення ефективності діяльності держорганів і якості надаваних ними громадянам і бізнесу послуг; поліпшення показника задоволеності клієнтів послугами [125, с. 143].

Серед політичних результатів варто виділити: відкритість і прозорість діяльності органів влади; підвищення ступеня участі громадян і органів влади в інформаційному суспільстві; зростання рівня залученості громадян у демократичні процеси; збільшення результативності й ефективності впроваджуваної політики [362, с. 8–10].

У центрі дискусії щодо майбутнього інформаційної демократії знаходяться питання про характер впливу інформатизації, глобальної мережі Інтернет, сучасних інформаційно-комунікативних технологій на демократичні інститути і процеси: який фактичний напрямок змін, їх сутність, інтенсивність, глибина, наслідки? Існуюча представницька демократія за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій може бути трансформована в модель інформаційної демократії, яка буде мати характеристики і елементи прямої демократії, що пов'язані з активною участю громадян в управлінні через відкриті канали [472].

Погоджуючись з Л. Гроссманом, який вважає, що з розвитком нових комунікативних технологій настає нова, велика епоха демократії, зазначимо, що наше дослідження є актуальним та перспективним з огляду на необхідність такої форми демократії, що дозволить максимально наблизитися до першочергової сутності демократії. Адже, найважливішою ознакою демократії, за

визначенням американського політолога Р. Даля, є компетентна участь громадян у процесах формування політичної волі [18], що, на нашу думку, можливе при всебічному використанні ІКТ. Вважаємо, що компетентна участь передбачає усунення певних перешкод та вирішення проблем, з якими стикається інформаційна демократія, які розглянемо в розділі 3.

Найбільшим досягненням інформаційної демократії вважаємо той факт, що при правильному використанні інструментів можна домогтися ідеальної форми демократії – включення абсолютної більшості в сферу прийняття рішень та розширення кола обговорюваних проблем. Стає можливим робити вимірювання волі виборців у кілька разів частіше, таким чином, можна буде «захопити» більше важливих питань. Інформаційна демократія дозволяє зробити систему голосування абсолютно відкритою і прозорою. Інформація про голосування знаходиться у відкритому доступі, таким чином, підвищується ступінь легітимності політичного рішення. Інформаційна демократія не тотожна поняттю електронна держава, однак має тісні зв'язки з ним. З розвитком інформаційної демократії неминуче розвивається електронна держава, що призводить до підвищення ефективності надання державних послуг в більш простому доступі до необхідної інформації для громадян. Політична участь веде до підвищення політичної культури суспільства.

Отже, у результаті впровадження інформаційної демократії очікується:

- 1) підвищення достовірності, повноти та оперативності інформації, що використовується та накопичується в органах державної влади;
- 2) прозорість виконання рішень і доручень уряду органами виконавчої влади та високий рівень контролю за їх реалізацією;
- 3) зниження накладних витрат у державних установах;
- 4) зростання довіри суспільства до діяльності уряду;
- 5) забезпечення взаємодії громадян та органів державної влади, налагодження зворотного зв'язку для задоволення індивідуальних інформаційних потреб громадян щодо отримання необхідної інформації та стосовно надання відомостей інститутам державної влади.

Звісно в інформаційної демократії є й скептики, які критикують її. Перший їхній довід по те, що інфодемократія несе загрози до зникнення так званих посередників, якими є політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації та інші структури громадянського суспільства, не зацікавлені у зменшенні свого впливу. Ця теза не знайшла підтвердження в практиці демократичних режимів, тому що в демократичних державах існує широка мережа суспільних посередників. Оскільки інфодемократія як феномен реальності, що може реалізовуватися як свідомо, так і без конкретного плану або теоретичної концепції, всі вони, як показує практика, не тільки не втратили свого

значення в нових умовах, але, навпаки, з великим розмахом використовують Інтернет не лише під час виборів, як в періоди найбільш інтенсивної політичної комунікації, а й у своїй повсякденній діяльності [53]. Таким чином, тези прихильників інформаційної демократії про зменшення ролі громадсько-політичних організацій громадянського суспільства не підтвердилися на практиці.

Цілком імовірно, що «традиційні групи інтересів зможуть залишитися основними гравцями політичного життя і в інтернетівську епоху» [11, с. 138]. Замість відмирання політичних посередників, прогнозованого радикальними прихильниками концепції інформаційної демократії, групи інтересів вельми швидко долучили своїх послідовників до електронних комунікацій. Значення політичних посередників в умовах колосального зростання кількості політичної інформації не може зменшитися, оскільки саме вони стають авторитетними експертами, на думку яких покладаються широкі кола громадськості.

Деяко скептичної точки зору дотримується німецький політолог О. Яррен, який вважає, що спільноти, що виникають на віртуальній основі, не є міцною основою для соціальної взаємодії. Інформація – це не тільки дані, але й їх аналіз, який сприймається різними людьми по-різному і дуже сильно залежить від соціального контексту. Таким чином, «процес одержання інформації одночасно і індивідуальний, і соціальний ... Люди, спілкуючись, хочуть створити, реально або символічно, співтовариство та прагнуть до взаєморозуміння. З цієї причини їм доводиться обмежувати свої прагнення до індивідуалізації ... » [524, с. 129]. Інтернет-комунікації, за О. Ярреном, здатні підтримувати ефективно спілкування в реальних організаціях, але перехід віртуального співтовариства в реальне украй утруднений. Таким чином, підстави для створення комунітарних демократій на основі Інтернет-спільнот виявляються досить хиткими.

Ідея створення інформаційної демократії також піддалася досить аргументованій критиці з позицій інституціоналізму. Так, на думку американського професора Р. Склова, оскільки будь-які технології є такими ж соціальними інститутами, необхідно враховувати їх вплив на демократичну форму політичної системи.

Серед критиків інфомодемократії побутує думка про те, що при збільшенні інформаційно-комунікативних можливостей суспільства відбувається падіння інтересу до політики, став відправною точкою для роздумів сучасного американського політолога В. Ноймана. З одного боку, сучасні засоби масової комунікації надають громадянам небачені раніше можливості по отриманню політичної інформації (так, в період з 1959 р. по 1979 р. недовіру американців до політики зросла з 20% до 70% [631, с. 144]). У той же самий час «рівень участі громадян у виборах за післявоєнний період впав до 38% в 1986 р.» [62, с. 75]. Таким чином, якщо вважати відсоток фактично голосуючих виборців критерієм

демократизму політичної системи, то сучасну американську політичну систему навряд чи можна вважати демократичною. Згідно з висновками В. Ноймана, поліпшення інформованості громадян не призводить до автоматичного зростання політичної участі [631; 62]. Слід також враховувати ще один аспект, який може пояснити низьку участь виборців – це недовіра до результатів виборів, здійснених на основі ІКТ.

2.1.4. Системний характер інформаційної демократії

Системний характер інформаційної демократії проявляється у тому, що різні сфери життєдіяльності суспільства пов'язані з нею. Це й економіка, соціальна галузь, освітня, культурна тощо. Загальносвітовою тенденцією є трансформація індустріального суспільства у постіндустріальне, що відбувається в умовах посилення глобалізаційних процесів, розширення сфери послуг і нематеріального виробництва у результаті науково-технічного прогресу, у тому числі масштабного, глибинного та динамічного проникнення інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності особи, суспільства, суб'єктів господарювання та держави.

Вплив інформаційної демократії відчуває й економічна сфера. Початок сучасного економічного циклу пов'язаний з наростаючою «хвилею» в результаті впровадження таких інновацій, як новітні засоби комунікації, цифрові мережі, комп'ютерні програми і т. д. Ці інновації забезпечують головну умову сучасного інноваційного розвитку – формування стійкого комплексу зв'язків між учасниками системи – підприємствами, університетами та державними науковими установами. Цей повністю інтегрований в усі бізнес-процеси стійкий комплекс зв'язків, що забезпечує швидкий і безперешкодний потік інформації і знань як найважливішого економічного ресурсу, є одним із проявів сутності інформаційної демократії, сформованої за допомогою потужних державно-приватних партнерських зусиль у найбільш розвинених країнах [32, с. 52].

Раціональне врахування досягнень інформаційної демократії та її впливу на розвиток держави потребує розроблення скоординованих заходів щодо *розвитку суспільства знань*. З цією метою необхідно об'єднати зусилля держави, бізнесу та громадянського суспільства. У принципі інформаційну демократію слід розглядати як процес навчання, що триває все життя, протягом якого можна виявити багато характерних особливостей фази розвитку. Не існує єдино вірного способу здійснення демократії в суспільстві. Спільноти повинні знаходити альтернативні шляхи реалізації демократичного способу прийняття рішень. Існуюча представницька демократія трансформується в модель, яка володіє характеристиками та елементами прямої демократії – інформаційної.

Нові міжмережеві вузли різних сфер життєдіяльності суспільства демонструють потребу не просто в нових кваліфікованих кадрах, але в тих з них, які мають творчий потенціал. Сприйнятливість до нових знань та нових технологій стає першорядним вимогою до робочої сили [396, с. 381-383]. Саме це дозволяє «захопити» цілі сектори світового ринку. Як показує досвід США, відповідність цим стандартам має гарантований дохід, що багаторазово перевищує середній по країні. У сучасних умовах конкурентоспроможною може бути не тільки високоосвічена, а й високооплачувана робоча сила. В іншому випадку буде мати місце ситуація, коли використання висококваліфікованої творчої праці на низькооплачуваних робочих місцях призведе до уповільнення економічного розвитку країн [611; 616; 650].

Процеси міжнародного руху економічно активного населення показують, що продуктивність «витікає» з індустриальних країн у країни інформаційного суспільства; робочої сили стає більше, але в результаті зростання конкуренції ця висококваліфікована і конкурентоздатна робоча сила погоджується працювати за все меншу плату [32, с. 59], що впливає на зовнішні чинники інфодемократії.

Таким чином, в цей час головну роль в досягненні конкурентних переваг відіграють такі чинники інформаційної демократії як потоки знань та інформації; виявлення конкретного типу конкурентних переваг, обумовлених потоком знань та інформації, дозволить владним структурам на відповідному рівні управління визначити пріоритети і зосередити зусилля на адекватному поєднанні ключового фактору конкурентної переваги на своєму рівні з домінантним фактором інноваційного розвитку – інтелектуальним капіталом. Результати застосування міжнародного досвіду свідчать, що цифрові технології стали рушійною силою соціально-економічного розвитку, відновлення економіки багатьох держав світу та визначають основу сталого розвитку в майбутньому.

2.1.5. Інформаційна демократія та політичні режими

Прийняття політичних рішень базується на теоретичних знаннях, центрами прийняття рішень стають аналітичні, консультаційні експертні групи, до складу яких входять представники різних галузей. Проблемою політики інформаційної демократії може стати велика кількість рішень, які швидко поширюватимуться серед громадян. Аргументи прихильників інформаційної демократії досить очевидні: регулярна відвідуваність досить стабільними аудиторіями мережевого ресурсу, навколо якого створюється співтовариство; наявність зворотного зв'язку завдяки інтерактивним можливостям ресурсу; створення власної субкультури, з усіма обов'язковими атрибутами: ієрархією, етичними та поведінковими нормами, рольовими іграми, спільною участю в он-лайн/оф-лайн заходах [86, с. 27]. Однак вони, на наш погляд, при детальному аналізі не витримують

критики. Гіпотеза про те, що Інтернет сам по собі здатний викликати демократизацію авторитарних режимів, не знайшов підтвердження на практиці [674]. Дійсно, авторитарні держави стикаються з великими труднощами, намагаючись контролювати доступ своїх громадян до всесвітньої мережі, але Китай досить успішно справляється з демократизуючим впливом Інтернету як за допомогою адміністративних, так і за допомогою технічних засобів [546].

Найбільш повно структурно-функціональну характеристику інфомодемократії відображають держави з демократичним устроєм. У такому суспільстві найважливіша політико-соціальна задача мас-медіа – масове впровадження заснованих на повазі до закону та прав людини цінностей, спрямування громадян на мирне вирішення конфліктів, затвердження демократичних засад державного устрою [209]. Розгляд проблеми впливу мас-медіа на формування політичної культури та політичної свідомості в демократичних країнах є причиною того факту, що журналістику називають «четвертою владою». Реальна роль мас-медіа в цих країнах полягає в тому, щоб виступати посередником між суспільством, державними, політичними та владними інститутами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

Американською кампанією «Freedom House» проведено дослідження «Nations in Transit» (країни перехідного періоду) з визначенням рейтингів, що характеризують рівень розвитку демократії, стан політичних прав і громадянських свобод в європейських й азіатських державах колишнього соціалістичного блоку, так званих «країнах перехідного періоду».

У підготовці дослідження за результатами 2010 р. брали участь експерти провідних американських аналітичних центрів за участю партнерських організацій в Східній Європі, Росії і Середній Азії. У своїх оцінках політичних систем «країн перехідного періоду» аналітики «Freedom House» керувалися методологією експертних оцінок, заснованою на стані семи ключових показників розвитку демократії [629]:

- виборчий процес (Electoral Process = EP);
- розвиток громадянського суспільства (Civil Society = CS);
- незалежність засобів масової інформації (Independent Media = IM);
- демократичність національного уряду (National Democratic Governance = NDG);
- демократичність місцевої влади (Local Democratic Governance = LDG);
- ефективність і незалежність судової системи (Judicial Framework and Independence = JFI);
- рівень корупції (Corruption = CO).

«Freedom House» дає наступну оцінку політичній системі в державах, що представлено в табл. 2. 1.

**Результати дослідження «Nations in Transit 2010»
(країни перехідного періоду) експертів «Freedom House» (США) [629]**

Держави з стійкою демократичною системою (1–3 бали)								
	EP	CS	IM	NGOV	LGOV	JFI	CO	DS
Словенія	1,50	2,00	2,25	2,00	1,50	1,75	2,50	1,93
Естонія	1,75	1,75	1,50	2,25	2,50	1,50	2,50	1,96
Латвія	2,00	1,75	1,75	2,50	2,25	1,75	3,25	2,18
Чехія	1,50	1,75	2,50	2,75	1,75	2,00	3,25	2,21
Литва	1,75	1,75	1,75	2,75	2,50	1,75	3,50	2,25
Польща	1,75	1,50	2,25	3,25	1,75	2,50	3,25	2,32
Угорщина	1,75	1,75	2,75	2,50	2,50	2,00	3,50	2,39
Словакія	1,75	1,75	3,00	3,00	2,50	3,00	3,75	2,68
Держави з частково демократичною системою (3–4 бали)								
Болгарія	1,75	2,50	3,75	3,25	3,00	3,00	4,00	3,04
Румунія	2,75	2,50	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	3,46
Хорватія	3,25	2,75	4,00	3,50	3,75	4,25	4,50	3,71
Сербія	3,25	2,50	4,00	3,75	3,50	4,50	4,50	3,71
Македонія	3,25	3,25	4,25	4,00	3,75	4,00	4,00	3,79
Чорногорія	3,25	2,75	4,00	4,25	3,25	4,00	5,00	3,79
Албанія	3,75	3,00	4,00	4,50	3,00	4,25	5,00	3,93
Держави з перехідною або гібридною політичною системою (4–5 балів)								
	EP	CS	IM	NGOV	LGOV	JFI	CO	DS
Боснія	3,25	3,50	4,50	5,25	4,75	4,00	4,50	4,25
Україна	3,50	2,75	3,50	5,00	5,25	5,00	5,75	4,39
Грузія	5,25	3,75	4,25	6,00	5,50	4,75	5,00	4,93
	EP	CS	IM	NGOV	LGOV	JFI	CO	DS
Косово	4,25	3,75	5,50	5,50	5,00	5,75	5,75	5,07

Молдова	4,25	3,50	5,75	6,00	5,75	4,75	6,00	5,14
Вірменія	5,75	3,75	6,00	5,75	5,50	5,50	5,50	5,39
Держави з авторитарною політичною системою (6–7 балів)								
Росія	6,75	5,75	6,25	6,50	5,75	5,50	6,50	6,14
Таджикистан	6,50	6,00	5,75	6,25	6,00	6,25	6,25	6,14
Киргизстан	6,25	5,00	6,50	6,75	6,50	6,00	6,50	6,21
Азербайджан	6,75	5,75	6,75	6,50	6,25	6,25	6,50	6,39
Казахстан	6,75	5,75	6,75	6,75	6,25	6,25	6,50	6,43
Білорусь	6,75	6,00	6,50	6,75	6,75	6,75	6,00	6,50
Туркменістан	7,00	7,00	7,00	7,00	6,75	7,00	6,75	6,93
Узбекистан	7,00	7,00	7,00	7,00	6,75	7,00	6,75	6,93
Середні показники по країнам								
	3,97	3,53	4,40	4,66	4,25	4,31	4,85	4,28

Як бачимо загальний рівень демократії в країнах залежить від чинників, які характеризують розвиток інформаційної демократії. У рамках категорії Independent Media – незалежність засобів масової інформації (ІМ) – вивчалися правові гарантії свободи ЗМІ та міра фактичної наявності такої свободи; питання захисту журналістів, що проводять журналістські розслідування; застосування законів про відповідальність за наклеп і інших подібних покарань; залякування журналістів; незалежність редакцій ЗМІ; фінансова стійкість мас-медіа; можливості доступу до Інтернету для приватних громадян. Як видно з даних Україна в своїй групі «Держави з перехідною або гібридною політичною системою» з можливих 5 балів отримала 3,5, що свідчить про низький рівень незалежності мас-медіа. Тому можемо говорити про те, що демократизація політичних процесів, модернізація відносин між ЗМК та владою, рівень довіри в трикутнику інститути влади – мас-медіа – громадяни в Україні є досить незначними.

Здатність ЗМІ формувати масову й індивідуальну свідомість, управляти поведінкою людей у суспільстві перетворює їх на найефективніше з існуючих знарядь влади. Ця ситуація знайшла своє відображення в спеціальному терміні – «медіакратія» («влада медіа»). При медіакратії засоби масової інформації вже не просто відбивають й інтерпретують дійсність, а створюють її.

Однак не можемо не враховувати, що ідеї інформаційної демократії працюють у в тоталітарних та авторитарних режимах, що теж можна зазначити як позитив цього виду демократії.

Авторитарна система є найстаршою, народженою в Європі як відповідь на появу першого масового ЗМІ – газет, які з початку XVII ст. перетворюються у регулярні видання, а деякі й у щоденні, «коли суспільство й рівень техніки досить просунулися вперед, щоб створити те, що ми сьогодні називаємо «масовими засобами комунікації» [431, с. 25]. Із урахуванням специфіки нашого дослідження цікавими є деякі шляхи послаблення авторитарних режимів і впровадження демократичних цінностей, які зазначає І. Муравчик у роботі «Експорт демократії»: організація теле- та радіотрансляцій на ті країни, в яких інформація зазнає ретельної цензури з метою прориву інформаційної блокади; демонстрація успішної демократизації в сусідніх або споріднених до авторитарних країн державам [40].

Головним завданням держави стає встановлення контролю й маніпулювання медіаструктурами. В умовах авторитаризму ЗМІ не є провідною силою в інформаційної демократії, їхня діяльність спрямована на обслуговування інформаційних потреб влади. Однак на відміну від тоталітарної держави, в авторитарній державі медіа одержують певні можливості політичного впливу й навіть деяку незалежність, обумовлену збереженням мінімальних свобод у суспільстві й політичному потенціалі населення. Авторитарна держава здійснює ретельний відбір інформаційних потоків, що виходять від ЗМІ, використає механізм політико-ідеологічної цензури й навіть часткових репресій стосовно журналістів. У цих умовах найпоширенішим прийомом державної політики стає недопущення опозиції на телеканали, установа контролю за журналістами, що критикують уряд, і пограння творчої свободи працівників засобів масової комунікації [76, с. 19]. Функціонування преси в умовах авторитарного політичного режиму тримається на: державної монополії на видання; ліцензуванні діяльності преси; карному переслідуванні за публікації недозволених відомостей. Таким чином, у рамках авторитарної системи преса є «служницею» влади, що повністю залежить від її й що пропагує пануючі ідеологічні установки.

В умовах тоталітарних режимів контроль держави над ЗМІ виявився в найбільш послідовній і твердій формі. При тоталітарному політичному режимі інформаційна сфера перебуває під повним контролем держави, що є одним з характерних ознак даного режиму. Незалежних медіа не існує, всі вони перебувають у руках держави й перетворюються в ефективну пропагандистську машину. Населенню доступна лише одна – офіційна, державна точка зору на події, що відбуваються. Доступ опозиції до ЗМІ повністю блокується (властиво й опозиції як такої при тоталітарних режимах не існує). Мас-медіа при

тоталітарному режимі служать твердженню офіційної ідеології. Абсолютний пріоритет ідеологічних і пропагандистських способів формування масових комунікацій перетворює ЗМІ в повністю залежний від свободи правлячих кіл механізм. Ідеологічний вплив медіа при тоталітаризмі зводиться не тільки до поширення затвердженої державою й правлячою партією інтерпретації політичних подій, але включає й формування в аудиторії певного світогляду, панування якого виключає будь-який плюралізм думок, які б проблеми не зачіпалися – моральні, наукові й т. д.

2.1.6. Інформаційна демократія та лібералізм

Особливе місце інформаційна демократія займає й серед політичних течій. Так, через такі основні принципи інформаційної демократії як свобода слова та волевиявлення, досить часто основу інформаційної демократії вбачають в ідеях лібералізму. У другій половині XIX ст. ліберальні і демократичні ідеали зливаються в єдине ціле у суспільній свідомості. Але це злиття виявилось помилковим, оскільки ці дві течії базуються на різних ідеях: лібералізм – на ідеї свободи, а демократизм – на ідеї рівності. На нашу думку, лібералізм може бути підґрунтям і-демократії в окремих аспектах, але в той же час зазначимо й відмінні риси двох ідеологій.

Якщо демократія має давню історію, і вже після Афін режими демократичного типу постійно з'являлися в історії в тій чи іншій формі, то поняття лібералізму є суто сучасним. Воно, як відомо, виникло на ранніх стадіях розвитку капіталізму як особлива ідеологія, в якій втілилися філософські, політичні, соціальні та економічні принципи того, що прийнято називати «сучасним світом», «модернізмом». Незважаючи на те, що термін «лібералізм» означає «свобода», треба зауважити, що практично ніколи в історії ліберальної думки цей термін не застосовувався до якого б то не було колективного суб'єкту – чи-то «народ», «суспільство», «нація», «соціальна група», «державна», «клас» і т.д. Лібералізм – це ідеологія, цілком і повністю центрована на людському індивідуумі, на його добробуті, вона потребує для цього індивідуума найвищого дару – свободи [132]. Автори Оксфордської ілюстрованої енциклопедії визначають лібералізм як «політичні погляди, що надають особливого значення забезпеченню свободи особистості в суспільстві» [328, с. 142]. Поняття лібералізму використовують у двох трактовках: для позначення тільки лібералізму і демократичного лібералізму, а також демократизм [273, с. 112–120]. У такому значенні лібералізм рідко відокремлюють від демократії.

Деякі фахівці (зокрема І. Валлерстайн, О. Дугін) не погоджуються з цією думкою та наводять відмінності між лібералізмом і демократією. І. Валлерстайн зазначає, що «демократія і лібералізм — це не поняття-близнюки, скоріше це

поняття один одному протистоять. Лібералізм виник як засіб для протистояння демократії. Своїм виникненням він був зобов'язаний прагненню приборкати небезпечні класи спочатку у провідних країнах, а потім в рамках світосистеми в цілому. Ліберальне рішення проблеми полягало в тому, щоб надати їм обмежений доступ до політичної влади і обмежену частку економічної доданої вартості, в тих межах, які б не загрожували процесу постійного накопичення капіталу чи державній системі, на яку він спирався» [58, с.43]. Якщо виходити з цих позицій, вислів «ліберальна демократія» звучить як «обмежена демократія» та нагадує щось на кшталт «рабовласницька демократія» чи, точніше, «буржуазна демократія», іншими словами – демократія пануючих суспільних груп [69, с. 55–58].

Із точки зору інформаційної демократії для нас є цікавим те, що характерним елементом ліберальної демократії є «відкрите суспільство», що характеризується свободою слова, плюралізмом, співіснуванням і конкуренцією найширшого спектру суспільно-політичних поглядів. Завдяки періодичним виборам, кожна з груп, що притримуються різних поглядів, має шанс отримати владу. Модель відкритого суспільства ускладнює «консервацію» влади правлячою елітою, гарантує можливість безкровної зміни влади та створює стимули, аби уряд гнучко реагував на запити суспільства, у тому числі й інформаційні [273, с. 112–120]. У нашому випадку можемо говорити, що обидві течії в своїй основі принесли в ідеологію інформаційної демократії, оскільки вона має на увазі та рівність – рівний доступ до будь-якої інформації у державі, та свободу – свободу вибору джерела інформації, трактування відомостей, вільне розповсюдження даних.

Взаємопов'язаність інформаційної демократії і лібералізму знаходимо в переліку політичних інститутів сучасної демократії, один з яких – *доступ до альтернативних джерел інформації* (за Р. Далем): громадяни мають право користуватися альтернативними та незалежними джерелами інформації, якими можуть бути інші громадяни, експерти, газети, журнали, книги, телекомунікації й ін. Більше того, вже існуючі джерела інформації, що не контролюються урядом чи будь-якою іншою політичною групою, яка намагається впливати на суспільно-політичну думку та ставлення, повинні знаходитися під ефективним захистом закону. Демократія вимагає доступу до альтернативних джерел інформації подібно як і свободи вираження. Яким чином громадяни можуть отримати необхідні дані про проблему та зрозуміти її, якщо джерела інформації контролюються урядом? Або якщо право на розповсюдження інформації належить лише одній політичній групі? Таким чином забезпечується формування знаннями, ефективна участь, можливість впливати на діяльність уряду й ін. [106, с. 85–86, 96].

Отже, постає питання чи можемо говорити про ліберальну детермінанту інформаційної демократії? Можемо сказати, що частково. Враховуючи той факт, що інформаційна демократія лише вид демократії як такої з її акцентом на рівності інформаційних можливостей громадян держави, які повинні забезпечуватися свободою у розповсюдженні інформації як особистої, так і суспільно-значимої (що вкрай важливо під час проведення державних реформ та реалізації політичних рішень керівництва країни, т.зв. електронний уряд); вільним вибором джерела інформації для себе та як каналу для передачі інформації іншим (що знайшло вияв при використанні інформаційних ресурсів під час виборчих кампаній, т.зв. електронні урни) тощо. Тобто розглядати інформаційну демократію не враховуючи ліберальне «зерно» – свободу – на сьогодні не можемо, оскільки ці два поняття – інформаційна демократія та лібералізм – тісно пов'язані.

Підсумовуючи зазначимо, що серед причини виникнення інформаційної демократії виокремлюємо такі: збільшення ролі ЗМК у політичній системі, зростання обсягів інформації в сферах життєдіяльності суспільства та необхідність обробки даних та відомостей в цілях політичної системи; представницька демократія стала меш ефективною та через недовіру до її механізмів виникла потреба у новому форматі демократії.

Переваги інфодемократії є значними: налагодження ефективного зворотного зв'язку між владою та громадянами; здешевлення процедури проведення виборів, референдумів та інших процесів, пов'язаних з волевиявленням громадян; дотримання формату ідеальної демократії, коли кожен громадянин, який цього бажає, має можливість брати участь в політичній діяльності. Функціонування інформаційної демократії залежить від низки внутрішніх та зовнішніх чинників, які розглянемо далі.

2.2. Політична комунікація та інші внутрішні чинники інформаційної демократії

2.2.1. ІКТ та масова комунікація.

Плюралізм і множинність цілей у політичній сфері призвели до ускладнення ієрархічності суспільно-політичних систем. Збільшення рівнів ієрархії потребує збільшення швидкості обміну інформацією між суб'єктами, що приймають політичні рішення. За вимогами науково-технічного прогресу, швидкість, точність, своєчасність і достовірність суспільної інформації – одна з найважливіших умов реалізації політичної влади, яка здійснюється механізмами політичної комунікації. Вона є одним із основних внутрішніх чинників інформаційної демократії на мікрополітичному рівні. До них також

належать інформатизація та розвиток ІКТ, політична комунікація та медіатизація, діяльність громадських медіа (блогосфера, соціальні мережі, меш-апи, мікроблоги й ін.) та формування за їх сприяння громадської думки, подолання цифрового розриву, використання інтеракцій у політичній сфері тощо.

Розглянемо політичну комунікацію як основу для функціонування інформаційної демократії в політичній системі та її інформаційно-комунікаційну підсистему, так її визначив відомий американський учений К. Дойч у роботі «Нерви управління» [121]. Інформаційно-комунікаційна підсистема відіграє фундаментальну роль у політичній системі. Він образно називав політичні комунікації «кровоносними судинами» або «материнським молоком» політики, які зв'язують різні частини соціальної системи, що дозволяє їй функціонувати як єдине ціле. Іноді під засобами політичної комунікації розуміють лише мас-медіа, засоби масової інформації. Насправді ж поняття «політична комунікація» значно ширше і включає всі види комунікативних взаємодій: як офіційних, опосередкованих ЗМІ, так і неформальних, межперсональних, типу чуток, що передаються один від одного [22, с. 213–216].

Варто наголосити, що одним з основних механізмів взаємодії людей визнано комунікацію, спілкування, обмін інформацією: «...саме спілкування дає можливість діагностувати виникнення проблем, виявити приховані загрози й зміцнити в суспільстві інтегруючі зв'язки» [399, с. 7]. Участь громадян у політичних, соціально-економічних, культурних та інших процесах надає можливість публічно висловлювати позицію; об'єднуватися з однодумцями для обміну думками, пропаганди своїх поглядів, здійснення організованого впливу на органи влади й управління. Коли мова йде про масові спільноти, то найбільш доступними серед комунікацій, що забезпечують безперервну взаємодію між установами, організаціями, відповідальними за прийняття рішення, та громадянами, чиї інтереси можуть бути порушені прямими або непрямими наслідками планованого рішення, а також державними органами різного рівня, що регулюють цей вид діяльності, виявляються ЗМІ та ЗМК як інструменти інформаційної демократії. Саме вони надають громадянам можливості для участі в інформаційному обміні або інформаційної участі [343, с. 131].

Українські фахівці С. Телешун та А. Журавльов розглядають зростання ролі інформації та ІКТ не в контексті становлення інформаційної демократії, а лише як один із засобів лобювання. Вони зазначають, що в умовах послаблення соціальних комунікацій найбільш ефективним каналом між партіями, суспільством, громадянами та владою є засоби масової інформації. Вони стають не просто інструментарієм, але й суб'єктом формування політики [451].

Російський науковець В. Кравченко в статті «Політична культура як віддзеркалення політико-комунікативної реальності суспільства», урахувавши

зростання проблеми налагодження контактів суспільства з владою, формування політичних відносин, підкреслює визначну роль ЗМК у процесі поступового набуття сучасною політикою рис, що характеризують її як медіа-політику. Тобто політика стає проявом медіа-комунікацій, що переводить її у ранг більш оперативного й одночасно часткового, епізодичного способу підтримування контактів «верхів» і «низів» у прийнятті владою важливих політичних рішень [221], але така позиція не виводить інформацію в ранг владної гілки.

Необхідність передачі інформації на великі відстані та великі групи громадськості, потреба у двосторонньому зв'язку комунікатора та реципієнта зумовили появу такого явища як масова комунікація, а поява та розвиток технічних засобів спілкування – формування нового типу простору такого, як масове суспільство [275, с. 91–112]. Трактуючи комунікацію як процес передачі інформації із використанням технічних засобів, відповідно розглядаємо масову комунікацію як інформування за допомогою технічних засобів на чисельно великі, розосереджені аудиторії, засоби масової комунікації – інструменти інформаційної демократії.

Масові комунікації є невід'ємною складовою частиною політики, яка потребує забезпечення специфічними засобами інформаційного обміну, становленні та підтримки інформаційних зв'язків між її суб'єктами. У демократичних суспільствах управління соціальними процесами не можливе без вивчення суспільної свідомості та можливості впливу на неї, і значну роль у цьому відіграють саме засоби масової комунікації, володіння та вміле використання яких – запорука успішного здійснення влади [101, с. 222], у тому числі й інформаційної. Феномен масової комунікації політологи-практики розглядають по-різному: з одного боку – це набір технічних механізмів для впливу на психіку людей за допомогою «природних» та «штучних» повідомлень, з іншої – це процес передачі цих повідомлень. Об'єктивно масова комунікація – спосіб спілкування розрізнених індивідів, вона невпинно сприяє їх самоорганізації в маси [329, с. 59–60, 416], що у випадку інформаційної демократії є важливим з огляду на те, що інфодемократія потребує об'єднання індивідів відповідно до політичних поглядів та вподобань.

Із позицій інформаційної демократії сучасні комунікації можна розглядати як інструмент у зв'язку з тим, що наявні на сьогодні технологічні можливості в сфері передачі, обміну, масового поширення інформації дозволяють вибудовувати абсолютно нові механізми комунікації влади з суспільством, впливати на суспільну свідомість за допомогою застосування наявних інформаційно-комунікаційних технологій, здійснювати комплексне управління інформаційним простором, формуючи ставлення суспільства до різних суб'єктів політики. Без вибудовування ефективних комунікацій з представниками цільових аудиторій

нині неможлива будь-яка успішна політична кампанія, політичне управління в цілому (у цьому випадку під політичним управлінням розуміється, у першу чергу, політичний менеджмент, у рамках якого здійснюється вплив і переконання без застосування заходів примусу – на засадах інформаційної демократії).

Комунікативний аспект регуляції владної діяльності в системі суспільних відносин належить до числа найскладніших питань. Влада в процесі функціонування налаштовується на ефективну співпрацю з суспільством, щоб бачити своїми партнерами сильні, раціональні та ефективні інститути політичної влади.

2.2.2. Політична комунікація та і-демократія

Сучасні політичні комунікації практично визначають усі інші суспільно-політичні процеси, виступаючи джерелом інформації та інструментом політичної ідентифікації громадян. Дедалі більше політичні комунікації стають важливим політичним інститутом [192, с. 143], що дозволяє говорити про дві сторони одного явища – інфократію (або медіакратія) та інформаційну демократію [258, с. 116–125].

Говорячи про внутрішні чинники, що впливають на функціонування інформаційної демократії, слід зазначити, що здійснення політичної комунікації залежить від технологічних інструментів. Інформатизація суспільства призводить до якісного вдосконалення, радикального посилення когнітивних соціальних структур процесів за допомогою сучасних інформаційно-технологічних засобів. Вона нерозривно пов'язана з процесами соціальної інтелектуалізації, що істотно підвищують творчий потенціал особистості інформаційного середовища. Варто взяти до уваги, що сучасне суспільство є інформаційним, тобто базується на переробці, зберіганні трансляції великих об'ємів інформації, значущих для забезпечення різних його сегментів, зокрема таких, які побудовані на знаннях, бо самі вони забезпечують вдосконалення цілісності соціального культурного життя глобального співтовариства на сучасному етапі.

Оцінюючи роль інформаційних технологій для інформаційної демократії, ключовим виступає питанням наскільки владні структури й громадянське суспільство зуміють використовувати можливості, надані новими каналами інформації та комунікації, щоб посилювати позиції базових представницьких інститутів, які об'єднують громадян і суспільство. У цьому контексті можливості для громадської участі в політичному житті, створенні за допомогою новітніх комунікативних технологій, безумовно важливі, але ЗМІ й інші види комунікацій здатні генерувати інформацію, підсилюючи прозорість, відкритість діяльності і відповідальність владних інститутів, а також змінювати канали інтерактивного спілкування між громадянами й представницькими

інститутами. Якщо інформатизація бурхливо розвивається «вгорі», не проникаючи в суспільство, вона позбавляє громадян можливості стежити за діяльністю держструктур, перевіряти їх, а тому не лише не робить державну діяльність прозорою, а й може посилити монополію держави на інформацію. Комунікативна інформатизація «нагорі» дасть у руки правлячої еліти додаткові маніпуляції суспільством та окремим громадянином. Технологія може змінити методи регулювання, але не змінить їхнього змісту. Інформаційна демократія стане прямим наслідком оцифрування відносин громадян та державних інститутів і навряд чи приведе до лібералізації суспільних відносин [18, с. 167].

У сучасній теорії та практиці демократія не гарантує вирішення тих чи тих проблем, а лише створює умови громадськості для досягнення поставлених цілей. Проблема взаємодії громадської думки й політичних інститутів активізується в періоди трансформацій та змін. Особливо гостро постає питання про визнання легітимності як нових, так і попередніх інститутів, що підвищує роль громадської думки щодо їхньої доцільності. Тут необхідно підкреслити дві проблеми: по-перше, нові політичні інститути не одразу отримують підтримку та визнання суспільства; по-друге, без широкомасштабних роз'яснювальних кампаній у засобах масової інформації нові політичні інститути не здатні утвердитись [21, с. 82–83].

Інформаційні технології змінюють не лише форму здійснення демократичних процедур, а й саму суть розвитку соціальних та політичних процесів. У структурі інформаційної демократії одна з провідних ролей належить саме інформаційним технологіям, які стимулюють засвоєння громадянами нових форм політичної активності, які в сукупності продукують явище політичної електронної участі (е-участі), яка наближує громадянина до політичної сфери та водночас дистанціює його від неї.

Аналізуючи трансформацію інститутів демократії, можна виділити два підходи до оцінки впливу інформаційної демократії на політичний процес і політичні інститути. До першого підходу, що виник одночасно з появою й масовим поширенням інформаційних технологій, їх застосування сприяє підвищенню ефективності державної діяльності, більшої відкритості політичних процесів і формуванню більш широкого суспільного консенсусу завдяки зворотному зв'язку між політичною системою та громадянами (І. Бачило, А. Швідунова, Р. Лайт, А. Кескінов та ін.) Відповідно до другого підходу – у результаті поширення і використання ІКТ в публічному процесі посиляться позиції виконавчої влади, зросте роль адміністративного апарату та експертів, порушиться баланс різних гілок влади, посиляться контроль бюрократії над громадянами, в цілому докорінно зміняться відносини парламенту й уряду, що

загрожує небезпекою інформаційної диктатури в державі (Л. Журавльова, М. Вершинін, А. Соловйов, П. Кевенхерстер, К. Хілл, Дж. Хьюз, Б. Бімбер).

В умовах інформатизації відбувається значне посилення виконавчої влади в зв'язку зі складністю процесу парламентського контролю та тим, що парламент не зможе оцінювати надану йому інформацію [175, с. 20–25]. Розрив між компетенцією державної адміністрації та парламенту стає центральною проблемою сучасних демократій. Чинниками, які сприяють зміцненню інформаційної переваги уряду за відношенням до парламенту, є стрімке зростання функцій сучасної держави, добробут і процес автоматизації адміністративної діяльності. В умовах зростаючої спеціалізації політики та взаємопереплетення сфер прийняття політичних рішень центр ваги в управлінській діяльності зміщується від підготовки проектів рішень з окремих питань до розробки довгострокових комплексних програм, в основу прийнятих рішень політики вимагають закладати якомога більше даних, інформаційний зміст яких вони не в змозі оцінити самостійно [625, с. 180–188]. Внаслідок цього зростає небезпека посилення впливу з боку експертів, котрі володіють цими відомостями й методами їх обробки, але не несуть політичної відповідальності, у той час як політичне керівництво в особі парламенту та уряду втрачає здатність самостійно орієнтуватися. У таких умовах депутати представницьких органів влади виявляються все менш здатними самостійно здійснювати контроль за діяльністю державної адміністрації у всьому її різноманітті [472].

Зауважмо, застосування сучасних політичних комунікацій дозволить розширити арсенал інструментів, що використовують у політичному управлінні, та значно підвищити ефективність проведених політичних кампаній. Своєчасне теоретичне і практичне вивчення політологами наявних на сьогодні внутрішніх чинників інформаційної демократії, безсумнівно, буде сприяти підвищенню ефективності та прозорості інформаційної взаємодії суспільства і влади, а також забезпечить інформаційній безпеці країни.

Потреба політичної системи в інформаційній демократії прямо залежить від функції, які засоби масової комунікації виконують у суспільстві, та цінностей, які чисельні політичні агенти вносять у суспільство. Політологи-практики та теоретики неодноразово звертали увагу на важливість функціонально-ціннісної орієнтації засобів масової комунікації в політичних процесах. Так, фахівець із мас-медіа Р. Харіс зазначив, що ЗМК конструюють світ, який згодом стає реальністю для «споживача». Часто вони зображають цінності, стилі життя та звички, які згодом підхоплюються суспільством [480, с. 74–75]. Політолог Ш. Рік'ярді називає основні функції преси: обслуговування політичної системи шляхом надання інформації щодо державних справ; просвіта широкого загалу для

того, щоб громадяни були здатними до самоврядування; захист прав особи, держави та інші.

2.2.3. Всесвітня мережа та її вплив на політичні комунікації

Серед сучасних ЗМК слід відзначити Інтернет, який значно змінив динаміку політичних комунікацій на різних рівнях. Так, на державному рівні в багатьох країнах Інтернет сам по собі є майданчиком для політичного змагання між державою та громадянським суспільством. Віртуальні співтовариства утворюються для організації та здійснення протестних акцій, недоліком таких утворень є те, що після їх проведення часто зникають або значно зменшуються в кількості [91].

Виникають довговічні віртуальні зв'язки й на міждержавному рівні: між державами, державами та організаціями, громадськими організаціями країни й міжнародними організаціями. Зрозуміло, не всі ці спільноти займаються політикою, але їх існування є політичним феноменом, особливо в країнах, де державні та громадські еліти докладають великі зусилля для поліцейського контролю над спільнотами, що виникають в оф-лайн. Таким чином, навіть електронна дошка оголошень або форум, присвячений шопінгу, може бути місцем, де практикується свобода слова і де захист її стає темою для обговорення.

Навіть у країнах, де правлять авторитарні режими, Інтернет дозволяє опозиційним рухам підключатися та вступати в політичний діалог із внутрішньою організацією. Якщо політичні партії заборонені, політична опозиція організовується в мережі за кордоном. Лідери громадянського суспільства теж вдаються до нових організаційних форм, що спираються на мережеві технології. Приватні особи документують порушення прав людини, користуючись мобільними телефонами, поширюють електронні таблиці для відстеження державних витрат і накопичують інформацію про корупцію серед чиновників [305, с. 21-24]. Наприклад, опозиційні партії в Єгипті, яким довгий час забороняли офіційно брати участь у виборах, зуміли досить ефективно зорганізуватися за допомогою цифрових інформаційних служб, що базуються у м. Лондоні. В останні роки найбільш дієвими критиками урядів у Тунісі та Єгипті були вихідці з блогосфери кожної країни. У Єгипті блогери, які знаходяться в Каїрі й за кордоном, організували за останні два роки кілька значимих вуличних акцій протесту й зіграли ключову роль у перші дні організації подій на площі Тахрір. У Тунісі мережа активістів створила короткий документальний фільм про те, як дружина президента літає на державному літаку за покупками. Відеофільм, у якому використано фотографії, що відобразили, як літак з єдиним пасажиром на борту злітає та сідає в основних торгових містах Європи, набув широкого поширення серед лідерів туніського громадянського суспільства, підірвавши

авторитет президента й зміцнивши позиції виступаючих проти корупції. І якщо в перші дні заворушень у Тунісі державні ЗМІ не висвітлювали ці події, то фотографії і відеоматеріали широко поширювалися цифровими мережами серед родичів і друзів [91].

Говорячи про Інтернет, слід підкреслити, наскільки насправді серйозно він буде впливати на життя людей – саме як масове явище, доступне всім у рівній мірі. Багато дослідників відзначають, що справедливий і рівний доступ до благ інформаційного суспільства жодним чином не гарантується. Цей так званий «цифровий розрив» очевидний сьогодні як між різними країнами (80% сьогоднішніх користувачів Інтернету живуть у Європі, США та Канаді), так і між різними верствами суспільства.

Важливо відзначити, що система показників для моніторингу й оцінки ІКТ не є фіксованою, особливо на початкових етапах реалізації національних програм і стратегій. Постійно йде обговорення про те, які індикатори необхідні для моніторингу певних напрямів і компонентів, список оновлюється і доповнюється за мірою досягнення консенсусу. На сьогодні розглядаємо список із менш ніж 50 індикаторів.

Відповідно до цілей Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства (ВСІС) багато націй розробляють стратегію для створення Інформаційного Суспільства й підвищення ролі ІКТ в їх соціальному та економічному розвитку, беручи до уваги специфічні потреби й обставини кожної країни. Індекс цифрової спроможності (*англ. – Digital Opportunity Index*), розроблений Міжнародним союзом електрозв'язку, – єдиний е-індекс, заснований виключно на інтернаціонально узгоджених індикаторах ІКТ. Це робить його цінним інструментом для вимірювання інформаційного суспільства. Методологія й результати вимірювання Індексу цифрової спроможності детально описані у звіті Міжнародного союзу електрозв'язку «Світове інформаційне суспільство» (серпень 2006 р.). За допомогою цього звіту МСЕ підтверджує свою провідну роль у вимірюванні інформаційного суспільства, спрямовуючи зусилля на ті сфери, де ще недостатньо даних у міжнародному масштабі і відчувається потреба в розробленні індикаторів. Звіт також можна розглядати як прямий відгук на заклик Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства «відстежувати глобальний прогрес у використанні ІКТ для досягнення узгодженої на міжнародному рівні мети й завдань розвитку» [6].

Точка відліку Індексу цифрової спроможності – набір основних індикаторів ІКТ, узгоджених «Партнерством з вимірювання ІКТ для розвитку», включаючи міжнародні організації і національні статистичні агентства. Більшість ІКТ індексів базуються на наборі індикаторів, дібраних авторами індексу, тоді як Індекс

цифрової спроможності був створений, спираючись на добір інтернаціонально узгоджених індикаторів.

Індекс має три складових: спроможність, інфраструктура, використання, – які в свою чергу складаються з певного набору індикаторів. Ця класифікація послідовна, з кожною складовою, що ґрунтується на попередній (табл. 2. 2) [6].

Таблиця 2. 2

Складові індексу цифрової спроможності [6]

Складові Індексу цифрової спроможності	Індикатори, що використані для розрахунків
Спроможність	1. Відсоток населення, охопленого мобільним зв'язком. 2. Тариф доступу до Інтернету як% доходу на душу населення 3. Тариф мобільного зв'язку як% доходу на душу населення
Інфраструктура	4. Частка домогосподарств із фіксованими телефонними лініями 5. Частка домогосподарств із комп'ютером 6. Частка домогосподарств з доступом до Інтернету 7. Користувачі послуг мобільного зв'язку на100 мешканців 8. Користувачі Інтернету на100 мешканців
Використання	9. Частка осіб, які користуються Інтернетом 10. Відношення користувачів широкосмугового доступу до загальної кількості 11. Відношення користувачів мобільної широкосмугової мережі до загальної кількості

Крім розглянутих систем індикаторів та індексів, існує безліч показників, статистичних досліджень, які розробляють різні міжнародні інститути (ЮНЕСКО, ОЕСР, Європейським союзом та ін.) в рамках програм у галузі освіти, культури, комунікації. Як правило, ці системи індикаторів напрацьована під конкретні цілі певних проектів. При цьому виникає проблема координації взаємодії різних інститутів, співставлення систем індикаторів і одержуваних на їхній основі даних.

Нижче наведено перелік основних композитних індексів, за допомогою яких міжнародні організації здійснюють порівняльний аналіз розвитку інформаційної демократії та його складових у різних країнах світу (табл. 2. 3).

Таблиця 2. 3

Перелік головних композитних індексів для вимірювання цифрових можливостей [6]

Назва індексу (організації)	К-ть країн	К-ть індикаторів	Остання дата	Назви груп індикаторів, використаних у розрахунках
Індекс цифрової спроможності (ITU/UNCTAD/KA DO)	180	11	2004/05	Три групи: використання, інфраструктура й спроможність
Індекс ІКТ можливостей (ORBICOM/ITU)	139	17	2003	Методологічні дані не доступні
Індекс розвитку ІКТ (UNCSTD)	180	8	2003	Чотири групи: доступ, можливість з'єднання, використання й політика
Індекс інформаційного суспільства(IDC)	52	15	2004	Чотири групи: комп'ютерна інфраструктура, інформаційна інфраструктура, мережева інфраструктура, соціальна інфраструктура
Індекс е-готовності (EIU/IBM)	68	31	2004/05	Шість груп: можливість з'єднання, бізнес-середовище, прийняття, юридичне й політичне середовище, соціальне й культурне середовище, підтримка е-послуг
Індекс мережевої готовності (InfoDev/WEF/INS EAD)	102	48	2003	Три групи: навколишнє середовище, готовність, використання
Індекс цифрового доступу (ITU)	179	8	2002	П'ять груп: інфраструктура, доступність, знання, кількість, використання
Індекс мобільний зв'язок/Інтернет	171	26	2001	Три групи: інфраструктура, використання, ринкові умови

(ITU)				
Індекс технологічних досягнень (UNDP)	71	8	1998-2000	Чотири групи: створення технологій, розповсюдження сучасних інновацій, розповсюдження ранніх інновацій, людський капітал.

2.2.4. Гейткіпінг та транспарентність інформаційної демократії

У дослідженнях процесів політичної комунікації нерідко використовується концепція цілеспрямованого добору відомостей, особливо якщо йдеться про діяльність редакцій газет, журналів і телерадіокомпаній, що пов'язана зі схваленням і, відповідно, відхиленням тих чи тих сюжетів під час підготовки матеріалів до публікації. Процес такої «фільтрації» або відбору подій для громадян держави – гейткіпінг – у принципі явище недопустиме для демократичних держав, але тим не менш, навіть ці країни стикаються з подібним політичним контролем інформаційних потоків.

К. Левін наводив найпростіші приклади використання гейткіпінгу в щоденному житті. Він використовував цей термін для обґрунтування вибору продуктів, що закінчуються на обідньому столі сім'ї: яким чином господиня обирає продукти, так само редактор, журналіст чи інша уповноважена особа добирає новини. Поза організацією мас-медіа або люди можуть бути в якості гейткіперів, вирішуючи, яку інформацію слід включати до новин блогів, сайтів, електронної пошти, випуску новин, або числа газети. Гейткіпер – особа, яка вирішує, що повинно пройти через кожну gate-секцію в будь-якому процесі. Гейткіпінг відбувається на всіх рівнях медіа-структур – від репортера, котрий вирішує, які джерела обрати, редакторів, що обирають, які матеріали надрукувати або приховати, до медіа-власників і рекламодавців.

Враховуючи визначення та функціональні особливості можна скласти перелік сучасних гейткіперів у політичній системі [97], зокрема:

- журналісти, працівники ЗМІ, що здійснюють первинну обробку новин «із місця події»;
- редактори друкованих видань;
- адміністратори й модератори мережевих баз даних;
- працівники бібліотек й архівів;
- аналітики агентств, які мають справу з великими об'ємами інформації і володіють методиками її пошуку й обробки;
- наукові та культурні діячі, що мають ґрунтовні знання у відповідних сферах та можуть видавати свою думку з того чи того аспекту події, служать навігаторами у певній галузі знання;

– власники медіа-компаній, кіностудій, видавництв, які визначають політику контенту;

– цензори, котрі регулюють роботу друкованих видань, інших ЗМІ та медійних виробництв.

Саме вони роблять із реальності те, що ми потім «споживаємо» у вигляді знаків й імітацій реальності.

У сучасних умовах соціальні зв'язки ускладнюються, держава втручається в регулювання все більшої кількості питань з різних галузей суспільного життя. Розвиток державності вимагає розробки нових елементів у змісті теорії демократії, визначення гарантій її функціонування. Однією з таких найважливіших гарантій в умовах інтенсифікації інформаційних потоків виступає принцип інформаційної відкритості суспільства [208, с. 124–128].

Розглядаючи відкритість і транспарентність державної влади як домінуючий чинник її діяльності в добу глобалізації, зазначимо особливе значення PR-політики державно-політичних структур суспільства та довіри до них з боку громадськості. Транспарентність і відкритість влади можна розглядати як фактор демократичного розвитку; інструмент забезпечення прозорості влади; засіб підвищення активності громадян, їхньої свідомості та політичної культури; результат розвитку комунікацій між різними учасниками демократичного процесу; форму реалізації права громадян на повну й об'єктивну інформацію; принцип, без якого не може існувати відкрите суспільство та демократична політична система [454].

На думку деяких учених, сучасні держави заслуговують на критику через брак відповідальності та прозорості в діяльності органів влади. На теренах колишньої СРСР багато говорять про необхідність побудови відкритого суспільства та забезпечення транспарентності діяльності влади. Втім ставлення до терміну «відкрите суспільство» досить неоднозначне, а його оцінки – часто протилежні. Усе ж важко заперечувати демократичне значення прозорості діяльності влади для громадян та громадських об'єднань, які усвідомлюють та організовано обстоюють власні інтереси, оскільки рішення влади в такому випадку формуються з урахуванням більшої кількості позицій, які існують у суспільстві, що своєю чергою, зумовлює суспільну підтримку діяльності державних органів та державних діячів. Відкритість процесу ухвалення рішень дає громадянам можливість переконатися в тому, що принцип самоврядування все ж таки застосовується на практиці. Перевага відкритої влади полягає в тому, що коли громадяни знають, як і чому було прийнято те чи те рішення, вони певною мірою стають учасниками його вироблення, з більшою імовірністю підтримають його виконання. Коли ж громадяни не знають, як з'явилося

політичне рішення, наслідки якого вони не вважають сприятливими для себе, вони схильні підозрювати владу в корупції та неефективній роботі.

Наприклад, дані дослідження проведеного Н. Ротар [410, с. 75–92], свідчать про те, що найголовнішими чинниками забезпечення довіри до установ виконавчої влади з боку громадян в оцінках державних службовців є відкритість, прозорість дій уряду й установи; максимально об'єктивне, достовірне, вчасне інформування громадськості про події, плани, рішення (табл. 2. 4). Ці чинники формують також довіру громадян до інформаційної демократії та результатів волевиявлення, отриманих таким способом.

Рівень транспарентності багато в чому залежить від типу політичної культури й зацікавленості суб'єктів та об'єктів влади в транспарентних взаємовідносинах. Головною умовою забезпечення транспарентності виконавчої влади є доступ до інформації. Він може бути безпосереднім і опосередкованим [486, с. 44–49]. Можна виділити такі безпосередні форми доступу до інформації про діяльність органів влади: надісланий громадянином інформаційний запит в орган влади для надання інформації, відвідування відкритих робочих засідань органів влади, доступ до відкритих архівів офіційної інформації органів влади, робота громадських приймалень.

Таблиця 2. 4

Чинники забезпечення довіри до установ виконавчої влади з боку громадян в оцінках державних службовців [410, с. 80]

№ п/п	Чинники	Важливість чинника, % підтримки
1.	Відкритість, прозорість дій уряду й установи	33
2.	Максимально об'єктивне, достовірне, вчасне інформування громадськості про події, плани, рішення	25
3.	Ефективні та якісні рішення	13
4.	Чітка, принципова позиція уряду	6
5.	Утримались від коментарів	6
6.	Отримання зворотного зв'язку	4
7.	Зацікавленість громадськості в роботі з урядом	4
8.	Сформована система взаємовідносин влади з громадськістю	4
9.	Авторитет регіональних представників виконавчої влади	2
10.	Правова грамотність громадськості з визначених питань	2

Опосередкований доступ громадян до інформації про діяльність органів влади реалізується в таких формах: поширення інформації в ЗМІ, випуск спеціалізованих брошур і збірників, розміщення інформації на стендах офіційної інформації в службових приміщеннях певного органу влади, розміщення інформації в мережі Інтернет.

Отже, можна зарахувати інформаційну відкритість до загальних вимогам демократичної політичної системи. У цьому розумінні вона включає три основних рівні. Елементарний доступ до соціально-політичної інформації різного роду забезпечує базовий рівень відкритості системи. На цьому рівні істотне значення має «зрозумілість» інформації для отримання, легкості її сприйняття, оскільки інакше навряд чи вона має якесь значення. Саме тому інформаційна відкритість зазвичай визначається як можливість отримання відомостей про діяльність органів державної влади засобом гарантованого доступу до носіїв інформації (документів, других аудіальних і візуальних носіїв), на яких фіксуються рішення, зачіпають суспільно значимі питання. Проте цим не вичерпується зміст обговорюваного принципу. Більш високим рівнем інформаційної відкритості суспільства є вже не доступність інформації як такої, а й доступ до процесу прийняття рішень, їх причин і передбачуваних результатів. Таке знання необхідно для реалізації відповідальності тих, хто безпосередньо приймає рішення в сфері суспільних інтересів. Названий більш глибокий рівень відкритості в значній мірі обумовлено вільним доступом до інформації. Нарешті, третій рівень передбачає відкритість процесу прийняття рішень для участі неурядових і невладних груп. Саме в цьому полягає феномен демократичної участі та народовладдя. Природно, що для ефективної участі населення потребує адекватного знання того, що відбувається [486, с. 124–126].

Проблема реалізації в соціальній практиці принципу інформаційної відкритості широко обговорюється на міжнародному та національному рівні під терміном транспарентність. У США сучасні дискусії все частіше визнають право громадянина на доступ до інформації в якості вирішального способу в забезпеченні народного суверенітету. Більше того, основою прийняття американського акту про свободу інформації є намагання парламенту накладати певні обмеження на повноваження виконавчої гілки за допомогою механізму транспарентності. Схожі мотиви більше двохсот років тому стали базою для шведського законодавства про доступ громадян до офіційної інформації, яке зараз прийнято більшістю демократичних держав Західної Європи на конституційному або галузевому рівні. У середині дев'яностих років зріс інтерес до теми відкритості та права на доступ до офіційної інформації у зв'язку з проблемою забезпечення відповідальності в посткомуністичних країнах. У ряді країн усвідомлення необхідності поліпшити відкритість призвело до реформ щодо

забезпечення інформацією по-новому незалежної преси. Особливу значимість набуває тема транспарентності в Європейському Союзі в силу необхідності гарантувати його демократичне функціонування в умовах обмеження національного суверенітету; відповідної втрати парламентами низки найважливіших повноважень. Навіть процес ратифікації договору про створення Європейського Союзу був обумовлений зміною інформаційної політики керівними органами співтовариств під гаслом більшої відкритості та транспарентності [208, с. 124–128].

Принцип інформаційної відкритості найтісніше пов'язують із забезпеченням демократизму держави, хоча нині його чітко навіть не визначено. Таке становище змушує звернутися до аналізу суті та значення цього принципу для функціонування інформаційної демократії. Принцип інформаційної відкритості визначає головну функцію інформаційної демократії в політичній системі – інформування громадян про поточний стан справ у державі. Можемо прослідкувати взаємозалежність: чим більше інформації отримує громадянин, тим більше він розуміє, що саме необхідно для ефективного функціонування політичної системи. На цей аспект звертає увагу й Р.Даль, коли серед критеріїв демократичності визначає *розуміння, що ґрунтується на поінформованості*, під яким автор розуміє той принцип, що кожен член суспільства повинен отримати рівні права та реальні можливості для ознайомлення з політичними альтернативами та їх можливими наслідками [106, с. 41]. Такий механізм реалізації інформаційної демократії як відкритість сприятиме подоланню проблеми некомпетентності громадян у політичних справах держави.

У коректному, повному, правильному розповсюдженні організованої інформації учасники обговорення можуть отримати більше даних щодо прийняття власних та колективних рішень. Наслідком цього буде грамотна політична поведінка громадян під час голосування та прийняття важливих політичних рішень на референдумах [553; 585; 615, с. 338]. Використання електронних носіїв інформації робить свій внесок в обговорення законного політичного вибору громадян, оскільки підвищує почуття політичної свободи й автономії та розуміння ефективності електронних політичних рішень, що дозволяє проаналізувати мотиви співгромадян щодо їхньої політичної приналежності.

Більш високим рівнем інформаційної відкритості суспільства виявляється вже не доступність інформації як такої, а доступ до процесу прийняття рішень, їх причин і передбачуваних результатів. Таке знання необхідне для реалізації відповідальності тих, хто безпосередньо приймає рішення в сфері суспільних інтересів. Цей глибший рівень відкритості значною мірою обумовлений першим, тобто вільним доступом до інформації. Третій рівень передбачає відкритість процесу прийняття рішень для участі неурядових і невладних груп. Саме в цьому

полягає феномен демократичної участі та народовладдя. Природно, що ефективна участь населення потребує адекватного знання того, що відбувається [208, с. 123–126].

Основними механізмами інформаційної відкритості як принципу демократії виступають доступ до офіційних документів і до засідань органів, що реалізують владні повноваження. Зазначимо, що перший виділяють як переважний, оскільки закриті засідання, безумовно, необхідні для забезпечення вільних дискусій і досягнення компромісу всередині органу влади. Проте відкритість не вичерпується доступом до достовірної інформації. Вона також означає наявність права знати «хто що робить», кого лаяти й кого хвалити за законодавством, що безпосередньо стосується громадян, полегшує розуміння політичного процесу в цілому й суть законодавчих ініціатив. Більш того, інформаційна відкритість передбачає, також чіткі й справедливі норми та правила, точні межі влади [208, с. 126].

За таких умов держава перетворюється в інформаційну та робить крок до наближення державного апарату до населення. Інтернет-технології дають можливість звертатися в державні структури, зазвичай, у будь-який час і з будь-якого місця, де є комп'ютер, підключений до мережі [625, с. 180–188].

Державні органи стають більш відкритими й доступними для суспільства, орієнтованими на громадян. Таке становище отримує відображення в урядових програмах². В умовах інформаційної держави суспільство отримує не тільки широкий доступ до інформації, але й можливість впливати на процес прийняття державних рішень, брати в їх підготовці інтерактивну участь, що в кінцевому підсумку також підвищує прозорість роботи державного сектора. Інформаційна держава в цілому створює нові можливості для розвитку демократії. Це надзвичайно важливо в умовах, коли «глобалізація процесу демократизації світу супроводжується проблемою кризи сучасної демократії», що виражено «у вичерпаності можливостей саморозвитку демократії, її прогресу» [193, с. 101].

Деякі уряди наполегливо прагнуть піддавати цифрові ЗМІ цензурі, але навіть у таких країнах Інтернет важко контролювати. Уряди можуть володіти вузлами в мережі, але рідко можуть повністю блокувати мережеві з'єднання. Платформи типу «YouTube», «Twitter», «Facebook», а також електронна пошта, – системи розповсюдження контенту, в основному незалежні від держави, – надають групам громадянського суспільства найцінніші організаційні та комунікаційні інструменти. Вони стали важливим інкубатором громадських рухів і можуть бути

²У 1988 р. федеральний уряд Німеччини оголосив про нову доктрину, спрямованої на перебудову органів державного управління в умовах мінливого соціального середовища. Усвідомлюючи необхідність суспільного прогресу, держави виробляють програми, виходячи зі своїх економічних можливостей, а також політико-правових традицій [42, с. 106].

використані громадянами для створення зв'язків і коаліцій, що закладають основу для інформаційної демократії.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології та новітні комунікативні сервіси мережі Інтернет стають генераторами інформаційної демократії та соціальних перетворень у всіх сферах суспільно-політичного життя. Не виключення і система державного управління у всій поліаспектності, зокрема у сфері комунікацій між державою та громадянами [131]. Це, насамкінець, пов'язано з тими змінами, що відбулись у зв'язку з формуванням та популяризацією концепцій Web 2.0 – контентом, який генерується користувачем та громадськими медіа, що також належать до внутрішніх чинників регулювання інформаційної демократії.

Виділимо такі характерні відмінності Web 2.0 від попередніх форм мережі Інтернет: активна участь користувачів у наповненні того чи того ресурсу; спрямованість на створення нового контенту; активніше громадське обговорення інформаційних повідомлень; перетворення кожного учасника громадських медіа на автономну одиницю генерування новин.

2.2.5. Інформаційні інтеракції

Для означення нового типу політичної комунікації введено поняття інформаційних інтеракцій. Загальне визначення інформаційних інтеракцій як комунікативного процесу «взаємодії двох та більше суб'єктів, метою й основним змістом якої є зміна наявної інформації хоча б в одного з них» [592], що відбувається завдяки обміну інформацією й носить як симетричний, так і асиметричний характер, але так чи інакше головною ознакою цього процесу є наявність форм зворотного зв'язку (у вигляді виборів, очікуваної поведінки, потреб, запитів та ін.).

У кібернетиці та інформатиці детально були розроблені принципи інформаційних інтеракцій. Вони повною мірою можуть бути екстрапольовані на сферу політики, виступати породженням демократії, а з огляду на інструментальні (технологічні) характеристики – породженням тільки ХХ ст. Саме розвиток науки й техніки разом із сучасною демократією, що еволюціонує (поліархія), викликали відповідний інтерес до інформаційних інтеракцій. Звичайно, що увагу на інформаційний фактор у людській взаємодії звертали й раніше, але саме у ХХ ст. зростання обсягів інформації та прогрес у технологіях її обробки викликали появу окремої системоутворюючої (поряд з матерією та енергією) предметної області [186, с. 171–182].

Різноманітні і форми участі у виробництві контенту. Це не тільки традиційні листи й дзвінки. Тепер це й участь аудиторії в різноманітних форумах, конференціях, що проводяться на сайтах, в ЗМІ, публікація своїх оригінальних

матеріалів, вибір кращого матеріалу дня і т. п. різні форми інформаційної активності (традиційні та нові). На сьогодні, з точки зору нашого дослідження, найбільше значення має активність аудиторії на таких інтерактивних платформах, як [338, с. 154–156]: персональні блоги; блоги журналістів (незалежні від ЗМІ); блоги, форуми, можливості коментування на сайтах он-лайнних ЗМІ; локальні інформаційні користувальницькі портали; блоги політичних організацій та окремих політиків.

Громадські медіа часто пов'язані з громадськими комунікаціями та можуть мати різні форми, стосуватись різних груп людей та бути пов'язані з великою кількістю різних напрямів. Разом із тим, громадські медіа є засобом для створення дискусії та залучення звичайних громадян, що об'єднані певними цілями. Головна риса громадських медіа полягає в тому, що вони не залежать від комерційних тенденцій та популярних тем для обговорення. Це дозволяє створювати різні моделі громадських медіа, які можуть пропонувати відкриту редакційну політику, або більш сфокусовану на залученні громадян.

Ключовими елементами, що зараховані до громадських медіа, є такі:

1. Блогосфера (*анг. blog від web log – мережевий журнал або щоденник подій*). Переважно відкриті для всіх користувачів мережеві (Інтернет) журнали, що ведуться за принципом описування власного повсякденного досвіду та певних роздумів щодо цього. Характерні приклади майданчиків, де розміщені мережеві журнали: «Blogger», «MySpace» й ін.

2. Мікроблоги. Багато в чому схожі на традиційні блоги, проте основна відмінність – можливість використовувати лише малу кількість символів. Це обумовлює їх більш тісну інтеграцію із сучасним мобільним зв'язком, оскільки 140 символів у повідомленні практично ідентичне кількості символів у СМС-повідомленні. Названі системи зазвичай використовують з метою попереднього інформування з окремих питань. Характерним прикладом є «Twitter».

3. Підкасти. Це аудіо (рідше – відео) записи, що створюють з метою пояснення позиції автора з певного питання чи просвітницькими цілями. У подібному форматі готують лекції, подають коментарі фахівців тощо, вони є складовою частиною новинних повідомлень у західних Інтернет-виданнях, де крім власне тексту подано посилання на відповідний підкаст, наприклад: «RussianPodcasting», «Podomatic», «Talkshoe».

4. Wiki-технології. Спільне інформаційне середовище для взаємодії між різними особами з метою створення цілісних інформаційних продуктів, що містять більш-менш виважені та перевірені дані, які підтверджуються відповідними посиланнями на першоджерела. Можуть ставати джерелами дезінформації користувачів. До них зараховуємо такі сервіси: «Wikipedia», «Intellipedia».

5. Меш-апи (*англ. – Mash-Up*). Сервіси, що повністю або частково використовують джерела інформації інших сервісів, надаючи користувачу нову функціональність для роботи. У результаті такий сервіс може ставати новим джерелом інформації для інших сервісів. Таким чином формується мережа залежних сервісів, інтегрованих один з одним. Для вітчизняної сфери державного управління актуальними є американські приклади реалізації подібної ідеї – «Recovery.gov» та «Data.gov».

6. Соціальні мережі (*англ. – social network*). На сучасному етапі розвитку – комплексні рішення, що поєднують більшість із зазначених елементів громадських медіа. Будуючись за принципом системи персональних блогів, вони надають широкі можливості для суспільних взаємодій, більш інтенсивного обміну інформацією та створенню нового контенту, зокрема «Facebook», «MySpace», «Вконтакте» [339].

Громадяни для реалізації своїх прав і виконання деяких обов'язків активно використовують такий інструмент громадських медіа, як *блог*. На сьогодні блоги ведуть усі активні Інтернет-користувачі, вони становлять новий засіб комунікації (у тому числі політичної). Блог – це веб-сайт, основний вміст якого – регулярне додавання записів, зображень або мультимедіа. Для блогів характерні недовгі записи тимчасової значущості, відсортовані у зворотному хронологічному порядку (останній запис зверху). Відмінності блогу від традиційного щоденника обумовлені середовищем: блоги зазвичай публічні й передбачають сторонніх читачів, які можуть вступати в публічну полеміку з автором (у відгуках до блог-запису або в своїх блогах). Блогерами називають людей, які ведуть блог. Сукупність усіх блогерів мережі прийнято називати блогосферою.

Станом на початок 2014 р. в Інтернеті працювали 861 379 152 сайти й персональних блогів. Такі дані наводить веб-моніторингова компанія «Netcraft» [148]. Загальна кількість сайтів, що увійшли в структуру глобального Інтернету, значно збільшилася: ще на початку 2013 р. кількість URL становила близько 630 млн., тоді як зараз вона перевищує 861 млн. (+37 %). Щоправда, у 2011 р. приріст був ще більш вражаючим – майже 50 %. У другій половині 2013 р., одночасно з викриттями Е. Сноудена, у мережі спостерігався пік зростання популярності технології шифрування трафіку SSL – з мільйона найбільш відвідуваних у мережі ресурсів 48% підтримують роботу з SSL, а 22% перемикають на неї користувачів за замовчуванням.

Професор Гарвардської школи права Л. Лессиг так описує сутність блогів і діяльність блогерів: «Є такі, хто використовує їх для того, щоб просто розповідати про своє приватне життя. Але багато людей зайняті тим, що читають публічні лекції, обговорюють питання суспільної важливості, критикують інших за помилкові погляди, критикують політиків за прийняті рішення, пропонують

рішення очевидних для всіх проблем. Блоги створюють відчуття віртуального особливого віче, де ми необов'язково сподіваємося зібратися всі відразу, де розмови можуть бути і незв'язаними. Блоги є, можливо, найважливішою формою не режисованого громадського полілогу з усіх, що ми маємо» [225].

Л. Лессиг вважає, що сама архітектура блогу вирішує одну з цих проблем. Люди роблять записи, коли їм того хочеться, і читають постінги, коли забажають. Найскладніше – це синхронізація. Технології, що забезпечують асинхронні повідомлення, такі як електронна пошта, розширюють можливості комунікації. Блоги забезпечують можливість організовувати суспільні дискусії без необхідності збирати публіку в одному місці [225].

У зв'язку з цим, передчасними є прогнози щодо перетворення сектору «громадської журналістики», який розвивається в рамках соціальних мереж, на значущу альтернативу традиційним медіа з їх монополією на формування громадської думки. Водночас практика свідчить про те, що сервіси Web 2.0 можуть бути не просто технологічною платформою для інформаційної демократії, але й надзвичайно ефективним інструментом соціальної самоорганізації та мобілізації.

Досвід «блогерних революцій» в Тунісі, Єгипті та Ємені переконливо свідчить про необхідність посиленої уваги з боку держави та її спеціальних служб до діяльності й розвитку громадських медіа. Водночас, така увага не повинна порушувати права людини, зафіксовані в законодавстві, і має формуватись на засадах конструктивної співпраці органів державної влади з новими мережевими спільнотами.

Другою потужною силою для трафіку контенту традиційних ЗМІ, зокрема новинних ресурсів, є соціальні мережі. За підрахунками компанії «Nielsen», 60–65 % трафіку на новинних сайтах – прямий трафік, а 35–40 % – переходи за посиланнями, зокрема за допомогою соціальних мереж. Таким чином, комунікація в соцмережах значною мірою побудована на інформаційному продукті, що пропонується традиційними.

Як правило, соціально мобілізаційна активність деструктивного характеру, а також протестні акції та проекти, що організуються із застосуванням інструментарію соціальних мереж (рухи, демонстрації, флеш-моби, перекриття трас тощо), є симптомами дефіциту зворотного зв'язку між такого роду мережевими спільнотами і владою (до якої – прямо чи опосередковано – більшість цих акцій і адресовано). Це актуалізує для неї питання створення каналів «збросу» надлишків конфліктного потенціалу, налагодження конструктивної комунікації та своєчасного реагування на подібні суспільні запити.

Звернімо увагу, що соцмережі також дозволяють швидко реагувати, утворювати віртуальні спільноти, які потім діють реально, заздалегідь обговорити акцію, пропонуючи стратегію та тактику боротьби. Такий досвід варто взяти до уваги органами влади. Оскільки вони можуть дати позитивні результати в налагодження діалогу між владою та громадськістю.

Громадські медіа користуються надзвичайно високим рівнем довіри з боку аудиторії. Цю особливість, що випливає з їхньої природи, активно використовують у бізнесі (соціалізація брендів), політиці й сфері державного управління (проведення різноманітних інформаційних кампаній з широким охопленням аудиторії, формування віртуальних спільнот, фокус-груп та робота з ними, соціалізація он-лайнних представництв державних органів та політичних, громадсько-політичних сил тощо). На нашу думку, соціальні мережі та блогерство є найефективнішими серед громадських медіа.

Чисельність глобальної аудиторії громадських медіа продовжує інтенсивно збільшуватися і нараховує на сьогодні близько 60 % усіх користувачів Інтернету (орієнтовно 1,2–1,3 млрд осіб). Уже в 2009 р. й тільки в межах громадської веб-платформи Ning (www.ning.com) кількість соціальних мереж досягла мільйона [89]. Вони стали основним джерелом інформації, розваг, спілкування та ділової активності для більшості користувачів мережі Інтернет, але потенціал та роль соціальних медіа продовжують зростати.

Глобальний розвиток громадських медіа та мережевих спільнот все ще перебуває у фазі кількісного збільшення. Проте останніми роками зростання це відбувається в основному за рахунок «наздоганяючих» регіонів «другої хвилі» – передусім країн Центрально-Східної Європи, а також (з певними застереженнями) Південної та Південно-Східної Азії, де прямо розповсюджуються або клонуються вже розроблені та апробовані в США чи Західній Європі технології, формати, бренди, маркетингові рішення тощо.

Таким чином, громадські медіа демонструють важливу зміну потреб (бажань) у сучасному інформатизованому суспільстві: дефіцит спілкування, дефіцит уваги, криза соціальних статусів та інститутів, потреба прямого спілкування, персоніфікація новин, можливість швидких зв'язків в умовах обмеженого вільного часу. Коли ми говоримо про сучасні громадські медіа, то маємо на увазі соціальні мережі та їх технологічні й комунікативні можливості. Соціальні мережі, крім вагомої кількості користувачів, що постійно користуються цією послугою, мають й інший важливий аспект – формують громадську думку.

2.2.6. Громадська думка як внутрішній чинник і-демократії

Виділимо такий важливий структурний елемент інформаційної демократії, як громадська думка, що посідає особливе місце в розвитку політичних інститутів,

вона формується через канали взаємодії та взаємовпливу. Слід звернути увагу на прозорість цих каналів, тобто на здатність адекватно передавати запити громадської думки до політичних інститутів, не перетворюючи їх та не замінюючи іншими поняттям. Мова йде про те, наскільки об'єктивно транслюють настрої та очікування більшості людей засоби масової інформації, наскільки вільними є вибори, наскільки швидко реагують органи влади на вимоги політичних акцій тощо. Відкритість влади полягає в доступності громадян до інформації, яка становить суспільний інтерес, стосується особистих інтересів індивідів, систематичного інформування громадян про рішення, які ухвалюють або які передбачається ухвалити; здійсненні громадянами контролю за діяльністю державних органів, політичних організацій або посадових осіб [305, с. 21–24].

Підкреслимо тісний зв'язок з іншою проблемою – легітимністю самих політичних інститутів. Легітимність – форма підтримки, правомірність застосування влади та здійснення конкретної форми керівництва державою загалом чи окремими її структурами. Легітимність того чи того політичного інституту, зазвичай, визначається розумінням значної частини населення необхідності цього інституту та поінформованості про його діяльність, що неможливо без каналів взаємодії між цим інститутом і прошарками населення [221, с. 100–135]. Саме мас-медіа відіграють головну роль у процесі формування громадської думки, привертаючи увагу членів суспільства до нової, суспільно значимої проблеми, до оцінки тих чи тих явищ, формування образів представників влади. Таким чином, можемо говорити про так званий *режим інформаційної демократії*, який трактуємо як сукупність інформаційних засобів і мультимедійних методів здійснення політичної влади, яка відображає характер взаємовідносин громади та державних органів влади через використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Формування громадської думки перебуває в тісному зв'язку з політичною культурою та формуванням цінностей громадянського суспільства, а разом із тим і впровадженням цінностей інформаційної демократії. Набагато важче виконувати функцію інформатора та «будівничого» політичної культури й свідомості в тоталітарних, авторитарних та диктаторських державах, де мас-медіа втрачають всі переваги вільної діяльності й інформування населення. Вони самі стають засобом здійснення антидемократичного режиму. Широко використовують можливість емоційного впливу ЗМІ на особистість, що є важливим для формування необхідного іміджу влади. Мас-медіа, як основні виконавці політичної пропаганди, збагачують політичну дійсність емоційним змістом і застосовують технології політичного маніпулювання, що впливають на уявлення громадян. Інтенсивне використання ЗМІ, на думку багатьох дослідників, важлива особливість цих режимів. Засоби масової інформації своєю інфраструктурою і

функціональною діяльністю відтворюють наймогутніший потік політичної інформації, є найдосконалішим простором політичної комунікації. Тому, усвідомлюючи маніпулятивні можливості ЗМІ, керівництво держави намагається контролювати їх будь-якими засобами, заволодіти інформаційною монополією.

У громадській діяльності, на наш погляд, можна виділити важливі для функціонування інформаційної демократії ознаки, а саме: активізація громадянської зацікавленості (в певному сенсі й громадянських почуттів), громадянське просвітництво, ціннісне орієнтування, формування якостей громадянина своєї держави, допомога людям у придбанні навичок громадянської участі в публічно-комунікаційній сфері. Останнє є базою для розвитку форм громадянської активності в різних сферах буття людини й життя суспільства [505, с. 143].

Можливості забезпечення соціальних зв'язків, прояву та реалізації громадянського потенціалу надає широкий суспільний діалог на різних платформах та інтерактивних майданчиках інформаційної демократії [399; 506]. Як показує практика, інтерактивність є не стільки джерелом безмежних демократичних свобод і можливостей, скільки стає інструментом формування та контролювання політичного діалогу в суспільстві. З іншого боку, сама аудиторія отримує більше можливостей взаємодіяти з представниками влади: публічно висловлювати свою думку тепер може кожен. Хоча з тієї ж причини немає ніякої гарантії, що в потоці думок і висловлювань кожен буде почутий та здійснить вплив на політичний процес і прийняття рішень.

З цього погляду особливо важливі суспільні дискусії, присвячені актуальним, соціально значущим питанням. Їх значення багатоаспектне. Наповнюються реальним змістом такі найважливіші демократичні, громадянські цінності, як свобода слова і свобода преси. Підвищується значення інформаційної демократії. Але найголовніше – такі обговорення сприяють ефективному вирішенню суспільно-значущих проблем із залученням широких верств населення. Навички комунікативної участі, які тримали люди, стають базою розвитку інформаційної демократії та різних форм громадянської активності [505, с. 148].

Доступна в електронному вигляді інформація, що виходить від держави, може сприяти розвитку її діалогу з громадськістю. Держава як інструмент, покликаний служити інтересам суспільства, людей, з впровадженням в органи державної влади інформаційних та телекомунікаційних технологій отримує нові можливості для інформування своїх громадян, врахування їх думки з ключових питань, підвищення ефективності своєї діяльності. В інформаційному суспільстві державні органи використовують Інтернет для реструктуризації, підвищення ефективності роботи, відкритої інформаційної взаємодії з громадськістю, що призвело до такого виду управління, як публічне.

Розвиток сучасних напрямів еволюції громадських медіа дає вагомі підстави вважати, що одним із трендів їх глобального розвитку в подальшому буде поступове зближення секторів традиційних і громадських медіа та перехід до нових форматів (архітектури) у мережі Інтернет на основі рівноправного синтезу «старих» (преса, радіо, телебачення) і «нових» (побудованих на принципах інтерактивності та мережовості) різновидів медіа.

Таким чином, основою внутрішніх чинників інформаційної демократії визнаємо політичну комунікацію. Саме в цій сфері функціонують інформаційні інтеракції політичних гравців, які відображають їхнє ставлення до певних ситуацій у політичному житті суспільства, що сприяє інформаційній відкритості органів влади та місцевого самоврядування. Ефективність політичної комунікації залежить від розвитку ІКТ та подолання такої великої на сьогодні проблеми цифрової нерівності та цифрового розриву між розвинутими країнами й країнами третього світу або з ринковою економікою, що розвивається, що забезпечує також і інформаційну зрозумілість політичних процесів. Подолати проблему цифрового, а в подальшому й інформаційного розриву, можливо за допомогою інформатизації політичної системи та суспільства загалом. Інформатизація також сприятиме розвитку та ефективному функціонуванню таких внутрішніх елементів інформаційної демократії, як громадські медіа, що є досить суттєвим механізмом прояву громадської думки. Для об'єктивного розгляду функціональних особливостей інформаційної демократії необхідно враховувати й зовнішні чинники.

2.3. Глобальна природа та рівні інформаційної демократії

2.3.1. Глобалізаційні процеси та і-демократія

Вплив макрополітичних (зовнішніх) чинників на реалізацію інформаційної демократії на сучасному етапі зумовлений здебільшого явищем глобалізації – однією з найважливіших характеристик на сьогодні, яка охопила всі сфери нашого життя. Спостерігаємо поступальний рух до єдиного глобального світу. Можна з упевненістю стверджувати, що сучасна цивілізаційна система переживає корінний перелом у своїй історії, новий «осьовий час». У результаті формується нова соціокультурна реальність, в якій опинилося людство на межі тисячоліть, що зумовлює актуальність та доцільність дослідження глобального виміру інформаційної демократії.

Усі глобалізаційні процеси відбуваються в певному соціокультурному та політичному просторі. Глобалізація сформувала простір, характерний саме для сучасного етапу її розвитку, в якому відбуваються активні соціальні, політичні та культурні трансформації, однією з яких є інформаційна демократія. Не зважаючи

на різні підходи до розуміння глобалізації, трактуємо її як процес, який втілює трансформацію просторової організації соціальних відношень і взаємодій, що породжує міжконтинентальні або міжрегіональні потоки й структури активності, взаємодій і проявів влади [482, с. 19; 427, с. 130].

Специфічною рисою інформаційної сфери сучасного суспільства є її принципово недискретний багатовимірний характер. За низкою фундаментальних ознак вона є цілісним феноменом, але на рівні соціальної практики інформаційна складова присутня в усіх основних галузях глобального й суспільного життя, причому її прояви є дуже різноманітними [128].

Інформаційні процеси в глобальному масштабі призводять до того, що інформаційний простір дедалі більше наповнюється політичним змістом, а в політичному – інтенсивність зовнішньополітичних взаємодій посилюється завдяки проникненню інформаційних та комунікаційних технологій в усі сфери життя держави. Сучасний етап розвитку суспільства зазвичай характеризують як інформаційне суспільство, яке є результатом поєднання двох процесів: з одного боку, розвиток постіндустріального суспільства, а з іншого боку, процес глобалізації, в ході якого товариство стверджується в усепланетному масштабі [169, с. 52].

Глобалізація є складною системою інтеграційних зв'язків та відносин у сфері економіки, політики, інформаційних технологій тощо, що становить сутність глобалізаційних процесів, включаючи культурні механізми, що підтримують рівновагу між різноманітністю і гомогенністю світу [174, с. 87]. Глобалізація значною мірою визначається експансією інформації як основного стратегічного ресурсу. Зростання загальної інформатизації суспільства відкриває можливості для зваженого її вибору, аналізу та порівняння, водночас зростають і обсяги дезінформації та негативних інформаційних впливів, здатних зруйнувати усталену систему соціальних зв'язків, національних цінностей та етнокультурних особливостей. Глобалізація змінила комунікативну ситуацію в світі, створила глобальний комунікативний простір (за В. Мироновим) [255, с. 156], який змінив механізм, особливості й темпи входження країн у глобальний інформаційно-комунікаційний простір. Таким чином, важливим чинником трансформації інформаційної демократії є глобалізаційні процеси, в ході яких під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів змінюється політичний простір. Отже, основою цивілізації, що виникає в сучасну епоху, є не господарська, національна чи соціальна модель, а інформаційна.

З точки зору інформаційної демократії до головних тенденцій сучасного світового розвитку можна віднести формування глобального суспільства на основі швидких інформаційних та комунікаційних перетворень, які принесли багато змін у громадське життя та створення світового або єдиного

інформаційного простору. Формування інформаційно-комунікаційного простору в суспільстві має визначальний вплив на інституціоналізацію норм, стандартів, кодексів, які наявні у внутрішній та зовнішній політиці держави. У цьому й виражається одна з основних функцій інформаційної демократії в глобальному вимірі – передача культурних цінностей, поширення інформації про зміну політичних норм, правил, стандартів [261].

Зі зміною змісту соціокультурного простору, в якому розгортається діяльність людини, іншими стають і способи пізнання навколишнього світу. Нові інформаційні технології особливим чином структурують соціальну взаємодію людей, здійснюють вплив на характер їхніх міжособистісних стосунків. Крім цього, вони впливають на когнітивні структури і як наслідок – на систему ціннісних орієнтацій. У сучасній реальності формуються не тільки нові комунікативно-інформаційні форми, але й новий тип суб'єктів спілкування.

Становлення інформаційної демократії під впливом глобального інформаційно-комунікативного простору є об'єктивно зумовленим процесом, в основі якого лежить зростаючий вплив нових ІКТ на економіку, соціальну структуру, право, культуру, взаємовідносини держави й суспільства, міжнародні відносини загалом. Характерною рисою сучасного глобального інформаційно-комунікативного простору, обумовленого високим рівнем розвитку технологій, які істотно впливають на форми й типи політичної комунікації, є конструювання нової – віртуальної – реальності [174, с. 90] у вигляді глобальної інформаційної інфраструктури (ГІ). Створення віртуальної реальності й подальше становлення її як однієї з форм життєдіяльності людини інформаційного суспільства внесло істотні корективи у формування та функціонування механізмів та інструментів інформаційної демократії.

Глобальна інформаційна інфраструктура – комплексне рішення з розвитку індустрії телекомунікаційних й інформаційних послуг нового покоління в світовому масштабі. ГІ можна розглядати у вигляді композиції (перехрестя) низки базових технологій, інтегрування яких у межах концепції глобальної інформаційної інфраструктури обіцяє якісні зміни умов діяльності та життя людини. Отже, під *глобальною інформаційною інфраструктурою* потрібно розуміти глобальне інтегроване середовище телекомунікаційних та інформаційних сервісів (послуг), що характеризуються [289]:

– «безперервною» фізичною доступністю сервісів ГІ в просторі та часі, тобто можливістю доступу до глобальної інформаційної інфраструктури в будь-який проміжок часу й у будь-якій точці географічного простору;

– технічною простотою доступу до глобальної інформаційної інфраструктури, яку можна реалізувати за допомогою використання

спеціалізованих інформаційних пристроїв (приладів, терміналів) введення/виведення нового покоління (*англ. – information appliances – IA*);

– загальною доступністю сервісів ГІІ, передусім за вартістю послуг, що дозволяє потенційно кожній людині за прийнятну плату мати необхідний доступ до інформаційних і телекомунікаційних сервісів ГІІ;

– гарантованим забезпеченням необхідної якості обслуговування та захисту інформації при використанні послуг глобальної інформаційної інфраструктури;

– широким асортиментом вибору прикладних послуг, що надаються та охоплюють різні види інформації: аудіо, відео, графічну, динамічну графіку, дані, документи гіпермультимедіа;

– функціонуванням на основі досягнення широкої міжнародної згоди за загальними принципами управління доступом до ресурсів глобальної інформаційної інфраструктури, заснованого на безшовному з'єднанні взаємопов'язаних, інтегрованих комунікаційних мереж, комп'ютерного обладнання, інформаційних баз та інформаційних терміналів.

Пакет базових технологій глобальної інформаційної інфраструктури включає такі види індустрій: комп'ютерну; телекомунікаційну; побутових електронних приладів (*англ. – consumer electronics*); інформаційних додатків або сервісів, які називають також індустрією змістовних сервісів або додатку (*англ. – content or application industry*). Важливою особливістю комбінацій базових технологій, що задовольняють вимогам концепції ГІІ, є їх узгодженість, цілісність і закінченість у тому значенні, що дані комбінації технологій визначають закінчені сценарії надання послуг (сервісу) кінцевому користувачеві.

Сучасні інформаційні й телекомунікаційні технології стали настільки значущою частиною інфраструктури суспільства, що від них залежить не тільки технологічний, але й соціальний прогрес, економічна конкурентоспроможність країни загалом, її роль у міжнародному розподілі праці, так само як і здатність подальшого розвитку демократичних інститутів, що значною мірою залежить від інформаційної відкритості, можливості доступу громадян до інформації. Так, інформаційні технології з технологічного чинника розвитку перетворилися на істотний елемент функціонування сучасного суспільства. Більшість розвинених країн розглядає формування державної політики в питанні становлення інформаційного суспільства як одне з найважливіших завдань, оскільки воно надає нові можливості для розвитку демократії, врахування громадської думки та контролю за діяльністю державно-владних структур [100, с. 217–218].

Отже, інформаційна інфраструктура стає глобальною. Виділимо такі критерії, за якими інформацію зараховуємо до глобальних питань:

1. Інформаційна ситуація у світі глобалізувала можливості передачі інформації за короткий час і в будь-яких обсягах.

2. Інформаційні процеси стимулюють розвиток економіки, політики, технологій, екології, культури, соціальної сфери.

3. Новітні засоби зв'язку (мультимедійні системи) здійснюють миттєву передачу інформації на будь-яку відстань і виступають каталізатором суспільних процесів.

4. У сучасному світі відбувається глобальний за масштабами зіткнення взаємовплив та взаємодія транснаціональних, національних, регіональних інтересів, принципів діяльності держав.

2.3.2. Специфіка глобалізації інформаційних процесів

Глобалізація інформаційного простору має специфічні тенденції [289]. Розглянемо їх детальніше. Глобальні інформаційні мережі та стосунки, що з ними пов'язані, є «наддержавними» та «позадержавними». Перш ніж назвати будь-яке суспільство інформаційним, тобто таким, що є частиною глобального інформаційного, доведеться багато чого змінити, вдосконалити, створити чи ліквідувати. Це завдання, на думку О. Голобуцького та О. Шевчука, державних інститутів, таких як: уряд, економіка, системи освіти й соціального захисту тощо [92].

Розвиток електронних комунікацій дозволяє говорити не лише про перспективи подальшої демократизації політичної системи національних держав, але й про створення працездатних, альтернативних державних механізмів вирішення глобальних проблем. Фундаментом становлення інформаційної демократії, як в принципі й інформаційного суспільства, є інформація та знання, інформаційні технології, а також цілеспрямована інформаційна політика країни (уряду). Це чинники, без яких розвиток держави в умовах сучасної глобалізації світу взагалі неможливий [498].

Глобальний вимір інформаційної демократії простежуємо в розвитку процесів обміну інформацією. Інтенсивне впровадження та переплетення сучасних комп'ютерних, теле- й радіомовних, телефонних технологій і комунікаційних служб, швидке поширення локальних і глобальних комунікаційних мереж створює принципово нову якість транскордонного інформаційного обміну та інструментарію впливу на масову свідомість, підсилюючи значення соціально-психологічних і культурно-інформаційних аспектів глобалізації. Активно проникаючи в сферу політики, нові ІКТ значно видозмінили старі уявлення, установки, стереотипи, моделі взаємовідносин між політичними інститутами та індивідами [494].

У 1960–70-х рр. було проведено ряд досліджень, які показали зростаюче значення інформаційних секторів у різних сферах діяльності держави й позначили перспективи використання нових технологій у них. Уперше питання

інформаційної демократії на державному рівні почали обговорювати в США. У 1993 р. президент США А. Гор використовував поняття «інформаційна супермагістраль», а незабаром після цього на конференції Міжнародного союзу телекомунікацій він говорив уже про глобальну інформаційну інфраструктуру. При цьому теоретики інформаційної глобалізації, за словами англо-американського дослідника мас-медіа М. Прайса, до цих пір не сформували єдиного уявлення про «ідеальну глобальну інформаційну республіку» [350, с. 280–281]. Одна з причин – небажання націй і народностей розлучатися з уявленнями про свої національні держави як форми політичної та економічної солідарності, відмовитися від усвідомлення «єдиної долі», «колективної ідентичності», символічної мережі спільних переконань, цінностей і правил. Інформаційна модель, заснована на специфічних властивостях інформації, насамперед, на її транскордонності, істотно звужує можливості держави реалізовувати свій контроль, що регламентує функції [501, с. 96.]

Інформаційна демократія спричинила потік глибокі трансформації політичних систем. Світ нині – це інформаційно-комунікативний простір, що динамічно розвивається. Аналізуючи сучасний світовий інформаційний простір, Г.-П. Мартін і Х. Шуманн порівнюють його з «глобальною пасткою» (яка приготована для сучасної постіндустріальної цивілізації) та лавиною, що змітає все на своєму шляху [241]. Серйозною проблемою інформаційній демократії є тенденція обмеження суверенітету національних держав під впливом глобальних комунікацій [631]. Якщо національна держава руйнується, поступово передаючи свої владні повноваження наднаціональним структурам, то виникає питання, чи можна говорити про інформаційну демократію як про державний інститут влади [697]. У цій проблемі поєднано дві протилежні тенденції: з одного боку, переплетення сучасних суспільств, пов'язане із глобалізацією, підриває механізми демократичного контролю національної держави. З іншого боку, нові технології комунікації відкривають індивідам і групам настільки широкий доступ до інформації, що це все більше й більше ускладнює подальше існування авторитарних політичних режимів [67, с. 82].

Таким чином, нова держава інформаційної епохи є новим типом мережевої держави, заснованим на мережі політичних інститутів і органів прийняття рішень національного, регіонального, місцевого та локального рівнів, взаємодія яких неминуче трансформує прийняття рішень у переговори між ними [173, с. 25]. Варто взяти до уваги, що створення подібних мережевих структур на демократичній основі не обов'язкове. Так, наприклад, у СOT входять країни з різними політичними режимами.

Звісно, що глобалізація інформаційно-комунікаційного простору має і негативні сторони, як і в інших сферах глобалізації. Так, учений Комунікаційного

університету Китаю Ц. Лежун звертає увагу науковців на те, що початковий етап глобалізації, зазвичай, характеризується імпортом зарубіжних інформаційних продуктів, другий етап – пристосування до смаків місцевого населення за збереження імпорту зарубіжних інфопродуктів, тобто коли мова йде про імпорт форматів і творчої адаптації. Наступний етап проявляється в просуванні своїх інфопродуктів на глобальний інформаційний ринок [231, с. 151].

Велика кількість досліджень показує, що завдяки мові та близькості культури національний інформаційний простір більш привабливий для локального населення. Проте експортерів, як правило, турбує те, як проникнути на локальні ринки і швидко отримати прибуток. Тому в практиці локалізація є основною стратегією, взятою на озброєння транснаціональними компаніями для досягнення цієї мети [231, с. 152].

Однак у зв'язку з тим, що культурні продукти завжди вважаються носіями ідеології, світовідчуття й цінностей, багато країн розробили свою національну інформаційну політику. Ця політика представлена у двох напрямках: по-перше, обмеження зарубіжних інформаційних продуктів і зарубіжних інвестицій, по-друге, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної інформаційної індустрії [231, с. 159].

Негативним чинником глобалізації інформаційної демократії є те, що завдяки швидкому розвитку інформаційно-комунікаційних технологій однією з особливостей інформаційної глобалізації стала втрата державами або будь-якими іншими локальними структурами національно-інформаційної незалежності, яка в традиційних національних державах була частиною політичного суверенітету [60, с. 9–34]. Таким чином, в інформаційній сфері глобалізація призведе до того, що держава поступово втрачає можливість контролювати напрямок і зміст інформаційних потоків. Справа в тому, що глобалізація позбавляє владу можливості перешкоджати проникненню в країну й поширенню небажаної інформації [350, с. 39].

У результаті поширення інформаційної демократії формуються нові типи взаємовідносин між людьми, нові способи спілкування, що відрізняються від традиційних форм. Зокрема, мережевий віртуальний простір як ціннісно-смісловне поле сучасної політичної культури вже не передбачає встановлення діалогу в його класичному розумінні, а безпосереднє спілкування замінюється його сучасними формами. Настає час, коли домінують інтерактивні взаємодії. Автори книги «НЕТократія» вважають, що «панування інтерактивності як головного атрибута інформаційного обміну призведе до повної зміни самих основ встановленого порядку, або, кажучи науковою мовою, до зміни парадигми існування» [22, с. 11]. Питання в іншому: який буде вектор зміни парадигми існування? Однак на нього конкретної відповіді на сьогодні поки немає, так як реальність багатша й більш

непередбачувана, ніж будь-який прогноз, заснований на теоретичному узагальненні триваючих процесів, якими є глобалізаційні процеси.

Зазначмо, що вплив глобалізації на духовні цінності людини дуже значний за соціокультурними наслідками. Якщо розглядати глобалізацію як прагнення людства зберегти різноманіття культур, але при цьому досягти цивілізаційного синтезу, то цей процес неможливий без формування нової парадигми культури, що виражає сучасні тенденції розвитку світового співтовариства, а саме прискорення розвитку ІКТ. Таким чином, якщо ми позитивно сприймаємо ідею глобалізації людства, значить повинні бути готові до становлення нової парадигми культури з якісно іншою системою цінностей, заснованої на ідеї інформаційної демократії та знаннях. Культурні цінності змінювалися протягом всієї історії людства. У принципі це неминучий і об'єктивний процес, що відображає динаміку розвитку в системі культури. Проте на різних етапах соціокультурного розвитку цей процес проходив по-різному. Сучасний етап має свою специфіку: ніколи раніше зміна культурних цінностей не відбувалася такими швидкими темпами, як у сучасному суспільстві [269, с. 637–642].

2.3.3. «М'яка сила» як прояв інформаційної демократії на міжнародному рівні

На макрополітичному рівні соціокультурний вимір інформаційної демократії передбачає використання такого її виміру, як м'яка сила. Глобалізаційні процеси, фінансово-економічні та політичні події початку XXI ст. визначили необхідність в якісно нових, ефективних і гуманізованих механізмах реалізації міждержавних відносин. У контексті цієї проблематики альтернативними є ідеї «м'якої сили» – здатність отримувати бажаний результат більше через привабливість, ніж через примус та підкуп і, фактично, передбачає використання класичного інструментарію PR у міжнародних відносинах. У класичному розумінні вона реалізується через такі складові, як: 1) культура (у розумінні значущих для суспільства цінностей); 2) політична ідеологія; 3) зовнішня політика [465]. На сьогодні до цього переліку можемо додати четвертий – інформаційні потоки.

Одне з найважливіших питань, яке вперше виникає: чи пропорційно зросла м'яка влада в світі, що розвивається, з жорсткою владою протягом останнього десятиліття? Поєднання зростаючої м'якої і твердої сили дає багатьом країнам значно більший вплив в останні роки. Загалом, можемо стверджувати, що у світі, де жорстка сила стає все більш контрпродуктивною (прикладом є Арабська весна 2011 р.), м'яку силу в цей час розглядають як важливий і комплексний показник національної інформаційної демократії.

Побудова кількісного показника, який точно відображає м'яку силу нації, не може відбуватися без проблем. За своєю природою «м'яка сила» є відносною і

нематеріальною концепцією, яку важко піддати кількісній оцінці. Крім того, реляційна природа «м'якої сили», де сприйняття однієї країни, може істотно відрізнятися від іншої, робить зіставлення країн складним [621]. Попри те, існує велика кількість атрибутів і якостей, за якими поділяють більшість країн.

У 2012 р. у Великобританії «Ernst & Young's Emerging Markets Center»³ спільно з «SKOLKOVO Institute for Emerging Market Studies» (SIEMS) оголосили про заснування індексу «м'якої сили» для країн з ринками, що динамічно розвиваються (*англ. – Rapid Growth Market Soft Power Index*). Запропонований двома організаціями показник поєднує широкий спектр елементів, які фіксують загальну м'яку владу за можливостями національних держав [643, с. 6]. Відповідно до індексу, країни з сильними брендами «м'якої сили» отримують велику частку прямих іноземних інвестицій.

Індекс «м'якої сили» для країн з ринками визначають за такими критеріями: чесність і верховенство права, інтеграція в глобальну економіку, імідж. Нижче представлені змінні м'якої влади, опис того, як вони впливають на м'яку силу суверенної держави на світовій арені. У зв'язку з обмеженою доступністю даних декількох змінних, індекс охоплює шість років – з 2005 р. по 2010 р. Щоб зрозуміти ключові фактори «м'якої сили» краще і як країни накопичують її протягом довгого часу, змінні, які визначають м'яку силу, об'єднані в три основні категорії: глобальні уявлення (*англ. – global image*), глобальна цілісність (*англ. – global integrity*) і глобальна інтеграція (*англ. – global integration*) [643, с. 19].

Глобальне уявлення (зображення) є мірою глобальної популярності країни та захоплення, особливо її культурою. Країни, що володіють більш глобальним захопленням, мають набагато більше впливу м'якої сили у світі. Змінні, які відображають глобальний імідж країни, включають його в експорт товарів ЗМІ, популярність її мови, число завойованих олімпійських медалей, кількість громадян, які є авторитетними, число шанованих компаній у світі та ін. Другим спектром діаграми «м'якої сили» – *глобальна цілісність*, яка включає такі індикатори, як: верховенство права, свобода слова, явка виборців, викиди СО². *Глобальна інтеграція* вимірюється такими поняттями: імміграція, туризм, рейтинг університетів, знання англійської мови.

³ «Ернст енд Янг» є міжнародним лідером із аудиту, оподаткування, супроводу угод і консультування. Колектив компанії нараховує 152 000 співробітників у різних країнах світу, яких об'єднують спільні цінності та високі стандарти якості послуг. кампанія постійно розширює перелік послуг з урахуванням потреб клієнтів у різних регіонах СНД. У 18 офісах нашої фірми (у Москві, Санкт-Петербурзі, Новосибірську, Єкатеринбурзі, Казані, Краснодарі, Тольятті, Південно-Сахалінську, Алмати, Астані, Атирау, Баку, Києві, Донецьку, Ташкенті, Тбілісі, Сревані та Мінську) працюють 4000 спеціалістів. В Україні компанія веде діяльність з 1991 року. Зараз в офісах «Ернст енд Янг» в Україні працюють понад 500 фахівців, що надають повний спектр послуг міжнародним і українським компаніям.

Відповідно до індексу в групі країн із ринковою економікою, що розвивається, лідирує КНР, за неї – Індія, Росія, Бразилія та Туреччина. У першій двадцятці найбільша кількість місць належить східноєвропейським країнам з ринковою економікою (десять), тоді як пострадянських країн всього чотири – Росія, Естонія, Україна, Латвія (Україна займає 13 позицію в індексі) (табл. 2. 5).

Таблиця 2. 5

Індекси м'якої сили в країнах світу [643]

рік країна		2005	2006	2007	2008	2009	2010
		1.	Китай	31,1	32,2	32,2	32,2
2.	Індія	22,6	21,5	21,9	26,7	22,6	20,4
3.	Росія	22,9	18,4	22,9	21,0	23,5	18,0
4.	Бразилія	5,9	6,0	9,3	12,7	9,7	13,8
5.	Туреччина	10,3	12,5	11,4	14,4	10,3	12,9
6.	Мексика	10,0	11,8	11,8	17,1	19,3	11,5
7.	Південна Африка	13,0	10,0	8,5	12,6	11,8	10,3
8.	Угорщина	12,2	11,1	7,4	9,2	9,2	10,0
9.	Чеська Республіка	8,5	9,2	9,2	9,2	10,7	9,6
10.	Словаччина	7,0	7,4	6,6	6,6	7,0	9,2
11.	Польща	6,2	6,2	7,7	8,1	8,8	9,2
12.	Естонія	7,0	8,1	8,1	8,1	8,1	8,1
13.	Україна	9,2	9,9	10,3	10,3	10,7	8,1
14.	Чилі	8,1	8,1	6,6	11,1	7,4	7,4
15.	Румунія	5,9	6,7	5,9	5,9	7,0	7,0
16.	Латвія	4,8	5,5	4,8	5,5	6,2	7,0
17.	Хорватія	6,6	5,5	7,4	6,6	6,6	6,6
18.	Аргентина	5,6	5,9	5,9	5,9	4,8	5,9
19.	Коста Ріка	2,1	2,1	2,1	2,1	2,9	4,4
20.	Індонезія	3,7	3,0	4,1	5,2	5,2	3,3

Індекс «м'якої сили» був також розрахований для всіх країн «Великої сімки» на основі ідентичних змінних і показників. Використання «м'якої сили»

дозволило західноєвропейським країнам заощадити власні ресурси на реалізацію зовнішньої політики.

Беззаперечним лідером з використання «м'якої сили» залишають США, які приймають понад мільйон іммігрантів за рік (у шість разів більше, ніж Німеччина), є світовим лідером експорту кінопродукції та телевізійних програм, приймають 28% студентів, які навчаються за кордоном, та найбільше запрошених з інших країн науковців, посідають перше місце у світі за кількістю книжкових публікацій, виробляють удвічі більше музичної продукції, ніж Японія, є на першому місці за кількістю Нобелівських лауреатів з фізики, хімії та економіки, мають найбільше інтернет-сайтів [535].

США випередили Францію, яка знаходиться на другому місці, майже на 40 індексних пунктів. Далі розташувалися Німеччина і Великобританія. Країни «Великої сімки» мають більш високі значення індексу, ніж держави з динамічними ринками, у результаті чого відставання останніх від Японії та Італії скорочується [402].

Інтернет змінив динаміку політичних комунікацій. У багатьох країнах Інтернет сам по собі є майданчиком для політичних змагань між державою та громадянським суспільством, між різними громадськими рухами (наприклад, антиклерикалізмом та ісламізмом). Віртуальні співтовариства, які укорінюються, зазвичай, після багатьох великих публічних демонстрацій, майже завжди незалежні від державного контролю, хоча держава має можливість відстежувати їх діяльність і маніпулювати ними. З часом усе більше громадян вміють користуватися Інтернетом, розвивають навички пошуку в мережі та стають критичнішими при споживанні інформації.

Виникають довговічні віртуальні зв'язки між суспільними групами держави й міжнародними неурядовими організаціями. Зрозуміло, не всі ці спільноти займаються політикою, але їхнє існування є політичним феноменом, особливо в країнах, де державні та громадські еліти докладають великих зусиль для поліцейського контролю над спільнотами, що формуються в оф-лайн. Таким чином, навіть електронна дошка оголошень або форум, присвячений шопінгу, може бути місцем, де практикується свобода слова і де захист її стає темою для обговорення.

Цифрові мас-медіа часто допомагають громадянам у країнах із не демократичним устроєм поглиблювати і вдосконалювати інститути громадянського суспільства. У Бангладеші, Малайзії, Індонезії та Туреччині відбулися успішні (за оцінкою більшості спостерігачів) вибори, під час яких передвиборчі штаби використовували цифрові ЗМІ для впровадження нових форм політичного зв'язку зі своїми прихильниками. Водночас ісламістські партії в цих країнах із мусульманською більшістю були змушені стримати свою риторику,

щоб ефективно конкурувати в нових інформаційних умовах. Хоча в цих країнах різна історія, у сучасній політичній культурі в них спостережено певні спільні риси:

- Громадяни черпають новини із міжнародних джерел.
- Родичі та друзі значної мірою користуються комунікаційними мережами, незалежно від держави.
- Діячі громадянського суспільства процвітають в Інтернеті навіть у часи внутрішньодержавних репресій.
- Жінки долучаються до он-лайнного суспільного діалогу про особисті політичні погляди й державну політику, оскільки їм це часом не вдається в громадських місцях.
- Молоді люди все частіше формують свої політичні переконання в мережі, де великі групи технічно грамотної молоді знайомляться з міжнародними джерелами новин, розмовляють з друзями й родичами, що живуть в інших країнах, і навіть ведуть дебати щодо тлумачення духовних текстів.
- Внутрішньодержавне інформаційне середовище зазнало значних змін.

«Twitter», блоги і «YouTube» самі по собі не породжують заворушень. Проте на сьогодні без цих каналів важко уявити організацію громадських рухів і громадянську активність навіть у таких країнах, як Іран і Єгипет, де багато людей не мають доступу до Інтернету або мобільних телефонів. Але люди, у яких такий доступ є, – городяни, освічені представники еліти, молодь – виступає саме тими групами населення, які за сприяння ІКТ або викликають зміну режимів, або підтримують диктаторів. Названі громадяни – ті, для кого зв'язок із родичами й друзями все частіше забезпечується за допомогою цифрових технологій, – є саме тими, хто підтримує або відкидає авторитарну владу. Саме ці громадяни почали повстання в Тунісі, Каїрі та інших регіональних столицях.

Протести закінчуються, але звичка до нових ІКТ зберігається. Вибори стали важливими моментами, коли студентські лідери, журналісти та групи громадянського суспільства експериментують із цифровими технологіями. Навіть якщо їхні кандидати не перемагають, у процесі експериментування напрацьовуються інформаційні навички, які державі важко контролювати. Громадяни долучаються до альтернативних он-лайнних джерел новин і вчаться тонше оцінювати достовірність інформації, що приходить до них з SMS [91].

Із досвіду недавніх акцій протесту та інших подій, зокрема сфальсифікованих виборів або військової кризи, знаємо, що мобільні телефони, Інтернет та інші цифрові інструменти виконують дві важливі функції в політичних комунікаціях. По-перше, у періоди криз користувачі технологій проявляють незвично високий рівень довіри і взаємності. Користувачі технологій охоче діляться знімками,

допомагають один одному підтримувати зв'язок із родичами й друзями, постачають інформацію з місця події за кордон. По-друге, групи громадянського суспільства часто переймають один у одного передвиборчі цифрові стратегії. Частково це відбувається тому, що вибори привертають демократичних активістів, які їздять з країни в країну й допомагають місцевим групам. Але вибори також дають внутрішньодержавним групам можливість дізнаватися один у одного про стратегії, що використовуються для поширення ідей серед громадськості.

Найважливіше те, що цифрові ЗМІ забезпечують інфраструктуру для дебатів, яка може існувати й поза зв'язком із конкретними політичними протестами або скандалами. Акції протесту й громадянської непокорності стають подіями, коли значна частина населення дізнається, як використовувати цифрові мас-медіа в політичних цілях. Люди звикають до того, що в них є можливість не тільки споживати, а й виробляти політичний контент. Вони звикають до висвітлення подій у цифровій формі. Як бачимо, в Тунісі та Єгипті конституційне будівництво теж починає вестися на цифровій основі. Дозволяючи пересічному громадянину створювати контент і мережі розповсюдження контентом, ІКТ дають людям, що не згодні з режимом, можливість висловлювати свою думку. Під час «Арабської весни» 2011 р. інформаційна інфраструктура стала політикою, а інформаційна демократія надала можливість висловлюватися та позиціонувати себе в політичній системі.

Отже, цифрові засоби масової інформації, зокрема мобільні телефони та Інтернет, тепер дозволяють налагоджувати суспільний діалог, особливо в країнах, де національні друковані та електронні ЗМІ піддаються жорсткій цензурі. Заклики, що йдуть від різних соціальних груп, в усі часи спонукали людей виходити на вулицю й протестувати. На сьогодні такі заклики поширюються через цифрові мережі в різних формах – від відеокліпів, що документують поліцейські безчинства, до твітів із вказівкою часу й місця. Особисте рішення піти на політичний ризик все одно залежить від переконливості заклику до дії, завдяки можливостям, які надає інформаційна демократія. Проте заклики тепер все частіше передаються цифровими каналами.

2.3.4. Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва

Важливим елементом макрополітичного рівня інформаційної демократії є *інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва* – складової державної політики, що на сьогодні займає надзвичайно важливе місце як у системі пріоритетів соціально-економічного розвитку, так і в напрямі європейської інтеграції України. Міжтериторіальне співробітництво визначає

право будь-якого територіального органу влади співпрацювати з відповідними територіальними органами влади інших держав.

У науковому світі існують деякі розбіжності між розумінням ТНС: чи вважати транскордонне співробітництво прерогативою лише територій, які мають кордони? Наприклад, Н. Мікула у своїх дослідженнях ТКС зазначає, що транскордонне співробітництво – це співпраця суміжних територій сусідніх держав, тобто визначальним є наявність кордону між територіями, що співпрацюють, чого не можна говорити про транскордонне співробітництво не сусідніх держав. Автор аналізує деякі розбіжності в трактуванні ТКС. Так, зі Ст. 1 Додаткового протоколу до Європейської рамкової конвенції можна зробити висновок про не обов'язкову наявність кордону для транскордонного співробітництва [82, с. 122–131]. Однак у преамбулі Протоколу № 2 до цієї ж конвенції чітко вказано на те, що транскордонна співпраця здійснюється між органами влади сусідніх територій, а між іноземними органами влади, які не є сусідами, – міжтериторіальна. Також у Статуті Асамблеї Європейських регіонів подано трактування міжрегіонального співробітництва, під яким розуміють будь-які зв'язки, встановлені між регіонами, що належать до різних держав. На нашу думку, ТКС – це діяльність необмежена кордонами, і може здійснюватися між державами, які не мають спільних кордонів.

Структура транскордонного співробітництва складається з таких елементів:

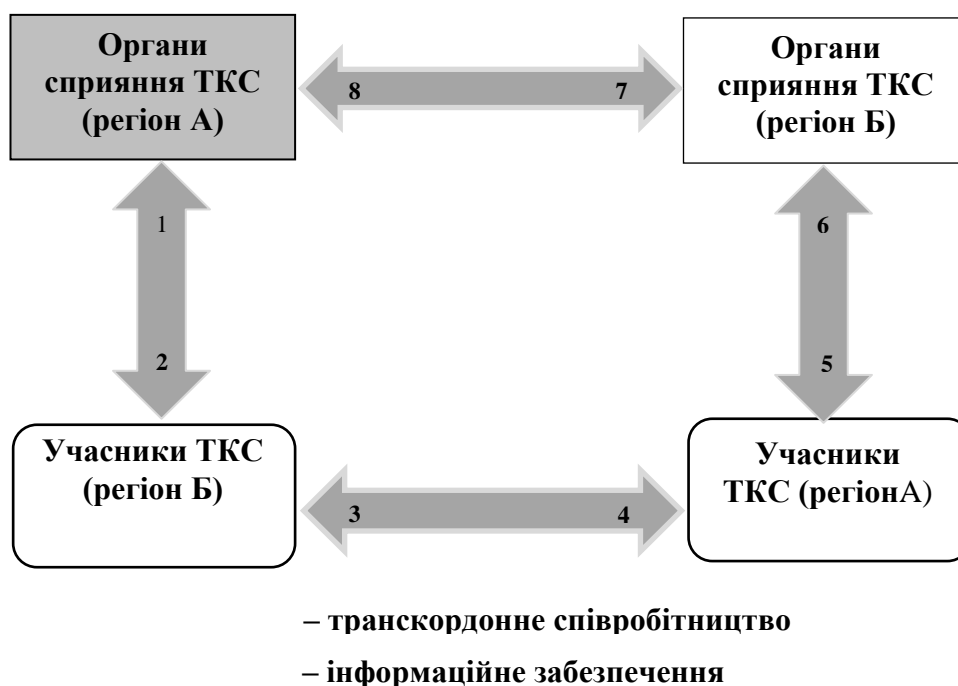
- єврорегіон;
- суб'єкти й учасники транскордонної співпраці;
- угода про транскордонне співробітництво;
- спільні проекти (програми);
- проекти (програми) транскордонного співробітництва;
- державна підтримка розвитку транскордонної співпраці;
- державна програма розвитку транскордонного співробітництва.

Кожен із зазначених елементів потребує взаємодії на основі постійної комунікації та інформаційного сприяння. Загалом, під інформаційним забезпеченням управління слід розуміти цілеспрямований процес вироблення інформації, необхідної для ефективного управління системою [521, с. 35–66]. Якщо дивитися з позицій управління, то інформаційне забезпечення транскордонної співпраці варто трактувати як цілеспрямовану діяльність зацікавлених суб'єктів, пов'язану зі збором, фіксацією, обробкою, накопиченням, зберіганням і використанням повідомлень та будь-яких інших даних, необхідних для повноцінного й ефективного функціонування цих суб'єктів з метою реалізації функцій транскордонного співробітництва. З цього погляду інформаційне

забезпечення може реалізуватись у формі державної інформаційної політики з відповідного кола проблем.

Перелік конкретних суб'єктів і об'єктів інформаційного забезпечення ТКС істотно залежить від рівня й організаційно-правових форм транскордонного співробітництва. При цьому на найнижчому (як зауважує Н. Мікула [299, с. 134], «простішому») рівні суб'єктами ТКС є консультативні групи, що забезпечують обмін інформацією, координацію та консультації в різних сферах, які належать до відповідних місцевих органів влади. До речі, саме в складі цих груп стає можливою участь у транскордонній співпраці соціальних організацій і фізичних осіб. На найвищому рівні такими суб'єктами є міжнародні інституції, зокрема міжнародні організації.

Безпосередні учасники транскордонного співробітництва в рамках системи його інформаційного забезпечення функціонують на локальному та регіональному рівнях, тоді як органи сприяння ТКС репрезентують усі рівні: від міжнародного до локального. Інформаційна взаємодія суб'єктів–об'єктів на тлі ТКС, представлена Б. Юськівим, відображені на мал. 2. 1 [521, с. 35–66]:

Мал. 2. 1. Види інформаційного забезпечення ТКС за ознакою статусу суб'єктів [39; 521, с. 35–66]

1 – інформаційне забезпечення органом сприяння транскордонному співробітництву щодо своєї взаємодії з учасником транскордонного співробітництва в сусідньому регіоні;

2 – інформаційне забезпечення органом сприяння транскордонному співробітництву учасника транскордонного співробітництва в сусідньому регіоні щодо їх взаємодії;

3 – інформаційне забезпечення учасника транскордонного співробітництва в сусідньому регіоні щодо взаємодії з учасником транскордонного співробітництва в тому ж регіоні;

4 – інформаційне забезпечення учасника транскордонного співробітництва в тому ж регіоні щодо взаємодії з учасником транскордонного співробітництва в сусідньому регіоні;

5 – інформаційне забезпечення учасника транскордонного співробітництва в тому ж регіоні щодо взаємодії з органом сприяння транскордонному співробітництву в сусідньому регіоні;

6 – інформаційне забезпечення органу сприяння транскордонному співробітництву в сусідньому регіоні щодо взаємодії з учасником транскордонного співробітництва в тому ж регіоні;

7 – інформаційне забезпечення органом сприяння транскордонному співробітництву органу сприяння транскордонному співробітництву в сусідньому регіоні щодо їх взаємодії;

8 – інформаційне забезпечення органом сприяння транскордонному співробітництву самого себе щодо своєї взаємодії з органом сприяння транскордонному співробітництву в сусідньому регіоні.

Позначаючи учасників ТКС (А – administrations, державні установи, органи влади; В – business, підприємства; С – citizens, населення; S – students, студентство), П. Беленький, Н. Мікула та Є Матвеев зазначений перелік основних напрямів інформаційної взаємодії уточнюють так:

– А2А (administration-to-administration) – між органами влади;

– А2В (administration-to-enterprise) – між органами влади та підприємцями;

– А2С (administration-to-citizen) – між органами влади та населенням;

– А2S (administration-to-students) – між державними установами та студентами;

– В2В (business-to-business) – між підприємствами;

– В2С (business-to-consumer) – між підприємствами та споживачами.

Інформація, призначена для управління, повинна бути актуальною (відображати стан об'єкта в момент прийняття рішення), важливою (істотною для цілей управління), повною (достатньою для вирішення завдань управління), адекватною (відповідати дійсному стану речей), своєчасною, релевантною (відповідати потребам цілей) і толерантною (бути найбільш зручною для використання в управлінні). Тому важливе завдання управління – забезпечення даними саме такої якості. Глумачний словник української мови так трактує

термін «забезпечити»: «1) постачати щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах, надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; 2) створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 3) захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [64, с. 281].

Інформаційне забезпечення повинно:

- 1) формувати й поширювати фонову інформацію;
- 2) створювати умови для ефективного обміну цільовими даними між суб'єктами транскордонного співробітництва та зовнішньоекономічної діяльності.

Проте неналежне виконання цих функцій у рамках системи інформаційного забезпечення транскордонної співпраці призводить до таких проблем [64, с. 62]:

– безпосередньо проблеми інформаційного забезпечення (невизначеність та інформаційна асиметрія);

– які є наслідком безпосередніх проблем інформаційного забезпечення (витіснення дрібних учасників із ринку, ефекти витіснення нерезидентів із ринку, «лимонів» або витіснення з ринку високоякісних товарів низькоякісними);

– пов'язані з реалізацією заходів щодо зменшення невизначеності й асиметрії (організація ринку, посередники, стандартизація, горизонтальна та вертикальна інтеграції).

У кінцевому підсумку інформаційні проблеми ТКС зводять до двох аспектів:

- невизначеність (низький рівень інформаційного забезпечення);
- інформаційна асиметрія (нерівномірне інформаційне забезпечення).

Отже, для здійснення зв'язку, узгодження інформаційних потоків, збору транскордонної статистичної інформації в транскордонному регіоні необхідно створювати мережі зв'язку за адміністративно-територіальним принципом. З метою вирішення проблеми інформаційного забезпечення ТКС на рівні державних регіональних і транскордонних органів необхідні: організація та інформаційне супроводження ТКС; моніторинг інфраструктурного забезпечення ТКС; удосконалення телекомунікаційного зв'язку в євро регіонах; розробка спільних баз даних, доступних для мешканців транскордонної території; узгодження зовнішньоекономічних показників із різних сторін кордону; розробка й апробація транскордонної статистичної звітності. Усі перелічені заходи дозволять вирішити проблему інформаційного забезпечення в транскордонних регіонах, здійснити аналіз ефективності транскордонного співробітництва, визначити проблемні місця в розвитку співпраці та поглибити рівень інтеграції прикордонних регіонів у контексті євроінтеграційного курсу України.

Висновки до розділу 2

Пришвидшені темпи розвитку глобальних світових комунікацій призвели до глибоких змін співвідношення гілок влади в політичній системі, виникнення такого поняття, як влада інформації, різкого підвищення політичного впливу інформаційної влади та головних її носіїв – засобів масової інформації. Так звана медіа-політична мережа перетворює людей у громадян інформаційно доступного світу.

Усі непрості демократичні інститути й процедури лише апроксимують ідеальну модель демократії, виходячи з того, що ідеал недосяжний, і тому потрібно зобразити щось приблизне. У цьому вбачаємо перспективність інформаційної демократії: повернути громадян до тої форми народовладдя, яка була закладено в стародавній Греції, тобто безпосередня участь у політичних справах держави, або хоча б наблизити до цієї першооснови. Ідеалом уважаємо таку систему, при якій кожен громадянин має всі можливості для прямої участі у вирішенні питань. Якоюсь мірою можна говорити про повернення до ідеальної демократії, але вважаємо, що повністю відкидати всі напрацювання представницької та прямої демократії не варто, тим більше, що технологія дозволяє поєднати все найкраще, що було в теорії та практиці прямої і представницької демократії, в принципово новій формі організації народовладдя.

Фактично про модель будь-якого явища можна говорити, що ідеальну модель ми формуємо гіпотетично, а реальну – виявляємо в дійсності. Інформаційна демократія є ідеальною гіпотетичною моделлю політичної складової майбутньої цифрової епохи, яка заснована на цінностях інформації в поєднанні з «соціалізованими» технологіями автоматизації та комунікації. Ці технології і комунікації означають вільний доступ кожного громадянина до будь-якої суспільно-політичної інформації з використанням політико-інформаційного сервісу; дійсне право та реальну можливість розпоряджатися всіма благами і глобального, і локального суспільства та брати участь в ухваленні важливих політичних рішень; структуру, в якій, завдяки цим технологіям, забезпечується реалізація рівності всіх перед законом і взаємна відповідальність соціально-політичних елементів систем.

Інформаційна демократія здійснюється на трьох рівнях: макрополітичному, мікрополітичному, медіаційному. Взаємовідносини мас-медіа та влади в рамках становлення громадянського суспільства на мікрополітичному рівні на сьогодні детерміновані тими подіями, які сталися у світі. На початку XXI ст. відбувається така трансформація політичної системи та комунікаційного аспекту влади й суспільства, що змушує переосмислювати не лише роль мас-медіа, а й зміст інформації загалом. Актуальна проблема взаємовпливу засобів масової комунікації та політики для держав стала особливо гострою в останнє десятиліття

XX ст. Суттєвою ознакою наукового бачення проблеми може вважатися сприйняття комунікації та інтеракцій політичних суб'єктів як невід'ємної частини глобального інформаційно-комунікаційного простору, що забезпечує функціонування інформаційної демократії.

На думку деяких учених, що досліджують проблемами розвитку демократії та громадянського суспільства (К. Слейтона, Т. Бекера, Б. Барбера), сучасний процес формування інформаційної демократії може мати проміжну фазу розвитку. Нова демократія, яка використовує інформаційно-комунікаційну технологію та інформаційні мережі для забезпечення однакового рівня інформації та знань для всіх громадян, буде представляти гібрид різних стратегій. Глобальний масштаб залучення в інформаційну мережу створить новий безпрецедентний рівень спілкування між народами й культурами.

Детермінантами виникнення інформаційної демократії вважаємо такі ключові моменти: представницьку демократію, яка втратила актуальність, оскільки не може забезпечити участь більшості в політичній діяльності держави та вирішення загальнодержавних проблем; потрібна така форма демократії, що максимально наближена до ідеальної; зростання обсягів інформації в політичній системі та значення ІКТ для політичної сфери; руйнування традиційних ЗМІ та заснування суспільства знань.

На межі XX–XXI ст. вступ індустріально розвинених країн світу в інформаційну стадію розвитку й глобалізація світових комунікацій призвели до глибоких змін співвідношення влади в суспільстві, різкого підвищення політичного впливу інформаційної влади і, насамперед, її головних носіїв – інформаційно-комунікаційних технологій. На медіаційному рівні інфодемократії унаслідок прогресу ІКТ, політична комунікація ведуть до демократизації політичних процесів та, водночас, породжує засоби подолання демократії. Інфократія становить загрози в питанні демократизації політичних процесів, а інформаційна демократія має переваги для політичної системи та прискорює розповсюдження демократичних принципів в державах. Інформаційна влада, на нашу думку, є наддержавним інститутом, оскільки має вплив на усі гілки влади у політичній системі.

Не зважаючи на обмежувальні технології та механізми, основним принципом інформаційної демократії, ми вважаємо, принцип інформаційної відкритості, який охоплює загальний режим циркуляції потоків інформації в суспільстві і, одночасно, особливу характеристику діяльності управлінських органів, коли велика частина створеної і використовуваної цими органами інформації знаходиться у вільному для громадськості доступі. Слід наголосити, що інформаційну відкритість можна зараховувати до загальних вимог демократичної політичної системи. У цьому розумінні вона включає три основних рівня.

Інформаційна демократія можлива при наявності активних, ініціативних громадян, що цінують свободу, сприймають закони в значенні єдиного легітимного механізму регулювання суспільних відносин. Для вирішення цієї проблеми потрібні радикальні зміни в системі освіти, що будуть сприяти формуванню інформаційної демократії.

Важливою та невід'ємною складовою частиною глобального виміру інфодемократії (на рівні макрополітичному) є використання «м'якої сили» та інформаційна підтримка транскордонної співпраці. Інформаційна підтримка ТКС належить до західноєвропейських традицій. У країнах із давньою історією регулювання міжкордонних процесів і розвинених законодавством усі рішення в галузі ТКС отримують належний інформаційний супровід, тобто мають відповідне до потреби інформаційне забезпечення. Без такого забезпечення ТКС може бути справою ризикованою, призвести до неочікуваних і негативних результатів. Поступово інформаційна складова займає певні позиції в державній зовнішньополітичній діяльності. Поєднання зростаючої м'якої і твердої сили дає багатьом країнам значно більший вплив в останні роки. На сьогодні «м'яку силу» розглядають як важливий і комплексний показник національних сил.

РОЗДІЛ 3

ІНФОРМАЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Ключовим у сучасній теорії демократії має стати питання про те, як за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій залучити більшість громадян до вирішення політичних проблем. Світовий досвід надає декілька моделей та механізмів впровадження, реалізації інформаційної демократії, що ґрунтуються, насамперед, на нормативно-правовій базі, яка складається з законодавства на міжнародному, національному та локальному рівнях. У процесі впровадження інформаційної демократії можна виділити декілька тенденцій, як то: зростання ролі ЗМК, а особливо мережі Інтернет, для урізноманітнення форм політичної участі громадян у політичних процесах та вираження громадської думки щодо подій у політичній системі держави; формування нових груп еліт – інфократії та нанократії – на основі володіння інформацією та вміння її використовувати; підвищення рівня медіа грамотності та освіти тощо. Водночас, упровадження інфодемократії стикається з проблемами, серед яких: цифрова нерівність у доступі до інформаційно-комунікаційних засобів різних верств населення; недостатнє правове регулювання; інформаційне відставання країн «третього світу» від розвинених країн; контроль інформаційного простору зі сторони державних установ через цензуру, гейткіпінг; захист інформаційного простору від несанкціонованих втручань та хакерських атак тощо.

3.1. Нормативно-правова база інформаційної демократії в країнах світу

3.1.1. Право на інформацію: світовий досвід

Інформаційна демократія покликана служити реалізації правової державності, що включає в себе основоположні принципи (порядок у державі та захищеність громадян), які реалізуються через основні демократичні інститути: свобода та відповідальність, примат права, ідеологічний і політичний плюралізм, парламентаризм, виборність посадових осіб, поділ властей, правозаконності й ін. Наприклад, концепція правової держави передбачає обмеження державної влади правом; верховенство права над державою; конституційно-правові гарантії свободи індивідів (колективів); невтручання влади в сферу невідчужуваних прав людини та ін. [134, с. 156].

Для будь-якої цивілізованої держави основа діяльності певної сфери життєдіяльності країни – це нормативно-правова база, так і у випадку з упровадженням інформаційної демократії основа – це міжнародне та національне законодавство. Правовим предметом інформаційної демократії є не тільки

інформація, інформаційні ресурси, засоби, комунікації та методи їх збору, аналізу, обробки і використання, а й інформаційно-мережеві відносини між людьми, їх права та відповідальність, інтереси й мотиви, поведінка, діяльність, а також інститути інформаційно-мережевого громадянського суспільства [134, с. 156]. Саме цілісна система інформаційно-мережевих стосунків між людьми у всій сукупності, багаторівневості та різноманітності становить предметну сферу інформаційної демократії.

Фундаментальною правовою основою інформаційної демократії є інформаційне право, яке може бути сегментоване за такими рівнями: регіональним, національним та міжнародним (глобальним). Інформаційне право – галузь, яка перебуває в тісній взаємодії з усіма іншими галузями права. Специфіка методів і механізмів інформаційного права полягає в оптимальному поєднанні технологічних регламентів, інформаційного ресурсозабезпечення та обміну, конституційно-правового регулювання, адміністративного забезпечення й саморегулювання інформаційної діяльності, які забезпечують цілісність, повноту й узгодженість інтересів основних суб'єктів інформаційного права.

Специфічними інститутами інформаційної демократії є інформаційні права особистості, інформаційно-мережеве громадянське суспільство, електронний уряд, електронна демократія, електронний документ, свобода, доступ, правовий режим інформації, інформаційні ресурси, електронне регулювання, захист інформації, інформаційна безпека й ін. [134, с. 157]. Найважливіше значення має розробка системи взаємопов'язаних понять, категоріального апарату й термінології інформаційної демократії. Чіткість визначення термінів і понять дозволяють найбільш точно й науково обґрунтовано розкрити зміст певного інституту інформаційної демократії та забезпечити ефективність правового регулювання інформаційно-мережевих відносин.

Реалізація права громадян на інформацію має забезпечувати реальну, а не тільки формальну участь громадян у житті держави. Варто підкреслити особливу значущість цього права: воно виступає сполучним елементом всієї системи основних прав і свобод у системі правового забезпечення інформаційної демократії. Тільки за умови його дотримання можна говорити про фактичну реалізацію особистих, політичних, соціальних, економічних, екологічних та культурних прав і свобод.

Розглядаючи питання правового регулювання інформаційної демократії, слід наголосити про значимість законодавчого закріплення транспарентності органів влади, що є важливою складовою інфодемократії. Оскільки за відсутності вільного доступу громадян до інформації, за інформаційної закритості, «непрозорості» органів державної влади весь набір демократичних інститутів легко може придбати імітаційно-декоративний характер, а «носій суверенітету і

єдине джерело влади» може перетворитися в маніпульований «електорат». У зв'язку з цим досить показово, що суспільна дискусія про характер сучасного політичного процесу, яка ведеться як у нас, так і за кордоном, значною мірою сфокусована на проблемах прозорості державної влади й реалізації права громадян на інформацію [153, с. 149].

Слід зазначити, що принципи відкритості та прозорості тісно пов'язані з фундаментальним правом людини отримувати інформацію та притягати державні органи до відповідальності за дії, що порушують це право. Коли у 2001 р. віцепрезидент Європейської комісії С. Каллас започатковував Європейську ініціативу прозорості, він підкреслював, що «обмін інформацією – це добре випробуваний засіб зміцнення довіри, здатний відновити довіру громадян до спроможності державних органів ефективно й продуктивно керувати своєю країною» [36, с. 246], що своєю чергою призводить до ефективного впровадження інформаційної демократії.

Описуючи загальносвітовий рух до закріплення права на інформацію, автор огляду «Privacy International» Д. Банісар відзначає, що розвиток прозорості – відповідь на вимоги громадських організацій, засобів масової інформації та міжнародних кредиторів. У таких країнах, як Швеція, Фінляндія, Норвегія, Данія, США, Франція, Нідерланди, в країнах Британської Співдружності (Великобританії, Канаді, Австралії та Новій Зеландії), де рух до свободи інформації отримав у другій половині ХХ ст. новий імпульс, громадські організації та ЗМІ досить впливові.

На міжнародному рівні серед міжнародно-правових актів, які стосуються реалізації права громадян на доступ до інформації, необхідно виділити такі [238, с. 185–186]:

- Загальна декларація ООН прав людини 1948 р.;
- Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р.;
- Європейська конвенція з прав людини 1950 р.;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.;
- Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про доступ до інформації, якою володіють державні органи влади 1981 р.;
- Рекомендація Ради Європи 1981 р. «Про право доступу до інформації, яка перебуває в розпорядженні органів державної влади»;
- Страсбурзька Конвенція про захист осіб щодо автоматизованої обробки даних особистого характеру 1981 р.;
- Орхуська Конвенція про доступ до інформації, громадську участь в ухваленні рішень чи доступі до правосуддя у справах довкілля 1998 р.;
- Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства 2000 р.;

- Конвенція про кіберзлочинність від 2001 р.;

- Регламент (1049/2001) загального доступу до документів Європейського Парламенту, Ради Європи та інші міжнародно-правові джерела 2001 р.

Зазначені джерела дійсно мають фундаментальне значення й становлять не стільки історію, скільки передісторію питання. Право на доступ кожного до інформації державної влади й державного сектора засновано на наведених базових принципах, але не виводиться з них прямо та безпосередньо.

Розглянемо окремі положення названих документів, що прямо чи опосередковано стосуються реалізації права громадян на доступ до інформації, оскільки, як уже зазначалося, саме це право є основоположним для інформаційної демократії.

Загальна декларація ООН прав людини 1948 р. закріплює «свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів» (ст. 19). Акцентуємо увагу на тому, що зазначена стаття гарантує не тільки право одержувати й поширювати інформацію, але й право шукати її [145].

У Ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. зазначено: «Кожна людина має право на свободу виявлення поглядів. Це право включає свободу... одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з правами та обов'язками, може бути предметом таких формальностей, умов, обмежень або покарання, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням або злочинам, для захисту здоров'я та моралі, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя». Подібне формулювання використане й у ст. 19 Міжнародного пакту про громадянській і політичні права 1966 р.

Спеціальний доповідач ООН про свободу переконань і самовираження, представник Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) з питань свободи ЗМІ та Спеціальний доповідач Організації американських держав (ОАД) зі свободи самовираження в спільній Декларації 2004 р. закликали всі держави прийняти закони про свободу інформації. Такі міжнародні гравці, як Британська Співдружність націй, Організація американських держав і Рада Європи розробили відповідні рекомендації та типові законопроекти. У вересні 2003 р. Рада Європи ухвалила рішення, на основі якого був розроблений перший міжнародний договір щодо доступу до інформації, а в червні 2009 р. відкрита для підписання Європейська конвенція про доступ до офіційних документів. Навіть у Китаї, який

прийнято розглядати як країну, котра проводить авторитарну модернізацію, в регіонах Гуанчжоу і Шанхай введені в дію місцеві закони про свободу інформації, інструменти боротьби з корупцією [15, с. 111].

3.1.2. Право доступу до офіційної інформації

Попри той факт, що прозорість і відкритість давно визнані як основні принципи забезпечення довіри управління, право доступу до офіційної інформації набуло загального визнання лише в останні 20 років. Переважна кількість національних правових питань регулювання інфодемократії держав-членів ЄС базується на принципах, проголошених директивними документами, а саме:

1. Рекомендацією Комітету міністрів державам-членам про доступ до інформації, яка знаходиться в розпорядженні державних органів (прийнята Комітетом міністрів 25 листопада 1981 р. на 340-му засіданні заступників міністрів).

2. Рекомендацією про доступ до офіційних документів (прийнята Комітетом міністрів 21 лютого 2002 р. на 784-му засіданні заступників міністрів).

3. Конвенцією UNECE про доступ до інформації, громадську участь у прийнятті рішень і доступ до правосуддя в питаннях, які стосуються навколишнього середовища (прийнята 25 червня 1998 р. на Четвертій міністерській конференції в процесі «Навколишнє середовище для Європи»).

4. Моделлю закону про свободу інформації, розробленою НУО «Стаття XIX» у 2001 р.

5. Конвенції Ради Європи (РЄ) про доступ до офіційних документів (прийнята Комітетом міністрів 27 листопада 2008 р. на 1042-му засіданні заступників міністрів) [36, с. 247].

Основні принципи, викладені в Моделі закону та Конвенції РЄ про доступ до офіційних документів, були ще раз підтверджені в тексті Брісбенської декларації, прийнятої на Всесвітній конференції ЮНЕСКО, присвяченій свободі (Австралія). Ця декларація закликає своїх членів: «Ввести в дію законодавство, яке гарантує право на інформацію згідно з міжнародновизнаним принципом максимального розкриття. Такого роду законодавство повинно:

1. Встановити обмежене число винятків, проактивні зобов'язання щодо розкриття інформації, чіткі й прості процедури подання запитів, незалежну й ефективну систему контролю та адекватні заходи щодо сприяння.

2. Забезпечити ефективне здійснення права на інформацію шляхом виділення достатніх фінансових і людських ресурсів для структур і систем, необхідних для успішної імплементації законодавства.

3. Забезпечити, щоб загальне правове середовище узгоджувалося з правом на інформацію та підтримувало його, зокрема шляхом захисту свободи слова і

свободи преси, створення інших систем розкриття інформації та приведення правил секретності відповідно до принципів максимального розкриття.

4. Сприяти інформуванню громадськості про право на інформацію та розвивати для кожного можливість здійснювати це право, приділяючи особливу увагу незахищеним і вразливим групам населення, зокрема жінкам, етнічним меншинам, корінним народам та особам з обмеженими можливостями.

5. Максимально використовувати потенціал інформаційно-комунікаційних технологій з метою реалізації права на інформацію та сприяння посиленню плюралізму в інформаційних потоках».

Інститут доступу до офіційної інформації з'явився як відповідь на критику сучасної національної держави і міжнародних організацій за нестачу демократії. Доступ до інформації – необхідна забезпечувальна міра при вирішенні таких макросоціальних завдань: забезпечення особистої свободи, соціальних і громадянських прав людей в умовах концентрації колосальної влади й можливостей маніпулювати громадською думкою в державних структурах і олігополіях; підвищення соціальної ефективності органів публічної влади й управління, боротьба з корупцією; екологічна відповідальність держав і бізнесу. Іншими словами, доступ до офіційної інформації – ключова точка соціальної «акупунктури» сучасного світу й одна з умов його цивілізованого розвитку [15, с. 117].

Ця думка знайшла подальший розвиток у пояснювальній записці до Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів, де прозорість державних органів характеризується як «ключовий фактор належного управління та індикатор того, чи є це суспільство справді демократичним і плюралістичним, готовим протистояти всім формам корупції, здатним критикувати тих, хто ним керує, і відкритим для освіченої участі громадян у справах, які становлять суспільний інтерес. Право доступу до офіційних документів має також величезне значення для саморозвитку людей і здійснення ними своїх фундаментальних прав. Це право також посилює легітимність державних органів в очах суспільства і його довіру до них» [46, с. 155]. Отже, Рада Європи рекомендувала національним правовим системам визнати й належним чином забезпечувати дотримання права кожної людини на доступ до офіційних документів, що продукуються або зберігаються державними органами.

У контексті постійного зростання суспільних сподівань на забезпечення прозорішого й відкритішого управління Конвенція РЄ про доступ до офіційних документів проголосила той принцип, що органи державної влади повинні стати проактивними акторами і з власної ініціативи публікувати офіційні документи, якими вони володіють, «в інтересах підвищення прозорості та ефективності

державної адміністрації, а також сприяти поінформованому залученню населення до справ, які становлять загальний інтерес» (Ст. 10).

За останні 30 років на національному рівні спостерігається лібералізація права та політики в сфері доступу до інформації. У багатьох державах прийнято законодавчі акти з доступу до державних інформаційних ресурсів, в інших, що мають відповідний законодавчий досвід, чинні закони про доступ до інформації змінено у зв'язку з розвитком інформаційних технологій та загальною тенденцією до забезпечення прозорості функціонування владних інститутів. Загалом зацікавленість суспільства в інформаційній відкритості влади не знизилася. До того ж, проблема забезпечення такої відкритості набула особливого значення у зв'язку з міжнародно-правовим закріпленням права на інформацію [153].

Законодавче закріплення права на доступ до офіційної інформації – світова тенденція, що охопила Європу, Північну й Південну Америку, Австралію, Азію, Африку й Океанію *на федерально-національному рівні*. Закони в цій сфері почали приймати ще в другій половині ХХ ст. Починаючи з 1990 р., більш ніж 90 країн світу прийняли спеціалізовані закони, що регулюють доступ до інформації. Утвердження інституту транспарентності є багаторічною традицією розвинутих держав із ліберально-демократичним устроєм. Наприклад, уперше це питання було врегульовано на правовому рівні у Швеції ще в 1766 р. з прийняттям Закону про свободу видань, потім – у Фінляндії (закон про відкритість публічних документів, 1951), США (Закон про свободу доступу до інформації, 1966), Данії (Закон про доступ до адміністративних документів, 1970), Норвегії (Закон про гласність в адміністративному управлінні, 1970 та про суспільний доступ до державних документів, 1971), Франції (Закон про доступ до адміністративних документів, 1978), Голландії (Закон про встановлення правил відкритості адміністративного управління, 1978), Австралії (Закон про свободу інформації, 1982), Канаді (Закон про доступ до інформації, 1982), Новій Зеландії (закон про адміністративну інформацію, 1982), Австрії (Закон про розкриття інформації федеральних адміністративних органів, 1987), Бельгії (Закон про відкритість адміністративного управління, 1994), Республіці Кореї (Закон про розкриття інформації публічних органів, 1996), Литві (Закон про свободу інформації, 1998), Чехія (Закон про порядок доступу до інформації, 1999), Естонії (Акт про суспільну інформацію, 2000), Латвії (Закон про умови передання інформації громадськості, 2000), Польща (Закон про доступ до інформації, 2001), забезпечивши, таким чином, фундамент «відкритого суспільства» [487, с. 44–48].

Щоправда, багато з цих законодавчих актів, що діють у названих країнах, упродовж наступних років після їх затвердження удосконалювалися. З розвитком комп'ютерних технологій ці закони змінюються. Наприклад, у закон США «Про

свободу доступу до інформації» (1966 р.) внесено поправки, які зобов'язують державні органи надавати інформацію в електронній формі або приймаються нові закони другого покоління. Останні суттєво розширюють зміст права на інформацію.

Прихильність до декларованих правових принципів і їх суспільна значимість, звичайно, в різних державах сильно відрізняються. Проте корисних результатів вже чимало, причому домагаються їх не тільки громадяни розвинених демократичних країн. У світовому огляді громадської організації «Privacy International» наведено приклади, що стосуються повсякденного життя людей у різних країн [19].

Зазначмо, закон Швеції «Про свободу преси» 1766 р. закріпив принцип відкритості урядових документів для суспільства. У Декларації незалежності США 1776 р. відкритість уряду та його засідань розглядалася як норма, що забезпечує свободу та демократичну діяльність громадян. Французька Декларація про права людини і громадянина 1789 р. проголосила право громадян «знати, на які цілі витрачаються бюджетні кошти», а Декларація прав людини, прийнята в 1795 р. в Нідерландах, передбачала право «вимагати від будь-якої посадової особи державної адміністрації звіту і виправдання своєї поведінки».

3.1.3. Законодавство щодо використання ІКТ в США та ЄС

Результатом політики уряду США в галузі інформації та інформаційних технологій стало виникнення е-демократії. Для цього, найперше, були уніфіковані на рівні всіх урядових установ процеси збору та надання інформації, придбання та використання інформаційних технологій, а також (що є основоположним) створена уніфікована і ефективна державна інфраструктура управління всіма інформаційними процесами. У 1995–96 рр. були прийняті два закони, що визначили основні напрями реформування органів державної влади з метою докорінного поліпшення використання інформації та інформаційних технологій урядовими установами. Це закон «Про зниження паперового документообігу» (1995) і закон Клінджера-Коена «Про реформу використання інформаційних технологій» (1996).

Найважливішим кроком у галузі реформування діяльності центрального уряду і всіх федеральних державних установ стало створення в рамках адміністративно-бюджетного управління (Бюро управління і бюджету) Управління у справах інформації та регулювання (Управління з інформаційних та нормативних питань) для безпосереднього здійснення політики з керівництва всіма процесами збору, обробки, захисту та поширення інформації, а також питань, пов'язаних із політикою закупівлі і використання інформаційних технологій.

Закон Клінджера-Коена «Про реформу використання інформаційних технологій» покладає обов'язки з проведення федеральної урядової політики в галузі управління інформаційними технологіями на Директора Адміністративно-бюджетного управління й Адміністратора (начальника) Управління у справах інформації та регулювання – структури, створеної на підставі положень закону «Про зниження паперового документообігу» [10]. Таким чином, вирішення задачі зі створення чинного діючого «електронного уряду», враховуючи, що за даними аналітиків США займає перше місце в світі за кількістю користувачів Інтернет [693], надало можливість американському уряду докорінно покращення взаємодію державних структур з громадянами, підвищити ефективність і результативність цієї роботи [146, с. 155–157].

Нині в Сполучених Штатах Америки використовуються дві форми надання інформації – безоплатна й платна. Якщо в організації беруть гроші за надання інформації, то, зазвичай, йдеться про вартість копій документів і про погодинну оплату за пошук інформації. Якщо організація бере гроші за надання інформації, вона повинна публікувати відомості про те, скільки коштує пошук різної інформації. Г. Террі відзначає, що «американське законодавство зрівнює в правах суб'єкти – як фізичні, так і юридичні. У США немає особливих привілеїв для журналістів на одержання інформації. Хоча багато представників преси вказують у запиті на інформацію, що вони передадуть цю інформацію великій кількості читачів і глядачів. Тому вони наполягають на звільненні від плати за одержану інформацію» [472, с. 226].

Слідом за США в розробку правового поля інформаційної демократії активно включився Європейський Союз. Право доступу до інформації щодо ЄС та його діяльності прямо закріплене Хартією основних прав Європейського Союзу. Зокрема, ст. 42 передбачає: «Кожний громадянин або громадянка Європейського Союзу, чи будь-яка інша фізична або юридична особа, яка проживає або має офіційне зареєстроване місце перебування в одній з держав-членів, має право доступу до документів інституцій, органів, установ і агентств Союзу, незалежно від носія, на якому вони зафіксовані» [146, с. 156].

З одного боку, було бажання держав-учасниць ЄС не відстати від Штатів демонструвати певні успіхи в розвитку своєї економіки за допомогою впровадження та використання новітніх інформаційних технологій, прагнення зберегти високий рівень життя та численні переваги категорії розвинених країн на тлі нових проблем, зростання конкуренції у світовому масштабі. З іншого боку, у країнах ЄС до цього часу були створені сприятливі, у порівнянні з іншими регіонами світу, для цього умови. Зокрема, тут уже склалася розвинена інформаційна інфраструктура, більше 90% сімей мали вдома телефони й телевізори, значна частина з них користувалася послугами кабельних мереж [269,

с. 637–642]. Ще в доповіді 1993 р. «Зростання, конкурентоспроможність, зайнятість – виклики XXI століття й шляхи до нього» говорилося, що інформаційне співтовариство має суттєвий потенціал, сприяє сталому розвитку, росту конкурентоспроможності, збільшенню робочих місць, поліпшенню якості життя кожного європейця [524]. Розвиток економіки й суспільства загалом було поставлено в безпосередню залежність від розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій.

Європейські фахівці до головних факторів, що визначають умови розвитку інформаційної демократії, зараховують: поточний стан національної інфраструктури, рівень інтеграції суміжних галузей економіки, реально існуючі потреби суспільства і фактичний рівень конкуренції. Світ вступив у нову стадію розвитку, однією з особливостей якої є інформатизація всіх сторін людської життєдіяльності. За даними західних аналітичних служб [16], вже в найближчі роки більше 80% працюючого населення буде зайнято в сфері ІТ-послуг.

Спеціальною комісією ЄС у 1994 р. було проведено дослідження, в результаті яких урядам європейських держав рекомендували розвиток та фінансування інформаційної інфраструктури переважно спрямувати на приватний сектор. На думку фахівців комісії, основою інформаційного суспільства Європейського Союзу мали стати цифрові мережі, широкосмугові лінії зв'язку, мобільна телефонія, супутниковий зв'язок, а перехідними містками в суспільство знання послужать 10 нових технологій у практичному житті: телеробота, дистанційна освіта, що зв'язують університети та дослідницькі центри мережі, нові послуги для підприємств дрібного й середнього бізнесу (електронна пошта, передача файлів, відеоконференції і т. п.), комп'ютерне управління транспортними послугами, комп'ютерний контроль за повітряним сполученням, комп'ютерні мережі в сфері охорони здоров'я, електронна торгівля, транс'європейська мережа національних і муніципальних адміністративних органів, міські інформаційні супермагістралі. Попри було виділено й основні проблеми, пов'язані з прогресом нових інформаційних технологій: захист інтелектуальної власності та авторського права, приватного життя та персональних даних, проблема власності в засобах масової інформації, що концентрує позитивні й негативні сторони цього прогресу.

Коли загальний план було визначено, вжили заходи для законодавчого закріплення інформаційної демократії. Конкретний план дій об'єднаної Європи було розроблено Комісією ЄС у липні 1994 р. він отримав назву «Європейський шлях в інформаційне суспільство». Цей план передбачав чотири основні напрями діяльності Євросоюзу: створення нормативно-правового простору; розвиток інформаційних мереж, класифікація основних послуг, стандартизація обладнання; вивчення соціальних і культурних аспектів інформаційного суспільства;

пропаганда концепції інформаційного суспільства серед населення з метою заручитися громадською підтримкою.

Важливим кроком на шляху становлення глобального інформаційного суспільства стала конференція країн «Великої сімки», що проходила 1995 р. у м. Брюсселі, учасники якої наголосили, що інформаційно-комунікаційні технології роблять нову революцію, яка вводить людство в століття інформації.

У 1995 р. Європейський Союз прийняв Директиву щодо захисту особистості з дотриманням режиму персональних даних і вільного руху таких даних. Директива спрямована на впорядкування практики захисту інформації в межах Європейського Союзу. Однією з вимог, адресованих державам-учасникам, є вимога прийняти закони щодо захисту персональної інформації як в публічному, так і в приватному секторі. Зазначені закони мають також включати тимчасове блокування переміщення інформації до держав не членів Європейського Союзу, які не встановили «адекватного» рівня захисту інформації [61, с.129].

Відповідно до П'ятої рамкової програми досліджень в Європі розроблено проект «Технології інформаційного суспільства». Положення Європи в століття інформації не викликало великого оптимізму. Впровадження Інтернету та цифрових технологій йшло повільно, і Європа, здавалося, була приречена залишити позаду своїх основних торговельних партнерів, але багато зроблено за останні роки. Проте незадовільні результати першого року його виконання спонукали лідерів ЄС 2000 р. на Лісабонському саміті визначити нову та амбітну ціль – перетворити Європу на регіон з найконкурентоздатною та динамічною економікою, заснованою на знаннях та інформації. Для досягнення цієї цілі Європейська комісія розробила об'ємну стратегію відому як план «Електронна Європа» 2002 (eEurope) [573]. Саме цей документ став основою для подальшого впровадження ідей таких видів інфодемократії, як е-демократії, теледемократії, цифрової демократії та Інтернет-демократії.

«Електронна Європа» – це вперше дійсно узгоджені дії Європейського Союзу та його членів. Тільки так можливо узгодити розвиток і політику країн ЄС щодо інформаційного суспільства [437, с. 8-21]. Інтегрований підхід полягає, передовсім, у постановці спільних завдань, які на національному рівні повинні виконувати всі члени ЄС, включаючи роботу в таких складних галузях, як освіта та е-уряд, в яких вплив ЄС обмежений.

У документах наголошено, що європейські громадяни зацікавлені в становленні інформаційної демократії, оскільки це поліпшить та полегшить доступу до інформації держорганів, що забезпечує прозорість діяльності вищих органів влади і вселяє в громадян впевненість, що рішення, прийняті інститутами Євросоюзу, правильні та доцільні. Для того, щоб надати громадянам доступ до веб-сайтів урядів окремих держав й європейських інститутів, забезпечивши їх

зручними й простими засобами для пошуку і вилучення потрібної інформації, необхідно виконати великий обсяг роботи.

Обмеження доступу до ключових статистичних і ділових даних завдавало збитків бізнесу та заважало розвитку приватного сектора вторинних послуг, спрямованих на інформування громадськості. Тому було поставлено завдання спростити отримання державної інформації, що стимулювало б розвиток нових секторів послуг, заснованих на джерелах інформації. Потенційний ефект від рішення цієї задачі важко переоцінити: уряди стають ближче до простих громадян; з'являється можливість скорочення витрат на утримання урядовців; створюються додаткові робочі місця у вигляді провайдерів вторинних послуг; створюється загальноєвропейський інформаційний ринок державної інформації.

Щоб досягти повного виконання програми «Електронна Європа», лідери ЄС доручили Комісії оцінювати виконання програми на національному рівні. Розглянемо конкретні цілі та кроки, що були заплановані в рамках проекту «Електронна Європа» ще в 2002 р., але є актуальними для інших країн, які знаходяться на стадії становлення інформаційної демократії та розвитку інформаційного суспільства зокрема. Три ключові принципи цієї політики такі [573]:

1. Кожен громадянин, державна установа, навчальний заклад і комерційне підприємство повинні мати доступ до Інтернету й представництво в ньому.

2. Створити електронно грамотну Європу й прошарок підприємців зі своєю особливою культурою, готовий фінансувати й розвивати нові задуми.

3. Створити всеосяжне інформаційне суспільство, зміцнювати взаємну довіру та громадську взаємодію.

У рамках проекту «Електронна Європа» виділено одинадцять пріоритетних напрямів, серед них [338, с. 31–35]:

– *швидший, дешевший і безпечніший Інтернет*: дешевший і швидкий доступ в Інтернет для всіх; швидший Інтернет для студентів і дослідників; безпечні мережі та смарт-картки (чип-картки); напрям покликаний подолати проблему цифрового розриву;

– *інвестиції в людей і знання*: європейська молодь у цифровому столітті; робота в економіці, заснованій на знанні; загальна участь в економіці, заснованій на знанні; завдання напряму – формування суспільства знань;

– *заохочення до користування Інтернетом*: розвиток електронної комерції; електронний уряд державних органів; здоров'я он-лайн; створення цифрового наповнення для Всесвітньої мережі; автоматизація транспортних потоків; пріоритет напряму – розвиток е-демократії.

Крім цього, у Програмі закладено можливості для вирішення основної базової проблеми – прискорення появи доступних телекомунікаційних послуг усіх типів і призначення.

Серед десяти пріоритетних напрямів ініціативи «Електронна Європа», покликаної забезпечити трансформацію європейського індустріального суспільства до інформаційного, першими названо такі: «Європейська молодь у цифровому столітті» і «Швидкий Інтернет для дослідників і студентів». Зміст цих програм полягає в тому, щоб підготувати комп'ютерно грамотну молодь [267, с. 21–27].

Зазначені завдання сприяли вирішенню проблеми інформаційного відставання. Поряд із загальноєвропейською ініціативою є національні програми у Великій Британії, Франції та багатьох інших країн Європи і світу. При побіжному розгляді більшості таких програм виникає враження, що вони багато в чому схожі, проте більш докладний аналіз вказує на дуже серйозні відмінності. Вони переважно є наслідком об'єктивних причин, серед яких провідна роль належить рівню економічного розвитку країн. Основна мета програм західних країн полягає в досягненні лідируючих позицій в економіці і соціальному розвитку суспільства. Вони мають чітко виражену соціально-економічну спрямованість і головним об'єктом у них є людина й людські цінності.

Позначені в розглянутих програмах пріоритетні напрями збігаються в галузях правового розвитку, кадрових питань, вдосконалення інформаційної та комунікаційної інфраструктури та становлення електронних урядів. У зарубіжних програмах, крім того, велика увага приділена зміцненню довіри людей до ІТ, підтримки малого та середнього бізнесу та моніторингу, тобто людському чиннику. Особливість більшості західних програм і стратегій їх реалізації полягає в тому, що всі використовувані он-лайн технології - електронну комерцію, електронний уряд, електронний бізнес і т. д. розглядають не як самостійні ізольовані сфери діяльності, а як інтегроване середовище, що є єдиним фундаментом для переходу до інформаційної демократії [126].

У липні 2002 р. на засіданні Ради Європи було прийнято План дій для програми eEurope'2005. Його розділи присвячені е-уряду, е-здоров'ю, е-освіті й е-бізнесу. Реалізація цієї програми передбачає як політичну підтримку, так і технологічні заходи щодо створення широкосмугових мереж із доступом до них ПК, ТБ-інтерактивних пристроїв, стільникових телефонів та іншого портативного обладнання зв'язку. Створено органи управління, моніторингу й порівняльного аналізу результатів, канали розповсюдження передового досвіду. «План дій eEurope'2005» спрямований на успішне виконання попереднього плану. Технологія широкосмугових мереж трансформує Інтернет і відкриває нові можливості для інтерактивних мультимедійних послуг, використання яких

можливе лише за умови передачі інформації з дуже великою швидкістю. Прийнято серйозні заходи з підтримки економіки, орієнтованої на знання й розвиток інформаційного суспільства на європейському, національних і регіональних рівнях [6].

Загальна структура індикаторів програми e-Europe'2005, кількість яких понад 50:

1. *Показники використання Інтернету*: доступ і використання Інтернету громадянами, доступ в Інтернет й використання ІКТ підприємствами, вартість Інтернет-доступу.

2. *Сучасні он-лайніві громадські послуги*: електронний уряд, електронне навчання, електронна охорона здоров'я.

3. *Динамічне електронне бізнес-середовище*: покупки й продажі в режимі, он-лайн, готовність до електронного бізнесу, безпечна інформаційна інфраструктура, досвід використання засобів безпеки ІКТ користувачами Інтернет.

4. *Широкополосовий Інтернет і доступ*.

У червні 2005 р., в рамках оновленої Лісабонської Програми, Європейська Комісія розробила стратегічну основу для Інформаційного суспільства і2010 – «Європейське Інформаційне Суспільство для зростання і зайнятості», що базується на своєму попереднику – Плані Дій eEurope 2005. У грудні 2005 р. опубліковано «Звіт з порівняльного оцінювання Інформаційного Суспільства» (англ. – *Information Society Benchmarking Report*), його мета – здійснити перший огляд стану інформаційного суспільства з моменту схвалення і2010, а також оцінити прогрес з моменту запуску e-Europe 2005 у 2003 р. Оцінені в цьому звіті досягнення в галузі підключення, розвитку передових послуг, державних послуг через ІКТ та «включення всіх» (англ. – *e-Inclusion*) залишилися важливою метою у і2010. Таким чином, більшість індикаторів порівняльної оцінки будуть використовувати.

Важливе значення для окреслення правових меж інформаційної демократії відіграв Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства (WSIS) – зустріч на вищому рівні, яку було проведено у двох стадіях: Женевська Стадія (10–12 грудня 2003 р.), яка закінчилася ухваленням Женевської Декларації Принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті» і Женевського Плану Дій; Туніська Стадія (16–18 листопада 2005 р.), результатом якої стало ухвалення Туніського зобов'язання й Туніської програми для інформаційного суспільства.

Аналіз базових документів Всесвітнього саміту й стану їх реалізації у всьому світі дає підстави визначити основні позитивні моменти цієї зустрічі на вищому рівні: WSIS із початку був запланований як багаторівнева співпраця всіх зацікавлених сторін, в якій приватний сектор, громадянське суспільство і

міжнародні організації працюватимуть спільно з урядами в напрямі перетворення декларацій в дії; протягом першої стадії ВСІС урядові лідери поставили перед собою десять пріоритетних завдань, щоб розширити доступ до ІКТ, включаючи забезпечення підключенням до глобальної мережі населених пунктів всіх типів, університетів, коледжів, середніх і початкових шкіл, лікарень, бібліотек, і т. д. (Женевський План Дій). Ці цілі повинні бути досягненні до 2015 р.

Туніська стадія ВСІС визначила механізм виконання завдань за напрямками діяльності, що викладені в Женевському Плані Дій, на основі переліку посередників / провідних організацій, які потрібно залучати (Туніська Програма). Крім того, була узгоджена методологія для оцінки величини «цифрового розриву» як у національному, так і в міжнародному масштабі.

Документи, прийняті за результатами ВСІС, – Женевська Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті», Женевський План Дій, Туніське зобов'язання, Туніська Програма для інформаційного суспільства – закликають світову спільноту будувати інформаційне суспільство, «орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх, в якому кожен міг би створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними». Крім того, Женевська Декларація містить зобов'язання «перетворити розрив у цифрових технологіях у цифрові можливості для всіх» і забезпечити універсальний, повсюдний, справедливий і прийнятний в ціновому відношенні доступ до інфраструктури й послуг ІКТ.

Між стадіями зустрічі на вищому рівні, 2003–2005 рр., дуже багато було зроблено для досягнення поставленої мети й здійснення моніторингу:

- формування партнерства з вимірювання ІКТ щодо розвитку основного набору індикаторів для вимірювання розвитку інформаційного суспільства.

- розроблено декілька різних композитних індексів, два з яких виокремлено в Туніській Програмі для Інформаційного Суспільства, а саме: індекс ІКТ можливостей та індекс цифрової здатності.

- нові проекти, презентовані на Зустрічі на вищому рівні в Тунісі були зібрані і видані в звіті «ВСІС Золота Книга» у лютому 2006 р. Золота Книга містить інформацію про більш ніж 380 нових проектів, мінімальна вартість яких становить 3,2 млрд. євро.

- інформацію про проекти, включені в Золоту Книгу, використовували щоб створити веб-сайт, присвячений прикладам успішного впровадження ІКТ, який підтримує Міжнародний союз електрозв'язку.

В умовах інформаційної держави, де головним інструментом здійснення владно-адміністративних функцій є інформація та знання, на перший план висуваються інформаційні права, насамперед не тільки право на інформацію, але

й право на захист особистої інформації. Законодавство європейських країн, слідуючи вимогам Європейського Союзу, встановлює, що збір особистої інформації проводиться тільки в законних цілях: особи, інформація про яких збирається, повинні бути поставлені до відома та мати право доступу до інформації, яка їх стосується, можливість змінити або виключити неправильну інформацію, право на відшкодування шкоди в судовому порядку в разі порушень їх прав. Національні закони захищають особисту інформацію передусім в галузі охорони здоров'я, фінансів.

Європейське законодавство передбачає створення органів, що контролюють автоматизовану обробку особистих даних, розгляд скарг на порушення прав. Такі органи діють незалежно й мають право припиняти збір даних, якщо виявлені порушення прав і свобод. У більшості країн, що прийняли подібні закони, встановлено посаду Уповноваженого у сфері інформації [42, с. 108].

Так, у Австрії загальну правову базу забезпечення доступу до офіційної інформації становлять «Фундаментальний закон про обов'язок надавати інформацію». Визначати конкретний перелік інформації, яка може надаватися громадянам, зобов'язані органи влади земель. Саме вони повинні встановлювати правила щодо того, в якому обсязі надавати інформацію, і якою мірою окремі установи відповідають за виконання свого обов'язку її надавати. При цьому Федеральний закон передбачає, що кожна людина має право затребувати інформацію в письмовій, усній формі або в телефонному режимі. Інформація повинна надаватися без зайвих затримок і не пізніше ніж через 8 тижнів після надходження відповідного запиту.

У Нідерландах «Закон про урядову інформацію» ґрунтується на конституційному праві доступу до інформації. Він передбачає, що документи, створені державними установами, мають бути відкриті для широкого доступу. Рішення про надання інформації виносять в усній або письмовій формі, але у випадку відмови запитувач може вимагати письмового повідомлення. Заяву про надання інформації розглядають в якнайкоротші строки й не пізніше ніж протягом двох тижнів після дати її отримання. Якщо з певних причин державний орган не може дати відповіді у встановлений термін, він повинен надіслати запитувачу письмове повідомлення з поясненням причин затримки. Це має бути зроблено до закінчення першого двотижневого строку. Закон також зобов'язує державні органи ініціативно надавати інформацію про свою політику та її реалізацію щоразу, коли таке інформування відповідатиме інтересам ефективного демократичного управління. Ця інформація повинна надаватися в повному обсязі й у такий спосіб, щоб охопити максимально можливу кількість громадян за час, який дозволить їм довести свою точку зору до відома адміністративного органу.

Задля виконання цих вимог голландські органи влади широко застосовують різноманітні електронні засоби.

У Великобританії Закон про свободу інформації спрямований на підвищення підзвітності уряду й надання більшої прозорості роботі державних органів. Він також забезпечує більшу справедливість, демократичність і відкритість процесів формування політичного курсу. Закон зобов'язує державні установи розкривати запитувану публічну інформацію та письмово інформувати запитувача в разі передачі його запиту до іншого компетентного органу. Закон також зобов'язує державні установи надавати поради та допомогу особам, які подали або мають намір подати запити щодо надання інформації. Згідно з цим законом усі державні органи повинні впроваджувати схеми публікації та суворо їх дотримуватися.

Правове забезпечення інформаційної демократії в епоху інформаційно-комунікативних технологій надання інформації нерозривно пов'язане з електронними технологіями. Саме тому правові системи забезпечення доступу до інформації закріпили статус електронних технологій як комунікаційного засобу, рівноправного з не сучасними стандартними моделями. Ці технології згідно з міжнародно-правовими та національними законодавчими актами застосовують з метою покращення інформаційного обміну, надання послуг та інтерактивної участі шляхом установа нових партнерських стосунків між громадянами та владою.

3.1.4. Національне правове регулювання і-демократії

За останні десятиліття розвинені країни прийняли свої концепції та керівні документи, сформулювали стратегію й тактику щодо інформаційного розвитку. Такі програми вже розроблено на *національному рівні*, зокрема в Сполучених Штатах – «План дій адміністрації США в галузі Національної інформаційної інфраструктури»; ФРН – «Шлях Німеччини до інформаційного суспільства»; Данії – «Державна програма переходу до інформаційного суспільства»; Норвегії – Програма «eNorge» й Програма становлення і переходу до інформаційного суспільства «Краще використання інформаційної технології у Норвегії»; Швеції – «Інформаційне суспільство Швеції» та Національна стратегія становлення інформаційного суспільства Швеції; Фінляндії – Програма «Фінський шлях до інформаційного суспільства» та Програма розвитку інформаційного суспільства та Стратегія розвитку інформаційного суспільства до 2015 р. [498].

До законодавства, згідно з яким регулюється інфодемократія, зараховують закони, прийняті країнами-членами Європейського Союзу, під які претенденти на вступ до ЄС переробляють або приймають доповнення до свого законодавства.

Країни-учасники Європейського Союзу мають у певному сенсі злагоджену систему захисту інформації, але водночас вона є розгалуженою, тому що, як

вказувалося вище, хоча існує Директива щодо Захисту особистості з дотриманням режиму персональних даних і вільного руху таких даних, яка в принципі врегульовує певні питання, але при цьому майже кожна країна ЄС має свої закони, положення, інструкції щодо врегулювання питань безпеки інформації. Така система має і як переваги, так і недоліки. Недолік полягає в тому, що обмін інформацією між країнами ускладнюється через певні неспівпадання в нормативних актах країн.

Звісно, що не лише країни ЄС та США проводять сучасну інформаційну політику, розробляють та впроваджують інформаційну демократію. Але оскільки територіально та відповідно до критеріїв цінностей Європа до нас є ближчою, то ми розглядали досвід саме цих країн. США обійти в питаннях правового регулювання теж не можливо, оскільки саме вони стали новаторами в цій галузі та засновниками моделей інформаційної демократії в світі. Окремі приклади в інших країнах та на інших континентах теж варті уваги. Так, в Індії зазначені процеси пов'язують, насамперед, з ідеєю «успішного керівництва» С. Ганді, яка ініціювала у 2004 р. прийняття законодавства, що констатує головне право громадян, – Right to Information (RTI) – отримувати і розповсюджувати інформацію. Основна ідея «успішного керівництва» полягає в тому, що демократія вимагає інформування громадян та прозорості інформації, які є основою для функціонування влади, стримування корупції та засобів, що є підконтрольними уряду. Закон RTI створює незалежний орган, подібний на виборчу комісію, – Центральна інформаційна комісія, яка зберігає політичний нейтралітет і стоїть осторонь від політики. Комісія контролює будь-які операції з інформацією: відповідальність за знищення інформації на запит, надання неправдивої інформації, відмову від прийняття заяви на надання інформації тощо.

Питання доступу до інформації стикається з певними проблемами, серед яких захист і цієї інформації, і персональних даних громадян. З метою посилення контролю за Інтернет-трафіком громадян та збільшення можливості правоохоронних органів у боротьбі із шкідливим контентом урядове агентство HADOPI (займається охороною авторського права в Інтернеті) в Франції у серпні 2010 р., на виконання Закону про «Три попередження», внесло пропозицію запропонувати французьким користувачам поки що добровільно встановити на свої комп'ютери спеціальне програмне забезпечення, що відслідковуватиме весь трафік користувача, шукатиме встановлене нелегальне на комп'ютері програмне забезпечення, надаватиме відомості правоохоронним органам щодо переглянутого користувачем відео в мережі Інтернет. На загальноєвропейському рівні діє Директива ЄС «Щодо охорони прав на інтелектуальну власність» (англ. – *Directive 2004/48/EC, Intellectual Property Rights Enforcement Directive, IPRED*), що

дозволяє правоохоронним органам збирати особисті дані користувачів, підозрюваних у незаконному файлообміні.

Правове регулювання обмеження інформаційної демократії також має місце та виражається через діяльність державних гейткіперів. Так, згідно з новими змінами до законодавства 2012 р., британські веб-сайти будуть змушені відстежувати користувачів, які публікують у мережі наклепницькі записи. В уряді кажуть, що жертви мають право знати, хто стоїть за злісними висловлюваннями на їхню адресу, не вдаючись до витратних судових позовів. Водночас діятиме механізм противаги, щоб уникнути випадків, коли за фальшивими заявами про наклепи стоїть бажання прибрати з сайту певний матеріал. При цьому правозахисники висловлюють побоювання, що така практика може призвести до розголошення даних користувачів значно частіше, ніж буде насправді потрібно⁴. В уряді кажуть, що зміни до закону про наклепи зроблять цей процес значно швидшим і дешевшим. Дотримання нових правил також має захистити веб-сайти від багатьох позовів із приводу наклепницьких публікацій [49]. Нині, згідно з законом, кожне відвідування сторінки, де надрукована наклепницька стаття на веб-сайті, розцінюється як правопорушення. Через це багато сайтів видаляють статті відразу після того, як хтось подав до суду через наклеп [49].

У Китаї користувачі зобов'язані вказувати достовірні дані для реєстрації: справжнє ім'я, паспортні дані, адресу й телефон. Влада стверджує, що безіменна інформація часто буває небезпечна для суспільства, а люди повинні відчувати відповідальність за те, що розміщують у Всесвітній павутині. Утім, нововведення є швидше логічним продовженням серії рішень, спрямованих на обмеження свободи в Інтернеті. На спеціальній сесії парламенту КНР парламентарі постановили: електронна мережа повинна залишатися під контролем держави й сприяти економічному зростанню країни, тобто ніякої свободи слова та недоторканності приватного життя. З березня 2012 р. міжнародна організація «Репортери без кордонів» опублікувала черговий щорічний список ворогів Інтернету. За традицією, там опинився і Китай. Додамо, що в Китаї давно блокують доступ до таких популярних сервісів, як Twitter, Facebook і YouTube [467]. Така політика є свідченням того, що обмеження діяльності зі сторони державних гейткіперів має місце. Якоюсь мірою такі дії є загрозою до впровадження інформаційної демократії.

Європейський суд виніс постанову, згідно з якою соціальні мережі не можна примусити законодавчо встановлювати антипіратські системи фільтрації (2012).

⁴У червні 2012 р. британка виграла суд, змусивши Facebook ідентифікувати користувачів, які переслідували її он-лайн. У компанії Facebook заявили, що не оскаржуватимуть рішення суду і назвуть IP-адреси людей, які ображали позивачку, щоб вона могла домогтися їхнього покарання.

Так, бельгійська музична асоціація SABAM намагалася зобов'язати соціальну мережу «Netlog» використати фільтри, щоб зупинити порушення авторських прав. Згідно з вердиктом Європейського суду, система фільтрації суперечить основоположним принципам свободи бізнесу, персональних даних та свободи інформації. Рішення є чинним для всіх країн Європейського Союзу. SABAM також вимагала в «Netlog» виплати в розмірі 1000 євро за кожен день перебування контрафактних матеріалів у мережі. «Netlog» заявила, що вимога неадекватна, оскільки вона передбачає моніторинг усіх користувачів (і тих, які непричетні до файлообміну), що суперечить прийнятим нормам свободи бізнесу й прав громадян на недоторканність особистих даних в Європі. Європейський суд ухвалив, що вимоги SABAM загрожують для «Netlog» «серйозними порушеннями», а система фільтрації буде дорогим засобом, що вимагатиме «ідентифікації, системного аналізу й обробки інформації, пов'язаної з профілями всіх користувачів у соціальній мережі» [143]. Асоціація європейських Інтернет-провайдерів привітала рішення Європейського суду. У заяві європейської групи «Open Rights Group», яка протистоїть антипіратській угоді «Acta», зазначено, що винесене судом рішення особливо важливо саме зараз, «коли політики по всьому світу не вважають за потрібне поважати наші права, працюючи в галузі інтелектуальної власності» [143].

З 2012 р. білорусів штрафують за перегляд «неправильних» з точки зору держави сайтів і відмову від використання національного сегменту віртуального простору. Експерти стверджують, що це рівнозначно забороні на використання Інтернету. Поправки до Кодексу про адміністративні правопорушення [195], які зобов'язують білорусів використовувати тільки ті сайти, які зареєстровані в національному сегменті мережі Інтернет, набрали чинності з 2012 р. Штраф від 40 до 125 дол. в еквіваленті загрожує тим, хто пропонує свої товари та послуги, розміщуючи інформацію на небілоруських сайтах. 125 дол. – бажання подивитися, що пишуть заборонені на рівні держави сайти. Стільки ж платять постачальники Інтернет-послуг, якщо не відключають такі сайти. Якщо в пунктах колективного доступу не налагоджено контроль за відвідувачами (ідентифікація абонентських пристроїв і користувачів, зберігання інформації про них і відвіданих сайтах), то їм доводиться сплатити штраф від 20 до 60 дол. в еквіваленті. Слідкувати за виконанням нових вимог уповноважені КДБ, МВС, КГК і податкові органи [33].

Названі нюанси загрожують обмеженням інформаційної демократії, якщо мова йде про дослівне прочитання норм законодавства. Проте в білоруських Інтернет-користувачів ще є надія, що їх глобальний світ не обмежиться сайтами. Важко повірити, що в ХХІ ст. європейська країна може бути відрізаною від мережі Інтернет. Ці надії або зруйнує, або виправдає перша правнича практика.

Проте виключати небажаний варіант розвитку подій не варто, оскільки він цілком відповідає логіці дій білоруської влади.

3.1.5. Інформаційна безпека в правовому полі

Зазначмо, що правового вирішення потребує також проблема захисту інформаційного простору. Країною з розвинутою системою захисту інформаційного простору є США. Американці одними з перших у світі запровадили систему захисту інформації на законодавчому рівні. У Сполучених Штатах Америки закони, щодо сфери захисту інформації діють з 1974 р. Зауважмо, що законодавство в напрямі захисту інформації цієї країни, передовсім, визначає об'єкти правової охорони в інформаційній сфері, порядок реалізації права власності на інформаційні об'єкти, права й обов'язки власників, правовий режим функціонування інформаційних технологій; категорії доступу окремих суб'єктів до певних видів інформацій, встановлює категорії секретності, поняття «конфіденційної інформації» та межі його правового застосування [34].

Слід наголосити, що інформаційне законодавство Сполучених Штатів Америки – це той орієнтир, на який можна було б скерувати країни у своїх спробах збудувати хорошу базу законодавства інформаційної демократії. У цій країні законодавці змогли створити систему законів щодо безпеки інформації з такою лаконічністю та узагальненням, що за необхідності реагування на проблему буде миттєве. Законодавча система США з безпеки інформації є однією з найнадійніших у світі, що робить її майже досконалою та такою, на яку можна рівнятися.

Найбільш помітним втіленням інтернетівського лібертаріанства стала «Декларація незалежності Кіберпростору» Дж. Барлоу, написана й розміщена в мережі в 1996 р. у відповідь на спробу американського уряду запровадити цензуру в Інтернеті. Основна ідея Декларації – проголошення незалежності кіберпростору всесвітньої павутини від державних структур. Удосконалюючи її, Дж. Барлоу заявляє про інакшість кіберпростору взагалі. Виходячи з тексту Декларації, можна виділити кілька аспектів, які вказують на специфіку віртуального середовища глобальної мережі Інтернет. Так, онтологічно кіберпростір не є фізичною реальністю, у зв'язку з чим закони матеріального світу не мають в ньому своєї сили. В соціальному аспекті кіберпростір – альтернатива суспільству як такому, бо вже не є тим, що ми звикли вважати соціальною реальністю. Організований за допомогою телекомунікацій і загальних зусиль відповідно до «суспільного договору», в якому немає місця апарату панування і примусу, кіберпростір стає офшорною зоною свободи, де стосунки вибудовуються не за принципами соціальної дійсності, а згідно з власною етикою.

Серед найбільш важливих чинних законів, що спрямовані на регулювання різних аспектів інформаційної безпеки Російської Федерації, можна виділити такі:

1. Федеральний Закон «Про інформаційну безпеку й захист інформації» від 20 лютого 1995 р. Відмінною особливістю цього закону є його спрямованість на регулювання відносин, що виникають при формуванні та використанні інформаційних ресурсів на основі створення, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, розповсюдження й надання споживачу документованої інформації, створенні та використанні інформаційних технологій і засобів їх забезпечення, захисті інформації, прав суб'єктів, що беруть участь в інформаційних процесах та інформатизації. Необхідно відзначити, що справжній Федеральний закон не зачіпає відносин, регульованих Законом Російської Федерації «Про авторське право і суміжні права» [408].

2. Не менш важливим правовим актом є Федеральний Закон «Про інформацію, інформатизацію і захист інформації» від 25 січня 1995 р.

Окрім питання захисту інформаційного простору та персональних даних, є й проблеми фізичного захисту працівників інформаційного простору. Так, мексиканський Сенат ухвалив поправки до Конституції країни, згідно з якими напади на журналістів розцінюватимуться як федеральний злочин. Поправка, яку тепер повинні ратифікувати законодавчі органи штатів, надає важливі потенційні переваги для безпеки журналістів у Мексиці, для зниження рівня безкарності в країні, що сягає 90%, і для свободи преси загалом. Напади на репортерів у тих регіонах Мексики, де панують наркокартелі, тісно пов'язані зі спробами змусити журналістів мовчати чи перешкодити поширенню інформації про корупцію та організовану злочинність. Розслідуванням злочинів на місцях часто заважають внутрішня корупція у правоохоронних органах і втручання наркобаронів та впливових чиновників. Проте мексиканська поправка корисна в ширшому розумінні: її можна застосувати в усьому світі. Це один із перших законів, що стоятиме на сторожі нових видів журналістики, які формуються на основі практики Інтернету. Його можна використати навіть для її нових форматів, появу яких ми ще не в змозі передбачити. Мексика зробила перший життєво важливий крок: знайшла відповідь на запитання, що ґрунтується на проблемах преси XXI ст. [324].

Міжнародний інститут преси (ІПІ) та Комітет захисту журналістів (СРІ) розпочали кампанію на підтримку скасування кримінальної відповідальності за наклеп у різних країнах світу. Британія пробує позбутися «наклепницького туризму», аби репресивні уряди та олігархи не мали змоги засуджувати журналістів за наклеп у лондонському суді. Нове законодавство про дифамацію, запропоноване британським урядом, схвально зустріли всі учасники кампанії за проведення реформи. Тепер їхні наміри будуть спрямовані на подальше

посилення деяких аспектів законопроекту під час його обговорення в парламенті. Донедавна Лондон був світовою «столицею дифамації». Репресивні уряди та магнати породили явище «наклепницького туризму», подаючи судові скарги, оскільки чинне регулювання діє тут на їхню користь. Обвинувачуваний змушений доводити, що опублікована інформація правдива. На відміну, скажімо, від США, де тягар доказів лежить на позивачеві.

Згідно з чинним у Великій Британії законодавством, особі, яка подає позов за дифамацію, не потрібно доводити, що матеріал завдав їй реального збитку. Часто судам достатньо того, що шкоду могло бути завдано. Згідно з новим законопроектом, позивачам необхідно довести, що матеріал завдав їм «серйозної шкоди» [35].

Домініканський союз журналістів, який надає допомогу в підготовці місії в країні Карибського басейну, підтримує законопроект про свободу слова, який змінив би закон № 6132 про висловлення й поширення думок. Кримінальне законодавство Домініканської Республіки про наклеп регулюється кримінальним кодексом й окремим законом № 6132, що передбачає в деяких випадках максимальне покарання – дворічне позбавлення волі. Обидва джерела включають принцип «desacato» (правничий термін, що означає «образу влади»). Він чинний в усіх іспаномовних країнах і передбачає покарання за нібито наклепницькі матеріали про виконання державними посадовцями офіційних функцій [35].

Однією з нещодавніх позитивних подій у сфері законодавства про наклеп є рішення президента Ліберії Е. Джонсон-Серліф докласти зусиль до скасування кримінального законодавства про дифамацію у своїй країні. У промові вона підтримала Декларацію Столової гори (*англ. – The Declaration of Table Mountain*), що містить заклик скасувати кримінальні закони про наклеп та образу в медіа на всьому континенті. Е. Джонсон-Серліф, друга глава африканської держави, зробила цей крок слідом за президентом Нігеру М. Ісуфу. Згадану Декларацію Столової гори було ухвалено 2007 р. на форумі WAN-IFRA спільно з IPI та багатьма іншими регіональними й міжнародними групами із захисту свободи преси. Декларація визначає «як найбільше лихо для свободи преси на континенті збереження чинними «законів про образу», що забороняють критикувати політиків і можновладців, та кримінального законодавства про наклеп. І те, й інше свавільно використовують у більшості африканських держав, передусім задля «блокування інформації» [103].

Проти перуанських журналістів, які викривали місцеву корупцію, неодноразово висували судові позови за наклепи. 2012 р. Конгрес ухвалив зміни до кримінального кодексу, що скасовували тюремне ув'язнення як покарання за наклеп, натомість збільшуючи штрафи та використання громадських робіт. Комітет захисту журналістів характеризував цю подію як перший важливий крок

у скасуванні архаїчних кримінальних законів про дифамацію та у використанні їх державними посадовцями для того, щоби змусити замовчати критичних журналістів.

Одним із векторів нормативно-правової бази регулювання інформаційної демократії є подолання цифрової нерівності. Програми ЄС достатньо амбітні й спрямовані на подолання «цифрової нерівності» між країнами Євросоюзу та їхніми міжнародними конкурентами. Особливість цих програм – високий рівень вимог до моніторингу й оцінки розвитку ІКТ, що враховує сучасні тенденції розвитку технологій, і націлений на випередження нових викликів технічного прогресу й потреби суспільства. Досвід Євросоюзу особливо корисний для країн Східної Європи, що порівняно відстають у розвитку ІКТ від перших 15 країн ЄС [6].

Окінавська Хартія Глобального Інформаційного Суспільства також підкреслює важливість подолання електронно-цифрового розриву всередині держав та між ними. Автори Хартії наголошують на тому, що це питання набуло надзвичайної ваги на національному порядку денному багатьох країн, оскільки кожен повинен мати можливість доступу до інформації та систем телекомунікації [327].

30 серпня 2013 р. в м. Брюсселі відбулася зустріч між комісаром з питань розширення та європейської політики сусідства Ш. Фюле, Президентом Європейської мовної спілки⁵ Ж.-П. Філіпотом та Генеральним директором І. Дельтенре з метою обговорення співпраці в рамках підписаного в 2012 р. Меморандуму порозуміння з фокусом на країни, які прагнуть приєднатися до ЄС [142].

Європейський Союз та Європейська мовна спілка (ЄМС) поділяють однакові принципи та цілі щодо вільних і незалежних медіа й громадського теле- та радіомовлення в країнах-партнерах. Вільні преса та медіа є однією з основ глибокої та стабільної демократії. Незалежне й стабільне громадське теле- та радіомовлення відіграє важливу роль у трансформації та розвитку демократичного суспільства.

Європейська Комісія приділяє особливу увагу спробам реформування громадського теле- та радіомовлення в країнах Європейської політики сусідства. Громадське телебачення є незамінним, як перевірена платформа для відображення

⁵Членами Європейської мовної спілки (ЕВУ) є 74 організації у 56 країнах у всій Європі. Вона представляє інтереси своїх членів та відстоює важливість громадського теле- та радіомовлення в Європі та за її межами. Мережі Eurovision та Euroradio створені для трансляції новин, спорту, різноманітних подій та музики для членів ЕВУ та інших медійних організацій. Послуги, які надає ЕВУ включають: надання правових консультацій, технічна стандартизація, розвиток, обмін якісними Європейським медіа-контентом.

соціального та культурного різноманіття, промоції інклюзивності та толерантності. Європейська мовна спілка володіє необхідним досвідом та компетенцією для реалізації амбітної мети – допомоги в реформуванні громадських медіа.

У зоні розширення ЄС Європейська мовна спілка реалізовувала план дій в рамках Програми Партнерства з метою посилення партнерів EBU на Західних Балканах, які готуються вступити в ЄС. На сьогодні діяльність EBU полягає в організації регіональних конференцій на тему громадського теле- та радіомовлення, громадян, національних меншин (роми); практичних семінарів на тему новин громадського теле- та радіомовлення й консультивання з медіа питань у час цифрових технологій. Тоді ж у рамках Програми Партнерства EBU надавала підтримку своїм членам у Вірменії, Грузії, Молдові та Україні на сході Європи, а також в Алжирі, Лівії та Тунісі – у Південному Середземномор'ї.

ЄС також активний у Південному Середземномор'ї з питань медіа, особливо на двосторонньому рівні. У минулому році Європейська Комісія розпочала другу частину успішної Євро-Середземноморської програми у сфері розвитку медіа. Нова Програма буде зосереджена на реформуванні аудіовізуального сектору та особливо громадського теле- й радіомовлення в країнах, де донедавна медіа були контрольовані державою.

Грантовий договір між Європейською Комісією та EBU для зміцнення громадського теле- й радіомовлення в країнах-кандидатах підписано 6 квітня 2013 р., а проєкті, насамперед, зосереджена увага на цілях, задекларованих у Меморандумі порозуміння, підписаному між Європейською Комісією та EBU 2012 р. Внесок ЄС складає 500 тисяч євро, коли загальний бюджет становить 663,982 тис. євро.

Основними цілями є: покращити підзвітність громадського теле- й радіомовлення та зміцнити довіру населення до нього; долучитися до покращення фінансової стабільності громадського теле- й радіомовлення; підвищити редакторську незалежність; покращити готовність громадського теле- й радіомовлення до цифрового майбутнього. Регулювання цих напрямів допомагає підготувати правову базу для теледемократії, Інтернет-демократії й інших видів технократичної моделі.

Крім того, цього року EBU організовувала місії для збору фактів у таких країнах, як: Чорногорія, Боснія і Герцеговина, Албанія, Косово та Сербія. Після завершення місії в Сербії, цього літа EBU надала поглиблені консультації щодо створення п'ятирічного стратегічного плану громадському телебаченню у Воєводині.

Отже, Європейська мовна спілка підтвердила свою роль союзника ЄС в промоції свободи висловлювання та незалежного громадського медіа в сучасних

європейських демократіях. Незалежні та самодостатні громадські медіа популяризують свободу висловлювання та цінності, які є незамінними для добре поінформованих демократій.

Таким чином, у загальному вигляді правове регулювання відносин, діяльності, процесів інформаційної демократії – це система взаємопов'язаних правових методів і способів, застосовуваних у ході правового регулювання цих відносин, що складаються в процесі інформаційної діяльності, здійснюваної в середовищі глобальних інформаційно-комп'ютерних мереж. Специфіка предмета, методу та правових режимів інформаційного права обумовлена природою та специфікою інформаційних відносин, а також особливостями її ролі та місця в системі правових дисциплін. Структура правового регулювання інформаційної демократії застосовує норми, які дозволяють встановлювати зв'язки між користувачами, забезпечувати доступ, передачу та обробку інформації, захист персональних даних, уникнення зловживань тощо.

Управління інформаційними відносинами вимагає більшої узгодженості у взаємодії державних структур. В умовах переходу до інформаційної демократії держави та міжнародні організації змушені перебудовувати державний апарат, створювати нові нормативно-правові акти, що забезпечують інформаційну політику. Необхідність структурних перетворень викликана тим, що інформаційний простір має функціонувати на основі єдиних принципів, інакше він не зможе ефективно функціонувати й оптимально вирішувати завдання, що стоять перед ним. Традиційно державні органи діють у рамках своїх повноважень, але іноді вони стають надмірно жорсткими, гальмують ефективний інформаційний обмін, шляхом цензури, заборон й ін.

3.2. Моделі інформаційної демократії

3.2.1. Технократична модель і-демократії

Функціональні особливості та структура інформаційної демократії дозволяють поділити її моделі на три основні:

- технократичну;
- процесуальну;
- консультативну.

Початківцями в технократичній моделі інформаційної демократії прийнято вважати західні демократії. Ця обставина має глибокі історичні корені. Сьогодні для більшості європейців зміни в житті – це суворо регламентовані та письмово зафіксовані зміни в процедурах. Із такого підходу логічно виникає ідея автоматизованого керування суспільством за допомогою чітко прописаних і стандартизованих процедур. Для ефективності влади сьогодні необхідні

кардинальні зміни у владних механізмах, які полягають у вибудовуванні внутрішніх мережових структур, які дозволили б максимально наблизити владу до суб'єктів суспільства. У новій структурі влади не залишиться місця таким конструкціям, як «вертикаль влади» й «ручне управління країною» [99, с. 53].

Великих успіхів у розвитку технократичної моделі інформаційної демократії, яка реалізується через технології е-демократії та теледемократії, досягли Канада, Сінгапур, Голландія, Фінляндія, Норвегія, Австралія й Естонія. Станом на 2014 р. вважаємо, що близькою до ідеалу її реалізації є Сінгапур й Естонія [409]. Першим у світі цю ідею реалізував Сінгапур, портал якого не тільки надає інформацію про державні органи, але й дозволяє зробити деякі дії, для яких раніше населення було змушене відвідувати державні установи.

Сінгапур – одна з передових держав із впровадження інформаційних технологій, у тому числі й у такому найбільш консервативному й найменш схильному до змін громадському інституті, як державне управління та взаємодія органів влади зі звичайними громадянами. Сінгапур став першою країною світу, де в 1999 р. створено великий урядовий портал eCitizen Centre (www.ecitizen.gov.sg), на якому його громадяни можуть не тільки отримати інформацію про той чи той державний орган влади, але й здійснити ряд дій, заради яких раніше довелося б відвідати певну державну установу.

Завдання технократичної моделі і-демократії полягає в тому, щоб участь громадян у державній політиці, ухвалення рішень були легшими й простішими [226] за допомогою використання ІКТ та технічного обладнання (е-уряд, е-урядування, телевізійні дебати з інтерактивними можливостями тощо). Збільшується кількість країн, які починають усвідомлювати переваги технократичної моделі, що фокусується на використанні нових інформаційних і комунікативних технологій урядом, які застосовуються до повного спектру управлінських функцій. В огляді політики Організації Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСР) зазначено: «Сьогодні всі держави-члени Організації Економічного Співробітництва і Розвитку визнають, що нові інформаційні та комунікаційні технології є потужним інструментом залучення громадян до прийняття управлінських рішень» [574].

Технократична модель може допомогти громадянам брати активнішу участь у розробці політики, зробити процес ухвалення рішень прозорим і наблизити владу до людей або до підвищення політичної легітимності. Така демократія йде на зміну представницької демократії, яка втрачає ефективність через масове використання правлячою елітою й бізнесом маніпуляційних технологій, чим і зумовлена актуальність дослідження цієї теми.

Практичне застосування технократичної моделі інформаційної демократії здійснюється через е-демократію, в сучасному суспільстві найчастіше пов'язують

з поняттям «електронний уряд» – єдина система, яка об'єднає всі державні органи й дозволить їм робити послуги населенню за допомогою Інтернету, електронних терміналів або навіть мобільного телефону. Причому не лише фізичним особам, але й компаніям або підприємцям. Питання електронної демократії на сьогодні є надзвичайно популярним оскільки швидкі темпи розвитку інформаційно-комунікаційних технологій надають можливість скоротити витрати на проведення виборів, референдумів тощо, а також забезпечити прозорість в діяльності органів влади.

Аналіз досліджень у галузі взаємодії громадян і держави у форматі технократичної моделі інформаційної демократії свідчить, що ці питання розглядають найчастіше в контексті ефективного надання послуг державними органами громадянам та бізнес-структурам і забезпечення прозорості роботи державних структур. У таких умовах залишається малодослідженою співпраця громадян і держави в електронному уряді у зв'язку з тим, що більшість учених вивчають сектор G2C електронного уряду лише в одному напрямі – дії держави, спрямовані на полегшення процедури звернення громадян в органи державної влади (принцип «єдиного вікна», режим праці 24*7), не враховуючи зворотний зв'язок від громадян, безпосередньо для яких це здійснюється [12].

Взаємодії між державою, бізнесом і громадянами й складають основні моделі всередині електронного уряду. У зарубіжних країнах використання Інтернету органами управління розглядають як одну з можливостей підвищення ефективності державного управління. До поширених позначень «В» (англ. «business» – бізнес) і «С» (англ. «consumer» – споживач), які застосовують у різноманітних сполученнях (B2B, B2C), додалися «G» (англ. «government» – уряд) та «A» (англ. «administration» – управління). Так, зокрема під G2C (уряд – громадянин) розглядають налагодження зворотного зв'язку з громадянами; G2B (уряд – бізнес) – взаємовідносини державних органів і бізнесу; G2G (уряд – уряд) – автоматизація відносин і документообігу між відомствами.

Особливо важливою нині стає ланка G2C («держава – громадянин»), в якій і здійснюється безпосередня взаємодія влади та громадськості. Вона є, власне, основою електронного урядування, яке спрямоване на громадян як на єдине джерело влади, його ефективність цілком залежить від участі громадян у процесі врядування, від здатності влади організувати діалог із громадянами, забезпечити зворотний зв'язок. Послуги G2C включають поширення інформації серед населення та основних послуг із обслуговування громадян. Електронні послуги G2C або послуги, що здійснюються за підтримки ІКТ, характеризуються системою обміну інформацією в рамках уряду та новими додатками на основі Інтернету, що дозволяють громадянам отримувати доступ до інформації й інших

послуг, використовуючи Інтернет-портал, що працює за принципом «Єдиного вікна».

Такий портал може надавати послуги з обслуговування громадян [308, с. 17], а саме:

- обробка та видача різних дозволів, посвідчень і сертифікатів;
- інформація про законодавчі, адміністративні документи і відповідні закони;
- послуги оплати, включаючи повернення податків і соціальних зборів;
- можливість участі в державному управлінні шляхом громадських слухань та оприлюднення електронних голосувань.

Для організації порталу з обслуговування громадян та суспільної системи обміну інформацією повинні бути інтегровані бази даних реєстрації жителів, нерухомості, транспортних засобів, податкових та страхових виплат.

Мета запуску G2C – реформування внутрішніх процесів роботи уряду для підвищення ефективності. Зокрема, реформування державних виробничих процесів із використанням ІКТ передбачає одержання таких результатів:

- Системи звітності центральних і місцевих органів управління пов'язані між собою, що призводить до підвищення точності.
- Існує обмін інформацією між установами у формі обміну даних. Це підвищує ефективність.
- Державні установи обмінюються ідеями та ресурсами.
- Оцифрування обробки документів у державних органах управління та перехід до безпаперової роботи уряду є одним із ключових ініціатив G2C. Електронний документообіг, як правило, забезпечує ефективність, безпека і надійність в управлінні [308, с. 18].

Концепція е-врядування повинна бути адекватною викликам інформаційної епохи. По-перше, вся система органів державної влади та державних установ, узагальнено звана урядом, розглядається як єдина сервісна організація, призначена для надання послуг населенню. По-друге, діяльність у рамках політичної системи повинна бути відкритою й інформаційно прозорою для громадян, доступною кожному громадянину в будь-який момент часу і з будь-якого місця його розташування. По-третє, для вдосконалення й підвищення якості надання послуг населенню та підвищення ефективності функціонування політичної системи та її діяльності зокрема переноситься в сучасне мережеве інформаційне середовище.

Таким чином технологічну модель інфодемократії слід розглядати не тільки як організаційно-технологічну побудову політичної системи, засновану на використанні сучасних ІКТ та мережевих інфокомунікаційних інфраструктур, але

й, передовсім, як постіндустріальну філософію управління. У цьому аспекті електронна демократія – публік рилейшнз, заснований на тому, що сучасні ІКТ надають політичній системі якісно нові можливості інфокомунікаційної взаємодії з громадянами та комплексного надання їм всього спектру державних послуг в індивідуальному порядку й он-лайнному режимі. Отже, у сфері взаємодії державної влади із громадянським суспільством механізм публік рилейшнз технологічно трансформується та вбудовується в більш комплексний за функціональними й технологічними можливостями мережний механізм інтерактивних інфокомунікаційних взаємодій.

Інформаційні потоки між різними урядовими відомствами, різного рівня ієрархії характеризуються насиченістю та складністю. Для підвищення ефективності міжвідомчої роботи нині застосовують комп'ютерні інтегровані інформаційно-аналітичні системи (ПАС), які призначені насамперед для організації міжвідомчої інформаційної взаємодії в електронному вигляді, забезпечення аналітичної підтримки прийняття рішень на основі використання сучасних математичних методів. Звичайно, треба віддавати собі звіт у тому, що без наявності серйозних відомчих інформаційно-аналітичних систем, що підтримують виконання всіх їхніх функціональних завдань, говорити про високу ефективність ПАС не доводиться.

Так, наприклад, стратегія побудови електронної демократії в Англії досить системна й охоплює практично всі сфери діяльності державних чиновників. Цю стратегію реально підтримують на вищому урядовому рівні й це визначає її дієвість. До основних цілей стратегії зараховують насамперед звільнення державних службовців від рутинної, непродуктивної роботи, усунення невинуватих, проміжних ланок в інформаційному ланцюгу взаємодії урядових структур. Програма дій уряду в цій галузі ґрунтується на положеннях «Білої книги з модернізації уряду».

На пострадянському просторі найбільш розвинутою є технократична модель, сформована в країнах Прибалтики, зокрема, в Естонії та Латвії. Так, наприкінці 2000 р. в Естонії було оголошено про реалізацію програми комп'ютеризації Кабінету міністрів. Інформаційна система естонського КМ дала можливість обмінюватися документами в електронному вигляді, знайомитися з поправками міністрів, внесеними в обговорювані проекти нормативних актів, проводити голосування в он-лайнному режимі. Естонці вважають, що, крім усього іншого, використання комп'ютерної системи дало можливість заощадити значні кошти на витратах PR-акцій, на канцелярських матеріалах, папері. Настільки значні, що тільки це дозволило уряду Естонії окупити всі витрати на створення системи протягом 14 місяців.

Латвія всерйоз підійшла до проблеми використання інформаційної демократії через технологічну модель, як основну пропозицію розглядала корпорація Microsoft. Аналіз пропозиції показав, що в процесі реалізації ідеї технологічної моделі належить провести серйозну роботу з перебудови державної системи документообігу з метою її адаптації до можливостей та особливостей комп'ютерних технологій. Механічне перенесення системи паперового документообігу в комп'ютерні мережі не дозволить повністю скористатися перевагами нових технологій, та воно практично й неможливе [21].

Міністерство зв'язку й інформаційних технологій Азербайджану завершує роботу над технологічною моделлю інфодемократії через створення єдиного порталу «Електронний уряд». На сьогодні вже вісім державних установ Азербайджану підключилися до нього [479]. Указ Президента Азербайджану І. Алієва «Про деякі заходи в області організації надання державними органами електронних послуг» 2011 р. сприяє тому, що, по-перше, організації розширюють список електронних послуг, широко впроваджують їх. По-друге, вони активно залучаються до порталу «Електронний уряд», який служить платформою для взаємодії між державними органами, а також між держорганами й громадянами. Питання взаємодії між держорганами ґрунтується на тому, що 79 системи в багатьох відомствах різні, так само, як і платформи, використовувані для інформаційних систем. Тому завдання взаємодії полягають у тому, щоб інтегрувати ці системи за єдиними стандартами, правилами й технологіями, організувати їх взаємодію й обслуговування громадян. Для регулювання питань, пов'язаних із наданням е-послуг, розроблено відповідні правила й адміністративний регламент, визначено список цих послуг. Послуги, які надаватимуть населенню за допомогою порталу, обговорювали в рамках азербайджано-австрійського бізнес-форуму, що відбувся в м. Баку. Новітнім в Азербайджані є також проект «Народний комп'ютер», завдяки якому комп'ютери й ноутбуки на пільгових умовах можуть придбати викладачі, учні середніх шкіл, студенти ВНЗ – усі працівники сфери освіти. Наприкінці 2012 р. Азербайджан запустив перший телекомунікаційний супутник «AzerSpace». Крім того, країна є ініціатором проекту «Транснаціональна євразійська інформаційна супермагістраль» (TASIM), мета якого полягає в створенні інформаційної супермагістралі між Заходом і Сходом, спрощення доступу до ІКТ-можливостей країн регіону, що дозволяє подолати одну з найважливіших проблем технократичної моделі інформаційної демократії – цифрову нерівність, яка породжує інформаційне відставання в різних регіонах країни. Проект охопив понад 20 країн регіону.

Російська влада в 2011 р. завершила реалізацію проекту «Електронний уряд», який полегшив доступ громадян до десяти мільйонів державних послуг.

Виступаючи на засіданні російсько-сінгапурської міжурядової комісії високого рівня, віце-прем'єр РФ зазначив, що кожен громадянин зможе отримати державну послугу у федеральному органі виконавчої влади через електронну взаємодію. Через реалізацію цього проекту ми прибираємо бар'єри, прибираємо бюрократичні перепони, створюємо можливість для громадян отримувати послуги доступно й швидко» [517].

На виконання Указу Президента Узбекистану від 30 травня 2002 р. №УП-3080 «Про подальший розвиток комп'ютеризації та впровадженні ІКТ» уряд Узбекистану прийняв ряд основоположних документів щодо подальшого розвитку ІКТ, а також електронного уряду. Утворена нова вертикаль органів виконавчої влади, відповідальних за інформатизацію, формується основа системи координації програм і проектів інформатизації на міжвідомчому рівні, створено відповідні координуючі органи. Підвищується якість управління процесами інформатизації – значне число центральних органів державного управління та місцевих органів влади затвердили програми інформатизації, більшість з них має самостійні структурні підрозділи, на які покладено відповідальність за реалізацію відомчих програм інформатизації. У результаті істотно підвищилася технологічна оснащеність державних органів управління. Зокрема, за даними УзАСІ в середньому в республіці на 1 комп'ютер в органах державного управління припадає 3 державних службовців, хоча на 1 комп'ютер, підключений до мережі Інтернет, припадає близько 10 % державних службовців центральних апаратів державних органів або 7 % у внутрішній системі державних органів.

Програми технократичної моделі мають розповсюдження й в окремих республіках Російської Федерації. Так, розроблено план реалізації проекту «Електронний Уряд Республіки Татарстан». На думку розробників програми, е-уряд істотно підвищив ефективність роботи органів державної влади завдяки використанню інформаційних й організаційних технологій. Оскільки цей проект є одним із пріоритетних для уряду Татарстану, всі заступники міністрів перед призначенням на посаду пройшли навчальні курси, необхідні для роботи в «Електронному уряді». Архітектура е-уряду складається з внутрішнього та зовнішнього контурів. Внутрішній контур призначений для використання держслужбовцями, щоб оптимізувати внутрішньовідомчу й міжвідомчу взаємодію. Наприклад, документообіг став безпаперовим, а застосування електронно-цифрового підпису дозволило керівникам візувати документи навіть знаходячись у відрядженні або на відпочинку. Зовнішній контур дозволив чиновникам швидко й якісно робити послуги громадянам і бізнес-співтовариству. Найперше, йдеться про інформаційну відкритість влади. На 2013 р. із 18 існуючих у Татарстані міністерств 10 не мають своїх сайтів, що ускладнює доступ до інформації про їхню діяльність. Для вирішення проблеми невідповідного

представництва міністерства через сайти на урядовому порталі Татарстану задано стандарти, яких зобов'язано дотримуватися кожне відомство. Так, на сайтах держорганів функціонують Інтернет-приймальні, в які можна звертатися у будь-який час [178]. Таким чином, технократична модель не лише полегшила доступ до інформації, але й допомогла здолати адміністративні бар'єри. Багато документів, заради заповнення яких людям доводиться стояти в черзі, можна заповнити прямо на сайті. Те ж саме стосується й оплати деяких послуг. Автори проекту врахували досвід країн, де аналогічна система діє вже декілька років.

Фінансування таких проектів відбувається з регіонального та федерального бюджетів та Інвестиційного фонду РФ. Частина коштів поступає від бізнесу, який також зацікавлений в появі системи, що знижує адміністративні бар'єри. Немає проект і конкретних часових рамок. Адже з досвіду інших країн відомо: чим більше електронних послуг громадяни отримують, тим більше зростають їхні вимоги.

Татарстан – єдиний регіон Росії, де не стали чекати «революції згори», а влаштували свою власну. Тут ще в 2005 р. взялися за оцифровку документів і держпослуг та спробували пов'язати всі регіональні міністерства, відомства та муніципальні органи єдиною електронною системою. Люди поступово переходять на віртуальні відносини з владою. Мережею подають 14 % заяв на закордонний паспорт, 52 % – на запис у дитсадки, оплачується близько 18 % штрафів в ГИБДД. До речі, тут можна подати й Інтернет-заяву в РАГС [25]. З 2006 р. Міністр інформатизації та зв'язку Татарстану М. Нікіфоров і всі члени уряду республіки розглядають документи в електронному вигляді. До 2013 р. вже кожна друга послуга, яку надає своїм громадянам республіканська влада, стала електронною.

Більше двох десятків удосконалень було вироблено в роботі системи технократичної моделі Казахстану завдяки діяльності фокус-груп, сформованих з добровольців. В якості заохочення цієї роботи АТ «Національні інформаційні технології» навіть розіграло серед учасників кілька нетбуків. Фокус-групи в АТ «НІТ» проходять два рази на місяць. За їх підсумками було отримано 68 зауважень, з яких 24 – усунуте. Всі учасники пройшли в НІТ навчання роботи з порталом www.egov.kz, отримали електронні цифрові підписи (ЕЦП) і протестували портал у режимі он-лайн. Оптимізувати роботу порталу електронного уряду, дізнатися слабкі й сильні сторони, а також отримати корисну й нову інформацію про те, як зробити портал простішим і доступнішим у використанні – це мета фокус-групи із просування електронних послуг АТ «НІТ». Процедура отримання ЕЦП та роботи на порталі дедалі спрощується [475].

Значний інтерес становить досвід формування інформаційної демократії та суспільства в таких Скандинавських країнах, як Швеція, Норвегія, Данія й Фінляндія. Набутки цих країн мають теоретичне й практичне значення, особливо

для розвитку інформаційної демократії в країнах, що розвиваються. Фундаментом становлення інформаційної демократії в цих країнах, з одного боку, є інформація та знання, а також інформаційні технології, з іншого – цілеспрямована інформаційна політика країни (уряду). Це чинники, без яких розвиток держави в умовах сучасної глобалізації світу взагалі неможливий. Зі зростанням ролі інформації з'явилася ціла низка нових понять: інформаційне суспільство, інформатизація, інформаційна індустрія, інформаційні продукти та послуги, інформаційно-комунікаційні технології тощо. Деякі з них відтворюють соціальні аспекти та проблеми, інші пов'язані безпосередньо з технічними питаннями. Скандинавські країни цікаві передусім тим, що, не належачи до економічно високорозвинених великих держав, змогли завдяки використанню досягнень ІКТ значно посилити свої позиції у світовому господарстві. На сьогодні Фінляндія, Швеція, Норвегія та Данія є світовими лідерами в галузі розбудови інформаційного суспільства та інформаційної демократії зокрема. За індексами суспільства, заснованого на знаннях [150], а також інтелектуальних активах, ці країни впевнено входять до п'ятірки світових лідерів [498].

Зокрема, Швеція є лідером з інформаційних технологій. Про це свідчить найбільша кількість у цій країні телефонних ліній, комп'ютерів та осіб, що користуються Інтернетом. Крім того, за разовим накладом щоденних газет Швеція посідає одне з провідних місць у світі. У ній налічується близько 100 газет, які виходять 4–7 разів на тиждень, і близько 75 – із періодичністю 1–3 рази на тиждень [542].

У Норвегії розуміють невідворотність становлення інформаційної демократії, що закріплено в державній доктрині: «Інформаційна технологія дедалі більше впливатиме на всі сектори суспільства» [59]. «Норвезька модель» – так називають тісне співробітництво між державними органами, дослідними установами та неурядовими гуманітарними організаціями.

У Данії вдало поєднано ефективне комерційне управління телекомунікаціями зі збереженням державного контролю за власністю й інформаційними потоками. У цій країні 1993 р. було навіть створено окреме Міністерство досліджень і комп'ютерної техніки, на яке покладено відповідальність за розробку концептуальних основ і стратегії переходу країни до інформаційного суспільства [59].

У Фінляндії також поєднали зусилля приватного капіталу та держави й попри засади ліберальної економічної моделі досягли видатних успіхів, які здобули широке визнання під назвою «фінське диво». Приватний бізнес нині покриває 71 % коштів, що виділяють на фінансування науково-дослідної діяльності, натомість держава фінансує значну частину інновацій, орієнтованих на бізнес [185, с. 398–399].

Завданням загальної Стратегії розвитку інформаційного суспільства до 2015 р. є розвиток так званого феномену Фінляндії. У стратегії підкреслено роль технологій для поліпшення якості життя в країні. У ній заплановано таке:

- реформування структур державного управління;
- упровадження високошвидкісних мереж передачі даних;
- стимулювання постійної освіти;
- реформування трудового законодавства;
- реформування системи інновацій;
- поширення новітніх технологій серед малого й середнього бізнесу;
- участь у міжнародних програмах [498].

Фінляндія наполегливо й послідовно рухається у визначеному напрямі, й підтвердженням правильності обраного курсу є значне зростання частки інформаційних технологій у ВВП, яка сьогодні становить близько 45 %. У Норвегії ідея створити всеосяжний план дій у галузі інформаційно-комунікаційних технологій виникла як відповідь на ініціативу з боку ЄС, котрий наприкінці червня 2000 р. прийняв План дій «Електронна Європа». Програма «eNorge» створена в рамках «Електронної Європи», але адаптована до норвезьких умов. Адже програма передусім передбачає адаптацію до умов розвитку власної країни. У цьому документі («eNorge») уряд Норвегії заявив, що має намір досягнути мети інформаційного суспільства та суспільства знань за всіма трьома головними вимогами, які повинні бути гарантовані: доступ – компетенція – впевненість [185, с. 389–400].

Норвезька програма становлення й переходу до інформаційного суспільства «Краще використання інформаційної технології у Норвегії» близька за духом до фінських. У норвезькій програмі акцентовано на тому, що «доступ до міжнародних мереж має бути встановлений для всіх університетів та інших освітніх установ». А також зазначено: «дистанційна освіта має пристосовуватися до необхідності індивідів набувати знання й навички з використання інформаційних технологій».

Крім того, відбувається так звана інформатизація всього суспільства. Інтернет і локальні з'єднання – це лише початок, дедалі більше людей спілкуються одне з одним у реальному часі, використовуючи ІКТ, мають можливість не лише чути, а й водночас спостерігати за діями співбесідника. Державний сектор не є винятком. Про це свідчать статистичні дані програми дій «eNorge»: в державному секторі більшість організацій та установ створили власні сторінки(87 %); серед муніципалітетів та округів – 59 %. Ключове завдання полягає в розвитку того, що ми називаємо інтерактивними й операційними

системами, які уможливлюють опрацювання зв'язку з громадськістю цілковито в електронному вигляді [185, с. 398–399].

Інформація, інформаційні та комунікаційні технології стають вагомим суспільним ресурсом розвитку країни. Значну питому вагу у ВВП Норвегії становлять галузі економіки, які пов'язані з виробництвом знань, створенням і впровадженням у життя наукомістких, зокрема інформаційних технологій. Наука відіграє важливу роль у формуванні нового інформаційного суспільства, а інформаційно-комунікаційні технології є чинником підвищення якості життя населення.

Цікавою є й шведська Національна програма становлення інформаційної демократії «Інформаційне суспільство Швеції», основними аспектами якої є:

- конструктивний вплив інформаційно-комунікаційних технологій на суспільство;
- широке використання інформаційно-комунікаційних технологій у повсякденному житті;
- поширення інформації про новітні інформаційно-комунікаційні технології з метою інформування населення.

Сформульовано й основне гасло програми: «Інформаційне суспільство для всіх», – а перед урядом було поставлено завдання: вивести країну на провідне місце у світі за розвитком та становленням інформаційного суспільства для всіх верств населення.

У Швеції згідно з національною стратегією інформаційні технології мають сприяти зайнятості населення, регіональному розвитку, правосуддю та демократії, підвищенню якості життя, становленню гендерної рівності, покращенню громадського управління, забезпеченню сталого розвитку суспільства, поліпшенню навчання та використанню здобутків глобалізації [660, с. 1–25].

У Франції існує урядова програма в галузі інформаційних технологій «Про підготовку Франції до вступу в інформаційне суспільство». Програма передбачає ряд заходів з інформатизації міністерств і відомств. Їх основна мета – забезпечення широкого спектру інформаційної взаємодії урядових органів з представниками бізнесу, з громадянами, що є базою для переходу в режим роботи електронного уряду.

У Португалії в процесі аналізу інформаційного обміну між урядовими департаментами підтвердився відомий принцип: за автоматизації процесів завжди відбувається їхня модернізація з метою більшого впорядкування та раціоналізації. Отож, зміна в адміністративному устрої Португалії вирішила цілком утилітарне завдання – спрощення та оптимізація інформаційних потоків, виключення їх дублювання. Проте, звичайно, будь-яка адміністративна реформа має

проводитися з метою створення такої державної системи управління, яка забезпечила б фінансову стабільність, економічну конкурентоспроможність країни, соціальну ефективність її діяльності та демократизацію. Визначивши першочерговими завданнями інформатизацію системи соціального забезпечення, податкової, статистичної та митної служб, паспортної системи, болгарський уряд основні зусилля спрямовує на створення однорідного мережевого середовища для урядових структур. Найпильнішу увагу приділено правовим аспектам використання інформаційних технологій, проведено велику роботу з гармонізації національних нормативно-правових актів з європейським законодавством, у тому числі й у галузі захисту інтелектуальної власності [21].

Країни Азії та Сходу також включаються в процес впровадження інформаційної демократії. У 1999 р. Уряд Японії ініціював формування політики розвитку інформаційних технологій та створення інформаційного й телекомунікаційних мережевого суспільства. В 2001 р. Рада з розвитку інформаційних технологій при Уряді Японії прийняв п'ятирічний план розвитку інформаційної інфраструктури – «Стратегію інформаційно-технологічного розвитку країни» («Електронна Японія»). Основним завданням інформаційної демократії Японії стало забезпечення нового способу здійснення адміністративних функцій засобом інформаційних мереж, що забезпечують роботу в режимі он-лайн. Поставлені в стратегії «Електронна Японія» цілі були досягнуті за максимально короткий термін (2000-2006 рр.), і з прийняттям у 2006 р. нового документа «Стратегія інформаційно-технологічного розвитку країни-2» Японія перейшла на другий етап розвитку – інформаційне й телекомунікаційне мережеве суспільство.

З 1999 р. відбувається формування окремого блоку законодавства, що регулює відносини в інформаційній сфері: прийняття найважливіших законів «Про доступ до інформації, находячи у веденні адміністративних органів влади» (1999 р.), «Про перехоплення комунікаційних повідомлень» (1999 р.), «Про електронний підпис та послуги сертифікації» (2000 р.), «Про формування передового інформаційного і телекомунікаційного мережевого суспільства» (2000 р.), «Про забезпечення розвитку технологій конвергенції для комунікацій і телерадіомовлення» (2001 р.), «Про захист персональної інформації» (2003 р.), й інші закони та підзаконні акти [419].

У Китаї зроблені зусилля з організації єдиного інформаційного Інтернет-порталу, який об'єднав би всі інформаційні ресурси країни. Більш ніж трьомстам китайським порталам запропоновано брати участь у інформаційній взаємодії з центральним порталом. Це роблять для кращого обслуговування користувачів, насамперед іноземних, з урахуванням національних інтересів Китаю [21].

У 1997 р. у штаті Халіско (Мексика) розпочали процес інформатизації, у результаті якого зараз реально відбувається перехід від паперової технології до електронної. ІТ-технології дозволили підвищити ефективність обслуговування бізнес-структур у фінансовій галузі, автотранспорту, сільського господарства, екології [21].

Окрім країн технократичну модель застосовують і міста-мегаполіси. Так, технічний директор м. Нью-Йорк Р. Стерн провела об'ємне 90-денне дослідження «Цифрове місто» щодо використання містом Інтернету, соціальних медіа та мобільних технологій, опитала тисячі громадських і приватних організацій, а також жителів міста для того, щоб зрозуміти, чого бракує м. Нью-Йорку, а що й так працює добре. Відповідно до її дослідження, при офіційному партнерстві з «Facebook», «Twitter» і стартапами «Foursquare» і «Tumblr» м. Нью-Йорк має всі шанси стати кращим цифровим містом Америки [341]. Було з'ясовано, що м. Нью-Йорку необхідно запустити першу цільову міську Facebook-сторінку й інтегрувати «Facebook» з «NYC.gov», тим самим створивши можливості для жителів висловлювати свою думку, брати участь у дискусіях, ставити питання й брати участь у загальноміських опитуваннях через «Facebook». Так само було розроблено й рекомендації для «Foursquare», «Twitter», «Tumblr», метою яких є збільшення цифрового доступу серед жителів м. Нью-Йорка, введення більшої кількості точок Wi-Fi в громадських місцях, збільшення проникнень широкосмугового Інтернету та кількості загальноміських провайдерів.

Зі впровадженням технократичної моделі виникає проблема ідентифікації користувачів. Тому постає поняття *електронного документу*. У 2002 р. видано першу ID-карту – ідентифікаційний документ жителя Естонії з 15 років, а також іноземця, що отримав посвідку на проживання або дозвіл на роботу. Вона надає можливість вільного пересування в межах ЄС (замінює паспорт) [72], дозволяє власникові авторизуватися в різних державних і приватних е-сервісах і дає право ставити на документах електронний підпис, що законом прирівнює до власноручного.

Електронний документ передбачає впровадження системи біометричних паспортів. Наприклад, на пострадянському просторі в 2012 р. у Вірменії в парламент подано законопроект «Про ідентифікаційні картки». Впровадження системи біометричних паспортів та виготовлення електронних ідентифікаційних карт здійснить польська компанія PWPW, обрана на основі конкурсу. За проектом договору в 2012–2016 рр. буде випущено 304 тис паспортів і 1 млн ID-карт на загальну суму в 16,9 млн євро. Кошторис визначено з урахування вартості виробництва 1 паспорт в 37,44 євро й однієї карти в 5,52 євро. ID-карти будуть використовувати як посвідчення особи всередині Вірменії, паспорта – для закордонних подорожей. Згідно з законопроектом, ідентифікаційна карта, термін

дії якої – 10 років, буде містити, вірменською та англійською мовами, приблизно ту ж інформацію, що й знаходимо в паспорті: прізвище та ім'я (на відміну від нинішніх паспортів, а вірменською мовою – по батькові), дату та місце народження, стать, а за бажанням громадянина – також національність і групу крові [73].

Отже, варто підсумувати, що розвиток електронної інфраструктури технократичної моделі інфодемократії передбачає не лише створення системи сайтів органів і структур влади. насамперед мова йтиме про трансформацію принципів взаємодії влади й громадянського суспільства, коли громадянин, як об'єкт владного керівництва, перетворюється у компетентного користувача послугами, що надають державними й муніципальними службовцями, та одночасно стають учасником процесу прийняття політичних рішень як на місцевому, регіональному, так і загальнодержавному рівнях [266, с. 20–23].

Завдання держави на першому етапі – підтримка створення інформаційно-комунікативної структури – важливої умови існування та розвитку інфодемократії. Спочатку саме технічні питання виходять на перший план, і держава насамперед координує їх рішення. Вона стежить за тим, щоб технічні питання (стандартизація технологій, створення швидкісних мереж) поєднувалися з соціальними, тобто були доступними, і населення було в змозі оплачувати їх використання. Для взаємодії за допомогою електронних технологій держава робить кроки щодо забезпечення електронного документообігу та застосування електронного підпису, у тому числі державними структурами [42, с. 107].

На сьогодні для визначення ефективності технократичної моделі інформаційної демократії використовують такий показник, як *індекс розвитку електронного уряду* (англ. – *E-Government Index*) [250], який відображає характеристики доступу до електронного уряду, технологічну інфраструктуру й освітній рівень. Він формується на основі трьох показників:

- індекс урядових веб-сайтів (англ. – *Online Service Index*),
- індекс телекомунікаційної інфраструктури (англ. – *Infrastructure Index*),
- індекс людського капіталу (англ. – *Human Capital Index*).

Індекс урядових веб-сайтів розраховується як зважена сума числа точок доступу до сервісів, специфічних для кожної з чотирьох стадій розвитку електронного уряду (за методологією ООН) [250].

Перша стадія (початкова) характерна тим, що на держсайтах представлена інформація про діяльність держорганів, законодавчі акти. Вони містять посилання на сайти інших міністерств і відомств. Громадяни мають доступ як до поточної інформації про діяльність держорганів, так і до архівів. Друга стадія (розвивається) – держсайти надають розширений односторонній доступ і

спрощений двосторонній між урядом і громадянами, обмежено присутні інтерактивні послуги (запити на неелектронні форми й персональні дані, які можуть бути вислані на електронну скриньку).

Третя (ділова) – держсайти надають розширений двосторонній доступ уряду й громадянам. Передбачена аутентифікація громадян для обміну діловою інформацією, реалізовані як нефінансові транзакції (завантаження і вивантаження форм зворотного зв'язку, он-лайн заповнення форм, податкова звітність, замовлення на отримання сертифікатів, ліцензій, дозволів), так і пов'язані з оплатою за послуги держорганів.

Четверта – держсайти змінюють спосіб взаємодії з громадянами. Вони переходять на платформу веб 2.0 і повністю інтерактивні сервіси.

На нашу думку, особливості Web 2.0 можуть стати важливим інструментом для органів державної влади (та всієї системи державного управління) не лише для поліпшення власних інформаційних стратегій та збільшення рівня довіри до урядової інформації, а й базисом для глибинних трансформацій самої системи державного управління. У цілісному вигляді ідея трансформації системи державного управління із використанням інструментарію Web 2.0 описана концепцією eGov 2.0. Основною її відмінністю від традиційних підходів до електронного урядування (eGov 1.0) є те, що в процесі розбудови eGov 1.0 найперше роблять ставку на «комп'ютеризацію» існуючої форми державного управління [131] (такий підхід характерний і для України), тоді ж як eGov 2.0 спрямований на трансформацію системи соціальних взаємодій та внутрішньої логіки державного управління у всіх її проявах. eGov 2.0 дозволяє державі взаємодіяти із суспільством на тих рівнях, які до того часу були або не доступними, або вкрай ускладненими: оперативно врахувати думки все зростаючої кількості суб'єктів політичних відносин (мікросоціальні групи, організації та окремі громадяни з високим рівнем суспільної довіри), залучення підприємств та установ всіх рівнів та форм власності в єдині ефективні системи прийняття рішень, вирішувати політичні та культурні проблеми на оперативному рівні із залученням громадськості, враховувати думку навіть мікрогруп, оптимізувати систему внутрішніх зв'язків з метою подолання внутрішнього корпоративізму та забюрократизованості процедур (на рівні окремих державних інституцій) тощо.

Індекс телекомунікаційної інфраструктури розраховують як середнє арифметичне п'яти індикаторів (кількість у розрахунку на 100 чол.):

- а) персональних комп'ютерів,
- б) користувачів Інтернет,
- в) телефонних ліній,
- г) мобільних телефонів,

д) широкосмугових каналів зв'язку.

Індекс людського капіталу розраховують на основі даних ЮНЕСКО про рівні грамотності серед дорослого населення й часткою випускників молодшої, середовищ-ній і вищої школи.

Бачення процедурних основ демократії не може ігнорувати технічний розвиток сучасного суспільства. Поява та зростання ролі електронних систем у структурі масових комунікацій неминуче викликало до життя ідеї теледемократії. У цьому випадку наявність традиційних для демократії процедур нерозривно повзують з рівнем технічної оснащеності влади та цивільних структур системами інтерактивної взаємодії (ТВ, Інтернет) під час виборів, референдумів, плебісцитів і т.д. Ця віртуалізація політики ставить нові проблеми в галузі забезпечення інтеграції суспільства, налагодження відносин із новими спільнотами громадян (мають або не мають такі технічні засоби), зміни форм контролю влади за громадськістю і, навпаки, зняття ряду обмежень на політичну участь, оцінки кваліфікованості масової думки, способів його обліку і т.д. [288, с. 58–59].

Вирішальним фактором економічного і соціального життя є саме телекомунікації. Тому не останню роль у новітніх політтехнологіях відіграє саме контроль телекомунікацій. У цьому аспекті політичного змісту набуває теледемократія, в широкому трактуванні, через такі функціонально-правові складові: 1) боротьба з небезпекою посилення тенденцій до поляризації та фрагментації суспільства, до використання можливостей контролювати громадян; 2) боротьба з новою дискримінацією, заснованою на обмеженні доступу до комп'ютерних мереж, і боротьба з пов'язаними з цим обмеженнями на волю, на політичні та соціальні можливості громадян; 3) свобода слова та зборів у віртуальному просторі (наприклад, в Інтернеті); 4) можливість брати участь в економічному житті з використанням комп'ютерних мереж як засобу виробництва; 5) право на приватність: інформація не повинна циркулювати без дозволу й існує право на заборону доступу до інформації; 6) право споживачів на захист від неправдивої інформації [160].

Характерними особливостями теледемократії, які дозволяють забезпечити становлення технократичної моделі інформаційної демократії, є [234, с. 162–163]:

1. Телекомунікаційні технології зможуть нівелювати розрив часу та простору між суб'єктами політичного процесу.

2. Традиційні форми представницької демократії не зможуть бути стійкими в добу інформаційного суспільства, коли інструменти інтерактивних медіа дають розширювати можливості політичної участі громадян.

3. Використання новітніх медіа стане необхідним в якості протидії «зловживанням» традиційних медіа через комерційний інтерес.

4. Основними формами політичної участі мають стати політичне інформування, он-лайн політичні дискусії та он-лайн голосування.

5. Реалізація принципів концепції теледемократії можлива в умовах функціонування прямої демократії.

Швидке поширення та впровадження нових інформаційних та телекомунікаційних технологій надають у розпорядження суспільства, передусім у західних країнах, нові інструменти й методи, які допомагають прискорити процес переходу від слабкої до ідеальної демократії, створюють широкі можливості всім членам співтовариства ефективніше управляти власним життям в якості незалежних учасників з розробки планів і прийняття рішень.

Для розвитку теледемократії важливе значення має громадське телерадіомовлення. У Західній Європі до 1980 р. домінувала невелика кількість національних каналів Громадського телерадіомовлення (*англ. – public broadcasting*), які, на думку більшості експертів, мають служити інтересам переважної частини громадян країни. Звідси й вимоги (ідеальна парадигма) громадського телебачення [28]:

- охоплення всієї території країни;
- сприяння вдосконалення суспільства, розвитку почуттів національної ідентичності та єдності, громадянськості;
- слугування інтересам переважної частини громадян;
- приділення уваги представникам меншин;
- пряме фінансування та універсальність плати за послуги;
- дистанціювання від приватновласницьких інтересів;
- сприяння творчій активності виробників програм та ін.

Під впливом неоконсерватизму з його політикою вільних ринків розпочалося бурхливе зростання приватного сектора телерадіомовного сегмента комунікаційної сфери. Буквально за кілька років загальна кількість телеканалів у західній Європі подвоїлася й у 1994 р. становила 165. У результаті Західна Європа перейшла до «дуальної системи телебачення», яка складається з громадського й комерційного компонентів. Розглядаючи рівень комерціалізації, західноєвропейські країни можна умовно поділити на три типи:

- з високим рівнем комерціалізації (Велика Британія, Італія, Люксембург);
- з середнім рівнем комерціалізації (Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Франція);
- з низьким рівнем комерціалізації (Білорусія, Данія, Норвегія, Швеція).

Але ця типологія є доволі умовною, оскільки процеси комерціалізації відбуваються досить швидко, їхня динаміка цих процесів в різних країнах суттєво різниться. Дуальна система телебачення діє в Японії, яка до 1995 р. проводила

політику обмеження прийому програм супутникового телебачення. Загалом варто визначити, що японська державна політика в галузі масової комунікації є виваженою та стратегічно вивіреною, спрямованою на захист свого інформаційного простору. Причин цього національного інформаційного благополуччя кілька: мовний бар'єр, внутрішня культура народу, вищі професійні стандарти національного телерадіомовлення, продумана правова та цінова політика держави в комунікаційній сфері [29].

Такий тип інформаційної демократії на основі технократичної моделі буде відповідати низці важливих критеріїв:

- можливості відслідковування громадської думки щодо проголошених реформ чи критично важливих для суспільства нормативних документів (наприклад, Податковий, Трудовий кодекси);

- можливості поліпшити зв'язки між різними державними установами та окремими державними службовцями, що дозволить прискорити вироблення управлінських рішень та полегшити їх проходження на всіх етапах прийняття, а також їх міжвідомчого узгодження;

- створити сервіси, орієнтовані на наповнення не лише державними службовцями, але й громадянами із критично важливих для суспільства питань (правоохоронна діяльність, протидія наслідкам стихійних лих, забезпечення підтримки громадян за кордоном);

- створити системи представлення державної статистичної інформації для широкої громадськості на основі більш простих та максимально візуалізованих (наочних) статистичних сервісів;

- виробити такі підходи до державних послуг для населення, що будуть дозволяти оперативно їх трансформувати залежно від реальних потреб громадян.

3.2.2. Процесуальна модель інформаційної демократії

Другу модель інформаційної демократії визначаємо як **процесуальну**, оснований на позиції М.Рокара, сутність якої полягає у використанні інформації та ІКТ під час політичних процесів, а особливо виборчих.

У процесі формування громадянського суспільства первинним є питання про становлення громадянина [388]. Відбувається це в процесі громадянської соціалізації, яка є найважливішою частиною загальної соціалізації особистості. Громадянська соціалізація пов'язана з освоєнням громадянських цінностей і норм, усвідомленням цивільних прав, обов'язків, відповідальності та формуванням мотивів громадянської активності. У таких умовах отримала розвиток концепція інформаційного громадянина [550], коли громадяни активно реалізують свої права та виконують обов'язки за допомогою використання

інформаційних технологій. Інформаційний громадянин – громадянин, здатний володіти комп'ютерною технікою і, головне, вміє поставити питання перед джерелом інформації, сам виробляє корисну інформацію [26, с.5].

Завдяки тому, що інформація про діяльність державних структур, у тому числі в електронній формі, стає доступнішою, політичні процеси, прийняття державних рішень стають прозорішими [610]. Веб-сайти державних органів – це не данина моді, вони несуть велике інформаційно-правове навантаження. Як справедливо зазначає І. Бачило, в умовах інформаційного суспільства особливого значення набуває питання прозорості діяльності органів виконавчої влади. Транспарентність та відкритість владних структур, держави загалом повинні вплинути на стан інформаційної та державної безпеки, на реальність інституту відповідальності як органів державної влади, так і державних службовців [42, с. 288].

Як і форми традиційної демократії, форми процесуальної моделі інформаційної демократії бувають *прямими та непрямими*. Розглянемо непрямі форми, які пов'язані з мережею Інтернет, оскільки це спосіб організації публічних дискусій чи голосування, який дозволяє нівелювати відстань виборців від уряду та надати можливість висловлювати свою думку всім бажаючим. Основною перевагою процесуальної моделі і-демократії є підвищення рівня оперативності обміну інформацією, «прозорості» та доступності останньої для всіх акторів політичного процесу, можливість генерувати інформаційні потоки в обхід державних структур й інші ефекти Інтернету зазвичай трактуються у вітчизняній політичній науці як найважливіші передумови лібералізму й демократії [301, с. 134–145]. Найпростішою непрямою формою процесуальної моделі є організація голосування через світову мережу в тому випадку, коли мова йтиме про вибори депутатів до парламенту, але голосування під час референдумів та національних і місцевих виборів – це пряма форма. Голосування через світову мережу – це спосіб, який вимагає лише чисто технічних рішень, таких як ідентифікація виборця, захищені протоколи даних і моніторинг ходу голосування [462].

Межує з прямою формою *напівпряма інформаційна демократія* (англ. – *semi-direct i-democracy*). Це нова модель надання допомоги місцевим співтовариствам для кращого вирішення своїх проблем. Прибічники цієї моделі стверджують, що всі рішення мають бути прийняті за допомогою прямого референдуму через Інтернет. Автори цієї теорії зазначають, що напівпряма форма і-демократії не може бути реалізована в будь-якій країні. Це має бути невелика й «однорідна» країна, з добре освіченим населенням і міцними демократичними традиціями. Найкраще, вважають автори, для цього підходять Скандинавські країни й Португалія, інші – не готові до цього. Крім того, введення SDD не має бути різким, а поступовим. Це дасть час для адаптації організацій і громадян [526].

Наступним видом процесуальної моделі є *демократія з відкритим кодом* (англ. – *open source democracy*). Її прихильник Д. Рашкоф поставив питання: що станеться якщо «відкритий код» демократичної системи буде відкритим для людей, яким вона покликана служити? Це глибока думка в той час, коли уряди починають усвідомлювати межі централізованих політичних інститутів. Відкритими кодами визначається вирішення проблем, що виникають у результаті взаємодії та участі великої кількості людей і відсутності централізованого планування. Д. Рашкоф закликає всіх взяти участь у реорганізації політичних інститутів, щоб використати нові рішення для соціальних проблем [652]. Таким чином, і-демократію в режимі он-лайн можна дійсно реалізувати, оскільки електронні технології застосовують з метою покращення інформаційного обміну, надання послуг та інтерактивної участі шляхом установа нових партнерських стосунків між громадянами та владою. Задля цього широка громадськість має більше варіантів вибору з одночасним покладанням на неї більшої відповідальності.

До такого виду можемо віднести краудсорсинг. На сьогодні він активно розвивається в якості моделі для вирішення будь-якого виду проблем і завдань, що стоять як перед державою, так і суспільством загалом. У рамках парадигми краудсорсинга рішення задачі передають розподіленій і дуже численній групі людей, за допомогою чого вартість і час досягнення результату радикально знижено. Краудсорсинг – це мобілізація ресурсів людей за допомогою інформаційних технологій з метою вирішення завдань, що стоять перед бізнесом, державою й суспільством загалом⁶. Існує багато способів його застосування, які розрізняють як за тематикою і видом одержуваного результату, так і за категорією залучення люди. Голосування як вид краудсорсингу найчастіше є складовою частиною інших типів, зокрема створення контенту.

Пошук рішення – тип краудсорсинга, що є одним із найбільш інтелектуально ємних і наповнених. Це пов'язано з тим, що сюди зараховують величезну кількість платформ, що закривають будь-які питання, пов'язані з аналізом інформації та пошуком рішення. Це можуть бути як складні наукові завдання, на яких спеціалізуються ресурси «Kaggle», «CrowdFlower», «InnoCentive», «Academy of Ideas» і безліч інших, так і до утилітарні приватні завдання, наприклад: пошук оптимального туру з покупкою авіаквитків, екскурсій, локального трансферу і т. д. Вирішенням таких завдань займається ресурс «Flightfox», а також платформа «DARJEELIN».

⁶Одним із перших прикладів краудсорсинга було складання Оксфордського Англійського Словника (англ. – *Oxford English Dictionary*). Тоді видання звернулося до громадськості з проханням надіслати варіанти термінів з їх потенційними варіантами використання. В результаті за 70 років було отримано понад 6 млн. листів.

Повноправним представником цього типу є платформи, орієнтовані на збір ідей, їх структурування, обговорення та вибір найбільш оптимального рішення для компанії. У західній термінології ці процеси мають назву «відкриті інновації» (англ. – *open innovation*). Структура може збирати ідеї як всередині – у співробітників, так і ззовні – у клієнтів і партнерів. Конкурентною перевагою платформи є в цьому випадку зручність роботи з системою, можливість її інтеграції з програмним забезпеченням підприємства, використання внутрішніх механізмів для посилення мотиваційної складової для учасників. Мотивація учасників є одним із найважливіших критеріїв, скільки лише зацікавлена людина може запропонувати справді вартісні ідеї. Одним з представників когорти платформ, що відповідають за нішу відкритих інновацій, є британська компанія «Wazoku». До цього типу також зараховують платформи, що закривають нішу мікрозадач, коли від замовника надходить завдання, воно автоматично розбивається на безліч дрібних завдань, кожне з яких передається для вирішення. Найчастіше ці завдання створюють без застосування механізмів конкурсу. Кожен виконавець отримує завдання і виконує його за певну винагороду, заздалегідь визначену. Сила цього методу ґрунтується на наявності дуже великої бази виконавців, які в мінімальні терміни втілюють завдання в життя. Одним з яскравих представників такого підходу є платформа «Amazon Mechanical Turk» (MTurk).

В ідеалі – створення інформаційної мережі, яка дозволяє громадянам отримати повну інформацію про державні справи й брати участь у вирішенні державних питань шляхом використання досягнень інфодемократії незалежно від розмірів держави в умовах активного громадянського суспільства. Під такі технології інформаційної демократії підпадає використання *електронного голосування* [265, с. 266–273]. Воно охоплює різні форми волевиявлення, починаючи з вивчення громадської думки, референдумів і завершуючи політичними виборами, що проводяться через Інтернет.

Голосування використовують для прийняття рішення, який з варіантів контенту краще. По суті, голосування – це стандартний етап будь-якого краудсорсингового процесу, в рамках якого відбувається добір і порівняння отриманих результатів. При цьому може застосовуватися як вагова схема, так і звичайні «лайки». Ком'юніті, які будуються на основі голосування в тому чи іншому вигляді, називають спільнотами, що самоорганізуються.

Однак голосування цілком здатне існувати й у відриві від створення контенту. Наприклад, для фільтрації новин, зображень, відеокліпів, музики – всього того, з чим ми взаємодіємо щодня. На думку Дж. Хау, має місце таке розбиття аудиторії: 1 % створює щось дійсно вартє; 10 % голосують і оцінюють

доданий іншими людьми; 89 % споживають. Розрахунок іде якраз на використання ресурсів цих 10 % [499].

Уперше електронне голосування відбулося в Естонії в 2005 р. Для цього потрібно було використати особисту електронну ідентифікаційну картку. Волевиявлення за допомогою мобільних телефонів – наступний крок у згаданій технології. Власне, немає значення, куди вставляти картку – у комп'ютер чи телефон. Підготовка програмного забезпечення та законодавчих поправок почалася в 2001 р., коли, за статистикою, Інтернетом користувалися 32 % жителів від 15 до 74 років [72]. До муніципальних виборів 2005 р. країна першою в світі узаконила Інтернет як засіб голосування. Якщо у 2005 р. електронним голосуванням скористалися близько 3 % громадян (9000 виборців), то на парламентських виборах 2011 р. – 20–25 % естонців (понад 140 тисяч, чверть від загального числа). Зокрема Президент Естонії Т. Ільвес проголосував через Інтернет під час візиту до Македонії. Електронним методом на муніципальних виборах голосували також спікер парламенту Р. Ергма та Прем'єр-міністр А. Ансіп [346]. Щодо довіри, то тією самою картою, якою людина голосує, вона може керувати своїми заощадженнями. Нині 98% купівель в Естонії здійснюється електронно. Це свідчить про те, що громадяни довіряють такому засобу [460].

Згідно з даними дослідження «Task Force», проведеного в 2002 р. європейськими експертами в складі робочої групи «ЕІТО» [45], що охоплювало головним чином країни Європейського Союзу, при правильному підході Інтернет можна використати як ефективний інструмент для керування громадських інтересів із найпопулярніших і важливих для громадян питань у русло політичних процесів. Найпоширенішим прикладом є он-лайнове голосування, якому С. Кліфт присвятив книгу «Democracy is Online 2.0». Автор наводить приклад е-демократії Міннесоти, де в 1994 р. була створена група добровольців із ціллю сприяння участі в демократії через використання інформаційних мереж. Він отримав широку підтримку інфраструктури від регіональної мережі Міннесоти (MRNet) і міст-побратимів. У 1994 р. проект запропонував велику кількість кандидатів на пост губернатора і Сенат США на перші вибори в режимі он-лайн. MRNet провела перші он-лайн-дебати електронною поштою серед кандидатів на цьому рівні, почав діяти електронний форум MN-політика для широкого обговорення проблем. Сьогодні форум MN-політика діє як громадське надбання або центр цивільної участі. Загалом близько 400 прямих абонентів зберігається впродовж трьох років, форум є частиною реальної е-політики в Міннесоті [551].

Насправді, голосування в електронному вигляді відбувається частіше, ніж припускаємо. Відправка СМС на підтримку учасника ТБ-проекту, відповідь на опитування в соціальних мережах і тому подібне – це теж форма електронного голосування. Прибічники упровадження систем «електронного голосування»

небезпідставно стверджують, що використання новітніх технологій сприяє підвищенню електоральної активності, викликаючи у виборців, насамперед у молоді, додатковий інтерес [95; 137].

Зазначмо переваги й перспективи голосування он-лайн [515] для політичної системи:

1. *Прозоріша та відкрита схема виборів.* Важливою проблемою є збереження таємниці голосування через Інтернет. Крім того, центри голосування повинні передбачати заходи із попередження різноманітних маніпуляцій з електронними бюлетенями і відвертання хакерських атак.

2. *Полегшується участь у голосуванні,* особливо для громадян із обмеженими фізичними можливостями. Форма електронного бюлетеня для багатокритеріального голосування – стандартне вікно (частина екрана комп'ютерного монітора або мобільного телефону). Справжність електронного бюлетеню гарантується, наприклад, за допомогою цифрового підпису чи навіть відбитків пальців.

3. *Швидше рахувати підсумки.* На сьогодні головною метою впровадження сучасних інформаційних технологій у виборчий процес є прискорення підрахунку голосів і зменшення помилок при цьому процесі [325]. Насправді такі технології дають можливість використати механізми прямої демократії на якісно новому рівні зі значно більшою ефективністю.

4. *Дешевшою стає організація виборів.* Підготовка та проведення виборів і референдумів потребує чималих бюджетних коштів, а при застосуванні е-голосування виборець безкоштовно отримує послугу – одержує на відповідному сайті електронний бюлетень і голосує, тим самим мінімізуються витрати на процес організації виборів.

Російські науковці розглядають варіант використання інформаційних технологій в якості так званих «електронних урн». Обґрунтовують такий варіант застосуванням можливостей мережі в малонаселених пунктах, що територіально віддалені й не мають телефонного зв'язку. Наприклад, досвід Бразилії 2002 р., де були проведенні перші в світі електронні загальнонаціональні вибори глави держави. Електронну систему голосування впроваджували поступово: в 1996 р. вона пройшла успішну апробацію на муніципальних виборах у 57 містах, до жовтня 2000 р. стали застосовувати на виборах муніципалітетів по всій території країни, а 6 жовтня 2002 р. була використана на перших у світі електронних загальнонаціональних виборах глави держави, за ходом яких спостерігали представники США, Японії, Мексики, Венесуели й міжнародної організації «Transparency International», які підтвердили, що процедура голосування виключала можливість яких-небудь підтасувань і зловживань [95].

У Росії готові до експлуатації пристрою, який усуває дільничні виборчі комісії від стомлюючої та ненадійної процедури підрахунку голосів вручну. Комплекси обробки виборчих бюлетенів (КОВБ) виробництва російської компанії «Крок» – пара сканерів і принтер, прибрані в «урну» [235].

Пристрій схожий на урну для голосування, але проріз, в який опускають бюлетень, веде не в ящик, а на вхід сканера. Бюлетені після обробки накопичуються в ньому й при необхідності можуть бути перераховані. Софт розпізнає позначки в бюлетені, якщо за формальними ознаками бюлетень дійсний (зроблена тільки одна позначка в списку) – фіксує волю виборця. Фіксується також час, коли бюлетень було опущено в «урну». Дані про голосування накопичуються в пам'яті пристрою. Після закінчення голосування КОВБ генерує і друкує попередній варіант протоколу засідання дільничної виборчої комісії. Після підписання членами комісії він стає документом.

Надійність розпізнавання відміток у бюлетенях близька до стовідсоткової: ідентифікація простої відмітки (а не символів, як при розпізнаванні тексту) – не проблема. Складніше забезпечити надійність роботи механічної частини – пристроїв прийому й протяжки листів через сканер. Перший досвід такого роду «Крок» придбала в 2002 р. при обробці результатів всеросійського перепису населення.

«Крок» захистила конструкцію КОВБ патентом. З цієї чи іншої причини «Крок» – єдиний в Росії постачальник КОВБ. Вартує один КОВБ 55 тис. рублів. Загальні витрати скарбниці на закупівлю КОВБів до 2015 р. складуть 6,5 млрд. рублів. КОВБ – далеко не головний і навіть не обов'язковий ІТ-елемент системи опрацювання результатів голосування. На виборах 2011 р. КОВБи були встановлені на 10 % виборчих дільниць.

Справжнє застосування ІКТ у день голосування починається не в дільничних, а територіальних виборчих комісіях. Їх у країні близько двох тисяч, у штаті кожної є системний адміністратор. Він відповідає за об'єднання даних протоколів дільничних виборчих комісій та їх попередню перевірку на несуперечність за формальними ознаками.

Узагальнені дані надходять на сервер ЦВК різними каналами зв'язку – як цифровими, так і, в окремих випадках, аналоговими. Обов'язкова умова – застосування сертифікованих засобів криптозахисту. Робиться це не для запобігання витоку даних (у них немає нічого секретного), а щоб виключити несанкціоновані спотворення.

Протоколи дільничних виборчих комісій, зібрані таким чином, публікують на сервері ЦВК протягом 24 годин, що дає можливість незалежним спостерігачам, які працювали на дільницях, звірити свої відомості з офіційними.

Водночас критики подібних проектів справедливо зазначають, що діючі системи Інтернет-голосування ще досить далекі від досконалості, занадто вразливі з точки зору потенційних комп'ютерних збоїв й атак хакерів, а використання «електронних урн» аж ніяк не виключає можливості різного роду підтасувань і перекручувань результатів голосування внаслідок втручання «зацікавлених осіб» у процес розробки як самого обладнання, так і його програмного забезпечення, що підпадають у цілому ряді держав під дію законів про захист інтелектуальної власності [21, с. 55].

Прикладом вирішення проблем безпеки е-голосування є уряд Швейцарії, який планує запуснути систему електронного голосування за допомогою мережі Інтернет. Поки перехід до формату «E-Voting» відбувається повільно, насамперед, через проблеми, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки. Однак ця система дуже потрібна – насамперед, так званої «п'ятої Швейцарії» [474]. Після десяти років проб і помилок федеральна влада більше немає сумніву: майбутнє швейцарської інформаційної демократії – в Інтернеті, а одним з основних інструментів реалізації політичних прав громадян, поряд із виборчим бюлетенем, стала ще і комп'ютерна «миша». Більшість громадян Конфедерації майбутнє швейцарської демократії уявляє саме електронним.

Уведення системи «Vote électronique» є природним і логічним результатом усіх громадських та технічних процесів у сфері телекомунікації та впровадження технологій віддаленого вирішення користувальницьких завдань, що відбувалися в країні донедавна. Про це швейцарський уряд (Федеральна рада) зазначив у третій Доповіді, присвяченій проблемі «електронного голосування (« E-Voting»)), яку опубліковано в червні 2013 р.

Зібравши й проаналізувавши досвід таких голосувань, накопичений 13-тма кантонами в рамках регіональних пілотних проектів, уряд вважає, що поступово настає час вивести таку систему на глобальний рівень. «Безпека важливіша за швидкість» – саме під таким девізом йдуть зараз роботи зі створення глобальної системи електронного голосування в Швейцарії. Це означає, що реалізація проекту «E-Voting» і далі буде відбуватися поступово, у тісній кооперації з кантонами (суб'єктами федерації) при повній повазі основ і принципів швейцарського федералізму.

Фінальна фаза впровадження системи електронного голосування повинна розпочатися, насамперед, серед громадян Конфедерації, що перебувають за кордоном на постійному місці проживання. Надзавдання полягає в тому, щоб уже до чергових парламентських виборів 2015 р. дати більшості швейцарських співвітчизників за кордоном електронний доступ до своїх виборчих дільниць незалежно від того, в якій частині земної кулі вони проживають.

Крім того, уряд Швейцарії прийняв рішення відмовитися від положення, за яким електронне голосування може бути доступне тільки співвітчизникам, що проживають в одній з країн, які підписали так звані Вассенаарські угоди, що регулюють порядок надійного шифрування інформації при передачі її каналами електронного зв'язку. Тим самим Федеральна рада пішла назустріч вимогам, викладеним нещодавно в спеціальній петиції «Організації швейцарців, які проживають за кордоном» («Auslandschweizer-Organisation» – «ASO»).

Початок виборів Мережевого парламенту Рунету в Росії оголосила 18 березня 2011 р. «Нова газета». На першому етапі відвідувачі сайту запропонували 419 кандидатів [51]. Потім з нього був дібраний лонг-лист зі 100 кандидатів. Обрано 15 депутатів, що отримали більшість голосів. На перших етапах голосування виникли великі «накрутки» певних кандидатів із використанням ботів. Потім організатори якоюсь мірою «відчистили» результати від голосів ботів, ввели капчу й обмежили багатократне голосування з однієї IP-адреси. Результати стали адекватнішими [514]. 30 березня 2011 р. відбулася прес-конференція Фонду розвитку електронної демократії Росії, на якій були представлені дві системи «Liquid Democracy» – моделі демократії з делегуванням голосів (дослівно «Рідка демократія»)[476].

Другою формою процесуальної моделі інформаційної демократії є *референдумні голосування*, які передбачають волевиявлення з загальних питань і, відповідно, відповіді можуть бути такі – «так», «ні», «утримуюсь» або подібні до них. Брати участь у такому голосуванні можуть будь-які учасники без необхідності їх ідентифікації, достатньо, щоб у них був e-mail, пароль і, можливо, цифровий підпис, який видаватиме сам сайт. Питання на референдум пропонують учасники електронного парламенту. Після голосування на e-mail користувача надходить лист, на який необхідно відповісти. Якщо користувач проходить за посиланням у відправленому йому листі, його голос зараховують, в іншому випадку – ні [384]. Якщо мова йде про реалізацію референдуму (репрезентативного голосування виборців) на сайті, то подібна ідея існує вже дуже давно й успішно реалізована в Сполучених Штатах Америки. У силу того, що там зовсім інша культура демократії, ніж у нас, результати голосування цілком відчутно впливають на поведінку сенаторів і конгресменів під час прийняття законів.

Наступний вид – *електронний парламент*, у рамках якого для голосування членам е-парламенту пропонуватимуть як законопроекти, які і винесено на голосування парламентом, так і законопроекти користувачів, що сформовані за результатами дискусії. Оскільки законопроекти проходять голосування в е-парламенті за часом раніше, стає відомо про справжню волю народу, тобто реалізовується пряма демократія. Відповідно, якщо будуть розбіжності між волею

народу та голосуванням у законодавчому органі влади, то нинішній її склад не репрезентує народ країни в цьому питанні [168, с. 301–303].

Іншими словами, у кінцевому підсумку проведення голосування щодо різних законопроектів, матимемо рейтинг членів парламенту. У випадку його зниження, можна ставити питання про його репрезентативність і необхідність переобрання. Участь у роботі парламенту може брати будь-який користувач, який ідентифікував свою особистість, тобто вказав при реєстрації додаткові відомості про себе. Такий користувач отримує персональний електронний сертифікат, який зберігається на його комп'ютері [384].

Унікальність проекту в тому, що користувачі вносять свої ідеї для законопроектів і можна голосувати за них в он-лайн-режимі. Результати е-вибору автоматично розсилають у комітети парламенту [168, с. 301–303]. Також на сайтах введено сервіс звернення до певних фракцій або депутатів із проханням голосувати, так чи інакше, за конкретний законопроект. Це, на нашу думку, згрупує «електронних» виборців.

У 2011 р. в Інтернеті опубліковане дослідження Л. Волкова та Ф. Крашенінікова «Хмарна демократія» (*рос.* – «Облачная демократия»). Автори пропонували всюди впровадити систему електронного голосування: починаючи від голосування жителів під'їзду з побутових питань і завершуючи виборами президента. Це вони називають «хмарною демократією» [340]. Науковці вважають, що генеза форм представницької демократії багато в чому зумовлена постійною необхідністю долати одні й ті ж технологічні обмеження реального світу. Вони мають просторову протяжність, а подолання відстаней вимагає значних тимчасових витрат – зібрати всіх правомочних учасників народного зібрання в одному місці дуже важко [75].

Одночасно відзначено, що в цій пропозиції можуть виникнути проблеми з аутентифікацією – конкретний користувач повинен відповідати певній реальній людині. Один із варіантів, що пропонують для вирішення цього питання, – ввести на державному рівні персональні картки [340], які використовуються для голосування, тобто для формування електронного підпису. Прикладом може слугувати розробник е-виборів Естонії Т. Мартенс, який розробив ID-карту – електронне посвідчення особи.

Показовим також є досвід діяльності комісії з електронного голосування при Раді Європи, яка створила Міждисциплінарну тимчасову спеціальну групу фахівців із правових, операційних і технічних стандартів електронного голосування [95]. Завдання групи – розробити погоджений набір стандартів електронного голосування, що відповідає різним умовам країн-членів Ради Європи, і на які може орієнтуватися промисловість інформаційної комунікації. Правові стандарти побудовані відповідно до основних принципів демократичних

виборів, таких як загальність, рівність, воля й таємне голосування. З розробки правових рекомендацій безпека відіграє важливу роль. Безпека буде специфікована під поняттями прозорості, вірогідності та звітності, надійності та конфіденційності.

Упровадження е-голосування, очевидно, в жодній з країн світу не є ідеальним, але сама по собі ідея містить значні позитиви, що дозволяє говорити про її подальшу перспективу. На нашу думку, рівень розвитку електронного голосування в державі вказує на ступінь розвитку інформаційної демократії, впровадження ефективних новітніх технологій, пов'язаних із матеріально менш затратними варіантами залучення якомога більшої кількості громадян до державних справ.

Однак опоненти системи електронного голосування справедливо зазначають, що існує низка проблем, які можуть заздалегідь скомпрометувати використанні ІКТ під час волевиявлення громадян. До таких зараховують недосконалість системи, велику ймовірність комп'ютерних збоїв, атаки хакерів. «Електронні урни» не виключають можливість фальсифікацій результатів голосування внаслідок втручання як у процесі підготовки обладнання, так і під час застосування програмного забезпечення [266, с. 20–23].

Для визначення ефективності процесуальної моделі інформаційної демократії використано такий показник, як індекс електронної участі (*англ. – E-Participation Index*). Цей індекс (індекс ЕУ) оцінює он-лайнкові послуги, їхню якість, частоту надання за такими напрямками:

- електронне інформування громадян урядом зі свого веб-сайту (*англ. – e-Information*);
- електронні консультації, причому відвідувачі урядового веб-сайту повинні мати можливість вибору теми (*англ. – e-Consultation*);
- електронне прийняття рішень за участю громадян країни, при цьому уряд забезпечує зворотний зв'язок за результатами вирішення конкретних проблем (*англ. – e-Decision Making*).

Сучасне інформаційне століття змушує дедалі більше задумуватися та враховувати той факт, що постійно зростає потреба в новітніх засобах і технологіях обробки інформації, в розширенні інформаційно-комунікаційного простору. У цьому ракурсі відкритий доступ до глобальної інформації створює можливості для розвитку обміну думками між громадянами на різних рівнях. Не можна не погодитися з думкою доктора політичних наук, професора кафедри управління суспільним розвитком НАДУ О. Сосніна про те, що становлення громадянського суспільства передбачає домінування демократичних переконань, досягнення особливої якості суспільно-політичної взаємодії соціальних груп

громадян, суспільства й держави загалом [443], що, на нашу думку, можна досягти за інтенсивного розвитку ідей інформаційної демократії.

Особливо загрозливою тенденцією в політиці стає вилучення громадянського контролю над владою. Цей процес обертається на появу такої влади, яка перебирає на себе всі функції захисту інтересів індивідів без участі самих індивідів. Цю «хворобу сучасності» (Ч. Тейлор) пропонують лікувати шляхом повернення до республіканського ідеалу формування всезагальної волі в процесі публічного політичного дискурсу (Ю. Габермас) або через впровадження механізмів демократії залучення (*англ. – participatory democracy*) як засобу подолання розриву в ланцюгу «народ – влада» [4, с. 148].

3.2.3. Консультативна модель інфодемократії

Стає актуальною третя модель, запропонована нами, **консультативна**. Демократія участі вимагає активної політичної позиції від переважної кількості громадян, що насправді суперечить основній тенденції сучасності – падінню політичної активності громадян. Легкість отримання політичної інформації та вираження своєї думки за допомогою нових інформаційних технологій парадоксальним чином не тільки не стимулює громадян до активного політичного життя, але, у деякому розумінні, скоріше навпаки – відлякує їх. Політологи-практики та представники політологічної науки демократичних країн вже давно відзначили названу тенденцію, що приводить до розмивання формальної легітимності демократичних режимів.

Одним із найефективніших механізмів впливу інформаційної демократії на державну владу є механізм громадської думки. Це реальне соціальне явище, найбільш динамічний та варіабельний стан суспільної свідомості. Для того, щоб, формуючи громадську думку, запобігти найголовнішій загрозі – маніпулюванню громадською думкою, – необхідна безліч альтернативних джерел інформації і свобода доступу до них для всіх громадян та інституційних структур громадянського суспільства, що є завданням інформаційної демократії [305, с. 21–24]. Одним із найпотужніших джерел значимої соціальної, політичної та економічної інформації є система органів державної влади. У громадянському суспільстві його інституційні структури виступають в ролі не тільки споживачів, але й джерел первинної інформації. У достатній мірі консолідована групова думка може бути сформована лише за наявності свободи комунікацій та обміну інформацією на міжособистісному й груповому рівні.

Наростання обсягів інформації, її значущості для соціальної, економічної та політичної сфер, які, на жаль, не завжди враховуються державною владою при прийнятті рішень приватних і корпоративних інтересів щодо громадян та інституційних структур громадянського суспільства, створює загрозу втрати

соціально-політичної стабільності та стійкості політичної системи. Ця загроза багаторазово посилюється, коли державні рішення реально чи лише уявно обмежують певні особисті та групові інтереси, а державна влада ігнорує необхідність роз'яснювати суспільству сенс і зміст своїх рішень та дій, обґрунтовувати їх пріоритетність для досягнення загальнонаціональних, загальнозначимих цілей розвитку.

Для того, щоб громадська думка стала реальним і впливовим механізмом інформаційної демократії, необхідна свобода публічного вираження думок як у різних формах розповсюдження та подання інформації, так і в різних формах проведення масових акцій (зборів, мітингів, демонстрацій, ходів, пікетів).

Основна функція громадської думки – інтеграція суспільства на основі базових для нього норм і цінностей. Реалізація цієї функції забезпечує підтримку цілісності та стабільності суспільства. Громадська думка виконує й інші функції, наприклад, такі: соціалізація особистості, легітимація владно-примусових відносин, мобілізація соціальної та політичної активності тощо. Вона забезпечує як становлення і розвиток самого громадянського суспільства, так і його взаємодію з державною владою.

В аспекті стабілізації політичної системи найбільше значення має функціонування громадської думки в режимі громадського контролю, при якому об'єктом громадської думки стає діяльність інститутів і посадових осіб держави. Громадський контроль – це систематичний моніторинг і громадська експертиза інституційними структурами громадянського суспільства діяльності інститутів і посадових осіб держави з метою виявлення й припинення різних видів зловживання владою. Для здійснення ефективного громадського контролю необхідна, передусім, наявність достатньо повної та достовірної інформації про діяльність органів державної влади, звичайно, за винятком інформації, що становить державну таємницю, вміння представників інституційних структур громадянського суспільства у сфері їх компетенції професійно здійснювати моніторинг діяльності органів державної влади й отримувати об'єктивні та значимі в правовому й юридичному сенсі результати, а також організовувати ґрунтовне публічне представлення результатів моніторингу та власних позицій [320].

Реалізувати ідею інформаційної демократії без участі держави на практиці є не можливим, наскільки б не був популярним максимальний лібералізм у цій сфері. Інформатизація адміністративної діяльності навіть за невеликої кількості користувачів Інтернету переслідувала, окрім стратегічної, ще й тактичну мету безпосередньо на сьогодні. Адже ті громадяни, що мають доступ до Інтернету, полегшують навантаження невіртуальних державних та муніципальних органів

щодо вирішення елементарних завдань. А це дозволяє звільнити персонал для тих громадян, що не мають доступу до інформаційних технологій.

Нові потреби людей вимагатимуть нової організації взаємодії між ними й державою, нової самоорганізації владних структур. Уже сьогодні, як заявив у промові міністр закордонних справ Канади М. Массе, не залишилось державних органів з обмеженими функціями, рішень, що не потребують залучення кількох традиційних сфер діяльності держави. Відповідно, зросла потреба в новому підході до вивчення завдань і пошуку рішень, який ґрунтувався б на моделях із горизонтальними структурами, здатними до ефективної співпраці, обміну даними та поєднання функцій. Координація горизонталі нині є одним із найважливіших завдань, для неї потрібні нові механізми й новий підхід до систем.

Інформаційні технології спрощують, скорочують, оптимізують, роблять ефективнішими й ближчими до громадянина структури держави, її функції. Вони позбавляють громадян необхідності делегувати доволі значну кількість своїх повноважень чиновникам чи обраним посадовцям. Для забюрократизованого апарату, на нашу думку, це дещо незручно й не вигідно, оскільки змусить багатьох людей шукати самореалізації в справах більш значимих, ніж обмін папірцями, заповнення й перекладання їх. Суспільство дозріло до того, аби із повною відповідальністю за наслідки вимагати державної системи, схожої на каталізатор. Системи, яка спрямовує й стимулює дію, а не намагається зробити все сама. Вона має належати суспільству – наділяти повноваженнями, а не обслуговувати. І спрямовувати її мають завдання, орієнтовані на результат і розвернені обличчям до громадян [672].

Перспективи оновлення змісту політичної участі громадян у трансформаційних політичних процесах, їх наближення до демократичних стандартів і процедур лежать, на нашу думку, у площині консультативної моделі інформаційної демократії. Саме ця модель володіє всіма потрібними ресурсами й джерелами, здатними стимулювати зацікавленість громадян до участі в процесах політичного управління. Одним із найбажаніших для засвоєння громадянами елементів цієї моделі є діалогова форма політичної участі, яку визначаємо як процес обміну думками, судженнями, пропозиціями між усіма зацікавленими суб'єктами політичного процесу для аргументованого переконування в правильності вироблених політичних рішень або зміни переконань шляхом сприйняття аргументів іншої сторони діалогу [410, с. 76].

Як показує досвід останніх декількох років, мережа Інтернет надає громадянам хороші можливості для розширення своєї безпосередньої участі в політичних процесах. Прикладами є он-лайнний доступ до процесів ухвалення рішень, он-лайнні консультації зі щоденних проблем, он-лайнний виклад думок, поглядів і розбіжностей тощо. Сучасна проблема кожної політичної системи

полягає в тому, щоб якомога більше зусиль докласти до уникнення можливих маніпуляцій та зловживань у волевиявленні громадян у процесі заснування інформаційної демократії.

Однак слід ураховувати, що демократизуючий вплив Інтернету в значенні формування зацікавленішої, більше політично активнішої громадськості дещо переоцінюється. Справедливо зазначають американські вчені Д. Хилл і Д. Хьюз, що «...Інтернет не міняє людей, він просто дозволяє їм робити те ж саме по-іншому... Усупереч утопічним представленням, Інтернет, його розвиток навряд чи перетворять незацікавлених, неінформованих байдужих громадян у зацікавлених, інформованих кібергромадян» [590, с. 157].

Інтернет стали активно використовувати політичні партії, громадські об'єднання, бізнес-структури, наукові та освітні організації, окремі політики та інші суб'єкти громадянського суспільства. Так, наприклад, використання Інтернет-комунікації в діяльності політичних партій здатне привести не тільки до значного зниження витрат на передачу інформації від керівних органів до місцевих відділень і назад, але й до істотного підвищення ролі первинних організацій і рядових членів у внутрішньопартійному житті, розширення можливостей їх участі у формуванні політики партії, зокрема через публічне обговорення проектів рішень, що приймаються в режимі реального часу. Інтернет-форуми, які мають у силу своєї інтерактивності й оперативності очевидну перевагу перед традиційними друкованими виданнями, можна розглядати в значенні перспективного засобу забезпечення ефективного зворотного зв'язку та прямого діалогу партій зі своїми прихильниками, особливо в періоди підготовки та проведення виборчих кампаній. Не виключено, що в недалекому майбутньому Інтернет дозволить партіям відмовитися і від традиційної форми проведення конференцій та з'їздів, коли замість звичної просторово-часової локалізації делегатів для обговорення та прийняття відповідних рішень буде використано інтерактивну комунікацію представників регіональних партійних відділень, віддалених один від одного в просторовому відношенні.

Основою формування та використання діалогових форм політичної участі є принцип відкритого партнерства влади й громадян, в якому вони є рівними суб'єктами відносин. Кожен із суб'єктів діалогу володіє певними ресурсами, які підтверджують їх суб'єктність та визначають потенціал участі в ньому. Зокрема, інституційні суб'єкти володіють системою особливої політичної інфраструктури; громадяни – правом делегувати повноваження щодо ухвалення політичних рішень та низкою конвенційних та неконвенційних засобів тиску на владу; громадські організації, інститут політичної експертизи та ЗМІ – можливостями забезпечувати інформаційний обмін між першими двома суб'єктами діалогу, акумулювати й

транслявати інтереси громадян до поля політичного дискурсу. Масштаб і характер поширення демократії участі залежить від того, як функціонує система «держава – громадянське суспільство», оскільки тільки останнє спроможне сформувати орієнтації на використання громадянами діалогових форм політичної участі [410, с. 76].

Європейська практика застосування громадянами діалогових форм політичної участі лежить у площині терміну консультування з громадськістю, оскільки реалізується в контексті консультацій із зацікавленими сторонами, які визначено як громадські організації, представники громадськості та громадяни. Звертаємо увагу на те, що механізм консультування є складовою діяльності всіх інституцій ЄС у межах законодавчого циклу, починаючи від визначення напрямів політики й підготовки пропозиції щодо прийняття закону та закінчуючи його впровадженням. Залежно від спрямованості пропозиції мета проведення консультацій полягає в тому, щоб зібрати коментарі/пропозиції або зауваження представників регіональних та місцевих влад, недержавних організацій, асоціацій, окремих громадян, академічних кіл, технічних експертів та представників третіх країн, які можуть бути в цьому зацікавлені [122, с. 215]. Отже, досвід діалогу між владою та громадянами визнає громадян суб'єктами цього діалогу.

Одним із дієвим механізмів взаємодії державної влади з громадянським суспільством, що забезпечує підвищення довіри суспільства до рішень і діям влади, є механізм консультативної взаємодії. Зміст цього механізму, призначеного для здійснення проблемно-орієнтованих взаємодій, полягає в тому, що органи державної влади для взаємних консультацій і обговорень залучають представників професійних спільнот й авторитетних фахівців недержавного сектора.

Для реалізації такого механізму при органах влади створюються постійні або тимчасові громадські консультативно-експертні ради або комісії, спеціалізовані з найважливіших проблемних напрямів діяльності в зоні відповідальності цих органів. Такі консультативні структури формуються, як правило, на тристоронній основі з відповідальних посадових осіб органів влади, представників недержавних професійних об'єднань і наукових організацій та авторитетних фахівців-експертів.

Основне завдання діяльності таких структур полягає у виявленні найбільш гострих професійно-орієнтованих проблем, які хвилюють суспільство, об'єктивному з'ясуванні відносин професійної і широкої громадськості до рішень і дій влади за їх вирішенням, причин такого ставлення й у визначенні зон можливих компромісів і найменш конфліктних підходів до вирішення виникаючих протиріч.

Для того, щоб консультативні структури могли продуктивно вирішувати свою основну задачу, суб'єкти консультативної діяльності повинні дотримуватись певних правил. Представники державної влади не повинні апріорі негативно сприймати жорсткі та, можливо, неприємні дискусії та ставити перед собою завдання максимально «згладити гострі кути» в ході обговорень. Зі свого боку представники недержавних об'єднань і організацій та фахівці-експерти не повинні сприймати свою участь в роботі консультативних структур як безпосереднє «входження у владу» і використовувати таку участь для лобіювання та розв'язання окремих проблем своїх організацій та як трибуну для висловлення політичних пристрастей і самореклами.

Робота консультативного механізму взаємодії може надавати позитивний вплив на процес досягнення взаєморозуміння й партнерських відносин між державною владою і громадянським суспільством у вирішенні навіть складних для загального розуміння професійно-орієнтованих проблем тільки за умови, що така робота є відкритою та інформаційно прозорою для суспільства, її результати об'єктивно публічно освітлюються [320, с. 76].

Електронна участь громадян у державних справах передбачає три ключові елементи. По-перше, інформація – розміщення на веб-сайтах органів влади інформації, що становить ключовий інтерес для суспільства. По-друге, е-консультації – механізми та інструменти он-лайнного обговорення суспільно значимих проблем на сайтах органів влади. По-третє, е-прийняття рішень – врахування он-лайнного внеску громадян у процес прийняття рішень, надання постійного зворотного зв'язку. Станом на 2008 р. в Україні найповніше використовувались інструменти електронних консультацій (61 %) та надання громадянам он-лайнного доступу до інформації (53 %). Деяко гіршими є показники в сфері залучення громадськості до прийняття рішень (38 %) [136, с. 7].

Залежно від аспектів демократії, що просуваються, і-демократія може використовувати різні технології для: 1) підвищення транспарентності політичного процесу; 2) посилення прямого залучення й участі громадян; 3) удосконалення якості формування думки позиції шляхом відкриття нового простору для інформації і обговорення. Цю триєдність аспектів демократії, забезпечуваних за допомогою специфічних способів і засобів, оснований на застосуванні ІКТ, можна представити у вигляді матриці [578, с. 45] (табл. 3. 1).

Для ефективного застосування досягнень інформаційної демократії доцільно більш ширше використовувати один із найпотужніших інструментів взаємодії між державою та громадянським суспільством – *е-консультації*. Якщо раніше, за відсутності можливостей інтерактивного діалогу між владою та громадськістю, для цього вимагались незрівнянно більші людські й фінансові ресурси, сьогодні завдячуючи сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям, процес

громадських консультацій не так важко організувати й підтримувати. Водночас, такими ж проблемними залишаються питання визначення відповідного контексту консультацій та їх впровадження в управлінські процеси на всіх етапах, під час визначення напрямів, постановки завдань, прийняття та впровадження рішень.

Таблиця 3. 1

Матриця е-технік і забезпечуваних аспектів демократії

<i>Е-техніки</i>	Забезпечувані аспекти		
		Підвищення прозорості	Підвищення участі
Е-доступ	X		
Е-консультації		X	
Е-петиції		X	
Е-голосування		X	X
Е-форуми			X

Доцільно зважати на досвід, поширений в Європейському Союзі, Канаді, Австралії, Новій Зеландії. Це традиційна практика консультацій шляхом оприлюднення проектів регуляторних актів, які відповідно до мети консультацій мають назви «білий» чи «зелений» документи. У першому виді документів («білі») окреслено політичні (стратегічні) наміри уряду або пропозиції до впровадження цих намірів. «Зелені» дискусійні документи, в яких запропоновано запитання та альтернативні варіанти відповідей (з інструкціями щодо участі в консультаціях) для цільових груп, які визначають організатори опитування, як правило уряд. У цих країнах традиційна практика консультацій була ефективно поширена на віртуальне середовище у формі електронної взаємодії державних органів і громади («Консультації для канадців» – <http://www.consultingcanadians.gc.ca>; «Візьми участь» в Новій Зеландії – <http://www.govt.nz/en/participate>; «Е-демократичні консультації» в Великій Британії – <http://www.edemocracy.gov.uk>).

У Сполучених Штатах обов'язок проведення обговорень проектів регуляторних актів закріплено на законодавчому рівні в Законі про адміністративну процедуру, який залишає державним інституціям можливість

визначити форми спілкування з громадськістю (зазвичай надано певний час для надсилання коментарів на проекти рішень).

Більш чітко організовано процес консультацій у Великій Британії, що великою мірою пояснюється прискіпливою увагою до цього питання з боку чинного уряду. За словами Прем'єр-міністра Т. Блера, ефективні консультації є ключовою частиною процесу формування політики. Людське бачення може допомогти у визначенні пріоритетів політичного розвитку і встановити щоденний розклад для покращення державних послуг. Але нам також потрібно зробити процес консультацій менш обтяжливим та більш зручним для людей, які до нього залучаються.

Он-лайнкові консультації з цільовими групами не повинні бути широко публічними для досягнення ефекту чи користі. Суттєві можливості існують для представницьких груп, що діють від імені більш широких кіл громадськості. Відомі варіанти консультацій з цільовими групами можуть передбачати створення он-лайнкових «громадянських журі» або втілення он-лайнкових компонентів у діяльність існуючих в реальному житті журі.

Інтерактивними можливостями для консультацій є [548] он-лайнкові опитування та дослідження: швидкі й зручні, зазвичай не наукові, є найбільш поширеним вступом для політичної взаємодії он-лайн.

Другим потенційно корисним засобом покращення участі громадян у процесі впливу на формування політики є *електронні петиції* (е-петиції). Як правило, для застосування цього засобу використовують Інтернет, завдячуючи якому громадськість і зацікавлені групи можуть ініціювати колективне звернення, зібрати групу прихильників, які згодні підтримати його своїми підписами та направити до відповідного державного органу або на адресу уряду.

Така форма комунікації між громадськістю й владою, в якій ставляться колективні вимоги до уряду, як правило має політичне забарвлення та викликає певний соціальний резонанс. Слід зазначити, що петиції можна розглядати як певну форму колективного вираження волі і впливу на інших суб'єктів суспільних відносин (наприклад, на політичних лідерів, державні установи та громадські організації), здатною виконувати функцію регулювання (*англ. – softmlaw*), лобіювання, просування ідей та інтересів. Потенціал такого виду публічного (саме публічного, а не державного) регулювання потребує окремого ґрунтовного дослідження. Зазначмо лише, що як для будь-якого політичного процесу, для досягнення позитивного результату від використання цієї техніки потрібна належна організація самого процесу: планування, правильний вибір часу й місця, способів залучення учасників, технічних засобів посилення участі й врахування зовнішніх чинників. Завдячуючи ІКТ, цей процес звільнено від обмежень простором і часом, він стає інтерактивним (за бажанням громадян,

оскільки не завжди вони використовують зворотній зв'язок), зручнішим та, врешті, ефективнішим.

Вимогою застосування цього інструменту інформаційної демократії є належне юридичне підґрунтя, яке легалізує таку форму комунікації між громадськістю та державними установами, як петиція (колективне звернення). Фактично на них поширюються закони, що регулюють будь-які звернення.

Отже, оскільки проблема е-участі є наріжним каменем інформаційної демократії, взаємодія між владою та громадськістю – важливий показник демократичності та легітимності врядування. Ця парадигма спирається на розуміння процесу управління як комунікації, вектори якої спрямовані не лише на внутрішню системну організацію процесу впорядкування діяльності державного апарату та регулятивного впливу на діяльність суб'єктів недержавного сектору, але й на горизонтальне поширення інформації, що перетинає кордони владної компетенції державних органів та спонукає до контакту з суспільно-громадськими інституціями та приватними організаціями, залучаючи до участі громадськість із недержавних (неприбуткового та приватного) секторів.

У цьому неминуче проявляється діалектичне протиріччя, коли держава повинна поєднувати функцію «публічного керівника» розвитком усього суспільства з функцією однієї зі сторін соціального контракту на засадах партнерського рівноправ'я з іншими акторами, зокрема бізнесом та громадянським суспільством. Зрозуміло, що ця партнерська рівність є якраз одним із тих чинників, що дає підстави оцінити легітимність врядування, відповідність інтересам розвитку суспільства та ефективність діяльності державного сектору.

Он-лайн петиції/звернення. У багатьох країнах громадяни мають юридичне право звертатися до свого уряду з петиціями. Хоча в Інтернеті багато сайтів, що дозволяють громадян розміщувати свої петиції, деякі уряди, як наприклад, Шотландії та Квінсленда (Австралія) спромоглися адаптувати це юридичне право до он-лайн світу. Автентифікація є серйозною проблемою для офіційних петицій, що пов'язані з урядовим та парламентським процесом. Замість того, щоб автентифікувати ідентичність кожної особи, що поставила свій підпис в он-лайн, пропонують автентифікувати всю петицію загалом, шляхом верифікації наявності відповідної кількості людей, що вимагається для надання петиції чинності (перевіривши телефонні номери та адреси осіб, які підписались, для визначення достатньої кількості підписів від реальних осіб; шляхом контактування з представниками заявників для усунення спроб шахрайства).

Попри те, що е-петиції є чи не найсучаснішою технікою консолідованої моделі інфодемократії, на практиці можуть виникати труднощі юридичного характеру, насамперед, у процедурі збирання підписів. Особливо в Україні, де електронні підписи, а з ними й процедура автентифікації, ще не стали звичайними

атрибутами суспільного життя (такою є переважна кількість країн світу), для підтвердження справжності волевиявлення учасників е-петицій необхідні «традиційні» засоби верифікації (шляхом безпосереднього контакту із заявниками, перевірки адресних даних за допомогою довідкових служб тощо), що можуть застосовуватись у партнерстві з громадянським та приватним секторами.

Відкриті звернення в он-лайн. Якщо громадські слухання он-лайн – переведення реальних слухань в он-лайн середовище, сприйняття відкритих звернень (політичних заяв) в он-лайн є першим кроком у напрямі інтеграції он-лайнової інтерактивності в традиційний процес слухань. Це може спрацьовувати в двох напрямках: люди з віддалених місць можуть подавати інформаційні матеріали перед, під час чи після слухань для включення до стенограми слухань й у зворотному напрямку люди, що беруть участь в слуханнях, можуть поширювати електронні копії своїх презентацій та заяв для поширення в реальному часі в он-лайн.

Е-прийняття рішень. В інфодемократії, як і в прямій, участь громадян в процесі прийняття рішень, як правило, але цим не обмежується, здійснюється шляхом голосування. Територіальна віддаленість значної частини громадськості від адміністративного центру була однією з причин появи представницької (посередницької) демократії. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють подолати фізичні бар'єри для прямого донесення волі громадянства з тих чи тих питань суспільного розвитку.

Е-голосування є однією з технік покращення та посилення (кількісно та якісно) участі громадськості в процесі формування політики й прийняття рішень на всіх рівнях влади: місцевому, регіональному, національному. Системою електронного або Інтернет-голосування визначено виборчу систему, що використовує електронні бюлетені, які дозволяють виборцям передавати своє волевиявлення до уповноважених осіб виборчих дільниць через Інтернет. Цей інструмент процесуальної моделі і-демократії спрямований на посилення демократичності й легітимності врядування через використання ІКТ для безпосереднього визначення волі виборців.

Ще одним із механізмів участі громадськості в прийнятті рішень є *е-нормотворення* (англ. – *e-rulemaking*), яке дозволяє громадянам впливати на процес ухвалення нормативно-правових актів. У цьому інструменті е-врядування поєднано ключові елементи демократичного впливу на процес прийняття рішень, що притаманні е-консультаціям та е-голосуванню⁷.

⁷ У Сполучених Штатах така можливість пропонується з січня 2003 р. в рамках Федеральної ініціативи EGov для того, щоб «зробити легкою для громадян участь у демократичному і законодавчому процесі через удосконалення доступу до, і якості нормотворення» [544, с. 257.]. Коли громадяни надсилають коментарі до регуляторних актів,

Завдання, які виконує механізм е-нормотворення в рамках процесуальної моделі, такі:

– посилення демократичної легітимності, яке можна досягнути через: 1) покращення розуміння громадськістю процесу нормотворення; 2) збільшення якості та кількості коментарів громадськості в процесі нормотворення; 3) додавання більшої інтерактивності процесу надсилання коментарів і покращення його широкого обговорення; 4) збільшення можливостей більш демократичних підконтрольних інституцій, таких як Конгрес чи Президент, для нагляду за регуляторним процесом;

– вдосконалення рішень, що приймаються, з точки зору оцінки впливу регуляторного акту на розв'язання проблем і покращення фінансової ефективності регуляторної політики;

– зменшення адміністративних витрат. Використання ІКТ у регуляторному процесі дозволяє більш ефективно обробляти документи та поширювати їх між особами та інституціями, що беруть у ньому участь;

– посилення рівня дотримання встановлених правил. Вимогою для належного виконання встановлених правил є їх чітке й однозначне розуміння. Вирішення цієї мети можна досягнути як збільшеною доступністю роз'яснень, коментарів у он-лайн, так і можливістю отримання більш докладних інструкцій для дотримання правил [553].

Набагато цікавішою для громадян є участь в обговоренні питань місцевого розвитку, що може виступати сильним аргументом на користь впровадження інструментів і-демократії на місцевому рівні моделі. Наприклад, досвід м. Джесі в Італії, де розвиток громадянської мережі створив демократичний простір для обговорення та взаємодії між громадянством та урядом, і де велика кількість відвідувань веб-сайту та активна участь громадян у відкритих дебатах засвідчили успіх проекту [649]. Ще одним успішним прикладом впровадження інструментів і-демократії на місцевому рівні є голландський проект «Цифрове м. Хугевен» [425, с. 14–16]. У цій місцевій ініціативі використано три форми он-лайнних консультацій:

1) спілкування між громадянством та державними службовцями в так званій е-приймальні відповідно до встановленого розкладу у визначені години;

2) електронні дебати напередодні муніципальних виборів у 2002 р.;

3) поточні дискусії в он-лайн для зареєстрованих учасників (за допомогою електронної пошти).

федеральний орган повинно врахувати їх погляди та обґрунтувати регуляторну діяльність. Повні тексти усіх проектів актів та фінальні документи є відкритими для доступу і коментарів в он-лайн на веб-сайті <http://www.regulations.gov>, і його відвідувачі можуть направити коментарі до відповідного федерального агентства.

Суттєвий вплив на процес прийняття рішення на місцевому рівні мали консультації в он-лайн, організовані в Центральному Бакінгемі шкільному окрузі з щодо перегляду розподілу на райони Пенсільванії. Більше 500 коментарів були отримані електронною поштою, що дало можливість виявити, де існують проблеми, які вимагають реагування. Разом із тим, були порушені й питання щодо відсутності публічного доступу до отриманих коментарів і як швидко відбудуться публічні слухання про врахування змін, викликаних пропозиціями, отриманими під час е-консультацій [549].

Цікавим прикладом використання е-консультацій у більш широкому контексті участі в політичному процесі прийняття рішень на регіональному рівні є проект в графстві Північний Ютланд (Данія), здійснюваний через веб-сайт www.nordpol.dk. Запорукою його успіху стало залучення до участі громадськості на ранніх стадіях під час формулювання ідеї, розробки змісту, дизайну та при впровадженні. Веб-сайт розширив публічний простір для громадськості, посиливши можливості для користувачів ініціювати, а також взяти участь в існуючих дискусіях з урядовцями з питань організації управління та консультацій з суттєвих питань розвитку графства, як це передбачено законодавством Данії, яке регулює процедури проведення консультацій.

Одним із аспектів консультативної моделі є залучення громадян до прийняття важливих стратегічних рішень з питань державного та регіонального розвитку шляхом можливості обговорення рішень міської ради, парламенту за посередництвом форумів, блогів та чатів. Так, у грудні 1997 р. у Великій Британії було запущено проект «UKCOD» [551], що став кращим прикладом світового партнерства за участю національного уряду, який в он-лайн надавав консультації для Кабінету Міністрів. Думка громадян сайту дозволяє забезпечити громадський уряд із зворотним зв'язком пропозиціями щодо свободи інформації. На нашу думку, цей проект мав сильний вплив на розвиток і-демократії в інших країнах Європи.

З метою стимулювання обговорення рішень голландський уряд запровадив програму «e-Citizen». Це незалежний форум, який залучає громадян до політичного процесу, вони мають змогу надавати поради державним органам і контролювати досягнутий прогрес. Започаткувавши програму «e-Citizen», голландський уряд визнав важливість створення прозорих офіційних веб-сайтів як способу зміцнення громадської довіри. Відтак, у 2007 р. запроваджено набір веб-стандартів. Вони є обов'язковими для всіх урядових веб-сайтів і нараховують 125 вимог, які охоплюють усі аспекти цифрового спілкування: доступність, прозорість, ясність, відкритість і передбачуваність. Для вимірювання ефективності своїх веб-сайтів голландський уряд використав методом самооцінки, який включає 78 зі 125 критеріїв виміру ефективності.

Тісний зв'язок між прозорим наданням інформації та прозорими веб-сайтами державних органів зокрема підтвердило дослідження, проведене в Сполучених Штатах Федеральною комісією зв'язку. Після аналізу даних, отриманих від 36,000 відвідувачів федеральних веб-сайтів, 14 відомств-учасників, з'ясували, що коли громадяни бачать високу прозорість федерального веб-сайту, вони на 85 % більш задоволені, ніж ті, хто низько оцінює рівень його прозорості. Громадяни, які сприймають федеральний веб-сайт як дуже прозорий, як правило, більше довіряють загальній діяльності уряду (46 %) і в майбутньому більше схильні до участі в співробітництві з цими відомством шляхом висловлення своїх думок та ідей через Інтернет або поза ним (40 %). Ці типи поведінки та відношення громадян кваліфікують як «священний грааль відкритого, економічного, демократичного та ефективного уряду» [436].

Наприклад, в Російській Федерації віртуальна республіка «Alter Russia» також дає можливість проявити себе в управлінні країною та обговоренні загальноросійських рішень. Проект створено в квітні 2011 р. як демократичний Інтернет-майданчик для обговорення та розробки ініціатив громадян [529]. На проекті виключена політична цензура і не діють правила корпоративної політкоректності, властиві істеблішменту Росії, що обюрократився. Кожен зареєстрований користувач порталу може запропонувати свій закон або поправку до вже чинних законів Російської Федерації. Усі пропозиції, прийняті більшістю голосів співтовариства користувачів, отримують статус Закону віртуальної республіки. Їх доводять до відома чиновників, міністрів, депутатів і лідерів політичних партій РФ.

Також у лютому 2010 р. в Росії запущено сайт «Демократор», який об'єднує громадян навколо загальних соціально-значимих проблем, дає можливість спільно редагувати тексти колективних звернень в органи державної влади і місцевого самоврядування, відстежувати стан роботи з вказаних колективних звернень [113]. Досить сильним є громадський рух «Просто росіяни», створений 11 січня 2010 р. Він сьогодні розвивається на принципах мережевої (електронної) демократії. У вересні 2011 р. шляхом голосування на сайті вибрано колегіальний керівний орган руху – Раду. У Раду входить 7 членів з різних міст. Названий рух активно займається правозахисною діяльністю та боротьбою з корупцією. Ціль руху – створення системи цивільного самоврядування. У жовтні 2011 р. число учасників руху складало понад 3200 чоловік [386].

У лютому 2011 р. на сайті «Путін повинен піти» запущена «Політична мережа прямої електронної демократії», що об'єднує підписувачів однойменного звернення до громадян Росії від 10 березня 2010 р. Стратегічною метою мережі оголошено проведення достовірно демократичних виборів усіх рівнів влади в

країні, формування гарантованої Конституцією РФ демократичної, соціальної, правової держави, а фактично – відставка В. Путіна [349].

Говорячи про участь громадян у інформаційному обміні, необхідно розрізняти поняття участі і зворотного зв'язку. Останній широко поширений і закріплений за принципово різними явищами в політичній сфері. Той факт, що журналістів та аудиторію в процесі розповсюдження інформації пов'язують канали не тільки прямого, але і зворотного зв'язку, згадують багато дослідників. Звичайно, у порівнянні з традиційною, монологічною системою, що включає аудиторію лише як об'єкт впливу, наявність зворотного зв'язку є величезним кроком вперед. Журналісти слідом за дослідниками визнають необхідність відгуку з боку аудиторії, інформації від неї з тим, щоб, використовуючи отримані дані, коригувати «порядок денний», методи роботи, форми подачі матеріалу й, отже, повніше задовольняти потреби й запити аудиторії. Прояви зворотного зв'язку – це і відгуки на публікації, і опитування аудиторії. Однак, якщо вести мову про активну участь аудиторії в інформаційному процесі на правах повноцінного суб'єкта комунікації, такий підхід вважаємо обмеженим.

Таким чином, застосовуючи термін «зворотній зв'язок», вільно або мимоволі визнаємо, що суспільство (а отже, й аудиторія) є керованою з боку мас-медіа системою, тобто виключно об'єктом впливу. А такий підхід у корені суперечить основоположним принципам демократичного суспільства.

Д. Гілмор, спираючись на дані аналітиків, припускає, що до 2021 р. авторами 50 % інформації, що проходить каналами ЗМІ, будуть представники аудиторії [582], так звані стрингери (*від англ. stringer – незалежний журналіст*). У ситуації, коли мова йде про людей, що беруть участь у виробництві інформації в тому ж обсязі, що й професіонали – журналісти, використання терміну «зворотній зв'язок» є некоректним. Саме тому, говорячи про взаємодію ЗМІ та суспільства в термінах суб'єкт-суб'єктних відносин, краще використовувати поняття «інформаційна участь».

Дослідники почали говорити про новий тип комунікації, що припускає інтерактивний обмін інформацією між учасниками процесів її поширення й отримання у формі спілкувань, характерних для власників доступу до нових медіа [151, с. 251]. Інформаційну демократію комунікативісти пов'язують з ідеєю співучасті одержувачів інформації в процесах її створення та поширення, що сьогодні вже стало нормою життя.

Передусім, в інформаційній участі можна виділити інформаційний та організаційно-керуючий (неінформаційний) способи. Організаційно-керуюча участь передбачає діяльність представників суспільства на стадії прийняття стратегічних рішень у сфері роботи редакцій та включає такі види, як: володіння ЗМІ, програмування (розпорядження, керівництво) ЗМІ, контроль діяльності

редакцій (участь у громадських радах). Інформаційна участь – наймасовіший спосіб участі в діяльності ЗМІ, що припускає різні за активністю рівні участі у виробництві та споживанні інформації:

- споживання – «пасивна» участь: вибір друкованого видання, теле-, радіоканалу або окремого матеріалу;

- висвітлення, представлення в якості об'єкта «героя», персонажа матеріалу, суб'єкта думки, вираженого побічно, «через третю особу» (або об'єктна участь), що теж можемо віднести до пасивної інформаційної участі;

- виробництво інформації – найактивніший рівень інформаційної участі, виражено в безпосередній участі у виробництві контенту: в якості авторів матеріалів, суджень, висловлених від свого імені, «без посередників (або авторська участь).

Слід окремо виділити таку форму, як авторська участь – спроба активно діяти в процесі виробництва інформації. До неї зараховуємо такі форми активності, як різного роду звернення громадян до ЗМІ: листи (електронні та паперові, що надходять як відгук на вже опубліковані матеріали або з пропозицією обговорити якусь проблему), телефонні дзвінки в студію: з питаннями до учасників передачі (такі форми особливо поширені на московських кабельних каналах у передачах, присвячених питанням освіти, нерухомості, роботі муніципальних органів і т.д.) або дзвінки-голосування на підтримку певної думки [343, с. 133]

В авторській участі слід розрізняти, з одного боку, відгуки громадян на опубліковані матеріали або висловлювання за запропонованим редакцією приводом, а з іншого – звернення громадян до ЗМІ за власною ініціативою. Останнім часом деякі з інформаційних новинних програм пропонують глядачам адресу електронної пошти або номер телефону, за якими можна повідомити про цікаву або важливу (залежно від специфіки передачі) подію й стати «співавтором» програми. Величезну можливість для прояву активності надає громадянам Інтернет. З його появою значно спрощена процедура участі. Ще більше уперше в громадян з'явилися можливості для інформаційного обміну в одному медійному середовищі.

Розвиток Інтернету, й у тому числі таких інструментів для інтерактивної взаємодії, як блоги та портали різних організацій (також й адміністративних), був сприйнятий як розширення демократичного потенціалу загалом та можливостей політичного залучення зокрема. В умовах розвитку персоналізованого контенту й персональних медіа та сама політична комунікація зазнає значних змін. Останніми тенденціями в цій сфері є медіатизація політики й політиків, а також

персоналізація політиків. Все це знаходить відображення на їхніх персональних сторінках і головним чином у блогах.

Процес становлення консультативної моделі інформаційної демократії у всесвітній мережі охоплює п'ять основних етапів, на кожному з яких формуються уява та засвоюються нові можливості участі громадян у політичному процесі [411, с. 80–81]:

1. Етап виникнення веб-присутності пов'язані з виходом інституційних суб'єктів політики в електронні мережеві структури з метою поширення інформації політичного характеру серед громадян.

2. Етап просування веб-присутності передбачає одержання громадянами постійно оновлюваної інформації про діяльність та політичні пропозиції інституційних суб'єктів політики. На цьому етапі в громадян виникає можливість коментувати діяльність інститутів влади, давати їй оцінки та надсилати пропозиції щодо підвищення ефективності політичного управління.

3. Етап інтерактивної веб-присутності полягає в посиленні інтенсивності взаємодії між громадянами і владними структурами. Зокрема, громадяни мають можливість отримувати потрібні документи, підписувати їх, записуватися на прийом до посадовців різного рівня, брати участь в електронних зібраннях, мітингах тощо.

4. Етап транзакційної веб-присутності більше зорієнтований на задоволення повсякденних потреб громадян, оскільки в його межах вони мають можливість отримувати різного призначення документи й укладати угоди.

5. Етап повного інтегрування веб-присутності передбачає завершення становлення і-демократії, що дозволить реалізувати електоральні форми політичної участі через електронні мережі, брати участь у мережевих публічних форумах, засіданнях органів державної влади та управління. Саме цей етап підкреслює зростаючу мережеву політичну активність громадян [447, с. 401–402].

Отже, у XXI ст. інформаційна демократія стала синонімом сучасної іноваційної держави, центральними елементами якої є якість, довіра і швидкість. Моделі інформаційної демократії трансформували уряди, держави, громадянське суспільство, зробивши їх доступнішими для громадян, більш підзвітними, ефективними й прозорими. Застосовані належним чином моделі інформаційної демократії здатні зцементувати стосунки між урядом і громадянами, а відтак допоможуть владі завоювати суспільну довіру шляхом проведення політичного курсу, сформованого під впливом громадської участі. Тому уряди всього світу активно сприяють впровадженню моделей інфодемократії в усі сфери взаємодії зі своїми громадянами.

Ми визначили три моделі: технократичну (за основу взято «мережеве суспільство», запропоноване М. Кастельсом), процесуальну (на основі позиції

М. Рокара про політичні процеси, зокрема про вибори, референдуми та значення ІКТ для політичних інститутів і процесів) та консультативну (будується на позиції консультативної взаємодії громадянського суспільства та політичної системи).

3.3. Тенденції й проблеми і-демократії

3.3.1. Зростання ролі інформації, знань та інформаційна нерівність

Становлення інформаційної демократії та впровадження її моделей у різних країнах мають як спільні, так і відмінні риси, що спонукають до вирішення проблем у впровадженні інфодемократії. Найпершою та найважливішою тенденцією становлення інформаційної демократії в постіндустріальному світі визначаємо *зростання ролі інформації та знань*.

Сучасний світ стикається з безліччю глобальних проблем, які потребують вирішення спільними зусиллями та з дотримання стратегії, яка може забезпечити рівність серед держав. Одна з них – це питання інформаційного відставання, зміст якого полягає в тому, що не всі країни можуть використовувати достатній обсяг інформації та нові інформаційні технології й можливості, які надає глобальний світ. Пов'язане таке явище як з економічними й технологічними факторами забезпечення доступу тих чи тих користувачів до інформаційних ресурсів, так і з рівнем освіти в державі, турботою про виховання, адаптованою до сучасних вимог, конкурентоздатної молоді. Тобто цілий ряд гуманітарних питань, що можуть допомогти подолати інформаційне відставання країн, що розвиваються, і країн третього світу від розвинутих європейських країн та США.

Інформаційне відставання пов'язане, насамперед, з інформаційною нерівністю. Класифікація інформаційної нерівності найчастіше асоціюється з соціальною складовою проблеми. З такої позиції виокремлюють три виміри інформаційної нерівності, перший з яких відповідає нерівномірному розподілу Інтернет-вузлів за регіонами світу в порівнянні з розподілом чисельності населення та сягає двох, а подекуди й трьох, порядків. Такий вимір, на нашу думку, більше підлягає під визначення цифрової нерівності, аніж до інформаційної.

Другий вимір нерівності полягає в тому, що 80 % обсягу інформаційного й програмного продукту в світі сьогодні створюється англійською мовою, тоді як значний відсоток населення Землі нею не володіють або ж не використовують у повсякденному житті. Третій вимір – інформаційна нерівність у середині окремих країн: технологічні зміни призводять до того, що деякі групи населення (це, насамперед, сім'ї з невеликим достатком, селяни, люди похилого віку, інваліди, а в деяких країнах ще й представники етнічних меншин та жінки), які й так були

позбавлені сучасних благ цивілізації, відокремлюються від елітної частини населення ще більше [469, с. 14].

Проаналізувавши запропоновані виміри, уважаємо, що інформаційне відставання – це розрив між різними суб'єктами з різним ступенем розвитку економіки та соціального забезпечення, що породжує нерівність у використанні інформації, інформаційних продуктів та інформаційного сервісу.

Для визначення проблем інформаційного відставання використовують дві категорії: «інформаційна» та «цифрова нерівність». Термін «інформаційна нерівність» є ширшим за «цифрову нерівність». Можна сказати, що цифрова нерівність – складова інформаційної нерівності. Перша пов'язана, насамперед, з доступом до цифрових віртуальних джерел інформації та ІКТ, друга – взагалі з доступом та володінням інформацією. У міжнародній практиці поширенішим є термін «цифровий розрив» [629, с. 25–32]. Він увійшов у вжиток 1999 р. після публікації доповіді міністерства торгівлі США «Провал у Мережі: визначення цифрової нерівності». Уперше його публічно виголосив Президент США Б. Клінтон у 1999 р. для характеристики різної можливості доступу американців до інформаційної інфраструктури й означення національної стратегії переходу до інформаційного суспільства [94, с. 56–59]. Із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій поняття «цифровий розрив» збільшилося до інформаційного відставання або розриву.

Раніше проблему цифрової нерівності сприймали як суто американську й обговорювали лише в США. Проте згодом їй надали ширшого значення і трактувати як проблему інформаційної нерівності. Головною метою ООН, сформульованою в Декларації тисячоліття, є зменшення бідності на планеті: до 2015 р. скоротити вдвічі частку людей, чий дохід на день є меншим за один долар США. У контексті боротьби з бідністю ООН вирішує й завдання подолати інформаційну нерівність, що цілком природно, оскільки базовою нерівністю є економічна, соціальна й культурна. Інформаційна ж нерівність є тільки одним із найболючіших проявів цих базових нерівностей. Без подолання інформаційної нерівності неможливий ні процес глобалізації, ні ефективний розвиток інформаційного суспільства, ні запровадження електронних урядів [333, с. 181].

Крім того, держави шукають й інші шляхи досягнення цифрової рівності. Одні беруть на себе витрати доступ населення до Інтернету, інші розробляють програми, що забезпечують доступ до мережі в громадських місцях, залучаючи для цього кошти приватного капіталу. Оскільки розвиток інформаційних технологій вимагає значних фінансових витрат, які не можуть повністю фінансуватися з державного бюджету, держави визначають форми залучення приватного капіталу. Витрати йдуть на забезпечення доступу населення до персональних комп'ютерів, у тому числі в суспільно доступних місцях (на пошті,

у публічних бібліотеках), на створення навчальних програм і центрів для навчання населення користуванням системою Інтернет.

Поділяємо думку О. Сосніна, який виділяє фактори, що посилюють інформаційний розрив, а саме [444]: інформаційна, у тому числі лінгвістична, культура особистості, інформаційна компетентність, освіченість, а також мотивація людини, її прагнення до пізнання й самонавчання, розвитку своїх інтелектуальних здібностей. Адже, якщо людина немає бажання бути активним членом інформаційного суспільства, то ніяка техніка їй не допоможе.

Інформаційний розрив тісно пов'язаний з технологічним відставанням між розвинутими та нерозвинутими країнами. Трансформація суспільства в новий стан поряд із беззаперечними перевагами несе з собою й ряд недоліків. Разом із збільшенням ролі, яку відіграють сучасні технології у суспільному житті, збільшується й соціальна нерівність між окремими людьми, соціальними прошарками, верствами та групами людей, які з тих чи тих причин обмежені в доступі до сучасних технологій, знань, інформації тощо, та тими, хто не має обмежень у доступі до них. Швидкі темпи цифрового розриву стимулюють збільшення інформаційного відставання, інтелектуального розриву між інформаційно й технологічно розвинутими та нерозвинутими країнами й цілими регіонами. Дедалі посилюється соціальна нерівність людей внаслідок того, що одні з них володіють достатнім обсягом знань для розуміння та освоєння нових технологій і подальшої адаптації до змін у суспільстві, а інші не мають необхідного для цього початкового рівня знань [11, с. 335–336]. Утворюються так звані інформаційні прірви, що накладають негативний вплив на розвиток політичних інститутів та процесів, що пов'язано з отриманням інформації, яка є необхідною для ефективного керування політичною системою.

Тривожною особливістю сучасного стану «цифрової нерівності» є те, що не спостерігаємо ознак реального подолання гігантської прірви між країнами – лідерами розвитку інформаційних технологій і країнами аутсайдерами. Навпаки, цей розрив посилюється.

Держава, оптимізуючи свою діяльність, функції та ефективніше використовуючи державну власність, прагне оптимізувати свої бюджетні витрати, що дозволяє активізувати політичну діяльність інститутів громадянського суспільства, зменшити рівень оподаткування й підвищити інвестиційну активність економічних агентів. Важливою ознакою ефективної інформаційної демократії є те, що громадяни отримують ефективніші засоби доступу до інформації з тим, щоб зменшити вартість транзакцій як для себе, так і для своїх партнерів, зробити взаємодію з держорганами більш простою, швидкою і комфортною. Особливе місце займає проблема співпраці уряду з громадянами, оскільки швидке зниження вартості комунікацій створює передумови для

трансформування умов життя більшості населення. Трансформація традиційних форм взаємодії уряду й громадян в інформаційно-мережеву форму не повинна стати причиною соціальної нерівності. Уряд бере зобов'язання зменшити «цифрове розшарування» суспільства. Для цього він проводить цілеспрямовану політику з підвищення комп'ютерної грамотності, створення центрів навчання й поліпшення умов для зростання кваліфікації персоналу в галузі ІТ. Можливість використання інформаційних мереж і систем створює для всіх громадян принципову можливість безпосередньої участі в політичному волевиявленні та забезпеченні прав і свобод. Це велика перевага інформаційного століття. Залучення інститутів громадянського суспільства, окремих людей, населення, професійних груп і самоорганізованих мережевих спільнот, що реалізують свої функції завдяки розвитку інтерактивної взаємодії через різні соціальні, урядові й бізнес-мережі в процес прийняття найважливіших політичних і соціально-економічних рішень, управління суспільно-політичними процесами тягнуть за собою істотні зміни в демократичному процесі, який із традиційного трансформується в інформаційну або інформаційно-мережеву демократію [134, с. 156].

Аналізуючи причини цифрової нерівності, можна виокремити такі:

- нерівноцінне використання можливостей ІКТ;
- нерівноцінний розподіл переваг, що надають інформаційно-комунікаційні технології, між країнами та регіонами;
- неоднаковий доступ до знань у сфері ІКТ на рівні країн, регіонів та груп населення;
- нерівний доступ до нових технологій між верствами населення; недоступність ІКТ для певних етнічних груп через традиції;
- формування «е-номенклатури»;
- нерівність доходів населення та вартості телекомунікаційних послуг; дисбаланс інвестицій у сферу ІКТ;
- розбіжність у преференціях для різних прошарків населення, спрямованих на стимулювання використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- технічні проблеми із забезпечення повного спектра послуг у країні або регіоні;
- нерозвиненість певних видів послуг (у країнах, що розвиваються, перевагу надають електронній пошті внаслідок високої вартості широкопasmового зв'язку);
- брак гнучкого законодавства у сфері ІКТ та податкових пільг у певних країнах і регіонах.

Нерівний доступ до інформаційних та комунікаційних технологій залежить від зростання поляризації сучасного суспільства на інтелектуальному,

соціальному, економічному й політичному рівнях. А інформаційний та породжений ним цифровий поділ на сьогодні є однією з основних і пріоритетних світових соціальних проблем [681, с. 11].

«Цифрові прірви» виникають через те, що певні частини населення мають значно ширші можливості отримати вигоду з економіки, ніж інші верстви населення. Аналіз цифрових технологій, що здійснив Я. Нільсен, відомий американський спеціаліст з інформаційних технологій та веб-дизайну, у «Alertbox» у листопаді 2006 р., дозволяє визначати цифровий розрив у три етапи [561].

Етап 1: економічний розрив (англ. – Economic Divide). Стадію економічного розриву можна трактувати як розрив у доступі до інфраструктури. Це визначення економічної нерівності в початковому розумінні цього терміну. У найпростішій формі економічні аспекти цифрової нерівності простежимо в тому, що деякі люди не можуть дозволити собі купити комп'ютер. Хоча політики завжди говорять про те, що така можливість збільшується з кожним днем – принаймні, у промислово розвинених країнах. Необхідно визнати, що у по-справжньому бідних країнах, що розвиваються, комп'ютери поза можливостями середньостатистичного громадянина. У розвинених країнах Північної Америки, Європи, Австралії та Азії вартість комп'ютера не є проблемою. Але в країнах, що розвиваються, деякі люди не можуть дозволити собі застарілі комп'ютери навіть за однієї четвертої їх поточної ціни [561].

Етап 2: Розрив у користуванні (англ. – Usability Divide). Власне, мова йтиме про комп'ютерну грамотність: технологічну, інформаційну, функціональну [639].

Набагато гірше ніж економічний розрив є той факт, що технологія настільки складна, що багато людей не можуть користуватися комп'ютером, навіть якщо б вони отримали його безкоштовно. Перша проблема полягає в тому, що навіть маючи комп'ютер, більшість людей можуть використовувати їх та досягти повної переваги в сучасному світі, але для значної кількості – доступні послуги занадто важкі для розуміння. Майже 40 % населення має низький рівень грамотності. Кілька сайтів дотримуються вказівок для запису з низьким рівнем грамотності користувачів. Навіть урядові сайти, орієнтовані на бідних громадяни, як правило, написані на рівні, який вимагає для розуміння вищу освіту. Британський уряд зробив хорошу роботу щодо спрощення більшої частини свого інформаційного сайту direct.gov.uk, але навіть він вимагає, хоча б середньої освіти. Неграмотність є найбільшою проблемою доступності до Інтернету. Найперше це стосується літніх людей. Компанії не переймаються тим, щоб задовольнити цю аудиторію. Навіть при тому, що літні люди є основним джерелом зростання використання Інтернету, компанії як і раніше скеровані на молодого користувача та ігнорують

старших людей, яких є значно більше і вони були б набагато лояльнішими клієнтами [561].

Друга проблема – цифровий розрив набагато більший, ніж розрив у цифрових технологіях, грошах, доступі й грамотності, нарощуванні потенціалу. Існування сектора ІКТ має вирішальне значення для правильного розвитку місцевого інформаційного суспільства, особливо в таких сферах, як е-освіта або е-адміністрація та е-уряд. ІКТ використовують як локомотив для сприяння економіці, і цей сектор стає надзвичайно необхідним.

Етап 3: Розрив пов'язаний із розширенням прав і можливостей (англ. – Empowerment Divide) – навіть якщо комп'ютери та Інтернет були б надзвичайно прості у використанні, то не всі повною мірою використовували б ці можливості.

Не менш важливим є питання цифрового контенту й цифрових послуг. І це одна з найважливіших проблем сучасності для більшості країн, що розвиваються. Багато користувачів не знають, як використовувати технології, що дозволяють брати активну участь по-справжньому, освоювати Інтернет. Люди не розуміють розширені функції пошуку. Причину вбачаємо в тому, що їм не вистачає ініціативи та вміння, щоб взяти справу в свої руки, деякі користувачі довіряють рішенням інших людей. Наприклад, люди іноді створюють домашню сторінку за замовчанням обрану для них провайдером, а не ту, яка найкраще підходить для їхніх потреб. Прикладом розриву можливостей Інтернету назвемо такий факт: при запиті Wikipedia тільки 3102 статті написано на суахілі порівняно з 1621894 в англійській версії.

Третій етап цифрової нерівності пов'язаний з тим, що навіть у випадку, коли комп'ютер та Інтернет будуть надзвичайно легкими у використанні, далеко не всі будуть повністю використовувати можливості новітніх технологій [639]. Інтернет може бути інструментом розширення прав і можливостей, що дозволяє людям знайти гарні угоди, управління постачальниками й керувати своїми фінансами та інвестиціями, але він може так само легко бути відчуженим середовищем, де людей обманюють [561].

У ході становлення глобального інформаційного суспільства виникають нові проблеми – це інформаційна та цифрова нерівність, що вимагають тіснішого міжнародного співробітництва, спрямованого на гарантування доступу до глобальної інформаційної інфраструктури кожному члену суспільства, перешкоджаючи подальшому поглибленню розриву між тими, хто володіє таким доступом, і тими, кому він недоступний. Успішність вирішення цих проблем є одним з основних факторів, що впливають на розвиток глобального інформаційного суспільства [494].

3.3.2. Цифрова нерівність та нова он-лайн еліта

Однак існує й негативна тенденція – це формування он-лайнової еліти, яка впливає на процес прийняття рішень, інформаційний розрив тоді, коли більшість населення відсторонено від нього [42, с. 108].

Набуваючи особливої ваги, інформація й знання стають найважливішим ресурсом і капіталом розвитку країни, визначають прогрес у високотехнологічних сегментах різних сфер життєдіяльності суспільств. Вони формують характер трансформації суспільного розвитку, різних політичних структур і інститутів. Зокрема, нову класократію, теоретичні концепції та практичні дії якої підпорядковано виокремленню в суспільстві нової елітної соціальної групи (класу) – інфократії, обґрунтуванню їхньої авангардної, провідної, панівної ролі у відносинах із іншими групами суспільства, громадянами й державою загалом. Влада людей, які намагаються сьогодні приватно розподілити інформаційні потоки, оволодіти інформаційно-комунікаційними ресурсами країни, які отримали в спадщину як загальнонаціональну цінність, створену й накопичену суспільством протягом століть розвитку. Спроби зробити все це приватною власністю починаємо сьогодні відчувати в концепціях і діях деяких можновладців. Такі дії є, безперечно, загрозою національній безпеці, і це спонукає народ розвивати засади громадянського суспільства, власну юридичну науку, впливати на розвиток технологій роботи з інформацією [443]. На наш погляд, позитивне розв'язання згаданих проблем можливе виключно на засадах розвитку структур громадянського суспільства, що сприяє обмеженню в державі проявів корупції й запобігає становленню інформаційної диктатури з боку інших країн глобального світу.

Інформація і знання стають одним із стратегічних ресурсів держави, масштаби його застосування можна зіставити із використанням традиційних ресурсів, а доступ до них – одним з основних факторів політичного та соціально-економічного розвитку. У зв'язку з цим до найважливіших завдань кожної держави зараховують формування й розвиток інформаційної інфраструктури та інтеграція в глобальне інформаційне суспільство [494].

Шведські вчені А. Бард і Я. Зодерквіст політичну еліту нового типу суспільства називають «нетократією» [22]. Поява інформаційної демократії та нетократії пов'язана, передусім, із виникненням Інтернету – важливого інструменту спілкування й співпраці на відстані. Дослідники відзначають не лише формування меншості (еліти) в одній державі, а й поширення глобальних мереж, які формуються на основі спільних поглядів між людьми різних держав. Розвиток технологій у всіх сферах знання дає змогу забезпечити однаковий рівень життя більшості людей незалежно від їхніх фінансових доходів. Саме це зумовлює зміну цінностей: інформація стає важливішою за гроші [269, с. 637–642].

Ще одним наслідком зростання ролі інформації та ІКТ є те, що, починаючи з кінця 60-тих рр. ХХ ст., бурхливий розвиток цифрових технологій став ініціювати виникнення ряду соціокультурних феноменів – інтелектуальних рухів, в ідеології яких сплелися різного роду маргінальні інтенції з вірою в безмежні можливості комп'ютерної техніки в плані реалізації індивідуальної свободи. Першою симптоматичною подією в цьому контексті можна вважати зародження хакерської субкультури, витoki якої беруть початок у Массачусетському технологічному інституті (США), де молоді вчені, роздратовані бюрократичними перепонами на шляху до дорогих і малодоступних на той час комп'ютерів, почали прокладати власний шлях у інформаційні системи. Надалі вони поширилися в інших центрах, зокрема Каліфорнійському університеті, де пройшла зустріч із родинно налаштованими інтелектуалами, які належали до руху, що розвивався тоді – хіпі. Етика хакерів бере початок з положення про те, що ніякі бюрократичні бар'єри не можуть протистояти поліпшенню систем, вони глибоко вірили в те, що інформація повинна бути вільною [140], що є одним із головних пріоритетів інформаційної демократії.

Для інформаційної демократії субкультура хакерів представляє інтерес у тому, що є першим прикладом впливу комп'ютерних і мережевих технологій на формування специфічних течій, головною ідеєю яких можна вважати гасло «Інформація хоче бути вільною».

Із розвитком глобальної мережі Internet в 90-ті рр. ХХ ст. усе більше користувачів охоплено її «павутинням» і, так чи інакше, залучають до специфічної взаємодії як між людиною та Інтернетом, так і між самими людьми, у відносинах яких мережа починає грати не тільки роль посередника, але й стає невід'ємною складовою, що робить можливим сам факт спілкування і визначальним його стиль. У телекомунікаційному середовищі світової павутини починають діяти особливі правила поведінки, етичні принципи, форми спілкування і т. д., відмінні від тих, що наповнюють наше реальне життя. В сучасному Інтернеті знаходять адекватне втілення *в рухові кіберпанків*, який проголошує необмежену свободу доступу до інформації, що ґрунтується на неприпустимість створення інформаційних бар'єрів і фільтрів, введення цензури або інших державних регламентуючих обмежень, а також підпорядкування кіберпростору єдиному центру. Сукупність ідей, відповідних описаного стану справ, називають *мережевим лібералізмом*, під яким будемо розуміти неформальну ідеологію, віртуально стала в кіберпросторі глобальної мережі, головним лейтмотивом якої є максимальне обмеження втручання держави в процес циркуляції інформаційних потоків. Мережевий лібералізм - це свого роду соціальна, політична, економічна та етична імплікація основоположних, онтологічних принципів устрою глобальної мережі.

Говорячи про формування кіберкультури й мережевого лібералізму, не можна пройти повз проблеми, що невідступно супроводжують цей процес. Головна з них – це протиріччя, яке пронизує всю кіберідеологію постулатом про необхідність вільного доступу в мережу й реальним станом справ, який вказує на те, що можливість користування нею має лише мізерний відсоток населення. Особливо це помітно в країнах, де телекомунікаційна інфраструктура слаборозвинена, що тягне за собою обмеження в доступі не тільки, пов'язані з фінансовим становищем користувачів, але й з технічними труднощами, які є серйозною перепорою на шляху поширення павутини. Незважаючи на «глобальність» Інтернету, на ділі з'ясовуємо, що реально використовувати його можуть лише найбільш освічені й найбільш оплачувані верстви населення, при цьому широкі маси, які не мають фінансової, технічної можливості або ж просто не володіють навичками роботи з комп'ютерами, залишаються поза «глобальних об'ємів» мережі. Таким чином, Інтернет стає не лише засобом фрагментації населення на локальні мікрогрупи, але й певною мірою механізмом розщеплення суспільства на два великих антагоністичних прошарки – «віртуальний клас», тобто «техноінтелігенцію з учених-представників фундаментальних наук, інженерів, комп'ютерників, розробників відеоігор і всіх інших фахівців у галузі комунікації» [559, с. 15], і клас аутсайдерів, до числа яких увійдуть некваліфіковані робітники, різного роду маргінальні меншини, загалом всі ті групи, які знаходяться на найнижчих щаблях соціальної драбини.

3.3.3. Освіта та підготовка кадрів для інформаційно-аналітичної сфери

У зв'язку з зазначеним можемо визначити тенденцію збільшення значення *освіти та підготовки кадрів для інформаційно-аналітичної сфери*. ХХІ ст., як відомо, вік інформації та наукових знань. На сьогодні система освіти поставлена вирішувати принципово нову глобальну проблему, пов'язану з підготовкою мільйонів людей до життя та діяльності в абсолютно нових умовах інформаційного світу. Специфіка розвитку сучасної освіти в світі визначається процесами глобалізації, навколо якої багато суперечок: теорій, дискусій, діаметральних оцінок. Глибокий соціально-економічний і політичний аналіз сучасного стану світової цивілізації дозволяє припустити, що в основі лежать геополітичні та соціально-економічні інтереси розвинених країн. Процес глобалізації – це процес, безперервний у часі й зачіпає весь спектр соціально-економічних інститутів усіх країн, динаміку їх розвитку. Держави в умовах глобалізації, поряд із можливими ризиками, мають реальний шанс за рахунок використання ІКТ та знань зайняти гідне місце на новому етапі розвитку цивілізації, спираючись на науку, освіту, пріоритетні технології. Особлива роль

належить освіті, як фактору, що дозволяє включитися в політичну систему [310, с. 6].

Система знань про політичну систему повинна формуватися протягом усього життя. Наголошуємо на тому, що наявність обов'язкової загальної середньої освіти стає передумовою працездатності виборчої системи, основаної на загальному виборчому праві. Розширення ж групи осіб, що мають вищу освіту, дозволяє говорити про подолання інформаційного розриву, можливе збільшення кількості політично грамотних громадян, що підтримують вирішення питань, ухвалюваних прямим голосуванням. Подальша інформатизація безумовно підвищить освіченість громадян. Тож високий освітній рівень громадян максимально наблизиться (за виключенням спеціальних знань і навичок) до рівня «вибраних», яким делеговано право вирішувати долю суспільства й держави [502]. Таким чином, безпосередня участь будь-якої великої кількості освічених громадян у керівництві державою вже не загрожуватиме обернутися охлократією, владою натовпу [564], а навпаки формування нового прошарку еліти, яка шляхом дискусії достатньо обізнаних осіб буде вносити якщо не остаточні рішення, то основні тенденції, які мають ці рішення охопити. Нові інформаційні технології вперше в історії індустріальних суспільств із ліберальними, демократичними режимами уможливили відтворення досконалої форми демократії – інформаційної, як в часи Давньої Греції, коли громадяни могли здобути повну інформацію та безпосередньо брати участь в управлінні полісом.

Коли ж освічені громадяни все ж гостро відчують неможливість чинити вплив на курс політики, проваджуваній державою чи місцевою владою, значно підвищується рівень напруженості в суспільстві. Більше того, коли право градувати проблеми за ступенем важливості й нагальності цілковито делеговане знеособленим «державним апаратам», це відсуває глобальні проблеми, якими переймається кожна жива людина, проте які є не надто важливими для «апарату», на задвірки політики, місцевої чи міжнародної.

Сучасний варіант зміни ролі знання – революція у сфері управління політичними процесами, оскільки використання знань для відшукування найбільш ефективних способів застосування наявної інформації в цілях отримання необхідних результатів – це, по суті, і є управління. Знання стають активним засобом не тільки перманентного оновлення політичної системи, але всіх сторін суспільного життя.

Відповідно до цих напрямів у сучасному цифровому столітті, по-перше, сфера освіти набуває ще більшого значення, оскільки потрібно налагодити навчання нових поколінь розробників, дослідників і провайдерів, а також надати можливість кожному громадянину відігравати активну роль в інформаційному

суспільстві; по-друге, ІКТ дозволяють реалізувати абсолютно нові підходи до навчання у вигляді організації системи так званої е-освіти та е-інклюзії. У країнах Євросоюзу вже багато чого зроблено, щоб зорієнтувати шкільну освіту на підготовку громадян інформаційного століття (наприклад, програма «Європейська молодь у цифровому столітті» [296, с. 381–383]), і мета цієї ініціативи полягає в прискоренні процесу, перетворенні цифрової літератури в основну інформаційну базу для навчання молоді. Європейська ініціатива охоплює три головні напрями [310, с. 6–13], які, на нашу думку, необхідно взяти на озброєння не лише європейським країнам задля подолання інформаційного відставання:

- 1) удосконалення Інтернету й мультимедійних ресурсів;
- 2) використання цих ресурсів для навчання та освоєння нових професій;
- 3) розвиток ключових навичок спільної роботи, адаптованості, творчого підходу до справи, прагнення до розширення знань, а також міжкультурних комунікацій.

Цілий ряд досліджень присвячено розробці методичних основ проектування, створення і використання мультимедійних навчальних програм і мультимедійних навчальних комплексів [17; 31]. Застосування мультимедійних технологій дозволяє підвищити інтенсивність і ефективність процесу навчання; створює умови для самоосвіти та дистанційної освіти, тим самим дозволяючи здійснювати перехід до безперервної освіти; у поєднанні з телекомунікаційними технологіями вирішує проблему доступу до нових джерел різноманітної за змістом і формою подання інформації.

ІКТ надають виключно широкі можливості для дослідницької роботи й дозволяє реалізувати абсолютно нові підходи до навчання у вигляді організації системи е-освіти, коли учням і студентам надано доступ в он-лайн режимі до сайтів із академічними та науковими матеріалами. Спілкування за допомогою електронної пошти, «Skype» та передача інформації через мережу стали ключовими елементами академічного та професійного життя.

Попри те, он-лайнове співробітництво навіть у розвинутих країнах поки не увійшло в повсякденну практику. Окремі держави Євросоюзу модернізували свої дослідницькі та освітні мережі, але щільність з'єднань у межах Євросоюзу змінюється від країни до країни. У результаті багато дослідників і студентів позбавлені можливості спілкування зі своїми колегами, що обмежує й пан'європейське співробітництво, оскільки користувачі не в змозі реалізувати потенціал цифрового спілкування повною мірою.

Швидкий Інтернет особливо ефективний як засіб організації та проведення спільних інтерактивних досліджень, коли його учасники географічно віддалені один від одного. У цьому випадку вони отримують можливість колективно

користуватися даними або інструментами для генерації нових знань; ця технологія передбачає появу нової форми наукової роботи, названої «е-дослідженням». Для підтримки таких досліджень потрібно надати кінцевим користувачам мультимедійні комунікації гарантованої якості, забезпечити розробку інноваційного контенту, а також методів і засобів для демонстрації досягнень віртуальних колективів та інститутів.

Ще одне питання, якому слід приділити увагу, це те, що в майбутньому різні види доступу будуть відповідати кожен своєму типовому місцю й моделі користування Інтернетом, що дозволить молоді входити в мережу в будь-якому місці, у будь-який час, з будь-якою метою. Цю концепцію можна описати як «інформаційне суспільство для всіх» і, одночасно, «особисте інформаційне суспільство для кожного». У цьому контексті основна роль належить уряду як головному інституту забезпечення інформаційної демократії загалом.

Це явище має як позитивні ознаки, підвищуючи відкритість національних інформаційних систем, так і негативні, оскільки втрата контролю за змістом ЗМІ призводить до суттєвих ускладнень у проведенні цілеспрямованої інформаційної політики. Дедалі більше політиків і державних діячів різного рангу усвідомлюють, що інформаційний стан суспільства став визначальним фактором економічного та соціального розвитку, обороноздатності та суверенітету країни й саме від того, як здійснюється збирання, збереження та поширення інформації, як функціонують системи передачі інформації залежить ефективність державного управління, взаємини влади й суспільства. Тому вже сьогодні проводять активну боротьбу не тільки за високорентабельні міжнародні ринки інформаційної продукції та послуг, але й за пріоритети у глобальній інформаційній інфраструктурі. Саме тому всі економічно розвинені країни приділяють увагу (на найвищих рівнях державної влади) проблемам створення й розвитку національного інформаційного простору. Сутність останнього можна визначити як умовний простір, окремий для кожної держави, що утворюється сукупністю національних інформаційних систем і ресурсів, розташованих у цій державі. Провідну роль у таких інформаційних системах, як і в створенні та регулюванні національного інформаційного простору, відіграють мас-медіа, які є специфічним видом комунікацій, особливістю якого є поширення інформації на велику аудиторію споживачів [100, с. 214–222].

У рамках вирішення проблеми доступу до сучасних ІКТ основними пріоритетами органів влади та місцевого самоврядування повинні бути такі [437]: по-перше, забезпечити вільний доступ до нових засобів комунікації шляхом обмеження державного регулювання в цій сфері, що веде до лібералізації ринку та зниження цін. По-друге, забезпечити безпеку громадян і компаній у кіберпросторі. По-третє, сприяти створенню та розповсюдженню контенту,

необхідного для розвитку та інтеграції мобільного та ширококутного зв'язку. По-четверте, сприяти розвитку електронної комерції, особливо залученню до неї дрібного та середнього європейського бізнесу. По-п'яте, сприяти подоланню «цифрової прірви», надавши всім рівні можливості доступу до нових засобів комунікації та навчання користувачам ними.

Доступ до всесвітньої мережі вирішує ще й таку важливу проблему, як подолання різноманітних бар'єрів (соціально-економічних, географічних, культурних, часових і т. д.), що перешкоджають соціальній адаптації непрацездатних людей. Завдяки сучасним технологіям такі люди отримують можливість повноцінно брати участь у громадському та політичному житті. Проте інформаційна індустрія поки не в змозі негайно надати орієнтовані на інвалідів інформаційні продукти й послуги. Положення може дещо змінитися завдяки екстреним заходам, що вживаються, зокрема в рамках впровадження нових принципів конструювання для всіх (*англ. – Design-for-All*). При такому підході до розробки виробів ще під час їхнього концептуального опрацювання до уваги беруть особливі потреби інвалідів та громадян, що зараховані до категорії непрацездатних. Наприклад, держави Євросоюзу вже взяли певні зобов'язання щодо задоволення потреб цієї частини населення в Декларації 22 Амстердамського договору. Зараз необхідно підтримати зусилля з реалізації цих зобов'язань у відповідній сфері.

Особливу увагу необхідно приділяти поліпшенню навчання та перенавчання цієї категорії громадян, забезпечення їх повноцінної участі в житті суспільства. Медичні мережі повинні передбачати спеціальний багатомовний он-лайнний сервіс, а цифрові технології загалом – спростити адміністративні формальності, пов'язані з використанням приватних і громадських систем обслуговування політичної системи.

Політика розвинутих держав у сфері збільшення значення освіти та підготовки кадрів покликана вирішити ряд досить важливих питань, зокрема: швидкий доступ до різноманітних інформаційних ресурсів школярів та студентства; використання швидкого он-лайнного спілкування дослідників та науковців, що сприятиме їхній адаптації до світового банку знань; забезпечення молодих непрацездатних осіб робочим он-лайн місцем; підготовка висококваліфікованих та усебічно обізнаних фахівців ІТ-сфери. На сьогодні ці питання є на часі й для нашої держави, що зумовлює необхідність дослідження досвіду європейських країн.

3.3.4. ІКТ – невід'ємна складова політичної системи

Необхідність поширення інформації провокує таку тенденцію – *зростання ролі ІКТ*. Системоутворюючим чинником трансформації людської цивілізації на

постіндустріальному етапі її розвитку є формування на основі використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій відкритого інформаційного середовища з інфраструктурою мережевого типу. Основним завданням політичної системи та інфраструктури інформаційного середовища є забезпечення свободи та доступності масового обміну інформацією та масових комунікацій. Транспортна основа мережевої інфраструктури – національні телекомунікаційні мережі, які, поєднуючи між собою різноманітну безліч депозитаріїв, джерел і споживачів інформації, утворюють інфокомунікаційні системи та мережі різного функціонального призначення, які в сукупності й складають національні сегменти глобальної мережі. Впровадження в усі сфери людської діяльності сучасних технологій створення, накопичення та розповсюдження інформації, засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій, створення принципово нових та цифровізація традиційних інфокомунікаційних систем і мереж обумовлює якісні зміни й постійне розширення обсягів циркулюючої в таких системах та мережах інформації, яка стане ключовим ресурсом для економічного, соціального та політичного розвитку суспільства й держави [319, с. 63–68].

У ХХІ ст. новий поштовх розвитку дає швидке проникнення мобільної телефонії та Інтернету. За даними моніторингової організації «Світова статистика Інтернету» приблизно 29 %, (1 млрд. 966 млн.) мешканців Землі регулярно користувалися різними мережевими сервісами (додаток Б). Статистика використання Інтернету в світі (30 червня 2012 р.) представлена в табл. 3. 2.

Таблиця 3. 2

Всесвітнє використання Інтернету та статистика населення
(станом на 2012 р.) [692]

регіони світу 2000-2012	населення (2012)	Інтернет користувачі 31 грудня 2000	Інтернет-користувачі (2012)	проникнення (%населення)	зростання 2000-2012	відвідувачі, %
Африка	107380925	4514400	167335676	15,6 %	3606,7 %	7,0 %
Азія	3922066987	114304000	1076681059	27,5 %	841,9 %	44,8 %
Європа	820918446	105096093	518512109	63,2 %	393,4 %	21,5 %
Схід	223608203	3284800	90000455	40,2 %	2639,9 %	3,7 %
Північна Америка	348280154	108096800	273785413	78,6 %	153,3 %	11,4 %
Латинська	593688638	18068919	254915745	42,9 %	1310,8 %	10,6 %

Америка / Карибський басейн						
Океанія / Австралія	35903569	7620480	24287919	67,6 %	218,7 %	1,0 %
Всього у світі	7017846922	360985492	2405518376	34,3 %	566,4 %	100,0 %

Позитивні зміни простежено на таких фактах, як поширення Інтернету. У Європі сьогодні нараховано 501 млн Інтернет-користувачів, що на 56% більше, ніж було 5 років тому (322 млн юзерів у 2007 р.). Найбільша кількість користувачів та найшвидші темпи зростання їхньої кількості спостережено в Азії. Так, за 2007–2013 рр. в Азії кількість Інтернет-юзерів зросла з 418 млн до понад 1 млрд, тобто збільшилась на 143 %. В Африці також кількість тих, хто користується Інтернетом, збільшується неймовірними темпами, проте дорівнятися до Азії за чисельністю зможе ще не скоро. Попри ріст на 317 %, кількість користувачів зросла до 140 млн з 34. Значно збільшилась кількість тих, хто відкрив для себе Інтернет, і на Середньому Сході. Ріст кількості користувачів становить 294 % за 5 років, з 20 до 77 млн осіб. Ще один регіон, де люди стрімко долучаються до Інтернет-спільноти, – Латинська Америка. Тут сьогодні на 114 % користувачів мережі більше, ніж у 2007 р. (236 млн осіб проти 110). Істотно повільніше зростає кількість Інтернет-юзерів у регіоні Океанії (включно з Австралією) – приріст за 2007–2013 рр. становить 27 % (з 19 до 24 млн користувачів). Найменше поповнення лавам Інтернет-спільноти дала Північна Америка – 17% (з 233 до 273 млн) [179]. Якщо припустити, що кожна людина у світі матиме доступ до Інтернету, то ліміт вичерпається до кінця десятиліття.

На 2013 р. у всесвітній мережі нараховано близько 2,27 млрд. користувачів. При цьому в більшості регіонів кількість користувачів Інтернету серед населення подвоїлася за останні 2007–2012 р. Наголосимо, що з 2007 р. кількість Інтернет-користувачів у світі зросла на 1,1 млрд чоловік: при цьому, 53 % цього зростання забезпечила Азія, 16,1 % – Європа, 11,3 % – Латинська Америка, 9,6 % – Африка, 5,2 % – Середній Схід і тільки 3,6 % – Північна Америка. Так, в Африці кількість Інтернет-користувачів збільшилася за останні п'ять років на 317 % – до 140 млн, а в Північній Америці – тільки на 17 % (до 273 млн). Інтернет-населення Європи за останні п'ять років виросло на 56 % – до 501 млн. У 2012 р. у цій динаміці відзначено знаменні події: кількість Інтернет-користувачів у Європі перевищила півмільярда, а в Азії – мільярд [179].

Станом на 2014 р. найбільше Інтернет-юзерів виявлено в Ісландії (96 % населення), Норвегії (95 %), Швеції (94 %), Данії (93 %) та Нідерландах (93 %).

Найменше Інтернет поширений у М'янмі, де доступ до нього має лише 1,1 % населення, Східному Тиморі (0,9 %) та Еритреї (0,8 %). Такі цифри наведено у звіті «Стан широкосмугового зв'язку 2013», який підготували ЮНЕСКО та Міжнародний союз електровз'язку (МСЕ), передають УНН. Україна відстає за показниками поширення Інтернету від Польщі (46 місце), де цей показник становить 65 %, та Росії (69 місце), де більше половини (53 %) населення мають доступ до Інтернету. Грузія посіла в цьому рейтингу 81 місце з рівнем поширення Інтернету 45,5 % [470].

Відносна дешевизна поширення інформації є, ймовірно, однією з найбільш популярних рис Інтернету. «Горизонтальну» структуру, в якій кожен є одночасно виробником і споживачем інформації та будь-який учасник може зв'язуватися з іншим, розглядають протилежність традиційній «вертикальній» структурі ЗМІ. Така різноманітність джерел, як передбачено, буде діяти проти «однобокості» й «ідеологічної обробки» великих новинних корпорацій (які більшістю випадків контролюються великим капіталом і проводять його політику) й урядових джерел. Також вважаємо, що це надасть рівні можливості окремим людям і невеликим групам для розповсюдження їх ідей, можливості, не залежні від розміру групи або її фінансових важелів. Однак теорія в цьому випадку не в усьому збігається з реальним життям. Потрібно мати на увазі, що в той час як передача інформації все більше спрощується й здешевлюється, вартість отримання самої інформації залишається високою. Тому малі незалежні джерела не можуть змагатися з великими корпораціями щодо якості інформації. Крім того, недостатньо створити веб-сайт; найскладніше – зробити його відомим [298].

З цифровою нерівністю пов'язаний важливий момент інформаційної демократії – *налагодження ефективного зв'язку органів влади та громадськості через ІКТ*, що є ще однією тенденцією.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій несе значні зміни й у політичному житті суспільства. Наприклад, виникає можливість оперативного доступу максимального числа людей до текстів законопроектів ще на стадії їх попередньої розробки, а також до великого обсягу аналітичної інформації з цього приводу. Принципове, революційне за характером нововведення полягає в можливості як політичного діяча, так і громадянина з відносно мінімальними витратами звернутися до необмеженої за своїм складом аудиторії, обговорити важливі проблеми і висловити з певного питання свою думку [494].

Виділимо такі об'єктивні показники, характерні для зазначеного процесу:

– обмін інформацією набув миттєвого та глобального характеру, відстані й державні кордони вже не є суттєвою перешкодою для руху інформаційних потоків;

– значно зросли й продовжують зростати можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї;

– суттєво зросло та продовжує зростати значення доступу до інформації для розвитку різних сфер людської діяльності;

– виникає й дедалі більше загострюється проблема інформаційної нерівності й бідності – як на внутрішньому та регіональному, так і на міжнародному рівнях;

– відбувається перехід до нових форм зайнятості населення, зокрема формуються нові трудові ресурси щодо збільшення кількості зайнятих в інформаційно й інтелектуально орієнтованих типах робіт;

– безпрецедентно зросла кількість персональних і корпоративних контактів на локальному та глобальному рівнях, держава активно включається в процеси формування нових трансдержавних і транснаціональних спільнот та ідентичностей.

Усі перераховані чинники є важливими для ідей інформаційної демократії, основним змістом якої є забезпечення та налагодження політичної комунікації суспільства і влади. У демократичних політичних системах паралельно з основними політичними функціями держави реалізується постійно чинний контур інформаційно-комунікаційних взаємодій між суспільством і державною владою, який можна визначити як контур інфокомунікаційної стабілізації політичної системи. Він утворює канали комунікацій «суспільство–влада» і «влада–суспільство». Функціонування каналу комунікацій «суспільство–влада» забезпечують механізми громадської думки та лобіювання, а каналу комунікацій «влада–суспільство» – механізми зв'язків із громадськістю й консультативної взаємодії. Усі названі механізми функціонують у тісній взаємодії та реалізуються фактично паралельно з використанням аналогічних методів і засобів інфокомунікацій [320, с. 68–80].

Проте демократизуючий вплив Інтернету, принаймні в сенсі формування зацікавленішої, політично активнішої громадськості, істотно переоцінюється. Багато вчених вважають, що розвиток інформаційних технологій може сприяти зростанню політичної пасивності. Як не дивно, у міру того, як суспільство стає все більш складним, люди відвертаються від політики і звертаються до зростаючого різноманіття електронних розваг. Важливо також підкреслити, що «демократія в кіберпросторі» (наприклад, обговорення політичних проблем в Інтернеті) не означає демократії в реальному світі. Активність у кіберпросторі часто «відгороджена від решти життя». Обговорення політичних справ в Інтернеті нечасто призводить до політичної активності в реальному житті [298].

Припущення прихильників Інтернету, здається, полягає в тому, що проблема демократії – питання доступу до інформації. Іншими словами, як тільки всі

громадяни отримують доступ до певної інформації, демократична система буде функціонувати «на відмінно». Сучасна ситуація свідчить, що це не обов'язково так. Наприклад, розвинені країни в останні десятиліття зіткнулися одночасно з двома процесами: зростанням доступу громадян до інформації (у зв'язку зі зростаючим різноманіттям друкованих й електронних ЗМІ) і збільшення політичної пасивності, що знаходить відображення в зростаючому абсентеїзмі. З іншого боку, політичні діячі сьогодні (як у демократичних, так і в недемократичних державах) чи не в курсі подій у власних країнах і ставлення до них людей, і немає ніяких доказів, що безпосередні електронні повідомлення від виборців вплинули б на дії політиків більше, ніж інформація, якою вони розташовують сьогодні. Швидше просто зростає Інтернет-трафік [298].

Інший важливий момент, який відзначають деякі дослідники, – те, що період неорганізованої політичної активності в Інтернеті, що йде від широких мас, значною мірою пройшов. Поява всесвітньої павутини з можливістю використовувати графіку, більш простішою навігацією та іншими корисними властивостями зробило Інтернет набагато більш привабливим для професійних політиків. Вторгнення професійної політики в кіберпростір закінчило період первісної анархії і вільних дискусій в ньому. Не Інтернет увійшов у політичне життя, а професійна політика увійшла у віртуальний світ, принісши туди всі риси політики світу реального.

Вираження активної політичної позиції через ІКТ пов'язують із можливістю відправляти інформацію майже негайно та безкоштовно, особливо в зв'язку з широким розповсюдженням електронної пошти. Багато хто вважає, виходячи із цього, що технологія зможе гарантувати більш тісне спілкування між виборцями та посадовими особами, забезпечити той зворотний зв'язок, якого так не вистачає сьогодні. Ця ідея, хоча й дуже демократична за своєю суттю, є дискусійною. По-перше, рівень зворотного зв'язку сьогодні вже і так досить високий. Політичні діячі отримують величезну кількість звичайних і електронних листів, факсів та телефонних повідомлень щодня. Головне питання полягає в тому, чи дійсно це впливає на процес прийняття рішень у бік його демократизації. Оскільки число відгуків величезне, можна припустити, що чим вищий рівень зворотного зв'язку, тим більша кількість громадян, які відправили своє послання певному посадовцю, відчуває, що їхньою думкою знехтують [298].

Інший недолік інтенсивного зворотного зв'язку полягає в тому, що він може бути надзвичайно непропорційним. Наприклад, сучасні технології дозволяють невеликій зацікавленій групі, особливо якщо вона підтримана достатніми фінансовими ресурсами, створювати видимість масової підтримки або неприйняття того чи того рішення, буквально «завалюючи» факс або електронну пошту певного політика величезною кількістю повідомлень. Володіючи певним

знанням комп'ютерних технологій, можна навіть створити ілюзію, що всі ці повідомлення виходять від різних людей. Політичні діячі та лобісти, безсумнівно, будуть використовувати таку можливість навіть більш широко, ніж прості громадяни.

3.3.5. Контроль інфопростору політичними інститутами

Інформаційно-комунікаційні можливості, які отримує політична система в результаті інформаційної демократії, спонукають її до бажання контролювати інформаційний простір, Інтернет-трафік громадян, корегувати інфопростір за допомогою гейткіпінгу та спіндокторингу.

Ця проблема пов'язана з тенденцією поступової *втрати контролю над змістом інформаційного простору* політичними інститутами держави. Сталим залишається бажання держави більше знати про Інтернет-трафік громадян, а за можливості й про контент їх персональних комп'ютерів. Для цього держави намагаються посилити контроль за точками доступу до мережі Інтернет (зокрема Інтернет-кафе) та Інтернет-трафіком громадян. Так, у КНР для Інтернет-кафе та барів діють правила – розміщення не ближче ніж 200 ярдів (близько 183 м) від школи й обов'язковий віковий ценз для отримання доступу до певних послуг. Загалом, щоб отримати можливість попрацювати з мережею, обов'язково потрібний документ, що засвідчує особу. Однак у деяких містах Китаю (наприклад, у Пекіні, де кількість Інтернет-кафе сягає 1500) застосовують додаткові методи ідентифікації – встановлюють камери спостереження (будь-який користувач має бути сфотографований). Схожі обмеження запроваджує й Білорусь. Проте практика контролю за діяльністю Інтернет-кафе притаманна й європейським державам: поліція Великобританії також планує налагодити співробітництво з власниками Інтернет-кафе з метою контролю за контентом, що переглядається відвідувачами (для запобігання підготовки терактів).

Особливу увагу правоохоронні органи приділяють контролю за контентом у соціальних мережах, блогах тощо. З метою контролю за соціальними мережами інвестиційний підрозділ ЦРУ США «In-Q-Tel» вкладатиме кошти в «Visible Technologies» – компанію, що займається моніторингом блогів і соціальних мереж. «Visible Technologies» дозволяє щоденно моніторити понад півмільйона різноманітних сайтів, перевіряючи пости в блогах, а також коментарі на форумах і сервісах «Flickr», «YouTube», «Twitter» та «Amazon». За результатами схожого моніторингу в липні 2010 р. було закрито блогхостинг «Vlogetery.com», на якому розміщувалось 73 000 блогів – фахівці ФБР знайшли на ньому посилання на матеріали Аль-Каїди. Такій практиці поступової актуалізації участі державних органів у функціонуванні мережі Інтернет та посиленні їх моніторингових і контролюючих функцій уже практично не опираються навіть у тих країнах, у яких

існує активний контроль за дотриманням демократичних свобод. За результатами опитування компанії «Sophos», більшість американців не бачать проблем у тому, що уряд використовує технології для моніторингу та фільтрування мережевого трафіку, а також має доступ до поштових серверів. Опитані стверджують, що не проти доступу спецслужб до їх пошти [127, с. 10–11].

Особлива складність – виконання функції контролю в мережі Інтернет, іншими словами – гейткіпінг з боку держави та її інститутів. У розвинених країнах контроль за дотриманням шкідливості, непристойності або незаконності інформації в мережі Інтернет здійснюють за принципом саморегулювання в результаті співпраці провайдерів і творців Інтернет-ЗМІ. І хоча рішення, прийняті подібними громадянськими інститутами, носять рекомендаційний характер, істотним мотивом до їх виконання служить загроза ізоляції спільноти або мережі, недотримання «правил гри» [629, с. 25–32].

Основною парадигмою діяльності держави щодо захисту і власної безпеки та безпеки громадян, прав та інтересів користувачів має стати відкрита й доступна співпраця з суспільством – його спеціалізованими інститутами та окремими громадянами. Адже такий підхід, поза всім іншим, знімає напруженість стосунків «верхівка–загал» та сприяє швидшому й природнішому прийняттю суспільством нових норм і правил.

При цьому, враховуючи культурні, історичні та політичні особливості країни, не можна недооцінювати роль держави у вирішенні цього питання з урахуванням нових викликів глобального інформаційного суспільства. Найскладнішим питанням управління інформаційними потоками сьогодні є контроль або цензура в мережі Інтернет.

Так, студентка столичного Йорданського університету й блогер І. Муссалам стала жертвою замаху через зневажливе ставлення до короля. У столичному кафе її було поранено, напередодні інциденту вона вмістила на своєму блозі статтю з критикою його королівської високості коронованого принца Ель Хасана бін Талали. І. Муссалам охарактеризувала його висловлювання про розгін демонстрації на Пальмовому майдані в Аммані як «поблажливі та образливі». Крім того, вона викривала на блозі корупцію у вищих ешелонах влади. Інцидент у кафе розслідує Директорат з громадської безпеки. На погрози наражались й інші йорданські журналісти, які мали сміливість критикувати королівську родину [147].

Лідер опозиції в Бірмі Аун Сан Су Чжі заявила, що гоніння влади на пресу та цензура викликають сумнів, чи насправді країна рухається в демократичному напрямі. Вважають, що наступною демократичною віхою на шляху реформ має стати ухвалення нового Закону про друковану пресу та видавничу справу. Напередодні довгоочікуваних виборів символ опозиції Аун Сан Су Чжі засудила

голосування як «невільне й нечесне». Справді, переслідування владою напередодні виборів опозиційних медіа порушує тривожні питання про нове демократичне спрямування розвитку країни після десятиліть правління репресивного військового режиму. Цензурний відділ контролю та реєстрації преси бірманського міністерства інформації в останні тижні викликав і відчитував редакторів двох опозиційних видань – газети «D-Wave» та часопису Партії національного розвитку «Тоетакуау» за публікацію статей, які він сприйняв як надмірно критичні до уряду. «D-Wave» отримала попередження щодо видрукуваної нею політичної карикатури, на якій цензурний відділ зображено у вигляді ланцюга, що стримує «свободу преси» дістатися хмар із написом «демократичне небо». Часопис Партії національного розвитку критикували за публікацію статті «Від уряду в зеленій військовій формі до демократії у жовтій спідниці». Так жартівливо назвали недавній перехід від військового правління до того, який у кращому випадку можна назвати квазіцивільним. Су Чжі та її партія «Національна ліга за демократію» (National League for Democracy) заснувала кампанію, зокрема на тому, що Бірма потребує більшої свободи преси. Раніше вона розповіла «РадіоВільна Азія» (Radio Free Asia), що урядові чиновники вилучили в ефірі контрольованих державою засобів уривок із однієї з її промов під час виборчої кампанії. Заборонене висловлювання було критичним щодо зловживань військовою хунтою законами та щодо репресій населення [231].

Незалежні журналісти в Узбекистані й досі зазнають переслідувань з боку влади. 26 березня 2011 р. суд у м. Ташкенті засудив незалежного журналіста В. Кримзалова через публікацію на незалежному новинному сайті Centrasia.ru статті, яку, «за припущенням» позивача, той нібито написав. Жодних доказів на підтвердження цього не було наведено. Суд оштрафував В. Кримзалова за наклеп на максимальну суму – 3,78 млн сомів (1500 євро). Влада Узбекистану пильно стежить за в'їздом і виїздом журналістів із країни. У 2012 р. (уперше з 2005 р.) відновилися відмови журналістам у наданні в'їзних віз [468].

Проблему гейткіпінгу можна вирішити через цивілізовані способи. Методи контролю за інформаційними потоками тісно пов'язані з функцією мотивації, яка має на увазі застосування різних стимулів. У світовій практиці застосовано різні режими ліцензування форм вираження думки, передачі й прийому інформації [307, с. 61–64]:

- режими відповідальності для джерел повідомлень та провайдерів;
- відповідальність за образу й наклеп;
- режими захисту авторського права та інтелектуальної власності та ін.

Ці способи можна використовувати разом або окремо залежно від ситуації. Використовуючи зазначені способи, потоки даних контролюють задля дотримання пристойності, безпеки та моралі. Фільтри можуть бути поставлені на

рівні провайдера одержувача для блокування доступу користувача до інформації, яка вважається шкідливою. Людей примушують використовувати фільтри в межах Інтернет-кафе або публічних бібліотек. Бажаючі висловити свою думку можуть підпадати під дію законів про наклеп, які, як правило, вимагають ідентифікації користувача і, отже, деяких форм ліцензування постачальників Інтернет-послуг. Ліцензування провайдерів може зробити їх відповідальними за контент, хостинг якого вони здійснюють. І, нарешті, від провайдерів можуть вимагати видалення хостируємого контенту та розголошення інформації про людину [216, с. 220–221].

У світовій практиці органи, яким доручено здійснювати нагляд за процесом регулювання, можуть бути дуже різними: в одних країнах – це урядові департаменти, в інших – регулятивні органи, у третіх – незалежні організації. Урядові департаменти функціонують у Швейцарії (там поліція для блокування контенту, який пропагує расизм, направляє листи безпосередньо провайдерам), в Італії (Комітет національної безпеки і Міністерство зв'язку), в Лаосі (комітет, до складу якого входять кілька міністерств, визначає порядок роботи користувачів Інтернет) і в Тунісі (Туніське Інтернет-агентство, що входить до складу Міністерства зв'язку). Регулятивні органи відповідають за контент в Австралії (Австралійське управління мовлення володіє правом видавати розпорядження про припинення роботи постачальників Інтернет-послуг на території Австралії), Індії (Комісія зі зв'язку Індії), Південній Кореї (Комітет з етики інформаційних комунікацій має право видаляти контент без рішення суду) та Угорщини (Національна рада з радіо й телебачення) [486].

До складу регулятивних органів можуть входити члени уряду, а самі регулятивні органи може контролювати уряд. Серед країн із подібною моделлю управління – Великобританія, де діє Фонд контролю над Інтернетом (*англ.* – *Internet Watch Foundation, IWF*) – організація, створена спочатку для протидії регулюванню; Угорщина, в якій існує Асоціація контент провайдерів (*англ.* – *Content Providers Association*), спочатку аналогічна IWF, але вона стала проблематичнішою з установки антипорнографічних фільтрів, видалення «вульгарних і агресивних висловлювань» і все, що спрямоване проти «гарного смаку», а також через рекомендації щодо потенційного порушення авторського права. Проте тут проблема в тому, що всі ці повноваження обмежені географічними межами.

Цілі контролю, цензури та гейткіпінгу можуть бути різними. Наприклад, у багатьох країнах вони вводяться для [216, с. 224–226]: захисту інтересів національної безпеки, або захисту «суспільної моральності» шляхом регулювання помилкових чи зловмисних чуток, або тривожних новин, метою яких стає

порушення громадського спокою, вселення страху в людей або нанесення шкоди державним інтересам.

Серед інших цілей можна навести приклад Перу, де накладено заборону на інформацію, яка «суперечить моралі чи добрим традиціям». Закони Марокко використовували для арешту редакторів газет за нанесення образи королю й публікацію комюніке Ісламської групи. Австралія регулює контент, який вважають невідповідним для неповнолітніх. Китай також фільтрує ряд порнографічних сайтів. Індія цензурує матеріали, «що носять хтивий характер». Закривають веб-сайти, що пропагують ненависть, наклеп, образи, азартні ігри й расизм, насильство й тероризм, порнографію, включаючи дитячу, і секс з елементами насильства. Багато країн континентальної Європи забороняють контент, який пропагує расизм чи ксенофобію. Рада Європи просуває прийняття заходів, покликаних забезпечити визнання всіма державами-членами ЄС злочинного характеру подібних виступів і наказує видаляти їх з веб-сайтів держав-членів ЄС. Ці держави також розробили чіткі законодавчі норми щодо наклепу й образ. Поки уряд США, перебуваючи під контролем Конституції та практики її застосування, обмежений у питаннях регулювання свободи слова, виникають нові форми цензури. Наприклад, споживачів обмежують «Умовами надання послуг», які беруть провайдери, фактично обмежуючи конституційні права користувачів: вони дозволяють їм якісь висловлювання і дії, але при цьому обмежують свободу слова та доступу, які на підставі інших документів є абсолютно законними [555]

Держдума РФ у 2012 р. прийняла законопроект, що передбачає створення єдиного реєстру сайтів із забороненою в Росії інформацією. До основного розгляду документ, за словами авторів і доповідачів, був доопрацьований з урахуванням зауважень профільних урядових структур та представників медіатовариства.

За законом спеціальна організація буде моніторити Мережу і звертатися в Роскомнадзор у разі, якщо виявить на сайті заборонену інформацію. Роскомнадзор повідомляє про це власника сайту й хостинг-провайдера. Власник сайту повинен видалити небезпечний контент протягом доби, а якщо він не зробить цього, ще добу на видалення інформації дають хостеру. У початковій версії документа досудові санкції до ресурсів могли також застосовувати в разі виявлення на них інформації, яка може бути шкідливою для дітей. Представники Інтернет-спільноти критикували цей пункт за розмитість формулювання, припустивши, що він може використовуватися для застосування санкцій до неугодних владі ресурсів.

У законопроект внесли норму, що дозволяє в судовому порядку оскаржити експертизу сайту на наявність забороненої інформації. Російські Інтернет-

компанії виступили проти законопроекту. На знак протесту на добу закрилася російськомовна «Вікіпедія», протест висловили також «LiveJournal», «ВКонтакте», «Яндекс» та інші популярні ресурси. З критикою законопроекту виступили й деякі організації та Інтернет-експерти, включаючи Раду з прав людини при президенті РФ і Російську асоціацію електронних комунікацій (РАЕК) [84].

Методом контролю за інформаційними потоками є також форма власності мас-медіа. Мова йде про державні ЗМІ, які викликають у середовищі політиків і журналістів найрізноманітніші чутки, оцінки, судження, пропозиції. Крайніх позицій дві [388, с. 11–20]. Одна – державних мас-медіа взагалі не повинно бути: не можна за рахунок держбюджету випускати ЗМІ, які виражають точку зору тільки офіційних структур, мають обмежене коло розповсюдження й напряду залежать від внутрішньої цензури з боку органів влади. Ця позиція властива опонентам влади, перш за все «справа» й ґрунтується «зовні» на економічній логіці, хоча «внутрішньо» настояна на ідеї дати простір «приватній» журналістиці. Інша позиція: державні мас-медіа треба зміцнювати, розширювати їхні можливості щодо своєчасного доведення достовірної інформації до громадян. В основу цієї позиції покладена інша логіка – вимога зміцнення інформаційної безпеки особистості, суспільства, держави через трансформацію державних ЗМІ.

Таким чином, у світі склалася досить велика практика застосування заходів з контролю за інформаційними потоками в медіа-середовищі й, зокрема, в мережі Інтернет. При формуванні контролю як елемента інформаційно-керуючої системи повинна бути використана краща практика в першу чергу розвинених країн, впритул зіткнулися з цією проблемою на ранніх стадіях формування інформаційного суспільства.

3.3.6. Спіндокторинг та маніпулювання в політичній системі за допомогою ІКТ

Керування інформаційними потоками відбувається й на міжнародному рівні. Кожна держава розгортає свою мережу зовнішньополітичної комунікації, яка забезпечує її національні інтереси. Завдання зовнішньополітичних установ, а саме їх ПР-підрозділів, – розробляти стратегію керування інформаційними потоками, використовуючи технології паблік рілейшнз. Сучасне суспільство все менше піддається впливу засобів прямої агітації. Тож у міжнародних відносинах застосовують нові технології впливу на цільову аудиторію. Тому зовнішньополітичні установи в своїй діяльності активно використовують таку психотехнологію як «спіндоктор» [417, с. 128–131], що є сучасною тенденцією інформаційної демократії.

Як правило, спіндоктор найчастіше скерований на виправлення різноманітних деформацій образу події у ЗМІ до або після того, як інформаційна подія отримала несприятливий розвиток. Специфічною особливістю роботи спіндоктора є те, що він діє як у вербальній, так і в невербальній сферах. Із історії відомо численні приклади того, як оточення монархів, царів, президентів «готувало» аудиторію до проведення різних церемоній (забезпечували тріумфування натовпу на коронації, «потьомкінські села», «бурхливі, тривалі оплески» на з'їздах партії і т. д.). Усе це – ілюстрація роботи спіндокторів – людей, що моделюють інформаційну ситуацію [259, с. 26–28].

Специфіка діяльності спіндоктора в політичній системі (так званий «політичний спін»): працює з політичними структурами й лідерами, державними органами виконавчої та законодавчої влади; консультує з приводу політичних розмов, висловлювань і їх наслідків; використовує інформаційні потоки в конкретних політичних цілях; застосовує опозиційність до владних структур; спирається на свій особистий авторитет, особисті знайомства в ЗМІ, знання інформаційної структури; використовує неформальні контакти; організовує виступи у відповідь на заяви опонентів – з цією метою прес-служби урядів і парламентів систематично зустрічаються з журналістами [445].

У державних установах, що контролюють зовнішню політику країни, технологію спіндоктора застосовують спеціальні ПР-підрозділи. Наприклад, у структурі Держдепартаменту США є декілька бюро, офісів та інформаційних установ, які використовують спіндокторинг. Держдепартамент США має головну мету: захищати інтереси держави, піклуватися про її авторитет. Для здійснення поставленої мети залучають цілу низку інструментів, методів та способів. Але першочерговою для здійснення управління інформаційними потоками є технологія «спіндоктор», оскільки саме вона дозволяє скорегувати зміст повідомлення та спричинити бажаний ефект від відповідної інформації [259, с. 26–28].

Однією з найпотужніших установ, які підпорядковуються Держдепартаменту, є Інформаційне агентство США (USIA). В інших країнах головний інструмент USIA – Інформаційні центри. Це будівлі, які є власністю уряду США або взяті в оренду, що містять читальні, лекційні або кінозали, за необхідності перетворюються на дискусійні клуби або виставкові зали. Діє також система двонаціональних центрів, котрі розміщують переважно в країнах Латинської Америки, вони перебувають під керівництвом ради, в яку входять не тільки американці, а й громадяни відповідної країни. Таким чином, центром керує не одна, а дві держави, що підвищує ефективність його роботи [7]. Окрім того, ефективно здійснює роботу спіндокторингу державне Бюро зв'язків із громадськістю та Бюро міжнародних інформаційних програм.

Г. Шуртц заявляє, що Білий дім має досить великий досвід в сфері спіну операцій [670, с. 12]. Пресу «спокушають і залякують», щоб все одно добитися свого – представлення адміністрації в потрібному ракурсі. Подібні методи управління простежують від Ф. Рузвельта, який на своїй першій прес-конференції у 1933 р. заявив, що не хоче, щоб його цитували, зате готовий надавати «допоміжну» інформацію. Тобто це вже пряме управління пресою.

Президент США Д. Кенеді першим брав участь у прямих телевізійних прес-конференціях, що спонукало до перетворення його життя на шоу-подію. Саме тоді були вперше відпрацьовані деякі стратегії дії. Так, наприклад, метою трансляцій прес-конференцій було визнано наступне: «інформувати і вражати публіку більше, ніж преса». Це теж одна зі стратегій безпосереднього виходу на населення, минувши журналістів, які часто виступають в ролі фільтрів події. Це була пряма комунікація, яку не міг зіпсувати жоден журналіст або його редактор.

У політичній практиці Великобританії склалася й успішно функціонує така схема спіну: прес-служба уряду зустрічається з журналістами кожного тижня (щоп'ятниці); під час засідань англійського парламенту зустрічі з пресою проводять двічі в день (об 11.00 й о 16.00 год.); одне з правил поведінки британського прес-секретаря уряду: не знаходитися занадто близько від прем'єра, щоб не потрапити в об'єктив, але водночас чути все, що говорить прем'єр [287, с. 181–184].

Типові приклади з сучасної історії полягають у не/висвітленні певній події мас-медіа. Саме такі завдання поставлено перед командою Білого дому – «впливати до максимально можливого на те, які новини з'являться в мас-медіа про адміністрацію та її політику» [615, с. 3].

Наведемо декілька прикладів застосування спіндокторингу на сучасному етапі розвитку міжнародних зв'язків. Першим прес-секретарем, що використав спіндокторинг за призначенням (тобто перекручування інформації), американці називають Д. Зіглера, який заявив журналістам в 1919 р. після удару президента В. Вільсона, якому паралізувало ліву частину, що у того нервовий розлад і він скоро приступить до роботи. Завдяки спіну серцевий напад Д. Ейзенхауера в 1955 р. став для преси розладом травлення. У Росії прикладом спіну є замовчування стану здоров'я першої особи, а саме довгий час сповіщали про простудне погіршення здоров'я Б. Єльцина, тоді коли це не відповідало дійсності.

Найбільшого використання спіну потребують кризові ситуації, такі як революції, війни, збройні постання, військові вторгнення. Так, спікер Р. Рейгана говорив про абсурдність американського вторгнення на Гренаду за день до його початку. Прес-секретар Д. Картера говорив, що не буде операції зі звільнення заручників у Ірані за два дні до її початку. Прес-секретар Д. Кенеді

П. Селінджер, не володіючи інформацією про плани вторгнення на Кубу, тим самим вводив в оману пресу [445].

На думку професора міжнародного маркетингу Вищої школи менеджменту Дж. Келлога при Північно-Західному університеті (США) Ф. Котлера, спіндокторингу набагато легше здійснити прогнозування подій, у яких спостерігало чіткий збіг норм поведінки й очікування, оскільки в такий спосіб вони завжди здійснюються в рамках регламенту багаторічних традицій [210]. Проте не завжди спін досягає своєї мети. Так, коли Росія запускала рекламні ролики щодо майбутньої деномінації рубля, постало завдання якщо не зменшити, то хоч би зафіксувати на наявному рівні страхи населення перед майбутньою подією. Проте прокрутка роликів у фокус-групах показала, що страх після їхнього перегляду лише зростав. Причиною того вважають стало те, що «заспокійливі» слова були довірені політикам, наприклад, Є. Гайдару, який розповідав про свою першу зарплату. Відразу ж ролики перезняли, про те ж розповідали артисти, а не реальні люди. І страх перед майбутнім негативом перестав збільшуватися.

Чисельні випадки спіну простежуємо протягом інформаційної війни між Україною та Росією наприкінці 2013 р.–початку 2014 р. Із введенням російських військ на територію Криму РФ розгорнула інформаційну війну проти України – журналісти перекручують реальні факти та видають відверту брехню за правду. Російські медіа всіма можливими засобами намагаються пояснити вторгнення Росії на територію України, вони хочуть запевнити своїх глядачів, що в Україні наразі процвітають «хаос та безлади», а війська РФ на території автономії сприяють збереженню стабільності та захищають російськомовне населення від третьої сили, яку сам президент РФ Володимир Путін назвав «коричневою чумою». Так, російські телеканали ілюстрували ситуацію, що склалась у Сімферополі, кадрами протистоянь з Євромайдану, оприлюднювали неправдиву інформацію про перехід українських військових на бік Росії та повідомляли про великі черги українських біженців, які стоять біля російського кордону, публікуючи при цьому фото з пропускного пункту «Шегини» з Польщі до України. Російські журналісти також відмовляються відповідати на питання, звідки беруть таку негативну інформацію щодо України, чи перевіряють її перед розповсюдженням. Відомий ведучий Д. Кисельов взагалі не захотів спілкуватися з українськими колегами, які намагалися дізнатися в нього правду. Примітно, що президент РФ В. Путін нагородив його орденом «За заслуги перед Вітчизною». Також слід звернути увагу на те, що Росія хоче ввести мораторій на критику дій влади [407].

Українські спіндоктори найперше управляють медіа-простором загалом, заповнюючи його тим інформаційним продуктом, який, із їхньої точки зору, найбільш адекватний поставленим цілям. Слабше Україна виглядає в кризових

ситуаціях. Практично всі приклади останнього часу – від «касетного скандалу» до окупації російськими військами Криму – демонструють неадекватність інформаційної поведінки [446]. Інформаційний простір в Україні формувався і формується через приватні ініціативи, а політики ігнорують цю сферу. У підсумку, саме демократичні можливості й недемократичні тенденції структури політичних комунікацій в Україні лежать сьогодні в основі визначення проблем і перспектив динаміки всієї політичної системи нашої держави, зокрема характеру її політичного режиму [192, с. 137–144].

Приклади говорять про те, що подія в символічному світі відрізняється від події у світі реальному. Спіндоктор якраз і є фахівцем із новинного світу, саме в його символічному аспекті. Свідоме перекручування інформації є реальною проблемою для становлення інформаційної демократії. За період незалежності сформовано певні правові засади побудови інформаційного суспільства і право на інформацію, але реальність інформаційної демократії потребує фундаментального переосмислення та практичного напрацювання.

Використання маніпулятивних технологій гейкіпінгу та спіндокторингу, цензури й т.д. спонукає до вирішення такої важливої проблеми, як *необхідність інформаційної безпеки та захисту інформаційного простору від втручання іноземних держав в інформпростір та спотворення інформації*, що стало актуальним та тенденційним особливо наприкінці 2013 р. та початку 2014 р.

Усвідомлення зв'язку між станом інформаційного суспільства й можливостями досягнення найважливіших цілей та інтересів людини, держави й суспільства відбулося зовсім недавно, практично на інтервалі останнього десятиліття. Проте багато держав світу вже розробили й прийняли свої національні доктрини у сфері інформаційної безпеки, які є основою їхньої державної політики у цій сфері. Крім того, наприкінці 90–х рр. ХХ ст. було розпочато дослідження щодо підготовки проекту міжнародної концепції з інформаційної безпеки. Рішення цієї важливої проблеми, безумовно, зажадає координації зусиль різних країн світового співтовариства, оскільки багато аспектів проблем інформаційної безпеки є загальними для всіх жителів нашої планети, тобто являють собою глобальну проблему [444].

Для вирішення глобальних проблем забезпечення інформаційної безпеки людству потрібно буде сформувати нову систему правових відносин в інформаційній сфері суспільства, нову інформаційну культуру й інформаційну етику. Найголовнішим тут є те, що усвідомити зміст й актуальність цих проблем необхідно якнайшвидше і до того ж вирішувати їх треба цивілізованими методами [444].

Важливість кібербезпеки з технічної точки зору поступово зростає в сучасному світі. У той час як набуває поширення використання інформаційних та

комунікаційних технологій, зростають можливості їхнього застосування та їхня важливість. У результаті залежність громадських та приватних організацій безпосередньо пов'язана з їхньою вразливістю перед зовнішнім втручанням. Очікують, що кіберзалежність та вразливість ІКТ буде зростати в майбутньому. До того ж, дедалі більша кількість ключових елементів національної інфраструктури ставатиме головною метою кібератак. Водночас покращення в сфері кібербезпеки будуть спричинені підвищенням рівня обізнаності в безпекових питаннях приватних і громадських акторів, що дозволить їм захищатися від цих атак. Однак, які б не були здійснені заходи в сфері кібербезпеки, дедалі більша залежність від ІКТ неминуче призводитиме до зростання числа успішних кібератак. Сторона, що прицілюється, завжди буде трохи попереду від сторони, що є ціллю, через ефект неочікуваності і впровадження новітніх технологій.

Сьогодні в світі актуальним питанням є проблема захисту інформації та інформаційного простору, так звані інформаційні війни. Її розглядають не тільки на рівні однієї країни, але й на самітах глобальних співтовариств та організацій, таких як НАТО, ЄС, Велика сімка тощо. Відбувається це, головним чином, тому, що до їх складу входять провідні країни світу [61, с. 128–132]. Прогрес кожної держави в сучасних умовах невід'ємно пов'язаний з розвитком інформаційних систем та їх захистом. На сьогодні інформація виступає цінним товаром на цьому ринку, а для того, щоб вона була конкурентоспроможною, необхідно використовувати новітні технології та вдосконалювати й розробляти сучасні засоби захисту інформації.

Висновки до розділу 3

Отже, у процесі становленні інформаційної демократії можна виділити позитивні та негативні тенденції, що пов'язуємо з принципово новим підходом до розуміння значення інформації та влади, коли інформація стає й інструментом, і методом, і технологією здійснення інформаційної демократії. Інформаційна демократія складається з таких елементів: забезпечення рівних прав і свобод усім громадянам суспільства; вільного і рівного доступу до соціальних і державним інформаційних ресурсів; постійного інформування населення через офіційні сайти органів державного управління про діяльність органів влади; надання громадянам можливості брати участь в обговоренні найважливіших офіційних документів, законів, нормативних актів, постанов законодавчої, виконавчої та судової влади; забезпечення прямої участі населення в обговоренні проблем і вироблення рішень з конкретних питань, що зачіпають їхні інтереси на глобальному, федеральному, регіональному та місцевому рівні; проведення інтерактивних опитувань жителів, результати яких повинні аналізувати і враховувати при розробці й проведенні

урядової політики; розвиток системи електронного голосування в процесі виборів президента, депутатів, губернаторів, мерів та інших керівників, організації безперервної інтерактивної взаємодії виборців з депутатами, жителів із представниками місцевих органів виконавчої влади. Це призводить до підвищення соціально-політичної активності та відповідальності населення й різних інститутів громадянського суспільства.

В умовах інформаційної держави проблема доступу населення до інформаційних технологій набуває важливого соціального значення. На сьогодні в країнах з різним рівнем економічного розвитку значна частина населення ще не має доступу до системи Інтернет, що призводить до інформаційної нерівності. Вона, як і соціальна нерівність, здатна істотно дестабілізувати нормальне функціонування суспільного процесу, державного управління й політичної системи.

РОЗДІЛ 4

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Нині країни пострадянського простору, на кшталт провідних європейських країн, входять в епоху демократичних держав із прозорими політичними системами й урядами, функціонування яких забезпечує розгалужена система мас-медіа. Політична комунікація стала ключовим виміром у забезпеченні «прозорості» прийняття політичних рішень і невід'ємним атрибутом демократичних режимів сучасності.

Першочергове завдання в будівництві інформаційної демократії – організація інформаційної держави, яка є основою цього виду демократичного режиму. В Україні питання інформаційної держави почали розглядати порівняно недавно, першопрохідцями в цій сфері є західні країни, однак і в нас існують плани щодо цього. Їх реалізація залежить від того, наскільки консолідовано та ефективно співпрацюватимуть різні сектори громадянського суспільства держави, інформаційного сектора.

4.1. Особливості й етапи розвитку інформаційного простору в Україні

4.1.1. Вхідження України у світовий інфопростір

Розпад Радянського Союзу та крах соціалістичного блоку призвели до безпрецедентного зростання числа країн, які проголосили себе демократичними. На початку 1990-тих багато хто був переконаний у беззастережній правоті Ф. Фукуями, який пророкував «Кінець історії» у зв'язку з крахом комуністичних режимів і передбачуване глобальне торжество ліберальної демократії та ринкової економіки. Нова хвиля демократизації мала охопити всю пострадянську Євразію й у короткостроковій перспективі вирішити проблему цивілізаційного розширення Європи [218]. Але теза про «кінець історії» перевірку не витримала випробування часом. Мало того, що просування демократичних принципів і ліберальних ідей дещо призупинено, так ще й викликає сумнів відповідність багатьох країн цим критеріям, незважаючи на задеклароване в конституціях [422]. Різні виклики та загрози, перед якими опинилися держави-учасниці СНД, стимулювали їх до вироблення найбільш адекватних обставин механізмів реагування.

Свого часу американський учений-транзитолог Хантингтон говорив про «хвилю демократизації», під якою розумів групу переходів від недемократичних до демократичних режимів, яка відбувається в певний період часу й значно переважає чисельністю групу переходів у протилежному напрямку. До цієї хвилі зараховуємо також лібералізацію або часткову демократизацію в тих політичних

системах, які не стають повністю демократичними. Внаслідок цього на пострадянському просторі склалися різні моделі політичної системи, до яких цілком прийнятна Хантингтонівська методологія транзитології.

Україна на початку свого становлення як самостійної держави, потрапила під третю хвилю демократизації. І тим самим пік демократичних процесів у нашій державі припав на спад глобальної третьої хвилі демократизації. Ми вважаємо, це стало однією з причин ускладнення процесу демократизації в Україні та призвело до деяких негативних наслідків. Як пише російський фахівець В. Пантін, якщо на початку процеси глобалізації в різних її проявах сприяли розвитку демократизації «у ширину», то на більш пізніх етапах негативні наслідки процесів глобалізації завадили розвиткові демократизації «вглибину». Головною проблемою в ці періоди є те, наскільки гнучкими та ефективними виявляться демократичні інститути в різних країнах, наскільки вони будуть відповідати зміненим умовам [332]. В Україні розвиток інформаційної демократії, на нашу думку, є однією з рис розвитку демократії «вглибину». Однак світові тенденції розвитку інформаційної демократії змінюються значно швидше, ніж відбувається просування ідеї інформаційної демократії в Україні. Як наголошують учасники Світового форуму в Давосі (Швейцарія, 2007 р.), серед яких були й фахівці з сучасних інформаційних процесів Г. Браун і Р. Мардок, визнали, що загальні правила демократії назавжди були змінені та дозволили звичайним громадянам, використовуючи Інтернет, обходити основні ЗМК.

Процеси політичної трансформації в Україні наочно демонструють свою складність та специфіку. Насамперед, варто відзначити, що процеси носять системний характер, охоплюючи всі сфери життєдіяльності суспільства, демонструють значну динаміку та векторність форм прояву та розвитку [50]. Зазначмо, що мова йде не просто про ті чи ті зміни, а саме про такі трансформаційні процеси, що стосуються саме рівня сутнісних характеристик й умов розвитку суспільства, яке проходить етап політичного транзиту.

За роки незалежності Україна здійснила як певні ліберальні, так і демократичні реформи, проте поки що не пододала ситуації перехідної невизначеності. В Україні існують такі протиріччя та невирішені питання, які на сучасному етапі значно ускладнюють процеси переходу до демократії [48] і тим самим ставлять під сумнів успішне впровадження інформаційної демократії в найближчій перспективі.

Україна на сучасному етапі має деякі особливості демократичного транзиту. Одна з них – це відсутність структурованості українського політичного процесу та інтеграції серед його учасників, що є наслідком відсутності в суспільстві єдиної політичної комунікаційної системи. Безумовно, вертикально та горизонтально організований політичний процес можна здійснити завдяки налагодженому

діалогу інститутів влади та громадянського суспільства, у якому останнє вносить свої вимоги до владних інститутів через розгалужену систему представництва. Така система представництва інтересів в Україні ще не сформована остаточно [50], тому знову ж таки наголошуємо на необхідності дослідження проблем інформаційної демократії в політичній системі України.

Потрапивши в час пік третьої хвилі демократичного транзиту, Україна отримала довгоочікувану незалежність та можливість досить швидкими темпами увійти до групи країн із демократичними поглядами й цінностями. Глобальні риси інформаційної демократії, зокрема інтернетизація політичних інститутів, залучення більшої кількості громадян до державних справ через застосування інформаційної демократії тощо, притаманні й Україні. Проте загальний спад хвилі демократизації не міг не торкнутися політичних процесів у нашій країні, чим пояснюємо сучасний стан розвитку інформаційної демократії як головного зовнішнього показника розвитку країни [292, с. 296–317].

У рамках цієї транзитологічної парадигми можна виділили групу пострадянських країн, яку назвали умовно «перехідна демократія». Така «перехідність» є й інформаційною складовою демократії, тому можемо говорити й про перехідну інформаційну демократію. І якщо держави перехідної демократії – це держави, що пройшли транзит від авторитарних моделей державної організації до елементів плюралістичної демократії, через акції протесту, повалення влади й зміни державного правління («кольорові» революції чи «шокові» події, що вплинули на якість політико-правової моделі) [218], то *держава перехідної інформаційної демократії* характеризується незавершеністю процесів впровадження ІКТ, суспільства інформації та знань у політичну систему держави, основними причинами чого є інформаційне відставання, цифрова нерівність, недовіра до результатів політичних процесів, отриманих через використання ІКТ.

Одним із головних пріоритетів України стало прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя [373].

Практично кожна європейська країна має документ найвищого рівня, в якому визначено національну політику з побудови інформаційної демократії та інформаційного суспільства. При цьому вважаємо, що створення такого суспільства підвищує конкурентоспроможність усієї країни, покращує якість життя населення, дає можливість збільшити темпи розвитку та переходу на

передові економічні, торгові, технологічні позиції. Україна має власну історію розвитку базових засад інформаційного суспільства.

За період незалежності сформовано певні правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято ряд нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини щодо створення інформаційних електронних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності на ці ресурси, впровадження електронного документообігу, захисту інформації тощо.

Аналіз нормативно-правового поля України засвідчує, що в нашій державі є низка законодавчих й інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання, захист і розвиток вітчизняного інформаційного простору. Зовнішня експертиза, яка неодноразово здійснювалася, зокрема представниками ОБСЄ, підтвердила, що законодавча та нормативно-правова база функціонування інформаційної сфери України загалом відповідає європейським нормам. Тобто можна вести мову про те, що сьогодні в нашій державі вже створено основи такої галузі українського законодавства, як інформаційне право. Проте поряд із тим, що в Україні прийнято низку нормативно-правових актів означеного напрямку, важливою проблемою залишається певна несистемність вітчизняної правової політики в інформаційній сфері, зокрема з огляду на те, що почасти законодавчі акти ухвалюють з метою вирішення тактичних завдань, без урахування стратегічних орієнтирів та об'єктивних українських умов [383]. Окрім того, частина інформаційних відносин регулюється підзаконними, а подекуди й відомчими нормативними актами.

Національне право України має значний масив нормативно-правових актів, які безпосередньо чи опосередковано регулюють суспільні інформаційні відносини. Нормативно-правовим фундаментом інформаційного законодавства України є 34-та, а також низка інших (10, 15, 17, 23, 28, 29, 31, 32, 40, 50, 53, 54, 55, 57) статей Конституції України. Крім того, основу галузевого законодавства складають базові закони й значний корпус пов'язаних нормативних актів. За підрахунками фахівців, кількість тільки законів України, якими регулюються інформаційні відносини, досягла більш ніж 260 [628, с. 268–271].

Право на інформацію є фундаментальним правом особи й гарантується Конституцією України, а також Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод [203]. Нормативну базу інформаційної демократії поділимо на такі види:

- закони України «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про внесення змін до деяких законів України з питань інтелектуальної власності», «Про мови», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»,

«Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про інформаційні агентства», «Про зв'язок», «Про національний архівний фонд і архівні установи», «Про національну програму інформатизації», «Про концепцію національної програми інформатизації», «Про авторське право і суміжні права», «Про обов'язковий примірник документів», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та інші, які створюють певні умови для розвитку їхніх положень у системі підзаконних актів;

- постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд», «Про Порядок здійснення видатків, передбачених Законом України «Про Державний бюджет України» на виконання завдань(проектів) Національної програми інформатизації органів державної влади», «Про утворення Національного підготовчого комітету із забезпечення участі України у Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства», «Про затвердження порядку використання комп'ютерних програм в органах законодавчої влади» й ін.;

- розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів», «Про затвердження переліку завдань(проектів) Національної програми інформатизації, їх державних замовників та обсягів фінансування», «Про адміністрування домену «UA» й ін.

Окрім того, Україна враховує міжнародно-правові акти в сфері реалізації права на інформацію, а саме: Конвенцію про захист прав і основних свобод людини (1950); Конвенцію про захист осіб щодо автоматизованої обробки даних особистого характеру (1981); Європейську конвенцію про транскордонне телебачення (1989); Угоду про співробітництво в галузі інформації (1992); Рекомендації Ради Європи «Про проблеми кримінально-процесуального права, пов'язані з інформаційними технологіями» № R(95)13 (1995); Директиву 97/66/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Щодо обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі» (1997); Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства (2000); Конвенцію про кіберзлочинність (2001); Декларацію принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті» (2003); Резолюцію 60/45, прийняту Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Досягнення у галузі інформатизації та телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки» (2005) й ін.

Загалом вітчизняна законодавча база відповідає основним вимогам міжнародно-правових актів у сфері інформації й продовжує вдосконалюватись. Так, 17 грудня 2008 р. Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про транскордонне телебачення, а в 2009 р. Указом Президента України № 514/2009 було затверджено Доктрину інформаційної безпеки України.

4.1.2. Зародження інфодемократії в Україні (1991 р.–кін.1990-х рр.)

Еволюція інформаційної демократії тісно залежить від розвитку інформаційного простору, який в умовах економічної нестабільності періоду становлення незалежності України(1991–2014 рр.). пройшов декілька етапів [285, с. 212–243].

Перший етап (1991 р.–кінець 1990-х рр.) – зародження інфодемократії. Країна пройшла етап лібералізації та демократизації початку 1990-х р., коли нові незалежні держави створювали на основі нормативно-правової бази колишніх радянських республік: за формою правління – парламентські республіки [218].

Потреба в стабілізації політичної ситуації за допомогою економічної модернізації та національної розбудови нових незалежних держав вимагали переходу до сильної виконавчої вертикалі, посилення ролі Президента. В умовах відсутності історичної демократичної традиції, низької політичної культури, нерозвиненості громадянського суспільства, слабкості партійної системи, до середини 1990-х р. у країнах цієї моделі склалася специфічна політична система, де переважали елементи авторитаризму.

Становлення мас-медіа напередодні отримання Україною незалежності в загальноукраїнському інформаційному просторі відбувалося під впливом політичних, соціально-економічних, культурних процесів в країні та області, що розпочалися наприкінці 80–тих рр. ХХ ст.: руйнація політичного режиму, громадської свідомості, трансформація в ставленні до засобів масової комунікації, пов'язана з проголошеною в 1985 р. свободою слова, гласністю та «перебудовою». Нові політичні реалії потребували принципово нових політичних, економічних орієнтирів, вироблення та реалізації нового політичного курсу Української держави, що не могли здійснити політики старої генерації. З першим періодом формування держави нового типу співпадає і перший період транзиту інформаційного простору в умовах економічної нестабільності [276, с. 258–269].

1991 р. Україна задекларувала вибір демократичного шляху розвитку, який передбачає побудову відкритого суспільства, зміцнення демократичних засад політичного життя, свободу слова та незалежність засобів масової інформації. У перші роки існування України як незалежної держави преса отримала свободу слова, і хоча існували фінансові труднощі, проблеми перекваліфікації журналістських кадрів, інформаційний простір зазнав по-справжньому

революційних змін – зміна ідеологічної платформи, плюралізм, поява паблік рилейшнз та реклами, які розпочалися задовго до отримання Україною незалежності з середини 1980–тих рр. Основним джерелом цих змін стала деструкція старої системи економічного існування друкованих мас-медіа. Преса, фінансована державою, перетворилась на пресу, економічно залежну від інших суб’єктів, – насамперед це стосується недержавних друкованих медіа.

Аналіз суспільно-політичних, економічних, культурних чинників свідчить, що загальна політична ситуація в країні підштовхнула засоби масової інформації до реорганізації, в результаті чого виникають незалежні мас-медіа. Велика кількість нових друкованих видань, ТРК різних форм власності свідчила про позитивні процеси в становленні свободи слова, проте говорити про незалежність мас-медіа не доводиться. Аналіз повідомлень факти в ЗМК підтверджує, що цензура компартійна перейшла в цензуру приватних та владних структур.

Таким чином, з одного боку, засоби масової комунікації безпосередньо сприяли демократичним змінам, які відбулися в перші роки незалежності нашої держави, а з іншого – демократизація мас-медіа стала можливою завдяки демократичним перетворенням у державі [302, с. 53].

За цей період спостерігаємо тенденції до популярності таких видів ЗМК, як Інтернет-сайти, блоги, чати, форуми й зменшення обсягів мовлення та частки слухацької аудиторії проводового радіо, зменшення тиражів у друкованих мас-медіа як на загальнодержавному рівні, так і в окремо взятих регіонах (табл. 4. 1, 4. 2) (додаток В). Не зважаючи на матеріальні та технічні проблеми, найбільш популярними та авторитетними залишаються друковані ЗМІ. У скрутнішому становищі знаходиться проводове радіо, яке витісняють більш технічно досконалі та популярні ЗМК.

Таблиця 4. 1

**Засоби масової інформації та книговидання
у Волинській області (1995-2012 рр.) [93]**

Випуск книжок та брошур		Випуск журналів та інших періодичних видань		Кількість газет		Середньодобовий обсяг мовлення, годин*	
<i>к-ть видань, друк один.</i>	<i>тираж видань, тис. прим.</i>	<i>к-ть видань, друк. один.</i>	<i>річний тираж, тис. прим.</i>	<i>к-ть видань, друк. один.</i>	<i>серед. разов. тираж, тис. прим.</i>	<i>теле-мовлення</i>	<i>радіо-мовлення</i>

1995	26	129,0	2	2,1	43	261,6	10,5	13,7
1996	59	133,8	4	9,8	52	266,6	10,6	13,7
1997	51	52,8	7	17,2	50	276,4	9,5	14,1
1998	73	70,2	10	42,5	51	347,3	10,0	15,0
1999	96	106,0	18	95,0	57	380,5	10,0	15,5
2000	130	85,0	11	38,7	63	415,4	10,0	15,8
2001	169	81,9	13	37,8	61	524,1	10,0	15,4
2002	145	82,4	13	57,0	69	856,8	10,0	16,2
2003	136	76,7	19	63,4	68	528,0	10,0	15,2
2004	223	221,3	17	25,4	75	683,5	10,0	15,6
2005	167	175,7	15	43,8	77	543,6	10,0	15,6
2006	224	142,0	11	113,7	78	791,3	14,0	18,3
2007	236	545,4	17	46,8	81	634,1	17,6	18,9
2008	485	759,3	18	19,2	72	472,6	18,6	20,5
2009	343	696,4	27	28,2	71	1495,1	14,4	15,7
2010	334	641,6	30	27,0	57	2104,5	13,2	14,8
2011	308	182,9	33	53,3	53	1845,0	13,2	14,8
2012	293	347,5	37	30,5	57	1979,2	37,2 ²	14,8

**Починаючи з 2012 р. всіма державними телерадіокомпаніями України запроваджено телерадіомовлення в цифровому форматі.*

Таблиця 4.2

**Засоби масової інформації та книговидання в Україні
(1990–2012 рр.) [93; 115]**

Випуск книжок та брошур		Випуск журналів та інших періодичних видань		Кількість газет		Середньодобовий обсяг мовлення, годин	
<i>к-ть видань,</i>	<i>тираж видань,</i>	<i>к-ть видань,</i>	<i>річний тираж,</i>	<i>к-ть видань,</i>	<i>серед. разов.</i>	<i>теле-мовлен</i>	<i>радіо-мовлен</i>

	друк. один.	млн. прим.	друк. один.	млн. прим.	друк. один.	тираж, млн. прим.	ня	ня
1990	7046	170	185	166	1787	25
1991	5857	136	194	95	1891	27
1992	6389	130	321	16	1695	24
1993	5002	88	522	33	1757	40	60,1	112,4
1994	4752	52	461	19	1705	20	100,3	118,2
1995	6109	68	604	24	1877	21	152,3	155,0
1996	6084	52	717	20	2206	23	214,2	209,8
1997	6308	51	817	20	2520	34	182,5	226,7
1998	7065	44	1009	57	2659	48	209,9	318,7
1999	6282	22	1374	40	2551	39	223,6	352,9
2000	7749	44	1242	52	2667	48	218,8	346,6
2001	10614	50	1653	60	2727	53	231,6	339,1
2002	12444	48	1923	84	3045	87	237,7	344,0
2003	13805	39	2246	130	2891	75	240,7	349,6
2004	14790	53	2385	124	3014	88	271,1	354,5
2005	15720	54	2182	132	2974	80	313,7	364,9
2006	15867	54	2301	138	2918	90	455,8	399,1
2007	17987	56	2420	237	2885	61	519,1	433,0
2008	24040	58	2422	270	2647	59	541,2	435,5
2009	22491	49	2515	256	2499	55	490,5	386,5
2010	22557	45	2822	338	2347	55	443,8	361,8
2011	22826	47	2886	316	2266	51	417,2	355,4
2012	26036	62	2945	368	2343	53	1078,5	376,2

4.1.3. Екстенсивний розвиток і-демократії (кін. 90-х рр. ХХ ст.–2004 р.)

Другий період (кін. 90-х рр. ХХ ст.–2004 р.) – екстенсивний розвиток і-демократії. У моделі перехідних держав він має назву «етап неопатрімоніалізму». Другий період можемо ще назвати етапом стагнації, одержавлення та контроль за інформаційним простором з боку органів влади. Для країн пострадянського простору був притаманний екстенсивний розвиток демократичних інститутів, що відображено й під час розвитку інформаційної демократії.

У суспільстві існував досить стійкий запит на державний патерналізм, що було обумовлено, насамперед, кризовими явищами в економіці (безробіття, інфляція, що зростає, знецінення заощаджень тощо). Цілком очевидно, що в таких умовах превалювали громадська дезінтеграція та соціальна депресія, що підсилювали і так традиційний для нашого суспільства потяг до державного

патерналізму, «сильної руки», здатної «навести порядок» і забезпечити стабільність. Демократія, таким чином, відійшла на другий план [426].

Із моменту прийняття в червні 1996 р. Конституції України та в 1997 р. законодавства щодо державної підтримки засобів масової інформації та соціального захисту журналістів, починається новий етап історії інформаційного простору України. Д. Дуцик у дослідженнях політичної журналістики називає цей період «кланізація українських ЗМІ – початок втрати відвойованої свободи» [133, с. 71]. Обравши Президентом України Л. Кучму, пресу змушують прийняти правила, за яких провідні телеканали та загальнонаціональні видання перейшли у власність олігархів і політично-фінансових угруповань. Усе частіше спостерігаємо прояв монополізації інформаційної сфери владою та провладними структурами.

Питання інформаційної безпеки в значенні становлення інформаційної демократії дедалі частіше розглядалося в наукових, політичних, економічних колах. В Україні інтерес до цієї проблеми зумовлено гіпершвидкими темпами розвитку елементів інформаційного простору та зростанням ролі інформації як такої. Активно відшуковувалися шляхи подолання небезпек, варіанти ведення інформаційних війн, залучення ресурсів «м'якої сили» тощо.

Поняття «інформаційної безпеки» вперше було визначено в «Концепції (основах державної політики) національної безпеки України», яка була прийнята Верховною Радою України у 1997 р. [372]. У ній йшлося про те, що захист національної безпеки є однією з найважливіших функцій держави. У контексті становлення інформаційної демократії, інформаційна безпека розглядається, як мінімізація шкоди через неповноту, несвоєчасність або недостовірність інформації чи негативного інформаційного впливу через наслідки функціонування інформаційних технологій, а також несанкціоноване поширення інформації [23, с. 70–76].

Інформаційна безпека передбачає можливість безперешкодної реалізації суспільством й окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних із можливістю вільного одержання, створення й розповсюдження інформації. Поняття інформаційної безпеки держави слід також розглядали в контексті забезпечення безпечних умов існування інформаційних технологій, які включають питання захисту інформації, як такої інформаційної інфраструктури держави, інформаційного ринку та створення безпечних умов існування і розвитку інформаційних процесів. Необхідний рівень інформаційної безпеки забезпечується сукупністю політичних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на попередження, виявлення й нейтралізацію тих обставин, факторів і дій, які можуть вчинити збиток чи зашкодити реалізації інформаційних прав, потреб та інтересів країни і її громадян [83].

Держава, виконуючи функцію інформаційної безпеки, повинна враховувати значення для подальшого розвитку в Україні демократичних цінностей та реалізовувати цілісну державну програму шляхом використання відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм.

Особливого значення набувало використання засобів масової комунікації під час виборів, що засвідчило остаточне перетворення українських засобів масової комунікації на засоби масової пропаганди: мова йде про провладні й опозиційні ЗМК. Саме в цей час з'явилися «темники». Акценти в повідомленнях преси й телебачення стали однаковими, а в період виборів 2002 р. з'явилась величезна кількість дезінформації [198, с. 178]. Таким чином, український медіа-простір цього періоду втратив свободу та незалежність у висвітленні політичного життя суспільства. До названого додали фізичну небезпеку для журналістів під час виконання своїх професійних обов'язків.

Після прийняття 9 грудня 2000 р. Указу «Про додаткові заходи щодо безперешкодної діяльності засобів масової інформації, дальшого утвердження свободи слова в Україні» і відповідного розпорядження голів обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування затвердили Програми економічної підтримки районних, міських, міськрайонних газет, телерадіомовлення. Органами публічної влади було складено план заходів щодо зміцнення зв'язків обласної та районних державних адміністрацій з засобами масової інформації, надання їм повної, об'єктивної, неупередженої інформації про діяльність цих органів, реагування у встановленому порядку на критичні виступи журналістів.

Ще в 1998 р. в Україні була прийнята Національна програма інформатизації (НПІ). Один з її напрямів присвячено створенню відомчих інформаційно-аналітичних систем. Але реально процес розпочався тільки на початку 2000-их рр. Так, в 2000–2001 рр. було передбачено розвиток або створення понад 30 інформаційно-аналітичних систем різного рівня та двох десятків систем електронних інформаційних ресурсів загальнодержавного масштабу. До них можна зарахувати такі: системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної статистики, податкової адміністрації, митної служби, міністерств транспорту, праці та соціальної політики, аграрної політики, внутрішніх справ, інформаційно-аналітичну систему з питань надзвичайних ситуацій, Вищого арбітражного суду та багатьох інших. Аналіз реального стану цих комп'ютерних систем показує різну ступінь їх адекватності поставленим перед відповідними відомствами завданням. Одним з основних стримуючих чинників інтенсивнішої побудови інформаційно-аналітичних систем міністерств і відомств є недостатнє фінансування. За чотири роки на реалізацію Національної програми інформатизації було виділено лише 13,3 млн грн. У той час як у США на

вирішення тільки однієї приватної задачі в галузі застосування ІТ-технологій Міністерство торгівлі з бюджету виділяло 45 млн дол.

На думку експертів Українського центру економічних та політичних досліджень (УЦЕПД), затверджена парламентом Концепція (основи державної політики) національної безпеки України не виконала функцію базового документу для побудови системи забезпечення інформаційної безпеки України. Тому в 2001 р. фахівці підготували власний проект Концепції з урахуванням думок і пропозицій широкого кола фахівців, науковців і представників державних структур.

Негативні тенденції розвитку інформаційного простору України, неефективність державної інформаційної політики, кризовий стан економіки країни, уважають автори Концепції, створюють передумови для ескалації загроз інформаційній безпеці України і тим самим становлять загрозу інформаційній демократії. За окремими ознаками рівень інформаційної безпеки в Україні наближається до критичної межі, за якою – втрата демократичних принципів і засад діяльності держави, повернення до авторитаризму, ізоляція України на міжнародній арені [204, с. 3–59].

Під час засідання круглого столу «Інформаційна безпека України: сутність та проблеми» О. Баранов звернув увагу на проблему подолання маніпуляції медіа-простором, уникнення гейткіпінгу та, виходячи із класичного трактування інформаційного простору, наголошує, що держава повинна забезпечити кожному суб'єктові інформаційних відносин право на одержання повної, достовірної та своєчасної інформації; ніхто не має права порушити інтереси суб'єкта інформаційних відносин шляхом якогось інформаційного впливу. Власні інтереси мають поєднуватися з інтересами оточуючих [23].

Період 2000–2001 рр. С. Чукут вважає початком розвитку електронної демократії [500, с. 429–433], який носив підготовчий характер. Саме в цей час визначалися найбільш загальні аспекти використання сучасних ІКТ, формувалося необхідне підґрунтя для подальших дій держави в цьому напрямі. Початком запровадження електронної демократії в Україні пропонують вважати Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» (від 31 липня 2000 р. № 928). Умовне завершення першого етапу – Указ Президента України «Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади» (від 17 травня 2001 р. № 325/2001).

У 2002 р. Державним комітетом зв'язку і інформатизації підготовлено Програму «Електронна Україна» [217], яка визначила пріоритетні напрями стратегії створення інформаційної інфраструктури держави і стала основою для

застосування технократичної моделі інформаційної демократії в нашій державі. Цього ж року прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів законодавчої влади», якою затверджено «Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [375].

За цей період часу були ухвалені Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» (2002) [361] та Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади» (2002) [368], які також були спрямовані на забезпечення обов'язкового створення органами державної влади та органами місцевого самоврядування власних веб-сайтів, оперативного розміщення на них офіційної інформації про діяльність, чітких вимог щодо змістовного наповнення веб-сайтів органів влади; створення урядового порталу з метою формування та реалізації стабільної та зрозумілої громадянам економічної та соціальної політики держави.

З цією метою визначено суб'єкти, відповідальні за реалізацію зазначених нормативно-правових актів, а також завдання органів державної влади та місцевого самоврядування щодо функціонування офіційних веб-сайтів, їх змістовного наповнення, оперативного оприлюднення інформації, надання відповідної статистичної інформації, недопущення обмеження права на отримання відкритої інформації громадянами, регулярне проведення прес-конференцій, зокрема з використанням мережі Інтернет.

Доручення Президента України (від 21 серпня 2002 р. № 1-1/1086) та відповідна Постанова Кабінету Міністрів України (від 15 жовтня 2002 р. № 1550) наповнили реальним змістом закладені в Законі України «Про інформацію» (1992) [371] гарантії права на інформацію у формі створення в державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що забезпечували б у встановленому порядку доступ до інформації.

2003 р. прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд» (від 24 лютого 2003 р. № 208). Цілями запропонованих заходів щодо розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам та юридичним особам інформаційних й інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка забезпечує інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою і з громадянами, надає інформацію та інші послуги на основі сучасних інформаційних технологій [370].

Прогресивна риса медіа-простору кінця 2004 р. – використання новітніх технологічних засобів поширення інформації, коли ще на початку третього етапу розвиток комп'ютерних мереж дуже слабкий та зовсім відсутній контроль над

ними з боку державних структур. Саме відсутність цензури, доступність, можливість висловити свою думку конфіденційно обумовили особливу популярність Всесвітньої мережі.

Загалом, період кінця 1990-тих–2004 р. став регресивним у питаннях розвитку свободи слова та незалежності засобів масової комунікації. Водночас, переважно в період заснування приватних видань та друкованих мас-медіа органів влади, кількість учасників друкованих медіа збільшилася вдвічі, тоді як телерадіопростір залишився майже без змін. 2000–2003 рр. характерні формуванням механізмів технократичної моделі інфодемократії в Україні, що мали на меті підвищення ефективності та прозорості діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, поліпшення поінформованості громадян щодо діяльності цих органів та активізації зворотного зв'язку між владою та суспільством за допомогою мережі Інтернет. Але держава відставала від соціального запиту суспільства на участь в управлінні країною, що було причиною так званої «кольорової революції».

4.1.4. Модернізація інформаційного простору України (2005–2010 рр.)

Третій період модернізації інформаційного простору України визначаємо 2005–2010 рр. Це етап швидкого відновлення втраченої в другій половині 90-х рр. ХХ ст. свободи слова, заснування нових і реорганізація існуючих учасників медіаринку. Початок цього етапу пов'язуємо з подіями Помаранчевої революції, що змінили результат президентських виборів в Україні. Перемога демократичних сил на виборах Президента України наприкінці 2004 р. призвела до істотних змін у масовій свідомості, що дозволяє зробити висновок: у процесі розвитку України настав перелом. При такій ситуації ЗМК отримали кредит довіри та стали важливим інструментом для отримання та утримання влади місцевими представниками публічної влади.

Упродовж 2004–2009 рр. порядок взаємодії органів державної влади та громадян було доповнено кількома постановами Кабінету Міністрів, спрямованими на упорядкування взаємодії виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства [116; 361]. Спрямована на розроблення та впровадження ефективного механізму комунікації між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства й «Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства», схвалена КМУ 21 листопада 2007 р. У Концепції визначено мету, основні завдання, принципи взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, зміцнення демократії [206]. У 2009 р. до Концепції було внесено зміни, передусім щодо обов'язкового висвітлення в засобах масової інформації результатів своєї діяльності та їх громадське обговорення [357].

Друга половина 2006 р. характерна зміною настроїв суспільства, причину якої пов'язують насамперед із розчаруванням у лідерах Помаранчевої революції. Проте змушені констатувати, що замість переходу до консолідованої демократії та забезпечення незворотності демократичного процесу, «кольорові революції» принесли Україні політичну кризу.

Згідно з опитуванням «Pew Global Attitude Project», яке проведено на початку листопада 2009 р., падіння популярності демократії за період 1991–2009 рр. в Україні з результатом 42 % було найбільш різким серед пострадянських країн, у яких проводили дослідження. 30 % населення України, яке підтримувало демократію в 2009 р., – це найбільш низький показник серед досліджуваних держав [335].

Для вираження рівня розвитку технократичної моделі інформаційної демократії в світі існують декілька індексів та показників. Щоб охарактеризувати рівень розвитку інформаційної демократії в Україні та порівняти його із ситуацією в інших країнах світу, скористаємося результатами вимірювання Індексу цифрової спроможності (2006 р.), що наведено в звіті Міжнародного союзу електров'язку (ранжування від 0 до 1). Для більш наочного сприйняття дослідники застосували до зазначених даних аналіз на основі класифікаційного дерева, у результаті чого можна виділити дев'ять груп країн відповідно до значення їх індексу цифрової спроможності.

Серед усіх 180 країн, які включено до рейтингу, Україна посідала 93-тє місце й належала до п'ятої групи країн, у яких індекс цифрових можливостей становить від 0.30 до 0.40. Як видно на класифікаційному дереві (схема 4. 1), разом з Україною до цієї групи потрапили Грузія, Азербайджан, Оман, Таїланд, Ліван, Алжир, Туніс, а також ряд інших країн [6].

Найбільшого розвитку інформаційного суспільства, відповідно до результатів вимірювання за цією методологією, досягли Великобританія, Швеція, Норвегія, Тайвань. Ці та деякі інші країни увійшли до першої класифікаційної групи, їх індекс становить 0.65 і більше.

Якщо ж поглянути на позицію України в загальноєвропейському вимірі, то вона перебуває в трійці аутсайдерів (схема 4. 2). Аналізуючи причини такої низької позиції в рейтингу, можна помітити, що особливо негативною для України є оцінка індикаторів, які належать до складової Індексу під назвою «Використання» (частка осіб, які користувалися Інтернетом; відношення користувачів широкопasmового доступу до загальної кількості; відношення користувачів мобільної широкопasmової мережі до загальної кількості) [6].

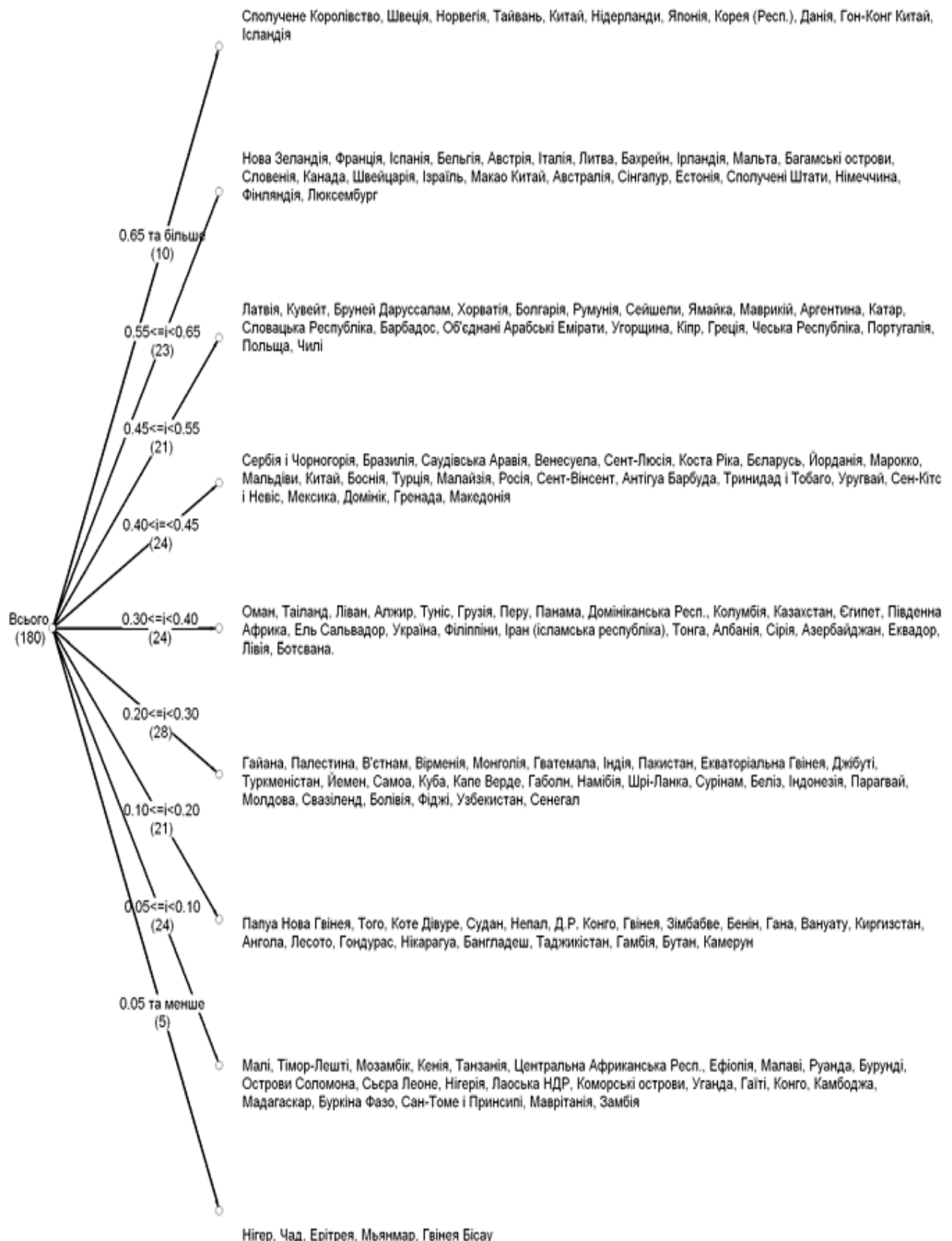

Схема 4.1. Класифікаційне дерево на основі результатів вимірювання індексу цифрової спроможності у 180 країнах світу у 2006 р. [6]

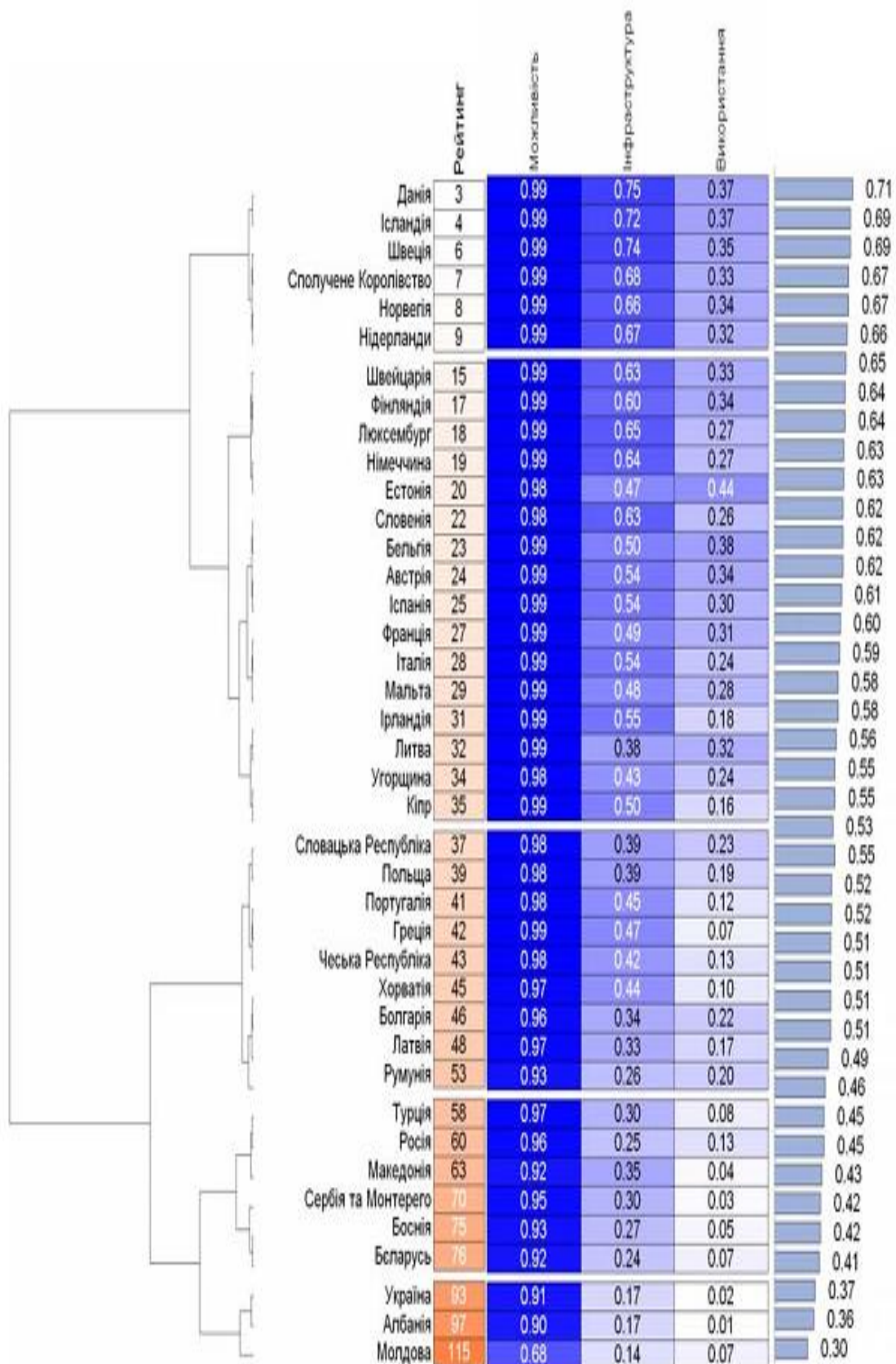

Схема 4.2. Кластерно-спекторальний аналіз на основі результатів вимірювання індексу цифрової спроможності в Європейському регіоні [6]

Ще одним міжнародним індексом, який дозволяє порівняти Україну з іншими країнами за рівнем розвитку інформаційної демократії, є індекс е-готовності (*англ. – The e-readiness rankings*), який щороку визначають для 68 країн за 36 індикаторами (ранжування від 1 до 10). Кластерно-спекторальний аналіз дозволив згрупувати різні країни світу відповідно до динаміки індексу е-готовності протягом 2004–2006 рр. (схема 4. 3). Україна конкурувала з Нігерією за 60-е місце у цьому рейтингу, причому в 2006 р. остання випереджала Україну на декілька сотих [6].

Згідно з даними звіту «Цифрова Планета 2006» (Digital Planet 2006), опублікованого Альянсом Світових Інформаційних Технологій і Сервісів (WITSA), серед країн Західної, Східної Європи Україна перебувала на останньому місці за показником ВВП на душу населення та на передостанньому за показником витрат на ІКТ на душу населення (перед Болгарією) – 141 дол. США (схема 4. 4). При цьому основні кошти спрямовували на розвиток мереж та зв'язку. Зазначмо, що наші сусіди витрачали на ІКТ помітно більше: Росія – 192 дол. США, Румунія – 164 дол. США, Польща – 328 дол. США на душу населення [281, с. 187–194].

Після парламентських і місцевих виборів 2007 р. у сфері інформаційного простору не відбулося кардинальних позитивних змін чи зрушень. Медіа-простір охоплює засоби масової комунікації різних видів та форм власності. Ядром залишаються газетні та журнальні редакції, видавництва, студії радіо й телебачення з їх різноманітною продукцією. Необхідною умовою переходу до технократичної моделі інформаційної демократії є широка інформатизація всіх процесів, що мають місце у звичайній діяльності міністерств, відомств, місцевих органів виконавчої влади, причому як внутрішніх, так і зовнішніх. Згідно з даними на 2008 р. Україна займала 54-е місце за рівнем розвитку електронного уряду [250; 598]. Вона знаходилася в першій третині загального списку, випереджаючи Росію й Білорусію, проте в наступні роки цей розрив зменшувався.

Мережа Кохонена [598] побудована на основі показників розвитку електронного уряду зі 192 країн світу за 2002–2009 рр., дозволила виділити групи країн (кластер), що знаходяться на різних стадіях впровадження ІКТ в роботу органів державного управління⁸. Ми поставили задачу – виділити кластери країн, однорідних за значеннями набору показників, складових індексів. Для її вирішення використано нейронні мережі Кохонена, які призначені для

⁸ Індекс е-уряду використовується для узагальнюючої оцінки та порівняння країн, при цьому він є композиційним показником, який розраховується на основі 3-х показників. Ранжування країн по кожному окремому індексу дає різні результати, відмінні від результатів порівняння за узагальнюючим показником е-уряду.

дослідження статистичних закономірностей багатовимірних даних і вирішення завдань класифікації (табл. 4. 3).

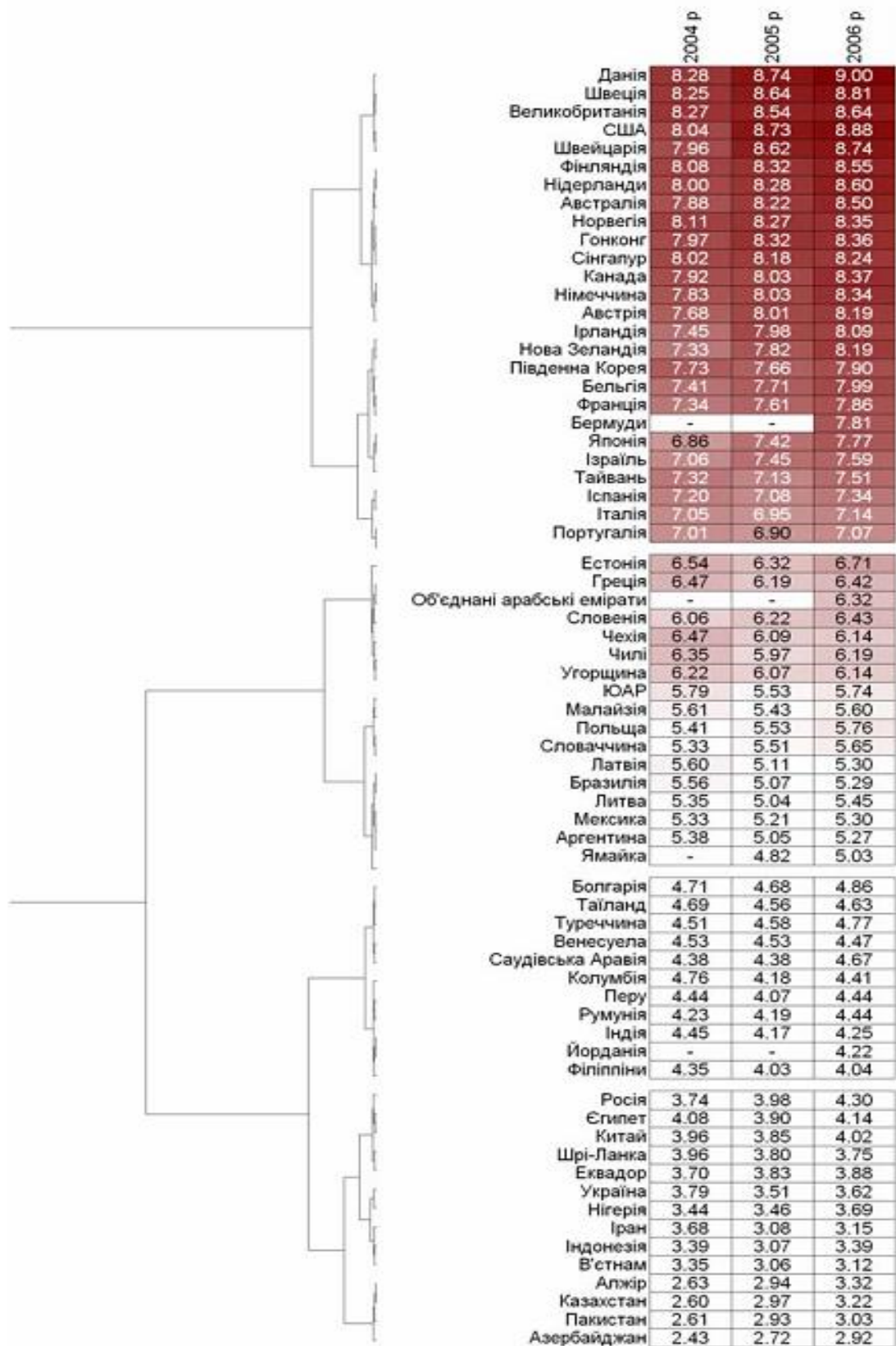

Схема 4. 3. Кластерно-спекторальний аналіз на основі результатів вимірювання Індексу е-готовності в 68 країнах за 2004–2006 роки [6]

Структура витрат на ІКТ на душу населення

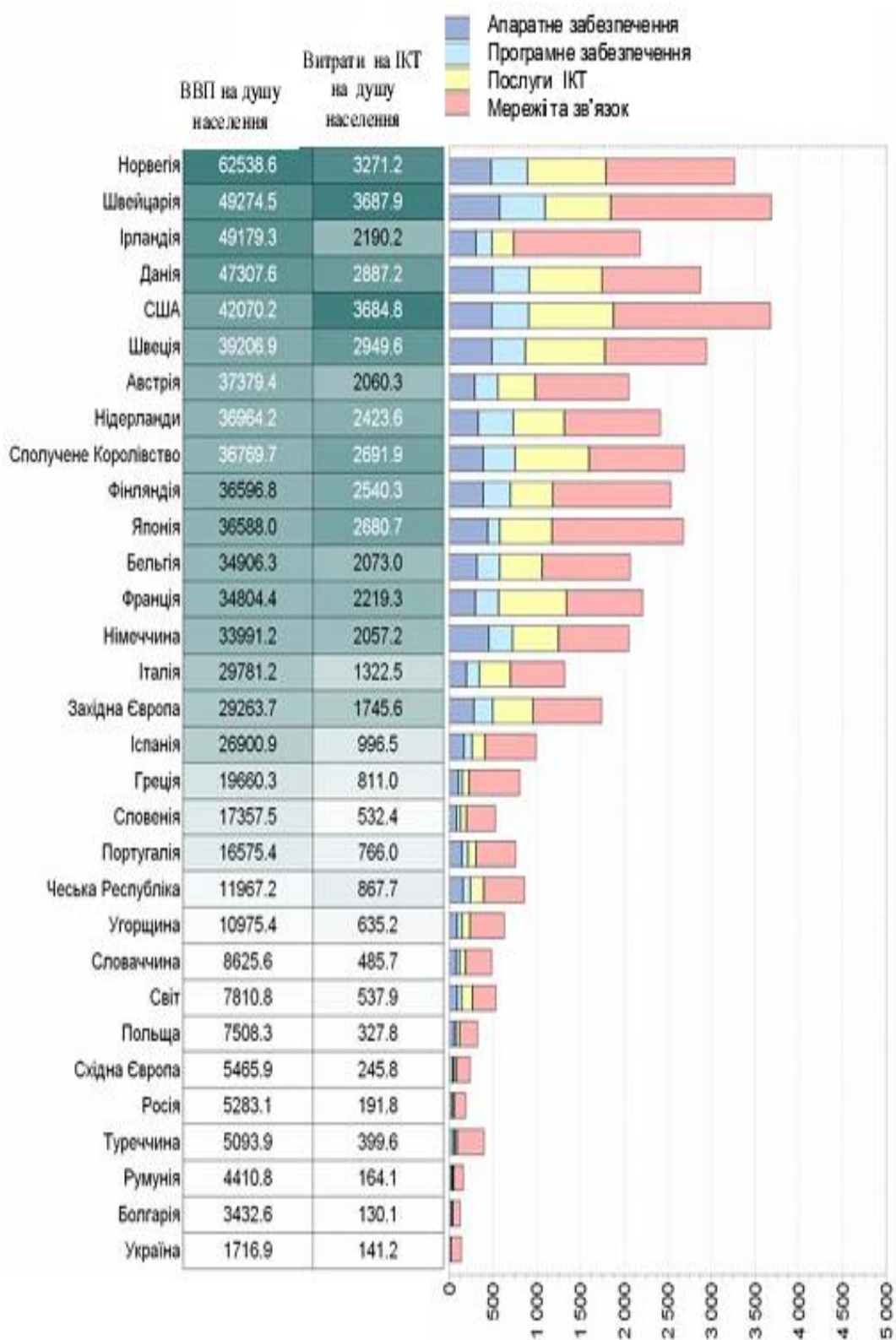

Схема 4.4. Кластерно-спекторальний аналіз, що характеризує витрати на ІКТ (дол. США) та їх структуру в Україні, країнах Європи, Росії, Японії та США [6]

За результатами рейтингування Україна входила до групи країн, які характеризуються високим рівнем розвитку людського капіталу, розвиненою телекомунікаційною інфраструктурою, середньою якістю подання інформації про діяльності державних органів і низьким рівнем інтерактивності державних сервісів. І хоча певні зрушення в напрямі їх покращення проходять, тим не менш, рівень сервісів, пропонованих громадянам, поки не відповідає світовим вимогам.

Таблиця 4. 3

Країни за рівнем розвитку е-уряду [598]

Країни	2009		2006		2004		2002	
	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг	Значення	Ранг
Корея	0,88	1	0,83	6	0,87	5	0,86	5
США	0,85	2	0,86	4	0,91	1	0,91	1
Канада	0,84	3	0,82	7	0,84	8	0,84	7
Великобританія	0,81	4	0,79	10	0,88	4	0,89	3
Нідерланди	0,81	5	0,86	5	0,80	12	0,80	11
Норвегія	0,80	6	0,89	3	0,82	10	0,82	10
Данія	0,79	7	0,91	2	0,91	2	0,90	2
Австралія	0,79	8	0,81	8	0,87	6	0,84	6
Франція	0,75	10	0,80	9	0,69	23	0,67	24
Швеція	0,75	12	0,92	1	0,90	3	0,87	4
Японія	0,72	17	0,77	11	0,78	14	0,73	18
...								
Україна	0,52	54	0,57	41	0,55	48	0,53	45
Росія	0,51	59	0,51	60	0,53	50	0,50	52
Білорусь	0,49	64	0,52	56	0,53	51	0,49	58
...								
Гвінея	0,14	180	0,14	180	0,14	176	0,14	173
Нігер	0,11	183	0,11	181	0,07	181	0,06	180

Давно назріла необхідність впроваджувати повноцінні сервіси хоча б другої стадії розвитку електронного уряду: веб-форми для заповнення заявок на надання державних послуг, аудіо-та відео-сервіси, повнофункціональну мультимовність, запити на неелектронні форми й персональні дані, які можуть бути вислані на електронну скриньку (табл. 4. 4) .

Стадії формування електронного уряду [250]

Стадія	Характеристика	Країни
Нульова (кластер 6)	Низький рівень людського капіталу, практично відсутня телекомунікаційна інфраструктура та урядові веб-сайти	28 країн, серед яких Афганістан, Бангладеш, Чад, Нігер, Пакистан, Сенегал, Мозамбік
Перша (кластер 5)	Середній рівень людського капіталу, практично відсутня телекомунікаційна інфраструктура та урядові веб-сайти	50 країн, серед яких Ангола, Індія, Ірак, Намібія, Непал, Нігерія, Судан, Таджикистан, Туркменістан, Зімбабве
Друга (кластер 4)	Рівень людського капіталу вище середнього, телекомунікаційна інфраструктура та урядові веб-сайти на стадії становлення	15 країн, серед яких Вірменія, Куба, Грузія, Іран, Парагвай
Третя (кластер 3)	Рівень людського капіталу вище середнього, телекомунікаційна інфраструктура на стадії становлення, урядові веб-сайти носять інформаційний характер	24 країни, серед яких Азербайджан, Китай, Єгипет, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Молдова, Таїланд, ПАР, Сальвадор, Гондурас
Четверта (кластер 2)	Високий рівень людського капіталу, телекомунікаційна інфраструктура та урядові веб-сайти носять інформаційний характер	43 країни, серед яких Болгарія, Білорусь, Чехія, Греція, Італія, Польща, Латвія, Литва, Туреччина, Україна
П'ята (кластер 1)	Найвищий рівень людського капіталу, телекомунікаційна інфраструктура та урядові веб-сайти носять інтерактивний характер	32 країни, серед яких Корея, США, Канада, Великобританія, Норвегія, Данія, Австралія, Франція, Сінгапур, Швеція, Німеччина, Японія, Естонія

Отже, в 2002–2007 рр. динаміка індексу е-уряду демонструвала сповільнення, а останні роки спостерігаємо його скорочення. Якщо порівнювати індекс розвитку технократичної моделі інфодемократії в розрізі складаючих показників, то ситуація в нашій країні не сильно поступалася середньому рівню в межах Східноєвропейського регіону (все ж значно відстаючи від середньоєвропейського рівня) і навіть перевершує середньосвітові значення. Однак порівняно з регіональними лідерами, спостерігаємо істотне відставання за всіма показниками, окрім індексу людського капіталу [281, с. 187–194].

Зміни відбувалися й у сфері державного управління. Створення системи державного управління європейського зразка в Україні потребує комплексного вирішення масштабних завдань, що дозволить забезпечити необхідну збалансованість усіх трьох гілок державної влади [224, с. 8]. Так, за підсумками 5-річного дослідження рівня розвитку ІКТ у 154 країнах світу, проведеного Міжнародним телекомунікаційним союзом (англ. – *International Telecommunication Union*) за період з 2002 по 2007 р., Україна перебувала лише на 51 місці [63].

Лише через десять років після прийняття Концепції національної безпеки України Апаратом РНБО України завершено підготовку проекту Доктрини інформаційної безпеки України. У документі 2008 р. підкреслено завдання подолати ті самі проблеми, що стояли перед Українською державою в 1997 р. Забезпечити інформаційну безпеку України РНБО пропонує на основі принципів інформаційної демократії [269, с. 85–89]:

- свободи створення, збирання, зберігання, використання та поширення інформації;

- забезпечення достовірності, повноти та неупередженості інформації;

- обмеження доступу до інформації виключно на підставі закону;

- гармонізації особистих, суспільних і державних інтересів;

- профілактики та нейтралізації правопорушень в інформаційній сфері економічної доцільності;

- гармонізації українського й міжнародного законодавства в інформаційній сфері;

- пріоритетності національного інформаційного продукту [385].

Наступним кроком стала розробка Закону України «Про Концепцію державної інформаційної політики» у 2009 р. Концепція спрямована на забезпечення конституційного права кожного на одержання, збирання, зберігання та поширення інформації, на вільне вираження своїх поглядів, у тому числі в засобах масової інформації; забезпечення розвитку громадянського суспільства, його демократичних інституцій, зокрема вільного та безперешкодного функціонування засобів масової інформації, а також створення системи суспільного мовлення, сприяння розвитку соціально відповідальної журналістики.

У Концепції зазначено, що для реалізації державної інформаційної політики необхідно вжити заходів, які вирішуватимуть також і проблеми впровадження інформаційної демократії:

- 1) реалізувати заходи щодо створення та належного функціонування системи суспільного телебачення й радіомовлення з урахуванням необхідності захисту суспільних інтересів, культурних цінностей та плюралізму засобів масової

інформації під час впровадження цифрового мовлення. Це завдання скероване на подолання цифрової нерівності в країні.

На нашу думку, питання створення системи суспільного мовлення необхідно врегулювати з врахуванням процесу впровадження цифрового мовлення. Але треба відобразити конкретні заходи, що здійснюватиме держава для впровадження суспільного мовлення, строки, у які держава зобов'язується створити суспільне мовлення й уповноважений орган, до компетенції якого буде віднесене зазначене питання. Найбільш доцільним є створення суспільного мовлення на базі державного телебачення та радіомовлення. Також на каналах суспільного телебачення не повинно бути комерційної та політичної реклами (окрім безоплатної політичної реклами під час виборчого процесу), а фінансування повинно бути виключно суспільним;

2) запобігати процесам концентрації власності в засобах масової інформації та монополізації вітчизняного інформаційного ринку (субринків), зокрема телебачення й радіомовлення. Господарським кодексом України, Законами України «Про телебачення і радіомовлення», «Про захист економічної конкуренції» й іншими нормативно-правовими актами вже передбачено дієві способи запобігання процесам концентрації та монополізації вітчизняного інформаційного ринку. Але справжня проблема в тому, що відсутній реальний контроль за їх дотриманням. Вирішення цього питання усуває проблеми заангажованості мас-медіа;

3) посилити відповідальність за порушення законодавства про інформацію та у сфері захисту суспільної моралі;

4) внести зміни до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» щодо заборони створення й діяльності телерадіоорганізацій, засновником (співзасновниками) та/або власником (власниками) яких є нерезидент (нерезиденти), зареєстрований (зареєстровані) в офшорних зонах або в країнах, законодавство яких не передбачає подання інформації про засновників або власників за запитом української сторони.

Якщо звернутися до міжнародної практики, то законодавство більшості країн Європи не містить обмежень щодо участі нерезидентів у статутному капіталі ЗМІ. Вступивши до СОТ, Україна повинна знімати будь-які обмеження щодо іноземних інвестицій. До того ж, необхідно дозволити створення телерадіокомпаній іноземним юридичним та фізичним особам. Заборона створення телерадіокомпанії нерезидентам є недоцільною й не дасть змогу забезпечити прозорість власності, а навпаки спричинить створення нерезидентами кількох інших підконтрольних компаній, які й будуть власниками телерадіокомпаній та виникнення прихованих інвестицій через дочірні українські підприємства. Обмежень на створення й участь у телерадіокомпаніях іноземних

юридичних і фізичних осіб не повинно бути, це допоможе лібералізувати інформаційну галузь, сформувати конкурентоспроможне середовище та спричинить зростання якісного інформаційного продукту;

5) поетапно встановити квоти щодо присутності в ефірі телерадіоорганізації аудіовізуального продукту, виготовленого в одній країні. Відповідно до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» держава не чинить перепон у процесі прийому телевізійних і радіопрограм і передач з інших країн. Телерадіоорганізація є незалежною у визначенні змісту програм та передач, які вона транслює. А такого роду нововведення взагалі є обмеженням.

Крім того, такі обмеження порушують статтю Конституції України, яка визначає, що «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір», а також, Ч. 2 Ст. 10 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини і громадянина: «кожен має право на свободу самовираження. Це право включає свободу дотримання власних поглядів, отримання і передачу інформації та ідей без втручання органів державної влади й незалежно від кордонів»;

6) удосконалення нормативно-правового регулювання питань щодо користування каналами мовлення, ретрансляції програм, використання радіочастотного ресурсу України, стандартів діяльності телерадіоорганізацій, збалансування інтересів вітчизняних телерадіоорганізацій всіх форм власності, забезпечення проведення прозорої процедури ліцензування їх діяльності;

7) впровадження цифрового мовлення в строки, визначені міжнародними угодами, та забезпечення вільного доступу до нього всіх верств населення, що на сьогодні здійснюється, але не зовсім відповідно до економічної ситуації в країні.

Україна повинна реалізовувати всі взяті на себе міжнародні зобов'язання в процесі впровадженні цифрового мовлення (Регіональна угода з питань планування цифрової наземної радіомовної служби у Районі 1, Женева–2006). Більшість важливих проблем залишаються не розв'язаними або навіть поза увагою держави. На сьогодні в Україні відсутні чітке законодавче регулювання цифрового мовлення, тому необхідно:

- внести зміни в Закон України «Про телебачення і радіомовлення» та інші закони;

- визначити та розширити понятійний апарат, щодо цифрового мовлення;

- сформувати чітке розмежування повноважень регуляторних органів, які причетні до впровадження цифрового мовлення в Україні;

- створити чітку модель побудови відносин «мовник–оператор–провайдер»;

- чітко визначити процедуру ліцензування, з метою уникнення подвійного ліцензування;

- передбачити на рівні підзаконного акту єдині сумісні технічні стандарти для обладнання, що поширює та приймає цифровий сигнал тощо.

Зазначені положення сприяють розвитку технократичної моделі інформаційної демократії, а саме таких її видів, як: теледемократія, е-демократія, цифрова демократія, оскільки вони залежать від інформатизації суспільства.

Реалізація Концепції державної інформаційної політики відбувається шляхом оновлення законодавства про інформацію, адаптації до норм та стандартів законодавства Європейського Союзу, зокрема впровадження демократичних стандартів щодо реалізації права кожного на доступ до інформації, забезпечення прозорості відносин власності щодо засобів масової інформації; встановлення порядку надання статусу засобів масової інформації веб-ресурсам вітчизняного сегмента Інтернет, запровадження дієвого державного, парламентського та громадського контролю за дотриманням вимог законодавства про інформацію та встановлення відповідальності за його порушення. Також концепція наголошує на необхідності модернізації та реформування державних засобів масової інформації, у т.ч. роздержавлення друкованих ЗМІ; підтримці наукових досліджень щодо підвищення рівня плюралізму в засобах масової інформації, зокрема в частині впливу нових технологій; сприяння поширенню інформації про розвиток і регулювання нових інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема про вплив цифрового мовлення на розвиток суспільства.

Розвитку інформаційної демократії служить Концепція державної інформаційної інфраструктури (2009) [205]. Цей документ активно перегукується з програмою «Електронна Україна», сприяє реалізації технократичної моделі та частково процесуальній і консультативній моделям. Програма діє в рамках Закону «Про Концепцію національної програми інформатизації». Закон, своєю чергою, дає визначення національної інформаційної інфраструктури (НІІ) як сукупності обчислювальної та комунікаційної техніки, телекомунікаційних мереж, баз і банків даних, знань, інформаційних технологій, систем інформаційно-аналітичних центрів різного рівня, виробництва технічних засобів, а також системи науководослідних установ та підготовки висококваліфікованих фахівців. Окремим важливим компонентом національної інформаційної інфраструктури є ЗМІ, особливо електронні. А кінцевою ланкою НІІ, що безпосередньо взаємодіє зі споживачем інформації, є система надання інформаційних послуг [217]. Окремими пунктами в концепції прописано регулювання правових відносин (як на основі чинного законодавства, так і на основі норм, які необхідно прийняти); забезпечення державної політики у сфері НІІ (контролю, регулювання, інтеграції у світові структури, фундаментальних досліджень), а також питання захисту інформації та її користувачів.

Головним напрямом розвитку національної системи телекомунікацій (одного з особливих елементів НІІ) є Концепція інтеграції в глобальну та європейську інформаційну інфраструктуру. Конкретні пріоритети розвитку системи телекомунікацій залишаються тими ж, що визначено комплексною програмою створення Єдиної національної системи зв'язку від 1993 р. [217].

Важливою частиною національної інформаційної інфраструктури є виробництво засобів інформатизації та телекомунікацій і програмного забезпечення для них. Концепція передбачає пільги вітчизняним виробникам цих компонентів, а також забезпечує створення сховищ даних, найбільш перспективною технологією для цього відзначаючи Інтранет та віртуальні приватні мережі. Особливу увагу приділено необхідності створення віртуальних бібліотечних й архівних ресурсів, а також національної системи науково-технічної інформації. Підкреслено, що всі названі та неназвані інформаційні ресурси повинні створюватися з пріоритетним використанням програмного забезпечення українського виробництва. Приділено також увагу ряду прикладних проблем функціонування Інтернет-технологій: архівуванню соціально значущих Інтернет-ресурсів, координації діяльності з каталогізації ресурсів, забезпеченні лінгвістичної підтримки – україномовного пошуку, автоматичного перекладу на українську та з української [217].

Політика формування та розвитку Державної інформаційної політики включає координацію діяльності та розподіл функцій між органами влади; забезпечення впровадження інформаційних технологій в органах влади, зокрема – впровадження інформаційно-аналітичних систем забезпечення їх діяльності; забезпечення надання інформаційних послуг громадянам з боку органів державної влади, а також забезпечення універсальності доступу до інформаційних ресурсів і послуг; забезпечення захисту інформації органів влади, забезпечення захисту авторських прав та інтелектуальної власності; а також забезпечення збереження й розвитку національного культурного надбання за допомогою сучасних технологій [217]. Зазначені функції забезпечили становлення процесуальної та консультативної моделей.

4.1.5. Проблеми та тенденції і-демократії 2010–2013 рр.

Наступний етап охоплює 2010–2013 рр. Досягнуто певних успіхів у виконанні Плану Заходів, продовжено формування нормативно-правової бази для розвитку інформаційної демократії. Прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. №2250 «Про затвердження Концепції розвитку електронного урядування в Україні» (Держінформнауки); затверджено та зареєстровано в Мін'юсті спільний наказ Держкомінформнауки та Держспецзв'язку № 8/229 від 13.08.2010 р. «Про затвердження технічних

специфікацій форматів представлення базових об'єктів національної системи електронного цифрового підпису» (Держінформнауки). На цьому етапі розвитку інфодемократії більше уваги приділено забезпеченню консультативної моделі. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2010 р. № 809 внесено зміни, якими, зокрема, визначено необхідність розміщення органами виконавчої влади на власних веб-сайтах інформації про перелік та порядок надання адміністративних послуг [123].

Згідно з Законом України «Про основні засади державної комунікативної політики» (2010) налагодження комунікації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, засобами масової комунікації та громадськістю є важливою умовою демократичного розвитку держави, становлення громадянського суспільства. Прийняття цього закону зумовлено тим, що необхідно удосконалити механізм регулювання процесу обміну інформацією, зокрема впровадити принцип партнерської взаємодії, що передбачає не тільки інформування населення, а й налагодження ефективного зворотного зв'язку, проведення відповідної роз'яснювальної роботи, встановлення громадського контролю за діяльністю органів державної влади й органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим існує нагальна потреба в розробленні основних засад державної комунікативної політики, впровадженні стандартів інформаційного обміну між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, засобами масової комунікації та громадськістю.

Прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» надало реальну можливість усім зацікавленим інститутам громадянського суспільства брати участь у виробленні та реалізації державної політики через створення громадських рад при органах виконавчої влади. Громадські ради отримали право: надавати обов'язкові для розгляду пропозиції щодо нормативно-правових актів та змісту роботи посадовців; проводити громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та вимагати виконання посадовцями антикорупційного законодавства; проводити громадську експертизу діяльності органу влади; здійснювати громадський контроль за врахуванням владою пропозицій і зауважень громадськості; допомагати органу влади працювати більш ефективно в інтересах громадян.

Звернімо увагу, перший досвід формування та роботи громадських рад показав, що самі інститути громадянського суспільства неготові до самоорганізації. Українським незалежним центром політичних досліджень спільно з Партнерством інститутів громадянського суспільства на підтримку громадських рад було виявлено, що серед недоліків у роботі громадських рад слід відзначити несистемність взаємодії громадських рад із органами виконавчої

влади, слабе володіння представниками інститутів громадянського суспільства сучасними методиками аналізу політики, моніторингу суспільних процесів, громадського контролю, антикорупційної експертизи тощо [102]. Пропонуємо розглянути правові новації щодо подолання інформаційно-комунікаційних проблем та підвищення ефективності взаємодії між місцевою владою та населенням у рамках консультативної моделі.

Прийняття Верховною Радою України 13.01.2011 р. Закону України «Про доступ до публічної інформації» стало важливим кроком у забезпеченні відкритості й прозорості органів місцевого самоврядування. У законі подано пояснення про порядок доступу фізичних та юридичних осіб до інформації, що перебуває у володінні органів місцевого самоврядування. Ст. 1 чітко визначила й закріпила поняття «публічна інформація», під яким розуміють відображену та задокументовану будь-якими засобами й на будь-яких носіях інформацію, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Основоположні засади щодо доступу до інформації подано в Законі України «Про доступ до публічної інформації» (2011) [348]. Цей Закон містить дефінітивну частину, в якій законодавець дає визначення понять, зокрема означаючи інформацію як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі; окреслює коло суб'єктів інформаційних відносин – громадян України, юридичних осіб, державу. Щоправда в останньому випадку законодавець вносить застереження щодо суб'єктного складу інформаційних відносин, доповнюючи їх перелік іншими (іноземними) державами, їхніми громадянами (іноземцями), іноземними юридичними особами, а також особами без громадянства (апатридами) та міжнародними організаціями (Ст. 1, 5).

У законі також були визначені шляхи доступу до публічної інформації через системне й оперативне оприлюднення інформації на офіційних веб-сайтах, через ЗМІ або будь-якими іншими способами, надання інформації за запитами на інформацію. Наслідком прийняття Закону стало значне збільшення обсягу інформації з відкритим доступом і зобов'язання головних розпорядників інформації оприлюднювати та надавати достовірну, точну та повну інформацію про свою діяльність і прийняті рішення, систематично вести облік документів та запитів на інформацію, що перебувають у їхньому володінні.

У 2011 р. Україна приєдналася до міжнародної Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», спрямованої на підвищення рівня відкритості й прозорості державного управління, залучення громадськості до формування та реалізації

державної політики, подолання корупції та впровадження нових інформаційних технологій для покращення державного управління, а також сприяло розвитку консультативної моделі.

З цього часу урядом було здійснено низку практичних кроків у напрямі реалізації Ініціативи в Україні. Так, у 2012 р. відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено розроблений спільно із представниками інститутів громадянського суспільства національний план дій з упровадження в Україні Ініціативи [380], який отримав високу оцінку країн-учасниць Партнерства та деталізований план заходів [365] з упровадження Ініціативи. Було утворено Координаційну раду з питань реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», Міжнародну раду представників міжнародних організацій та інституцій, що працюють в Україні та підтримали впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»; створено офіційний веб-сайт про реалізацію Ініціативи в Україні.

Фактичне впровадження Ініціативи в Україні почалося в травні 2012 р. Аналіз стану виконання плану заходів з упровадження Ініціативи показав, що протягом року ефективність реалізації її пріоритетів («залучення громадськості до формування й реалізації державної політики», «забезпечення доступу до публічної інформації», «запобігання й протидія корупції», «підвищення якості надання адміністративних послуг», «впровадження технологій електронного урядування та розвиток електронної демократії») була різною. Найбільшого прогресу досягнуто у впровадженні таких її компонентів, як: «запобігання і протидія корупції» та «підвищення якості надання адміністративних послуг» (усі завдання, передбачені планом заходів за цими тематичними напрямками на 2012–2013 рр., виконано). Найменш успішно реалізовано заходи, спрямовані на поліпшення забезпечення доступу громадськості до публічної інформації та впровадження технологій електронного урядування, розвиток інформаційної демократії. При цьому найбільше критичних зауважень щодо ефективності реалізації плану заходів від громадських експертів, які здійснювали моніторинг та оцінку впровадження Ініціативи, отримали результати діяльності державних органів із втілення завдань із забезпечення доступу до публічної інформації.

Серед чинників, що перешкоджають ефективній реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», насамперед, варто назвати такі:

– неготовність і небажання більшості чиновників дотримуватись у своїй діяльності стандартів відкритого урядування;

– низька активність діяльності Координаційної ради з питань реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» і недостатня ефективність взаємодії її членів протягом першого року впровадження Ініціативи. За рік роботи Координаційна рада провела два засідання (10.09.2012 р. та 28.05.2013 р.).

Рішення про створення робочих груп за тематичними напрямками реалізації Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» було прийнято лише через рік із початку впровадження Ініціативи в Україні. На останньому засіданні Координаційної ради представники громадських організацій серед недоліків роботи ради також називали такі:

- нерегулярну комунікацію та слабку координацію діяльності її членів;
- недостатнє використання органами виконавчої влади, відповідальними за виконання плану заходів, потенціалу співробітництва з громадськими організаціями, бізнесом та міжнародними організаціями-партнерами Ініціативи в процесі її впровадження;
- брак бюджетних коштів для виконання всіх запланованих заходів за тематичним напрямком «впровадження технологій електронного урядування й розвиток електронної демократії».

На результативність виконання запланованих заходів вплинули такі чинники:

- неналежне виконання окремими органами виконавчої влади законодавства з питань доступу громадян до публічної інформації, забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики; Консультації органів влади із громадськістю здебільшого мають формальний характер, думку громадських організацій не враховують належним чином; окремі органи виконавчої влади штучно створюють бар'єри для доступу до публічної інформації;
- нестабільність роботи Верховної Ради, що негативно вплинуло на виконання передбачених планом заходів законодавчого регулювання за відповідними тематичними напрямками;
- неналежний інформаційний супровід реалізації Ініціативи;
- низька якість надання адміністративних послуг населенню в деяких центрах надання адміністративних послуг; відсутність системи державного та громадського контролю за діяльністю центрів надання адміністративних послуг, регулярного моніторингу ефективності й оцінки якості надання ними адміністративних послуг населенню.

У Національному плані дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженому Указом Президента України від 27.04.2011 р. № 504/2011 в розділі «Забезпечення розбудови інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, відкритого і спрямованого на розвиток», передбачено завдання щодо побудови основних системоутворюючих елементів системи інформаційної демократії.

Важливим кроком для впровадження реформи місцевих органів самоврядування стало розроблення та представлення в березні 2012 р. на розгляд Ради Європи Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. У документі було зроблено наголос на підвищенні участі громадян у прийнятті рішень (зокрема шляхом застосування різних форм прямої демократії та впровадження принципів відкритості й підзвітності), а також необхідності організації дієвого контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку громадян й організацій громадян.

Всебічне вивчення міжнародного досвіду вимірювання розвитку інформаційного суспільства дозволило синтезувати міжнародні стандарти для створення Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства, в основі якої лежить розуміння інформаційно-комунікаційних технологій як каталізатора соціально-економічного розвитку. Такий підхід передбачає прийняття загальної стратегії, що охоплює значну кількість напрямів із метою максимальної інформатизації суспільства. Під час формування Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства було враховано специфічні для України умови, можливості органів статистики, а також показники, рекомендовані такими міжнародними організаціями, як Партнерство з вимірювання ІКТ для розвитку, Європейська комісія, Міжнародний союз електрозв'язку, Регіональний союз електрозв'язку, Організація чорноморського економічного співробітництва.

Розпочато запровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства, які фактично визначають і принцип, індикатори розвитку інформаційної демократії, яка передбачає єдину логічно-поєднану між собою сукупність статистичних показників, що характеризують стан поточного інформаційного розвитку в соціально-економічному, науково-технічному, екологічному та інших розрізах. При цьому метою запровадження відповідної системи не лише офіційна статистика за певними показниками, а й забезпечення їх відповідною аналітичною інформативністю.

У рамках Концептуальної схеми Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства 7 блоком визначено «Політика в галузі ІКТ», де виділено ланку «Інфраструктура (І)», що складається з мережевої інфраструктури й мережі електронних державних послуг.

Оцінка цього системного блоку характеризує розвиток, з одного боку, мережевої інфраструктури зв'язку на апаратному рівні, а з іншого, на інформаційному – розвиток обслуговування інформаційним зв'язком громадян державними органами влади (табл. 4. 5).

Політика в галузі ІКТ(RI)

1.	Пріоритетність розвитку ІКТ у регіоні	Ступінь координованості програм інформатизації місцевих органів влади, державних установ, організацій (експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)
		Якість програм інформатизації місцевих органів влади, державних установ, організацій (експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)
		Ефективність програм інформатизації місцевих органів влади, державних установ, організацій (експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)
2.	Регулювання телекомунікацій та інформаційних технологій (Р)	Участь громадськості та фахівців ІКТ в обговоренні проектів програм інформатизації (експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)
		Доступність інформації щодо участі у виконанні програм інформатизації (експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)
		Прозорість тендерних процедур відбору учасників виконання програм інформатизації (експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)
3.	Законодавство для розвитку ІКТ(З)	Захист прав інтелектуальної власності на програмне забезпечення (експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)
		Доступність послуг із реєстрації авторських прав у сфері ІКТ(експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)
		Наявність місцевих преференцій для компаній зі сферою діяльності ІКТ(наприклад, прискорений термін реєстрації, спрощення процедур, пільги тощо) (експертна оцінка поточного стану, оцінка напряму зміни за рік)

Згідно з параметрами, визначеними в табл. 4. 4 та 4. 5, важливим фактором є доступ до ІКТ, подолання проблем, пов'язаних із цифровим та інформаційним розривом. Станом на початок 2011 р. майже третина громадян України є користувачами мережі Інтернет. За підрахунками Міжнародного союзу електрозв'язку їх кількість становить близько 15 млн. Громадяни України дедалі активніше опановують нові форми комунікацій, зокрема «соціальні медіа»: вони охопили близько 7–8 млн наших співвітчизників, тобто в Україні стрімко формується масова Інтернет-аудиторія та специфічне «мережеве» соціокультурне

середовище, що за основними параметрами буде подібним до таких же в розвинених країнах.

У Національній системі індикаторів розвитку інформаційного суспільства для аналізу ми обрали два напрями: Мережева інфраструктура (табл. 4. 6) та Мережа електронних державних послуг (табл. 4. 7)

Таблиця 4. 6

Мережева інфраструктура [311]

1.	Доступ до засобів мовлення	Обсяг продажу радіоприймальних пристроїв(шт.) через торгову мережу на100 осіб(темп, кількість)
		Обсяг продажу телевізорів(шт.) через торгову мережу на 100 осіб(темп, кількість)
		Дохід від проводового мовлення(темп, обсяг на1 особу)
		Дохід від передачі і прийому телевізійних та радіопрограм, радіозв'язку(темп, обсяг на1 особу)
2.	Доступ до засобів зв'язку	Кількість основних телефонних апаратів на100 осіб у міській мережі зв'язку(темп, кількість)
		Кількість основних телефонних апаратів на100 осіб у сільській мережі зв'язку(темп, кількість)
		Кількість абонентів мобільного зв'язку на100 осіб населення(темп, кількість)
		Дохід від надання телефонних міських послуг зв'язку (темп, обсяг на1 особу)
		Дохід від надання телефонних сільських послуг зв'язку (темп, обсяг на1 особу)
		Дохід від надання телефонних міжміських(включаючи міжнародні) послуг зв'язку(темп, обсяг на1 особу)
		Дохід від надання послуг мобільного зв'язку(темп, обсяг на1 особу)
		Обсяг продаж
3.	Доступ до ПК	Обсяг продаж комп'ютерів(шт.) через торгову мережу на 100 осіб населення(темп, кількість)
		Наявність обчислювальної техніки в економіці регіону(темп, кількість на100 осіб населення)
4.	Доступність Інтернету (ДІ)	Кількість абонентів Інтернет на100 осіб населення(темп, кількість)
		Доход від надання доступу до Інтернет(темп, обсяг на душу населення)

		Кількість користувачів Інтернету в розрахунку на одного Інтернет-провайдера (кількість, темп за експертною оцінкою)
Якість, швидкість передачі		Рівень цифровізації міських мереж телекомунікацій (відсоток, темп)
		Рівень цифровізації сільських мереж телекомунікацій (відсоток, темп)
		Кількість пошкоджень на 100 телефонних апаратів телефонних мереж загального користування (кількість, темп)
		Доходи від кабельного телебачення (темп, обсяг на душу населення)
5. Тарифи		Вартість використання 20 годин підключення до Інтернету у відсотках до середньомісячної заробітної плати найманих працівників
		Вартість місячного тарифу абонента мобільного зв'язку у відсотках до середньомісячної заробітної плати найманих працівників
		Вартість місячної абонентської плати за послуги зв'язку з домашнього телефонного апарату у відсотках до середньомісячної заробітної плати найманих працівників

Таблиця 4.7

Мережа електронних державних послуг (е-уряд) [311]

1.	Держава– держава (G2G)	Витрати місцевих органів влади на інформатизацію (темп, частка в загальних витратах місцевого бюджету)
		Підключення місцевих органів влади до Інтернету (відсоток підключених у загальній їх кількості, темп)
		Підключення місцевих органів влади до широкопasmового Інтернету (відсоток у загальній їх кількості, темп)
		Підключення місцевих органів влади до мережі СИЦ (відсоток у загальній їх кількості, темп)
		Кількість робочих місць у місцевих органах влади, що мають доступ до мережі Інтернет (відсоток у загальній їх кількості, темп)
		Частка місцевих органів влади, що мають веб-сайти (відсоток у загальній їх кількості, темп)
2.	Держава – бізнес (G2B)	Доступність інформації про державні закупівлі он-лайн (експертна оцінка поточного стану, оцінка на пряму зміни за рік)
		Доступність законодавчої та нормативно-правової інформації

		он-лайн (експертна оцінка поточного стану, оцінка напрямку зміни за рік)
		Рівень надання е-послуг для бізнесу (експертна оцінка поточного стану, оцінка напрямку зміни за рік)
3.	Держава – громадяни (G2C)	Доступність інформації щодо держбюджету в режимі он-лайн (експертна оцінка поточного стану, оцінка напрямку зміни за рік)
		Доступність інформації щодо законопроектів та їх обговорення он-лайн (експертна оцінка поточного стану, оцінка напрямку зміни за рік)
		Доступність інформації щодо соціальних послуг он-лайн (експертна оцінка поточного стану, оцінка напрямку зміни за рік)
		Рівень надання е-послуг для населення (експертна оцінка поточного стану, оцінка напрямку зміни за рік)
		Середній термін реагування на електронне звернення громадян(кількість днів)
4.	Внутрішня ефективність (е-уряду)	Кількість держслужбовців на1 комп'ютер (кількість, темп)
		Кількість інформаційно-аналітичних систем, що використовують місцеві органи влади (кількість, темп)
		Частка електронного документообігу в загальному документообігу (відсоток, темп)
		Частка органів влади, що використовують банківські картки для виплати заробітної плати (відсоток, темп)
		Частка органів влади, що використовують систему (відсоток, темп)

Україна серед перших розпочала й перехід на найновіші стандарти зв'язку (що було відзначено й на рівні ООН) – розбудовують мережі мобільного зв'язку четвертого (4G) покоління (додаток Д). Реалізація програми «Відкритий світ» (розгортання інформаційно-комунікаційної 4G освітньої мережі національного рівня) в якості національного проекту створить принципово нові можливості для розвитку людського капіталу в Україні [300, с. 51–54]. Долучення органів влади до сучасних ІКТ продемонстровано в табл. 4. 8.

За результатами міжнародних досліджень рейтинги України за окремими індексами щодо впровадження інформаційно-комунікаційних технологій на зазначені роки становили [381]:

- глобальний індекс конкурентоспроможності 2011–2012 (*англ. – WEF Global Competitiveness Index*) – 82 місце зі 142 держав;

- індекс технологічної готовності 2011–2012 (англ. – *WEF Technological Readiness Index*) – 82 місце зі 142 держав;
- індекс мережевої готовності 2011–2012 (англ. – *WEF Networked Readiness Index*) – 75 місце зі 142 держав;
- готовність уряду (англ. – *Government readiness*) – 122 місце із 138 держав;
- використання урядом інформаційно-комунікаційних технологій (англ. – *Government usage*) – 75 місце зі 138 держав;
- рейтинг за електронною готовністю 2010 ((англ. – *EIU eReadiness Ranking*) – 64 місце зі 70 держав;
- індекс електронного уряду ООН 2012 (англ. – *UN e-Government Index*) – 68 місце зі 193 держав.

Таблиця 4. 8

Інтернет-ресурси в органах державної влади

Питання	Центральний апарат	Територіальні підрозділи
<i>Дані щодо веб-сайтів</i>		
Загальна кількість веб-сайтів	167	1315
Кількість власних веб-сайтів структурних підрозділів	79	137
Кількість веб-сайтів підприємств, установ та організацій, що зараховуємо до сфери управління	351	176
<i>Дані щодо доменних імен</i>		
Загальна кількість зареєстрованих доменних імен	347	351
Загальна кількість зареєстрованих доменних імен у домені gov.ua	157	139
Кількість зареєстрованих доменних імен у домені gov.ua, які використовують підприємства, установи та організації, що зараховані до сфери управління	67	48

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, розробила проект Концепції створення національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури України (далі – Концепція). Зазначений проект Концепції рішенням НКРЗІ від 20.09.2012 р. № 473 було прийнято за основу та опубліковано на веб-сайті Комісії для отримання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань. Документ визначає основні принципи, напрями й завдання розвитку національної інформаційно-

комунікаційної інфраструктури України в умовах перебудови інформаційного суспільства.

Концепція є інструментом реалізації державної політики у сфері ІКТ щодо координації діяльності державних органів та підприємств, установ і організацій, спрямованої на її функціонування й розвиток. Головною ідеєю Концепції є об'єднання процесів інформатизації та розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури як складових частин єдиної системи – інформаційної демократії. Протягом останніх років в Україні відбувається інтенсивна інформатизація більшості сфер людської життєдіяльності, яка зумовлює необхідність визначення організаційних, методичних, технологічних принципів і національних стандартів використання інформаційних технологій.

Подальший успішний розвиток інформатизації та перебудова інформаційного суспільства в країні залежить від принципів створення єдиної платформи та уніфікації стандартів, які регламентують роботу у віртуальному світі.

Концепція НІКІ має окреслити основні принципи та роль держави (фактично, у ролі та завданнях державного регулятора ринку), у регулюванні послуг у межах інтерфейсів «влада для бізнесу», «влада для громадянина», «бізнес для бізнесу», «бізнес для громадянина», «громадянин для громадянина».

Основні цілі створення, забезпечення функціонування та розвитку НІКІ збігаються із цілями розвитку інформаційної демократії в Україні, а саме:

- підвищення стійкості розвитку, конкурентоспроможності економіки, добробуту та якості життя громадян;
- зміцнення державних гарантій реалізації прав громадян, створення рівних можливостей для доступу до інформації;
- підвищення ефективності та прозорості державного, регіонального й муніципального управління;
- підвищення якості соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, культури, охорони навколишнього середовища тощо;
- створення умов для збереження й розвитку культурної різноманітності та самобутності народів, що проживають в Україні;
- протидію загрозам використання ІКТ для нанесення шкоди національним інтересам України.

Основними стратегічними напрямками створення й розвитку НІКІ є:

- формування єдиного інформаційного простору, в тому числі для вирішення завдань соціального захисту, медичного обслуговування населення, підвищення якості освіти, забезпечення потреб державного управління, правопорядку, оборони країни й національної безпеки;

- забезпечення суб'єктів інформаційної демократії сучасними високоякісними інформаційними та комунікаційними послугами;
- забезпечення інтеграції НІКІ до глобальної інформаційної інфраструктури.

15 травня 2013 р. схвалено Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні [378]. Ця Стратегія визначає мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, завдання, спрямовані на їх досягнення, а також основні напрями, етапи й механізм реалізації цієї Стратегії з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 р.

4.1.6. Сучасний етап інфодемократії (з 2014 р. й донині)

Частина українських тразитологів вважає, що в Україні немає умов для реставрації авторитарного режиму за російським чи білоруським зразком. В Україні існує громадянське суспільство – можливо, ще дуже слабе й незріле, але все ж таки воно має певний досвід, ресурси і вплив, у чому ми, зрештою, мали можливість переконатися під час протестів проти Податкового кодексу, відмови підписати асоціацію з ЄС й ін. На думку українського вченого М. Рябчука, існує певний міжнародний контекст, який не надто сприятливий для консолідації авторитаризму в Україні. Україна достатньо інтегрована в різні міжнародні, зокрема європейські, організації, достатньо відкрита для дифузії європейських ідей і практик і, відповідно, для їхнього поступового засвоєння [418].

На сьогодні питання комунікативної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, ЗМІ, громадськості розпорошені в низці нормативно-правових актів, частину з яких становлять рішення Кабінету Міністрів України. Через це важливі інструменти (консультації з громадськістю, громадська експертиза тощо) поширюються тільки на виконавчу гілку влади. Відсутні загальні стандарти інформаційного обміну між владою та громадськістю. Досі не визначеними залишаються механізми здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади й організації процесу роз'яснювальної роботи.

Формування системи комунікації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, засобами масової комунікації та громадськістю зараховано до основних напрямів реалізації державної комунікативної політики [379]. Відтак мають бути визначені конкретні заходи, спрямовані на реалізацію цього завдання та практичного втілення процесуальної моделі інформаційної демократії, тобто реальні механізми безпосередньої участі якомога більшої кількості громадян у державних справах і політичній системі.

Отже, Україна має власну історію розвитку базових засад інформаційної демократії: розробка на початку 90-х рр. ХХ ст. концепцій та програм інформатизації; створення різноманітних інформаційно-комунікаційних

технологій і загальнодержавних електронних інформаційно-аналітичних систем різного рівня та призначення. Сформовано основні правові засади побудови інформаційної демократії шляхом прийняття ряду нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства, створення інформаційних електронних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності на такі ресурси, гарантій та механізму доступу до публічної інформації, розвитку електронного урядування та відкритого уряду, електронного документообігу, інформаційної безпеки тощо.

Разом із тим ступінь розбудови інформаційної демократії в Україні порівняно зі світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України. Основним завданням розвитку інформаційної демократії в Україні є сприяння кожній людині створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуюючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи сталому розвитку країни на основі цілей і принципів, проголошених Організацією Об'єднаних Націй, Декларації принципів та Плану дій, напрацьованих на Всесвітніх зустрічах на вищому рівні з питань інформаційного суспільства.

4.2. Реалізації інформаційної демократії в Україні

4.2.1. Інфодемократія в системі державного управління

Загальні тенденції становлення та розвитку інформаційної демократії в Україні суттєво не відрізняються від загальносвітових, які ми розглянули в розділі 3.3. Однак існують і відмінності у специфіці інформаційної демократії в нашій державі.

Право народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні безпосередньо здійснювати владні повноваження гарантовано Конституцією (ст. 5 ч. 2). Забезпечувати реалізацію цього невід'ємного права покликані, насамперед, різноманітні форми та механізми інформаційної демократії. Українським законодавством передбачено такі форми прямої демократії, як: вибори, референдум, громадські слухання, народна ініціатива, загальні збори громадян та інші не заборонені законом форми волевиявлення народу, виявлення громадської думки тощо, які характеризуються голосуванням, обговоренням, проведенням зборів. Зокрема, у контексті зміцнення правових основ народовладдя в Україні одним із найважливіших об'єктів законодавчого реформування та предметом політичних дискусій є інститут референдуму. Утім, нині традиційний референдум зі стандартними скриньками для голосування та паперовими бюлетенями можна вважати лише одним із можливих варіантів реалізації принципу народовладдя,

який, до того ж, має ряд суттєвих недоліків: ситуативність застосування, технічну складність організації, значні матеріально-фінансові витрати, зайву заполітизованість процесу народного волевиявлення [74].

Сьогодні в нашій країні присутні основні елементи демократичної політичної системи, закладені підвалини для реалізації демократичних цінностей та процедур. Важко не погодитись з В. Ковалевським, який стверджує, що сучасний стан сфери політичних комунікацій дає змогу говорити про те, що вони використовуються з недемократичними цілями. Головною вадою українських політичних комунікацій є відсутність стратегії розвитку інформаційного простору з боку держави. Інформаційний простір в Україні формувався і формується через приватні ініціативи, а політики ігнорують цю сферу. Політичний клас і далі задовольняється короточасними кон'юнктурними здобутками, оскільки це здається більш прагматичним. У підсумку, саме демократичні можливості й недемократичні тенденції структури політичних комунікацій в Україні покладено сьогодні в основу визначення наявних проблем і перспектив динаміки всієї політичної системи нашої держави, зокрема характеру її політичного режиму [192, с. 143].

Прозоре управління можна досягнути завдяки відкритості систем управління, чіткості процесів та процедур, легкого доступу громадян до державної інформації. Високий рівень прозорості стимулює етичну поведінку в політичній системі завдяки обміну інформацією, що врешті-решт забезпечує підзвітність осіб та організацій, які мають справи з державними ресурсами. Ураховуючи необхідність підвищення ефективності влади та державного управління в довготерміновій перспективі, Українська держава намагається адаптувати європейські моделі інформаційної демократії до місцевої специфіки. Через це багато уваги на пленарних сесіях та круглих столах приділяють запровадженню таких чотирьох принципів управління, як: довіра до уряду, прозорість, діалог і компроміс, децентралізація влади й автономія [509].

Важливим аспектом впровадження інфодемократії є інформатизація суспільства, якої досягають за допомогою широкого впровадження сучасних програмних продуктів для забезпечення взаємодії влади та суспільства. На створення умов для прискорення інформатизації органів влади, впровадження програмних продуктів, які мають забезпечити надання широкого спектру адміністративних послуг через мережу Інтернет, призначено завдання та заходи Державної цільової науково-технічної програми використання в органах державної влади програмного забезпечення з відкритим кодом. Реалізація цієї програми також буде сприяти розробленню вітчизняних комп'ютерних програм та їх впровадженню.

На регіональному рівні майже в кожній області України, за інформацією ОДА, проходить подальший розвиток та впровадження систем електронного документообігу та електронного цифрового підпису. Переважно в кожній області висвітлювалась на веб-сайтах інформація про інвестиційні об'єкти, про перелік, умови та порядок надання адміністративних послуг. Продовжували здійснювати підключення до мережі Інтернет навчальних та медичних закладів [294].

Експерти вважають, що на виконання всіх вимог щодо впровадження електронного урядування в країні за умови стабільної економіки та політичної системи необхідно від двох до п'яти років. При цьому повна трансформація потребує постійних зусиль із розвитку електронного управління для забезпечення інтеграції планів формування електронного урядування з переходом до інформаційної демократії. Впровадження інформаційної демократії сприятиме підвищенню ефективності обслуговування населення чиновниками всіх рівнів, полегшенню їхньої взаємодії; більш того, воно повинно відбуватись поетапно, з урахуванням загальної схеми та тих етапів, на яких вона перебуває [224, с. 39]. Сподіваємось, що саме впровадження інформаційної демократії в політичну систему України допоможе зробити прийняття владних рішень продуктивнішими та сприятиме уникненню численних розбіжностей та непорозумінь між представниками політичної еліти.

Нині в системі державного управління функціонують чотири програми, що є складовими технократичної моделі інформаційної демократії *е-врядування*: *е-кадровий облік*, *е-документообіг*, *ІР-інфраструктура*, *е-господарювання* [295, с. 27–29].

Е-кадровий облік. Одним із дієвих засобів підвищення ефективності роботи будь-якої установи вважають у наш час широкомасштабне застосування нових інформаційних технологій. Сьогодні систему «Картка», яка дозволила автоматизувати процедури підготовки, редагування наказів із питань кадрової роботи, їх реалізації шляхом автоматичного внесення відповідних змін до особових карток працівників та штатного розпису, використовують у щоденній роботі більшості служб центральних і місцевих органів виконавчої влади, органах місцевого самоврядування та забезпечує технічний бік розвитку інформаційної демократії.

Завдяки *е-документообігу* на сьогодні в режимі безпаперового документообігу працює 100% персоналу центрального апарату Головердержслужби, Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, Школи вищого корпусу державної служби, завершується інтеграція з її територіальними органами. Усіх працівників забезпечено особистими юридично значимими електронними цифровими підписами, які є головним інструментом забезпечення легітимності безпаперового документообігу. Активне переведення

документообігу Головдержслужби в безпаперову форму має початок з 2004 р., у майбутньому передбачає безпаперовий документообіг, об'єднавши в єдиній мережі органи влади.

Головне управління державної служби України на виконання низки нормативних документів Кабінету Міністрів України та Президента України протягом декількох років поступово виконує завдання програми «*IP-інфраструктура*» щодо реалізації проектів електронного урядування в Україні, зокрема реалізації ідеології «*електронний державний службовець*» та «*електронне міністерство*».

Для впровадження цієї програми в Україні в системі держслужби [488] діють такі програми: «1С:Бухгалтерія» – призначена для автоматизації бухгалтерського й податкового обліку, «Бюджет» – аналітично-інформаційна система підтримки державного бюджету, «Мережа-М» – програма виконання розпорядниками бюджетних засобів і органами Державного казначейства вимог ряду нормативних документів, «Парус-консолідація» – комплексна система автоматизації консолідованого обліку, спеціально розроблена для великих підприємств і установ, які мають значну кількість підзвітних структур, що періодично звітують перед головною організацією [295, с. 27–29] й ін.

Проекти інформаційної демократії Головдержслужби умовно можна поділити на три групи [70].

Перша – надання послуг через веб-сайти (внутрішній та офіційний українською, англійською й російською мовами) та сайти управлінь державної служби Головдержслужби в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, які побудовані за єдиною технологією.

Друга – упровадження електронного документообігу в центральному апараті Головдержслужби, в її територіальних органах та інтеграція документообігу із Секретаріатом Кабміну через СІТС із використанням електронного цифрового підпису .

Третя – специфічні для Головдержслужби проекти, у тому числі створення «Національної бази особових електронних справ державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» (НБДС), яка замінить систему «Картка» Єдиної державної комп'ютерної системи «Кадри», що сьогодні широко використовується кадровими службами державних органів .

Впровадження нової системи декларування активів в он-лайн форматі замінює декларування в паперовому форматі. Застосування системи в режимі он-лайн значно покращує та спрощує процес подання державними службовцями документів. Так, державні службовці мають змогу заповнювати декларації, застосовуючи код, призначений лише індивідуально. Користувачі, використовуючи сайт Головдерслужби, зможуть направляти форми напряду не

відвідуючи установу та отримувати інформацію щодо термінів, відповідальності відповідно до законодавства за 20 днів до фактичної дати подання. Разом із цим має бути збережена «гаряча лінія» для надання відповідей у робочий час. Зазначені заходи підвищать публічність декларування активів та дадуть змогу будь-якому громадянину отримати інформацію про доходи державних службовців. Це вимагає внесення змін до Закону України «Про державну службу» з метою впровадження електронних декларацій та заяв, а також відміни необхідності подання декларації про доходи податковому органу [450, с. 73–74].

Щодо ведення електронної бази даних кадрів державних службовців, то ця сучасна система має бути впроваджена на кожному державному особу й постійно використовуватись у підрозділах з кадрової роботи. Ці підрозділи повинні мати доступ до певної інформації про державних службовців: ім'я, посаду, місце проживання, відрядження, зміну посад, винагороду та дисциплінарну відповідальність та інше. Іншими словами, особова справа кожного державного службовця буде створена в електронному вигляді. Ця інформація має бути доступна для громадськості. Впровадження цієї системи спрямоване на забезпечення прозорості й ефективності в державному секторі [450].

4.2.2. Проекти технократичної моделі і-демократії в Україні

Не менш важливим є завдання інформатизації обласних, міських, районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Впровадження елементів технократичної моделі інформації демократії спостерігаємо на всіх рівнях. На сьогодні існують програми інформатизації восьми областей, а також Києва і Севастополя. Якісно регіональні інформаційно-аналітичні системи містять інформаційно-довідкові – 8 %, інформаційно-пошукові – 7 %, системи автоматизованого обліку – 12 % і лише 7 % бази даних призначені для підтримки прийняття управлінських рішень.

Так, на регіональному рівні Волинська обласна державна адміністрація – одна з перших українських облдержадміністрацій, що почала впровадження елементів електронного уряду. Першим кроком стало створення й застосування внутрішнього порталу на базі Microsoft SharePoint Portal Server 2003 р. Ця система дозволила вдосконалити процес аналізу статистичних і фінансових показників розвитку області, міст обласного підпорядкування й районів; підвищити поінформованість співробітників про процеси та події в облдержадміністрації; підвищити ефективність взаємодії співробітників облдержадміністрації; скоротити часові витрати на документообіг [78]. Така система звітності є платформою для інтеграції з системами інших державних відомств. У майбутньому це дозволить максимально автоматизувати й спростити для громадян і комерційних організацій області процес подачі звернень до

облдержадміністрації та одержання відповідей на них. Переваги очевидні: зниження кількості помилок і зменшення ресурсів, необхідних для обробки інформації, оперативність складання й надання звітів, прозорість роботи Волинської облдержадміністрації.

Україна досі зберігає один із найнижчих у Європі показників доступу населення до Інтернету – нині він становить 17,8 користувачів на 100 жителів. Для порівняння, найменше серед країн Євросоюзу охоплення населення мережею Інтернет має Греція – 20 користувачів на 100 жителів.

Зберігається також регіональна нерівність користування Інтернетом. Якщо в Київському регіоні мешкають 58,89 % від загальноукраїнської кількості користувачів, то в Одесі – 6,85 %, Дніпропетровську – 5,32 %, Донецьку – 5,02 %, Харкові – 4,70 %, Львові – 3,12 %. На решту регіонів припадає 10,28 % користувачів. Найменше користувачів Інтернетом зафіксовано в Житомирській області – 0,25 %, Чернівецькій області – 0,22 %, а також у Волинській області – 0,11 % [78].

Забезпечення загальноосвітніх середніх шкіл комп'ютерною технікою та доступом до мережі Інтернет також свідчить про збереження міжрегіональної «цифрової нерівності». Наприклад, якщо показник рівня забезпечення шкіл комп'ютерними класами загалом по країні становить 93 %, то в Тернопільській області – 54 %, Хмельницькій – 57,9 %, Львівській – 75 %. Лише 42,7 % загальної кількості загальноосвітніх середніх шкіл мають підключення до мережі Інтернет [78].

За рівнем проникнення Інтернету Україна посідає 11-ту позицію серед країн Східної Європи; розгортання інформатизації «на горі», що зменшує можливості громадян контролювати діяльність держструктур, натомість керівна еліта отримує додаткові можливості для маніпуляції суспільством; наявність міжрегіональної «цифрової нерівності» та відсутність дієвих заходів для її подолання [421]; невідповідність наявних складових е-демократії в Україні, наприклад, е-парламент, е-суд, е-уряд своїм аналогам у розвинених демократичних країнах; високий рівень недовіри серед населення до органів державної влади; відсутність концептуальної єдності в процесах національного, регіонального й місцевого інноваційного розвитку України; низький рівень політичної активності населення та сповільнення процесу формування громадянського суспільства в Україні. Слід врахувати й ті факти, що, по-перше, ІКТ є допоміжними засобом, а не шляхом розв'язання наявних проблем, тому їх слід застосовувати паралельно з традиційними інструментами доступу до інформації; по-друге, бар'єрами для широкого залучення громадян до політики є конституційні, культурні, організаційні, а не технічні чинники [466, с. 17–20].

Окрім того, як зазначає президент Асоціації народних депутатів України, експерт з питань виборчого права О. Барабаш, потрібно розуміти, що в нас 33 тисячі виборчих дільниць і значна кількість із них знаходяться в сільській місцевості, де далеко не завжди є Інтернет-мережа. Будь-яка нова технологія, що вносить елемент неясності, стане повним кінцем довіри до результатів виборів [95].

4.2.3. Реалізація консультативної моделі інфодемократії

У плані розвитку консультативної моделі теж вжито позитивних кроків. Суб'єктами запровадження та розвитку і-демократії є, насамперед, органи державної влади. Аналіз їхньої діяльності в зазначеній сфері дозволяє стверджувати, що в Україні функціонують певні елементи і-демократії.

Інструментарій і-демократії відкриває додаткові канали комунікації між громадянами, громадянами й органами влади, між органами влади та іншими учасниками політичного процесу. В Україні цей процес забезпечено передусім електронними інформаційними ресурсами органів влади, представленими досить повно: є веб-сайти Президента України, Верховної Ради України, Конституційного Суду України, Вищого Господарського Суду України, Єдиний веб-портал Кабінету Міністрів України тощо. На Єдиному веб-порталі Кабінету Міністрів України представлено 73 веб-сайти центральних органів виконавчої влади та 27 веб-сайтів обласних державних адміністрацій, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Відповідно до норм чинного законодавства на веб-сайтах органів державної влади досить повно та оперативно надають інформацію: новини, поточну діяльність, перелік нормативно-правових актів, що регламентують діяльність або є результатом діяльності відповідного органу, оприлюднюються плани та певні форми звітності з їх виконання, надається інформація щодо графіків прийому громадян посадовцями, номери «телефонів довіри» або «гарячих ліній» тощо.

У межах реалізації принципу прозорості в діяльності органів державної влади на сьогодні найбільш повно реалізована консультативна форма і-демократії – інформування громадян, що, втім, передбачає лише односторонні відносини між органами влади й громадянами, коли органи влади виробляють і надають інформацію громадянам. Це передбачає як «пасивний» доступ до інформації (за бажанням/на вимогу громадян), так і «активні» заходи уряду з поширення цієї інформації серед громадян.

У більшості областей громадяни мають можливість використовувати форми політичної участі, типові для етапу теледемократії (який на Заході розпочався ще в 1960-тих рр., а сьогодні майже витіснений е-демократією). У Кіровоградській області, наприклад, на запитання, надіслані громадянами електронною поштою до

ОДА, даються відповіді кожної останньої п'ятниці місяця під час прямого телефіру. У Вінницькій області щосереді керівництво ОДА практикує прямий телефонний зв'язок «Запитай у влади», щотижневий прямий ефір на місцевому радіо й телебаченні. На Закарпатті запроваджено постійно діючу телефонну «Гарячу лінію» в газеті «Новини Закарпаття» [411, с. 78–92].

Найбільш стимулюючими до використання громадянами формами консультативної моделі інфодемократії є сайти Київської, Волинської та Луганської ОДА. Київська ОДА пропонує ефективну модель надсилання запитів, яка передбачає авторизацію, логін та пароль, що дозволяють громадянам стежити за розглядом звернення в системі он-лайн. Одночасно громадяни мають змогу висловити власну думку щодо проектів постанов, розпоряджень та інших документів, які планує приймати ОДА. Щось подібне практикує і Харківська ОДА.

Луганська ОДА підтримує дієвий «Форум» із заявленими напрямками обговорення: ситуація в Україні, життя регіону, економіка регіону, пропозиції та зауваження, обговорення проектів розпоряджень. Громадяни можуть запропонувати і власні теми для обговорення. І хоча Інтернет-активність луганців невисока, така форма політичної участі перспективна з огляду на формування діалогових інструментів взаємодії між громадянами і владою.

Оцінюючи масштаби засвоєння державними структурами Інтернет-простору, слід звернути увагу на те, що український уряд, забезпечений електронним інтерфейсом, суттєво відрізняється від е-уряду, який не тільки спирається на інші принципи роботи, а й реально працює для громадян. Аналіз даних «Урядового порталу» засвідчує, що більшість інформації, призначеної для громадян, надто заформалізована й не передбачає зворотної реакції влади на запити і звернення громадян [411, с. 78–92].

Україна сьогодні належить до країн-лідерів за темпами впровадження соціальних медіа та сервісів і зростання їх аудиторії. Подібно до інших держав Східної Європи, вона відстає від найрозвиненіших країн приблизно на 3-5 років, і тут так само реалізується типовий «наздоганяючий» сценарій розвитку, в рамках якого, при високих темпах проникнення, не спостерігаємо значущих місцевих особливостей на рівні інновацій, проектів чи послуг.

Українська он-лайн-аудиторія займає середньосвітовий рівень за іншими основними показниками їх використання – блогерство, вікова структура аудиторії (здебільшого – молодь), застосування мобільних пристроїв тощо. Типовою для Центрально-Східної Європи є також структура інтересів і мотивацій аудиторії – спілкування, обмін контентом, бажання нових знайомств. Ділові контакти та бізнес (на відміну від аудиторій країн-лідерів) мають порівняно низький рейтинг.

Загалом, сектор соціальних медіа вже зараз є одним із основних для українського соціуму ресурсів і майданчиків масової комунікації, а відтак, – перспективним простором для інформаційних впливів, суспільно-політичного життя, бізнесу, приватного спілкування тощо. При цьому, за умови збереження наявної динаміки збільшення вітчизняної Інтернет-аудиторії і проникнення соціальних медіа (у чому немає серйозних підстав сумніватись), потенціал та роль соціальних медіа в середньостроковій перспективі значно зросте. Відтак, названий медіа-сектор уже зараз потребує спеціальної уваги з боку держави та науково-аналітичних установ.

Інформаційна взаємодія держави, суспільства й особистості найбільш оптимальна за використання інформаційних і комунікаційних технологій для підвищення загальної ефективної діяльності державного механізму, створення інформаційно відкритого суспільства, розвитку інститутів демократії. Взаємодію цих трьох елементів можна представити такою схемою: засоби масової інформації мають слугувати державі та владі, як і держава своєю чергою народіві.

Політичні партії України досить широко представлені в мережі Інтернет. Із 172 партій, вказаних на сайті ЦВК, веб-сайти мають 77 [489]. Практично всі партії розміщують на своїх сайтах інформаційний блок документів про партію, майже на всіх веб-сайтах політичних партій України передбачено різні формати налагодження діалогу з виборцями: форуми, обговорення, ініціативи, адреси електронної пошти. Проте будь-яка інформація про результати спілкування з прихильниками або виконання настанов виборців відсутня.

Слід також зазначити, що в мережі Інтернет часто представлені не лише політичні партії України, а й окремо їхні лідери. Причому використано не лише традиційний формат персональних веб-сайтів, а й більш нові Інтернет-інструменти, зокрема блоги, живі журнали, представництва в електронних соціальних мережах, трансляції на YouTube тощо.

Трансформації всіх сфер суспільного життя, розпочаті на основі курсу реформ, визначають необхідність вдосконалення зворотного зв'язку влади та громадськості, що є обов'язковим атрибутом консультативної моделі інфодемократії. Водночас зворотний зв'язок може відбуватися через:

- 1) функціонування громадських рад при органах влади;
- 2) публічне висловлення думки, ставлення, сприйняття тощо;
- 3) проведення громадських слухань (консультацій);
- 4) підготовку громадської експертизи діяльності органів влади;
- 5) опитування громадської думки (якісні та кількісні);
- 6) анонімне висловлення.

Кабінетом Міністрів України запропоновано і-інструментарій налагодження діалогу з громадянами та їх організаціями. Задля цієї мети створено веб-сайт

«Уряд і громадськість» на єдиному веб-порталі органів виконавчої влади України. З цього веб-сайту є посилання на інтерактивну інформаційно-аналітичну систему (ІАС) Кабінету Міністрів України «Громадянське суспільство і влада», яка має сприяти розвитку інститутів громадянського суспільства та їх взаємодії з органами державної влади в он-лайн режимі. Проте, як свідчить інформація, розміщена в зазначеній ІАС, рівень залучення громадян до обговорення проектів НПА, які готують окремі міністерства, є досить низьким. Так, у 2009 р. більшість міністерств не пропонувало до публічного обговорення в мережі Інтернет жодного проекту нормативно-правового акту [162].

Така ж ситуація й щодо окремих міністерств: інформування громадян забезпечено на належному рівні, зворотний зв'язок – навпаки. Так, за результатами аналізу веб-сайтів міністерств можна констатувати, що лише Міністерство юстиції пропонує на своєму веб-сайті результати обговорення нормативно-правових актів. Дискусійні тематичні е-форуми підтримують Міністерство вугільної промисловості України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство оборони України, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство економіки. На сайтах цих міністерств пропонують зв'язок за допомогою електронної пошти. Однак не передбачено будь-якого і-інструментарію зворотного зв'язку на веб-сайтах Міністерства аграрної політики, Міністерства з питань житлово-комунального господарства України, Міністерства закордонних справ. На веб-сайті Міністерства культури і туризму України рубрика «Інтернет-приймальня» не заповнена так само, як і рубрика «Консультаційний центр».

Наприкінці 2013 р. ситуація змінилася. За даними моніторингу, здійсненого Державним комітетом телебачення й радіомовлення України 2009–2014 рр., на всіх веб-сайтах органів виконавчої влади застосовано режими рівня інформування. Проте лише 42,6 % центральних органів виконавчої влади та 40,7 % обласних державних адміністрацій практикували режим двосторонньої взаємодії на своїх веб-сайтах.

Розвиток *e-парламенту* здійснюється через сайт Верховної Ради України, він відрізняється домінуванням односторонніх інформаційних сервісів. Зокрема, відсутні такі поширені в європейській практиці інструменти, як: доступ всіх зацікавлених осіб до пов'язаної із законодавчим процесом документації, можливість висловитися щодо того чи того законопроекту, електронний документообіг, Інтернет-трансляції парламентських засідань тощо. Позитивним кроком у напрямі розвитку інформаційної демократії слід вважати підвищення ступеня оперативності надання інформації щодо пленарних засідань Верховної Ради, публікацію в Інтернеті стенограм парламентських засідань, запровадження в тестовому режимі рубрики «Форум».

Результати Інтернет-опитування, яке 27.04.2009 р. проводилося на сайті Верховної Ради, підтверджують недостатність розвитку е-парламенту: на запитання «Чи є відкритою (прозорою) діяльність Верховної Ради України в суспільстві?» станом на 28.12.2009 р. 76 % Інтернет-користувачів, що взяли участь у голосуванні, відповіли «Ні». Це пов'язано насамперед з тим, що громадяни не отримують необхідної їм інформації на цьому сайті.

Серед сучасних інформаційно-комунікаційних засобів, які використовують органи місцевого самоврядування для комунікації з місцевою громадою, найбільш ефективними й оперативними залишаються засоби масової інформації, серед яких переважає преса. Згідно з результатами національного щомісячного дослідження «Омнібус», проведеного компанією TNS в Україні у вересні 2012 р., на фоні значного зниження індексу довіри населення до політичних і соціальних інститутів спостережено зростання довіри до українських ЗМІ з 0,08 до 0,18 (за максимального показника індексу довіри – 2,0) [471].

Результати регіональних досліджень підтверджували популярність використання владою ЗМІ для інформування громади про свою діяльність.

Загалом за результатами моніторингових досліджень визначено такі особливості застосування веб-сайтів у системі комунікації представницьких форм самоврядування з громадськістю в рамках консультативної моделі інформаційної демократії:

- веб-сторінки більшості місцевих рад оновлені частково й не надають у повному обсязі якісної та оперативної інформації;
- на більшості сайтів не має зворотного зв'язку для громадськості (відсутні електронні зразки документів, форма подання електронних запитань);
- органи місцевого самоврядування приділяють недостатньо уваги оприлюдненню форм звітувань, особливо щодо депутатської діяльності;
- відсутня довідкова інформація щодо управлінського складу виконкомів при радах.

Одним із останніх здобутків у сфері реалізації і-демократії є запровадження окремих аспектів такої важливої складової, як е-суд. Наприклад, на сайті Вищого господарського суду в он-лайн режимі доступна інформація про рух конкретної справи в господарських судах України. Як позитивний приклад забезпечення відкритості та прозорості влади можна відзначити розміщення на веб-сайтах Конституційного Суду України [202] та Вищого Господарського Суду України [71] інформації про декларацію доходів суддів, звіт про використання бюджетних коштів тощо. На сайті Верховного Суду України пропонують переліки справ, призначених до розгляду Верховним Судом України [65]. Разом із цим, вказані сервіси є не в усіх складових судової системи України. Також

відсутні такі компоненти електронного суду, як подача в суд документів у електронному вигляді, он-лайн трансляція засідань суду тощо, що значно підвищило б рівень довіри як до судової, так і до політичної системи загалом. Оскільки з огляду на події в 2014 р. прозорість судової системи є визначальним критерієм довіри до влади в державі.

4.2.3. Проблеми впровадження процесуальної моделі інформаційної демократії

Незважаючи на досягнення української держави в плані інформаційної демократії, слід зазначити, що існує ряд проблем, які вимагають негайного вирішення. Першою з них є проблема забезпечення передусім електронними інформаційними ресурсами органів державної влади, освіти, культури й т. д. Можемо констатувати, що інформування громадян, як форма і-демократії, реалізовано значною мірою, проте спостерігаємо односторонні відносини між органами державної влади й населенням, формування так званого «пасивного» типу доступу до інформації. Аналогічно й розвиток е-парламенту характеризується перевагою односторонніх інформаційних сервісів, обмеженим доступом зацікавлених осіб до законопроектної документації, відсутністю Інтернет-трансляції парламентських засідань тощо. Все ще слаборозвинутими залишаються й структурні елементи е-суду, наприклад, надання в суд документів у електронному форматі чи он-лайн трансляція засідань суду [421].

Практичний досвід свідчить, що структура, алгоритм формування, а подекуди й зміст інформаційного законодавства України не завжди відповідають потребам українського суспільства та громадян [89]. Щодо інформаційних відносин у суспільстві, то – з одного боку – протягом років незалежності створено чималий блок спеціальних законів та підзаконних нормативних актів, що фрагментарно регулюють окремі аспекти та різновиди цих відносин, не створюючи, однак, чіткої ієрархічної системи. З іншого боку – значний масив норм, що стосуються регулювання інформаційної сфери, вміщено в кодифікованому законодавстві суміжних галузей права, наприклад – у цивільному, адміністративному, трудовому, кримінальному. Така модель створює низку серйозних системних проблем.

По-перше, розпорошеність юридичних норм, що регулюють інформаційну демократію, у різних законах та підзаконних нормативних актах, ускладнює їх пошук, аналіз, а зрештою, – і практичне застосування.

По-друге, кількість правових норм у сфері суспільних інформаційних відносин, визначених у законах і підзаконних актах, нині досягла вже критичної маси, що зумовлює необхідність їх впорядкування в рамках єдиної системи правових норм та понять, а також чіткої ієрархії законів.

По-третє, чимало встановлених навіть ключовими законами та підзаконними актами юридичних норм, які прямо або опосередковано регулюють сферу інформаційної демократії, є концептуально не узгодженими між собою. Більше того, в інформаційному законодавстві використано низку термінів, що недостатньо коректні та/або не мають чіткого визначення свого змісту. Такими, зокрема, є «інформація», «таємна інформація» й «таємниця», «документ» і «документована інформація», «інтелектуальна власність», «автоматизована система», «суб'єкт суспільних відносин» й «учасники суспільних відносин», «система інформаційних відносин» тощо.

Крім того, українське законодавство в певному переліку аспектів «відстає» від динаміки змін, що виникають у процесі розвитку інформаційної демократії в Україні та світі. Через це багато елементів існують поза правовим полем, не регулюються нормативними актами, що стримує його повноцінний розвиток. Досі відсутня значна частина підзаконних нормативно-правових актів, розробка та затвердження яких передбачено чинним законодавством. Запропоновані відповідними державними органами проекти таких актів є здебільшого недосконалими й некоректними з точки зору відповідності чинному законодавству [90].

Варто взяти до уваги, що все сказане стосується й ключових аспектів суспільних інформаційних відносин, зокрема забезпечення вільного доступу громадян до інформації; формування та використання національних інформаційних ресурсів; запобігання поширенню шкідливої та незаконної інформації глобальними комп'ютерними мережами; підтримка вітчизняної індустрії ІКТ; обміну інформацією в електронному вигляді, насамперед ведення електронного документообігу, надання офіційного статусу електронному документу; врегулювання статусу суб'єктів інформаційних відносин у мережі Інтернет; оптимізації режиму діяльності систем електронної торгівлі й оплати; зміцнення інформаційної безпеки, захисту державних інформаційних ресурсів, захисту персональних даних; створення єдиної системи стандартів з інформаційних технологій, сертифікації засобів інформатизації; підвищення інвестиційної привабливості сфери інформатизації тощо.

Проаналізувавши теоретичну та практичну сторону законодавства України та інші документи, в яких розглянуто питання інформаційної безпеки, можемо визначити такі чинники, що є загрозою для становлення інформаційної демократії в Україні:

1. Впровадження політичної цензури. Органи державної влади намагаються вести політичну цензуру в друкованих, аудіовізуальних, електронних мас-медіа, мережі Інтернет на загальнодержавному та регіональному рівнях. Це суперечить демократичним перетворенням у суспільстві, обмежує права громадян на

отримання та поширення інформації, формує в світі імідж України як недемократичної держави.

2. Різного роду тиск на засоби масової інформації. На ЗМІ здійснюється вплив через економічні санкції, вибірково фінансову підтримку з боку держави. Тяжкий податковий прес на ЗМІ, високі ціни на папір, монополізація окремих видів інформаційних послуг, обмеженість рекламного ринку та інвестицій, низька платоспроможність населення зумовлюють неприбутковість переважної частини ЗМІ, особливо суспільно-політичного спрямування [204, с. 3–59].

Наблизитися до розв'язання першій двох проблем вважаємо доцільним через визнання на законодавчому рівні за мас-медіа принципово нового статусу – незалежних від тиску державних структур. Відмова від державного регулювання медіа-сфери в тих питаннях, в яких світовою практикою доведено доцільність й ефективність саморегулювання галузі.

3. Прояви політичного екстремізму щодо журналістів. Загальновідомими є прояви політичного екстремізму щодо медіа у вигляді фізичної розправи з журналістами, випадків насильства та їх загибелі, не розкриті правоохоронними органами. Це породжує страх у суспільстві та стримує демократизацію суспільного життя, створює негативний імідж України у світі.

4. Недостатня відкритість органів державної влади для громадського контролю. Інформаційне суспільство висуває нові вимоги до органів публічної влади, що пов'язано з переходом від адміністративно-командного до демократичного варіанту функціонування в системі «влада – мас-медіа».

На нашу думку, відкритість влади як аксіома є запорукою захисту населення від негативних наслідків маніпулюваннями за допомогою ЗМК.

Про необхідність створення можливостей досягнення інформаційної достатності для прийняття рішень органами державної влади, громадянами й об'єднанням громадян, іншими суб'єктами права в Україні; гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації в національному інформаційному просторі України; всебічний розвиток інформаційної інфраструктури.

5. Перетворення ЗМІ на засоби масової пропаганди та маніпуляції. Поява нових інформаційних продуктів у країні практично завжди чітко зорієнтована на виконання завдань політичного характеру в інтересах засновників або фінансових груп, які орієнтуються на діючу владу. Фактично всі мас-медіа розподілені між впливовими фінансово-політичними колами. Функція інформування зводиться до мінімуму, перетворюється на пропагандистську. ЗМІ, будучи важливим елементом політичного капіталу, доводять «корисність» фінансово-політичних угруповань для влади, що породжує поширення необ'єктивної інформації,

самоцензуру журналістів, зниження їх соціального статусу, особливо в регіонах, плинність кадрів у ЗМІ та інші негативні явища [204, с. 3–59].

Регіональні дослідження підтверджують, що переважну кількість мас-медіа не можна назвати самостійними, фінансово незалежними виданнями, оскільки здебільшого засновниками місцевих мас-медіа є органи влади та місцевого самоврядування. На сьогодні все ще збережено велику кількість державних і комунальних ЗМК. Незважаючи на існування поодиноких прикладів – як на національному, так і регіональному рівні – розвитку мас-медіа як успішних проектів, медіа розглядають як інструмент політичного маніпулювання.

Відтак, на думку Є. Макаренка, завданням законодавчих, виконавчих та відомчих структур, засобів масової інформації і комунікації є формування політично зрілого українського суспільства, утвердження державницьких національно-культурних цінностей. І практикам, і теоретикам, і законодавцям, і політикам слід подумати про перспективу: чи стане український інформаційний простір інструментом, засобом утвердження державницьких пріоритетів, чи медіа-простір стане полем для великого бізнесу без будь-якої політичної перспективи для держави [238].

В українському суспільстві політичний клас є настільки замкненим, що реально впливати на політичний курс держави суспільство не в змозі, а комунікація між громадянами та політиками схильна до викривлення та є неефективною. Таким чином медіакратія набуває загрозливих рис тотального панування ЗМІ, на противагу забезпеченню демократичних процедур. Через бажання влади зберегти домінування в суспільстві в умовах розвитку технічних засобів створення й трансляції інформації через контроль власників медіа ресурсів, говорити про інформаційну демократію не доводиться. Навпаки, перестають працювати навіть механізми представницької демократії, оскільки комунікація стає односторонньою [192, с. 143].

Названі недоліки законодавства певною мірою спричиняють низку системних проблем у галузі дотримання інформаційних прав і свобод українських громадян. Такими, зокрема, є [90]:

- *Відсутність системної та взаємовигідної комунікації в трикутнику «суспільство – медіа – влада»*, хоча саме така комунікація є фундаментальною підставою існування будь-якої розвиненої демократії. Незважаючи на позитивну динаміку свободи слова в Україні на тлі загальносвітових показників та інтенсивний розвиток вітчизняної інформаційної сфери, дедалі більший відсоток наших громадян відчуває себе ізольованим від доступу до гарантованої законодавством «відкритої, доступної, об'єктивної, повної й точної» інформації про суспільне життя і діяльність державних органів.

- *Монополізація медіа-ринків.* Насамперед це стосується ринку телерадіомовлення, що вже поділений між великими та кількома меншими медіа-групами, а також – дещо меншою мірою – ринку преси. Ці процеси об'єктивно звужують «коридор можливостей» для виходу на ринок нових суб'єктів медіа і, відтак, реалізацію конституційного права громадян на свободу слова та інформації. У той же час непрозорими й недостатньо контрольованими державою залишаються відносини власності на ключові вітчизняні ЗМІ, не досить ефективним є також законодавче регулювання цієї сфери.

- *Відсутність сектору суспільного телерадіомовлення,* тобто громадської протизаги приватним ЗМІ, покликаної забезпечити збалансований, дуальний характер національної медіа-системи. Світовий досвід свідчить, що розвинені структури суспільного телерадіомовлення є невід'ємним елементом сучасної демократії, умовою та показником її успішного розвитку.

- *Недостатній фаховий рівень української журналістики, нерозвиненість її корпоративної етики.* Така ситуація зрештою вкрай негативно позначається як на якості вітчизняного медіа-продукту, так і на утвердженні в українських ЗМІ принципів свободи слова, об'єктивності, відданості суспільним інтересам.

- *Надмірна кількість політично заангажованих та негативних повідомлень в інформаційному просторі України.* Однією з причин цих явищ є недостатній рівень суспільної відповідальності засобів масової інформації, неповне усвідомлення ними власної соціальної функції. Свою вагому роль відіграє й залежність діяльності приватних ЗМІ від ринкової кон'юнктури, а також від інтересів власників, що породжує, зокрема, їхню політичну заангажованість.

- *Нерівномірність і неоднакові умови доступу до інформації різних регіонів,* тобто наявність зон низької інформаційної насиченості та «білих плям» на інформаційній карті України через недостатню потужність та кількість передавачів вітчизняних ТРО.

- *Зволікання й труднощі в переході на цифровий формат мовлення,* що мають місце внаслідок: а) відсутності достатньо ефективного й консолідованого плану дій; б) неузгодженості діяльності та сфер компетенції профільних уповноважених відомств у зазначеному питанні; в) неналагодженості механізмів забезпечення всіх верств населення засобами приймання сигналів цифрового телерадіомовлення; г) недостатньої поінформованості громадян щодо його особливостей та переваг.

В Україні можна виділити такі проблемні моменти в забезпеченні розвитку інформаційної демократії: недостатня нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційного суспільства, зокрема й правових гарантій одержання громадянами відповідей на електронні запити, надіслані до органів державної

влади; слабкий розвиток інфраструктури, яка відображає рівень розвиненості інформаційного суспільства й визначає перспективи розвитку е-демократії.

4.2.5. Досягнення та проблеми України у впровадженні і-демократії на міжнародному рівні

Україна досягла й певних успіхів у розвитку інформаційної демократії на міжнародному рівні. Так, у березні 2010 р. Міністерство закордонних справ представило масштабну програму позиціонування України за кордоном під гаслом «Україна – відкритість». Передовсім маємо на увазі відкритість в українській державі суспільно-політичних реформ, туризму та інвестицій, участі в міжнародних організаціях і світових процесах [254]. До того ж досягнення позитивного рівня сприйняття української держави світовим співтовариством є тривалим процесом, а його розвиток обумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Виокремлюємо з їх числа такі стратегічні: особливості політичного курсу держави, діяльність і статус українських національних меншин за кордоном, якість роботи вітчизняних дипломатичних місій в країні перебування, розповсюдження національних культурних цінностей і т. д., які є важливими складовими стратегії «м'якої сили» України [464].

Вектор зовнішньої політики в напрямі інформаційної демократії є також важливим для України, тому, на нашу думку, слід відзначити досягнення держави застосуванні «м'якої сили». Дуже часто «м'яка сила» країни впливає з її культури, тому традиційні аспекти української культури можуть залучати інших, так само як і її історія. Україна може розвивати свою «м'яку силу», просуваючи культурні цінності, демократію та здійснюючи політику, що враховує інтереси інших [118].

Погоджуємося з позицією автора терміну «м'яка сила» Дж. Наєм у тому, що головною «м'якою силою» України є демократія [88]. Ми доповнили б – це інформаційна демократія, оскільки саме вона покликана за допомогою медіа та інформаційних технологій змінити уявлення про владу й тим самим поліпшити її так внутрішній, так і зовнішній імідж, а також країни загалом. Таким чином, можна всі названі критерії «м'якої сили» довести до ефективного максимуму.

За допомогою спеціально розробленої методології, схваленої особисто Дж. Наєм, Інститут світової політики оцінив потенціал «м'якої сили» України в шести державах (дослідження проводилося Інститутом світової політики в рамках проекту «Об'єднуємося заради реформ (UNITER)», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID): країнах-членах Європейського Союзу Польщі та Румунії, країнах-партнерах з європейської інтеграції Молдові та Грузії, північних сусідах Білорусі та Росії. Експертна команда Інституту світової політики проаналізувала «м'яку силу» України за понад 30 кількісними та

якісними індикаторами, які охопили політичний, економічний рівні й рівень публічної дипломатії [232], привабливість зовнішньополітичного курсу України, популярність української продукції в конкретно взятій країні регіону, активність українського посольства, впливовість українського суспільства, популярність української музики та сучасних письменників.

Очевидно, що джерела української «м'якої сили» в цих державах виявилися не однаковими. Професор Дж. Най пояснив це таким чином: «Деякі ваші зрушення в демократичному розвитку можуть бути привабливими в очах поляків, стурбувати Кремль і навіть розлютити Білорусь. Якщо у ваших сусідів різне бачення політики, досить важко дібрати шлях, який зацікавить всіх і буде для всіх однаково привабливим» [118].

На думку Дж. Ная, у сучасній системі інформаційної влади Україна може виступити в ролі євроінтеграційного «поводиря» для інших країн. Як показало дослідження «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики», високий індекс «м'якої сили» України на 2011 р. зафіксовано в пострадянських республіках, а саме в Республіці Молдова (6,3 бали за 10-тибальною шкалою). Молдова стала несподіванкою для прихильників українсько-молдовського «перезавантаження», оскільки ряд експертів вважають, що такий індекс повинен бути в Грузії, знаючи особливості відносин цих країн. Проте Грузія друга – 5,33 бала. Далі йдуть Білорусь, Польща, Росія. Найнижчий індекс у Румунії [232].

Розглянемо, яким же чином відбувається закріплення «м'якої сили» України в країнах пострадянського простору.

Участь Білорусі в інтеграційних проектах зазвичай ототожнюють зі східним вектором – Союзною державою й проектом Євразійського союзу. Однак Білорусь активно вбере участь ще й у західних проектах інтеграції, що мають два контури – сусідсько-інтеграційний та регіональний. Якщо говорити про Білорусь, то важливу роль тут відіграє вплив Російської Федерації. Вага Росії для білоруської держави завжди має більше значення, ніж роль України. Росія в цьому випадку використовує як «м'яку», так і «жорстку сили». «М'яка сила» – єднання слов'янських народів, створення Союзу Росії та Білорусі, загальна історія. «Жорстка сила» - енергетичний шантаж. Загалом індекс «м'якої сили» України в Білорусі дорівнює 4,59 балів при максимальному рівні – 10 балів [232, с. 6] (табл. 4. 9).

«Помаранчева революція», «Крим», «дружня країна», «українська мова», «Київ» – це головні асоціації, які найбільш часто називали білоруські експерти щодо України. Через специфіку білоруського інформаційного простору й утиск інформаційної демократії (недопуск до провідних ЗМІ критиків білоруської влади) очевидно, що ці асоціації не широко вживані серед білоруської

громадськості, проте можна припустити існування потенціалу того, щоб такі уявлення про Україну стали більш популярними.

Таблиця 4. 9

Індекс м'якої сили України в пострадянських країнах

Параметри м'якої сили	Середнє значення			
	Білорусь	Грузія	Молдова	Росія
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	3,12	5,29	5,3	3,0
Вплив українського суспільства	2,91	3,29	4,8	2,2
Діяльність українського посольства	6,09	5,07	6,4	2,2
Популярність української культури	6,71	6,36	7,2	5,6
Популярність української продукції	4,12	6,64	7,8	4,5
Середній індекс	4,59	5,33	6,3	3,5

Варто відзначити, що для проєвропейськи налаштованих експертів Білорусі, для опозиціонерів Україна є зразком побудови демократичного суспільства – навіть якщо цей процес не без побічних ефектів. Це означає, що в разі зміни правлячих еліт в Білорусі Україна зможе отримати значний вплив на політичне життя сусідньої країни. Для опозиційного сегменту Білорусі саме демократія є проявом «м'якої сили» України. «Україна може стати новим лідером на пострадянському просторі. Лідером сучасних процесів і прогресу. Такий лідер украї необхідний сьогодні», – писав білоруський опозиційний діяч А. Санніков у 2005 р. [423].

Щодо інформаційної демократії в Білорусі, то медіа притаманна схильність до персоніфікації України в особі президента, але особливий інтерес викликає той факт, що саме білоруські джерела акцентують більше уваги на внутрішній політиці України. На відміну від інших країн, у білоруських ЗМІ неодноразово згадують українських політиків і чиновників. Без перебільшення можна сказати, що політичне життя України є об'єктом підвищеної уваги білоруських видань, особливо опозиційних, у яких українські політичні реалії часто протиставляють ситуації в Білорусі [232, с. 11]. Для зіставлення розвитку «м'якої сили» України в Білорусі пропонуємо на табл. 4. 10 [232].

Наступною в співвідношенні використання «м'якої сили» розглянемо Грузію. Загалом індекс «м'якої сили» України в Грузії 5,3 бала за 10-бальною шкалою. Цей показник, можливо, не надто високий, проте стабільний: Україна має

безумовний «кредит довіри» в Грузії незалежно від геополітичної ситуації в регіоні і відносин лідерів двох країн [232, с. 22].

Таблиця 4. 10

Україна й Білорусь, Грузія, Молдова, Росія в рейтингах

Назва рейтингу	Україна	Білорусь	Грузія	Молдова	Росія
Nations in transit, 2010 [618] (1 – краций, 7 – гірший результат)	4,39	6,5 [630]	4,93 [630]	5,14 [630]	6,14 [630]
Freedom in the world, 2011 [618] (1 – краций, 7 – гірший результат)	частково вільна	не вільна	частково вільна	частково вільна	не вільна
політичні права	3	7	4	3	6
громадянські свободи	3	6	3	3	5
Freedom of the press, 2010 [579]	частково вільна, 108 місце зі 196	не вільна, 189 місце зі 196	частково вільна, 126 місце зі 196	не вільна, 144 місце зі 196	не вільна, 175 місце зі 196
Reporters without borders, 2010 [461] (місце в списку зі 178 країн)	131	154	99	75	140
Transparency International Corruption Perception Index, 2010 [557] (місце в списку зі 178 країн; 10 – краций, 1 – найгірший результат)	134 (2.4)	127 (2.5)	68 (3.8)	105 (2.9)	154 (2.1)

У 2010 р. індекс демократії в Грузії за даними «Freedom House» становив 4,93, що навряд чи можна назвати поліпшенням у порівнянні з 2005 р. (4,96). Майже те саме можна сказати й про Україну: індекс 4,39 в останній рік президентства В.Ющенко не надто відрізняється від аналогічного показника року Помаранчевої революції – 4,50.

Топ-5 асоціацій з Україною в грузинів: дружні країни, велика країна, стратегічний партнер/союзник, національна культура і кухня, помаранчева революція.

Про сучасну Україну в Грузії відомостей небагато. Друковані українські ЗМІ в Грузії відсутні, а з каналів у пакеті кабельного телебачення присутні тільки «Інтер» і «Україна». Проте інтелектуальна еліта Грузії знає й допомагає українським он-лайн-медіа. Ведучий ток-шоу «У вузькому колі» М. Тавхелізде регулярно переглядає блоги «Української правди». Джерелом якісної інформації вважають англomовне видання «Kyiv Post», журнали «Експерт» та «Інвестгазета». Часто в ознайомленні з подіями в Україні грузинським експертам при нагоді сайт «Inosmi.ru», де передруковані статті українських інформаційних та аналітичних видань, зокрема таких: «Дзеркало тижня», «День», «Україна молода».

Країни, в якій «м'яка сила» України могла б бути застосована більш, ніж у Республіці Молдова, складно знайти. На території Молдови є всі прояви присутності її найбільшої сусідки: і український продукти на полицях магазинів, і українське суспільство – найбільша національна меншина в РМ, і загальні євроінтеграційні прагнення. Експертне опитування, проведене Інститутом світової політики, лише підтверджує: з шести країн, охоплених дослідженням (Білорусі, Грузії, Молдови, Польщі, Росії та Румунії), індекс «м'якої сили» України в Молдові високий – 6,3 бали з 10 можливих. Хоча політичний вимір відносин між двома країнами далеко не завжди був безхмарним, Україна викликає в молдаван у цілому позитивне враження: переважна більшість населення вважає, що кращі відносини з усіх країн Молдова має з Україною та Румунією.

Інтереси України в Республіці Молдова досягли апогею в 2005 р. Саме на 2005 р. припадає сім із п'ятнадцяти візитів на рівні глав держав, із них – шість візитів В. Вороніна в Київ, один з яких навіть без попереднього повідомлення, і один візит В. Ющенко до м. Кишинів на саміт ГУАМ.

На політичному рівні Україна має два джерела «м'якої сили» в Республіці Молдова – це демократія й прогрес в європейській інтеграції. Молдавські експерти відзначили, що недемократичні тенденції України в РМ не залишилися непоміченими. Зазначмо, що європейські прагнення є тим, чим Україна захопила Молдову й чим потім викликала розчарування [232, с. 40].

Ставлення пересічних молдаван до України позитивне. Представники молдавської інтелектуальної еліти – експерти, політики та журналісти, які взяли участь в експертному опитуванні «Топ-30 асоціацій з Україною», повідомили, що для них Україна асоціюється із загальною історією, національною кухнею, великою територією, столицею, країною-буфером між Сходом і Заходом. Експерти згадують, що для багатьох із них у минулому Україна була основним місцем відпочинку, зокрема через доступність як у територіальному, так і в ціновому плані.

Ще однією сусідньою державою України є Росія. Виникає складне питання: чи може Україна конкурувати з Росією в питанні «м'якої сили» в регіоні? Росія –

держава пострадянського регіону, претендує на статус впливового гравця на міжнародній арені. Україна є середньою за територіальними масштабами державою, без особливих амбіцій і ресурсів для глобального впливу. Росія перша в світі за територією держава, Україна – 45-та [674]; Росія на 7-му місці в світовому рівні ВВП, одночасно Україна – на сороковому [674]. Різниця міжнародно-політичної ваги, економічного потенціалу визначає відносини між Києвом і Москвою як асиметричні. Якщо ще в 2013 р. мова йшла про обмежені можливості України впливати на Росію із застосуванням як «жорсткої», так і «м'якої сили», то в 2014 р. відсоток впливу зрівнявся на нуль.

Системне обмеження можливостей впливу України в РФ у контексті «м'якої сили» полягає в різниці зовнішньополітичних цілей двох країн. Росія не приховує своїх лідерських амбіцій на пострадянському просторі, домінує курс на закріплення за собою статусу світової держави. Тому РФ прагне включити Україну у власну сферу «спеціальних інтересів» із застосуванням усіх наявних у Москви важелів впливу, щоб обмежити політичне та економічне зближення сусідньої держави з ЄС та НАТО. Ще до розпаду СРСР наявність «м'якої сили» України в Росії обумовлювалася не тільки тим, що це була друга з економічного розвитку та чисельності населення радянська республіка, а й етнічною, культурною та історичною близькістю України, які помилково сприймалися не інакше, як частина російського народу. У результаті чого Росії було важче прийняти незалежність України, ніж будь-який інший пострадянській країні. Коли незалежність України з можливості перетворилася в реальність, до неї негативно поставилися всі російські політичні сили та ЗМІ, незалежно від ступеня їх демократичності й критики радянського режиму, підтверджуючи відомий вислів про те, що російська демократія закінчується там, де починається українське питання [232, с. 69–70].

Також особливістю інформаційної ситуації між країнами є те, що будь-яке випередження Україною Росії в міжнародних рейтингах або ігноруються Москвою, або списуються на їх упередженість і західні «подвійні стандарти». Втім, відповідні успіхи України створюють додатковий ресурс для підвищення її привабливості серед ліберально налаштованих росіян.

Російські експерти сприймають Україну як «місце відпочинку», «не Росія», проте «культурно близьку країну», «частину колишньої спільної Батьківщини».

Зміни індексу «м'якої сили» з року в рік, як правило, не значні, оскільки на формування сильного бренду зазвичай необхідно кілька років. Для сучасного економічного та політичного середовища характерна висока мінливість. Якщо зниження ролі західних країн буде відбуватися швидше, ніж очікується, то за прогнозами відбудеться зміщення центру «м'якої сили» в бік країн, що розвиваються. Захід активно й успішно використовує «м'яку силу» й

інструментарій громадянського суспільства для протидії проекту Євразійського союзу.

Отже, аналіз досвіду запровадження інструментів інформаційної демократії в Україні показує, що завдяки застосуванню Інтернет-технологій у громадян з'являються нові можливості участі в політичному процесі, зокрема підвищення рівня їх інформованості щодо актуальних політичних проблем, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. У питаннях інформування громадян щодо діяльності центральних органів державної влади стан справ загалом відповідає вимогам, визначеним чинними нормативно-правовими актами України. Разом із цим досить низьким є рівень зворотного зв'язку органів влади з громадянами, звітності щодо результатів застосування консультативних форм і-демократії у процесі роботи над нормативно-правовими актами, формуванні напрямів державної політики.

4.3. Майбутнє інформаційної демократії в Україні

4.3.1. Нормативно-правові завдання

Очевидно, що побудова інформаційної демократії, до якої сьогодні прагне Україна, не зводиться до простого нарощування кількості веб-сайтів і користувачів Інтернету. Щоб сучасні інформаційні мережі дійсно могли ефективно використовувати для підвищення якості життя населення нашої країни, необхідно вирішити цілий ряд пов'язаних між собою проблем. Наприклад, без відповідного правового врегулювання застосування електронних даних в економіці та управлінні не може істотно підвищити їх ефективність. Адже взаємодія (обмін даними) між різними суб'єктами як і раніше буде відбуватися шляхом повільного паперового листування. Наповнення електронного інформаційного простору (живлячої сьогодні весь традиційний газетний і радіотелевізійний інформаційний простір) нічого не очікується якісним без правового врегулювання роботи електронних інформаційних ресурсів (чи Інтернет-ЗМІ, чи то владні портали): захисту авторських прав, відповідальності за достовірність інформації. Ні громадяни, ні підприємства, ні держава не ризикнуть активно бути присутніми в Мережі без гарантій захисту їхньої інформації, розміщеної в електронному просторі. І це лише мала частина питань, вирішення яких передбачено Концепцією розвитку державної інформаційної політики України [217], яку на сьогодні розробляють.

Уважаємо, що протягом наступних декількох років державі необхідно зосередити увагу на реалізації таких пріоритетних напрямів інформаційної демократії:

- довгострокової державної стратегії щодо подальшого розвитку інформаційної демократії;
- недосконалості законодавства щодо інформаційної демократії;
- рівня державної підтримки й удосконалення моделей інфодемократії.

Величезна проблема полягає в тому, що інформаційну політику в державі регулюють понад 200 нормативних актів, не узгоджених між собою. Слід акцентувати увагу в основному на необхідності створення правового поля для інформаційної демократії загалом та інформатизації зокрема. Серед основних проблем варто назвати слабку дієвість законів про захист авторських прав, нерегульованість питань захисту інформації, у тому числі приватній, а також питання відповідальності творців і розповсюджувачів інформації за її достовірність, повноту і своєчасність.

Ознайомившись зі змістом основних нормативно-правових актів, відштовхнувшись від норм Конституції України, що регулюють відносини в інформаційній сфері, зокрема відносин щодо питань реалізації права на доступ до інформації, можна зробити висновок про те, що в них найбільшою мірою втілені формально-правові аспекти статусу людини у сфері права на доступ до інформації, що закріплено в міжнародному інформаційному праві (підрозділ 3. 1), і деякою мірою виражається їх змістова характеристика [54, с. 4].

У правовому врегулюванні суспільних інформаційних відносин в Україні існує ряд проблем, які потребують вирішення. Щодо реалізації зазначеного права, потрібно врахувати таке:

- Право на інформацію кожного окремо взятого суб'єкта реалізується з урахуванням загального правового статусу цього суб'єкта та його ролі в межах певного простору, а в конкретній ситуації – з урахуванням конкретного суб'єктивного права на інформацію й організаційної форми його реалізації в межах правоздатності та дієздатності суб'єкта;

- Деякі інформаційні права належать громадянам з огляду на дії норм Конституції України й для володіння ними не потрібно вживати певних дій (це такі права, як, наприклад, на свободу слова, думки, на отримання інформації тощо);

- Варто пам'ятати, що в іншому разі, для того, щоб набути певних інформаційних прав, громадянин повинен змінити свій статус або до нього повинні застосувати певні юридичні дії [81, с. 56].

Норма Ст. 17 Конституції України зазначає, що інформаційна безпека України є найважливішою функцією держави та справою всього українського народу. Як бачимо, із тексту основного закону України випливає, що об'єкт інформаційної безпеки – Україна; суб'єкти, що мають захищати інформаційну

безпеку, – держава та Український народ. Таким чином саме держава та український народ повинні вживати систему заходів, спрямованих на попередження загроз, що їх може спричинити інформація. Ця норма дійсно не може слугувати керівництвом до дії або вважатися нормою чи принципом у відкритому суспільстві, а згода з цією нормою буде означати наше визнання того, що Україна є закритим суспільством, тому відповідно всю інформацію, котра потрапляє в Україну й виходить за її межі, потрібно фільтрувати.

Отже, щоб попередити загрози, які, на переконання суб'єкта-захисника, може нести інформація, він повинен контролювати її потоки, зокрема встановлювати фільтри на шляху її потрапляння до об'єкта та відстежувати, яка інформація про об'єкт не повинна виходити назовні. Якщо йдеться про модель, у якій об'єкт безпеки й суб'єкт-захисник збігаються, тобто в ролі того, хто забезпечує безпеку виступає сам об'єкт, тоді справедливо говорити лише про контроль із боку суб'єкта за тим, яка інформація не повинна бути доступна стороннім. Проте, і в першому, і в другому випадках, йдеться про обмеження та контроль, а також передбачено закритість від зовнішнього світу.

Таким чином, до правових завдань ефективного впровадження інформаційної демократії слід зарахувати визначення правового статусу електронних документів та електронного підпису, електронних інформаційних ресурсів виконавчої та законодавчої влади, умов правового захисту соціальної інформації та відповідальності за її розголошення державними службовцями.

Разом із тим законодавчо має бути закріплений універсальний алгоритм отримання громадянами державних послуг у реальному масштабі часу, регламентації порядку звернення, стандартизації та уніфікації форм документів і заяв, запитів і відповідей. Також законодавчо треба визначити права й обов'язки, порядок підключення користувачів до інформаційної системи «Електронний уряд» та надання їм визначеного статусу, відповідальності, порядок їх взаємодії між собою, характер і статус інформації в інформаційній базі системи, відповідальність сторін за надання та використання інформації, а також правовий статус документів, генерованих системою.

Україна не може ігнорувати вже окреслену загальносвітову тенденцію доступу до мережі Інтернет як одного з основних прав людини. Розширені інформаційні права вже закріплені або невдовзі будуть закріплені конституціями (законами) багатьох розвинених країн світу (Естонія, Фінляндія, Франція, Іспанія). У цьому напрямі рухаються й деякі інші країни СНД. До кінця 2015 р. Україна, з огляду на її економічні можливості, має також максимально близько підійти до формування такої позиції у вітчизняному законодавстві, що дозволила б констатувати, що за всіма показниками нормативно-правового й технологічного

забезпечення Україна є модерним інформаційним суспільством на основі інфодемократії.

Потребує активізації робота над Інформаційним кодексом, прийняття якого було передбачено ще в Законі України «Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». Для його прийняття потрібно: 1) визначити внутрішню структуру та ієрархію актів інформаційного законодавства України на рівні правової доктрини; 2) прийняти необхідні зміни й доповнення до законів України, що регулюють інформаційні відносини (щонайменше нової редакції базового Закону України «Про інформацію», що навіть із останніми змінами 2005 року багато в чому є застарілим); 3) інкорпорувати галузеве законодавство, тобто визначити відповідну сукупність нормативно-правових актів і розміщення її в кодексі законів України окремим розділом – «Інформаційне законодавство». Такі кроки дозволять упорядкувати інформаційні відносини в Україні в рамках чіткої ієрархії законів і єдиної системи правових норм і понять.

Одна з нагальних проблем розбудови інформаційної демократії вимагає радикального оновлення всього комплексу вітчизняного законодавства, що регулює інформаційний обіг між сферами конфіденційності та публічності. Прийнятий у 1994 р. Закон України «Про державну таємницю» вивів колись тотально засекречену Україну на принципово новий правовий рівень розвитку. Водночас негативною рисою цього й інших подібних законів є недооцінка питань, пов'язаних зі взаємодією сучасної Української держави з корпоративним сектором економіки з відповідними наслідками для внутрішньої та зовнішньої економічної співпраці. Україна потребує більш сучасних, європейських форматів нормативно-правового регулювання цієї чутливої проблеми. Перші кроки в цьому напрямі вже зроблено – 2011 р. запровадив Закон України «Про персональні дані». Водночас має бути посилено кримінальну відповідальність за порушення законодавства в цій сфері. Загальносвітовою тенденцією є посилення кібершпигунства, а відповідно Україна має бути готова протидіяти зазначеній тенденції [300, с. 51–54].

Можна заперечити, що певні обмеження свободи інформації існують у будь-якій державі. Але вони мають бути винятком із загального права свободи інформації, мають встановлюватися законом, маючи за мету легітимний захист та бути необхідними в демократичному суспільстві.

Першим кроком конституційно-правової реформи має стати модернізація інституту виборів, адже виборча система є модулятором майбутньої політичної системи. Не можна відкладати й проведення істинної судово-правової реформи, покликаної забезпечувати захист прав і свобод людини й громадянина. Предметом конституційної модернізації повинні також стати місцеве

самоврядування, територіальна організація, адміністративна реформа». У цих умовах теорія інформаційної демократії набуває особливого значення, оскільки системи е-урядування, е-виборів, теледемократії тільки посприяють становленню демократичності політичної системи України.

4.3.2. Організаційні завдання

Основу функціонування політичних систем демократичного типу складає політичний ланцюг залежності та підзвітності державної влади громадянському суспільству. Цей ланцюг включає: багатопартійну систему, що забезпечує політико-ідеологічне структурування громадянського суспільства у формі автономних політичних об'єднань громадян – політичних партій; виборчий механізм, який, спираючись на багатопартійну систему, забезпечує регулярне проведення вільних і чесних виборів представників всього народу до органів державної влади і, передусім, у парламент як загальнодержавний представницький орган, покликаний виражати волю народу в управлінні державою та відіграють ключову роль у системі органів державної влади в рамках принципу поділу влади. Проте навіть ідеально функціонуючий політичний ланцюг залежності та підзвітності не здатен повною мірою забезпечити соціально-політичну стабільність та стійкість політичної системи [320].

Серед основних організаційних завдань під час впровадженні інформаційної демократії виділимо такі [183, с. 7–9]:

- розроблення уніфікованої та стандартизованої технології збору, документування, обробки та перетворення в електронну форму, введення, комп'ютерної обробки за заданими правилами і алгоритмами, пошуку і видачі за запитом інформації в рамках урядової системи з використанням новітніх комп'ютерних інформаційних технологій і геоінформаційних систем;

- забезпечення на базі сучасних інформаційних технологій, міжнародних стандартів, уніфікованих систем класифікації та кодування інформації сумісності взаємодії та інтеграції створення, поповнення, збереження і використання державних інформаційних ресурсів незалежно від їх відомчої належності, форми власності;

- розроблення технологій взаємодії урядових структур для спільного, повного і якомога швидшого обслуговування громадян, громадських організацій та сфери виробництва;

- ліцензування діяльності державних і комерційних організацій з розробки та реалізації технологій уніфікованого та стандартизованого способу введення, обробки, оновлення, зберігання і видачі інформації із забезпеченням ефективності, якості, низької собівартості та швидкості виконання робіт;

– забезпечення комплексного захисту інформаційних ресурсів із використанням ефективних засобів і методів захисту інформації від несанкціонованого доступу, зумисного або випадкового пошкодження та викривлення, підробки, блокування з організацією відповідних рівнів доступу для різних категорій користувачів [362];

– створення мережі державних, громадських і приватних приймалень для забезпечення масового доступу громадян до мережі Інтернет;

– здійснення організаційних змін в урядових структурах для їх адаптації до умов функціонування міжнародними інформаційними системами.

На нашу думку, важлива частина моделей надання державних послуг – традиційні канали, доповнені сучасними веб-технологіями. Якщо персональне спілкування є ключовим компонентом державних послуг, то застосування веб-технологій значно поліпшує їх якість. Таким чином, через Інтернет громадяни зможуть дізнаватися про готовність тієї чи тієї довідки, але для її отримання необхідно відвідати державну установу; записатися на прийом до лікаря, і водночас лікар може скористатися системою для доступу до всієї інформації про пацієнта.

Як вторинний канал можна використати в політичній системі приватні компанії, які обирають модель, відповідно до якої застосовують центри телефонного обслуговування. З погляду на підвищення зручності та зменшення витрат на обслуговування запитів громадян і бізнесу державі було б вигідно, щоб її клієнти максимально користувалися каналами взаємодії першого рівня (тобто доступ до порталу через персональні комп'ютери, інформаційні кіоски тощо) і тільки потім використовували інші канали взаємодії, такі як центри телефонного обслуговування або візити до державних установ.

Процес технократичної моделі інформаційної демократії потребує наукових інноваційних підходів для вироблення концептуальних положень створення і подальшої модернізації системи, побудови базових теоретичних моделей і програмних механізмів її функціонування з урахуванням міжнародного досвіду, а також прогнозування результатів і наслідків у процесі її впровадження та експлуатації. Основна складність реалізації проектів технократичної та консультативної моделей полягає в організації процесу прийняття відповідних стандартів і узгодженні архітектури інформаційних технологій різних організацій і відомств [183, с. 23–25].

Інтенсивне впровадження протягом останніх 15 років інформаційно-комунікаційних технологій розвиненими країнами сприяло суттєвому підвищенню ефективності виконання державних функцій завдяки перетворенню політичної системи на систему справді масового обслуговування, спроможну оперативно та якісно надавати широкий спектр адміністративних послуг

громадянам та бізнесу в інтерактивному режимі, а також завдяки покращенню можливостей для залучення громадян й неурядових організацій до формування та реалізації політики в різних сегментах життєдіяльності суспільства [205].

Секретаріатом Кабінету Міністрів України спільно з Програмою сприяння Парламенту здійснюється розроблення та застосування нових механізмів інформаційної демократії залучення громадськості до процесів формування державної політики, а саме: впровадження автоматизованої системи діагностики проектів нормативно-правових актів, а також автоматизованої системи з визначення пріоритетів регіональної політики за участю громадськості у 24 областях України, АР Крим, містах Києві та Севастополі.

Наша пропозиція полягає в тому, щоб створити таку Інтернет-платформу, яка забезпечить можливість ділового спілкування широких кіл громадськості з різних регіонів та реалізацію громадянської активності через використання новітніх систем.

Зареєструватися на сайті зможе будь-який громадянин. Особистий рейтинг зареєстрованого користувача зростатиме відповідно до його активності у застосуванні систем та кількості прийнятих його зауважень та пропозицій. Підвищення рейтингу надаватиме користувачу можливість використання додаткових функцій.

Функціонування впроваджуваних систем дозволить представникам громадських рад оцінювати та вносити свої пропозиції до проектів нормативно-правових актів, висловлювати думку щодо пріоритетів регіональної політики, знайомитися з результатами врахування або відхилення їхніх пропозицій, аналітичними матеріалами, контактувати з експертами з інших міст та регіонів; шляхом активного використання систем забезпечувати високий рейтинг активності громадської ради, порівняно з іншими громадськими радами аналогічного рівня, що слугуватиме одним із показників їх ефективності.

Автоматизована система діагностики проектів нормативно-правових актів – Internet-орієнтоване програмне забезпечення для розробки законопроектів та їхнього узгодження з експертами й громадськістю, поєднавши таким чином технократичну та консультативну моделі.

Користувачі Інтернет-платформи матимуть можливість:

- пошуку проектів нормативно-правових актів, що виносяться на обговорення;
- перегляду пропозицій щодо проектів нормативно-правових актів, наданих іншими користувачами;
- аналізу аналітичних матеріалів, що відображають результати громадського та експертного обговорення проектів нормативно-правових актів;
- оцінки та додавання пропозицій до проектів нормативно-правових актів;

- перегляду результатів врахування пропозицій, наданих цим користувачем;
- рейтингування пропозицій інших користувачів;
- обговорення проектів нормативно-правових актів у віртуальному експертному середовищі.

Представникам органів державної влади система дозволить автоматизувати процес винесення законопроектів на громадське й експертне обговорення та значно полегшить подальший аналіз і врахування отриманих результатів.

Розробники законопроектів зможуть:

- спростити й пришвидшити розробку проектів завдяки автоматизації багатьох операцій та можливості колективної роботи над проектом через мережу;
- готувати нові редакції проектів із урахуванням оцінок і пропозицій;
- відслідковувати результати рейтингування пропозицій користувачів та експертів;
- створювати звітну документацію за певними шаблонами (порівняльні таблиці, звіти тощо);
- за підтримки пакету програм «Логос» генерувати поглиблені аналітичні матеріали.

Упровадження системи забезпечить значне пришвидшення й полегшення процесу розробки проектів нормативно-правових актів із урахуванням думки експертів та громадськості, створить механізм для оцінки кожного з елементів проектів документів із можливістю подальшого аналізу потенційно «слабких місць».

Система дозволяє оперативно отримувати через Інтернет думку представників громадськості за визначеними проблемами та аналізувати дані в різних розрізах.

Користувачі системи зможуть:

- оцінювати пріоритети розвитку свого регіону;
- додавати свої пропозиції щодо регіональної політики в різних сферах;
- надавати оцінку діяльності місцевих органів влади із вирішення актуальних проблем;
- переглядати результати громадської оцінки проблем регіонів;
- рейтингувати пропозиції інших користувачів;
- брати участь у тематичних експертних опитуваннях.

Експертиза передбачає участь зареєстрованих експертів, зокрема представників громадських рад, у тематичних експертних опитуваннях шляхом заповнення електронних анкет, які попередньо розробляють аналітики Інтернет-платформи за допомогою спеціального конструктора анкет. Експертні групи для проведення таких досліджень формують залежно від галузі професійних знань та інтересів експертів.

Після завершення опитування отримані дані піддаються обробці із застосуванням різноманітних методів математичної статистики та візуалізації, згодом їх подають у вигляді узагальненого аналітичного звіту.

Передбачено формування аналітичних звітів двох типів:

- порівняльного аналізу регіонів за окремими блоками проблем – для громадян, що взяли участь у громадському обговоренні;
- поглибленого аналізу в різних розрізах – для експертів та представників органів влади.

Для реалізації проекту Інтернет-сайти органів державної влади повинні забезпечувати:

- оперативне розміщення інформації, пов'язаної з діяльністю відомства, його організаційною структурою, кадрами, адресно-довідкової інформації, нормативних правових актів і текстів стандартів, що регулюють діяльність цього державного органу, інформації про реалізовані відомством програми й проекти, відомостей про цільові та фактичні показники результативності його діяльності ;

- оперативний доступ до відкритої інформації, що міститься у відомчих інформаційних системах;

- публікацію відомостей про надані державні послуги й умови їх отримання, включаючи регламенти їх надання, бланки форм, анкет і заявок, довідкових та методичних рекомендацій щодо заповнення та здачі, популярних роз'яснень для непідготовлених категорій громадян;

- організацію інтерактивної взаємодії з громадянами в рамках надання державних послуг;

- отримання зворотного зв'язку й обробку звернень громадян.

З метою забезпечення повноти розміщеної інформації, а також її оперативного оновлення й актуалізації повинні бути сформовані єдині вимоги, що визначають загальний деталізований перелік публікованих відомостей, порядок, строки та регулярність їх розміщення й оновлення, умови доступу до них користувачів мережі Інтернет.

При цьому для кожного відомства має бути визначений перелік відомостей, що підлягають розкриттю з відомчих інформаційних систем у режимі реального часу.

Визначено нормативно-технічні вимоги до функціональності та інформаційної безпеки сайтів органів державної влади, стандарти обміну інформацією та навігації між окремими сайтами органів державної влади. Повинні бути сформульовані технологічні й організаційні вимоги, що забезпечують повний, рівний і недискримінаційний доступ всім категоріям

громадян та організацій до Інтернет-сайтів державних органів, у тому числі доступ для національних діаспор і людей з обмеженими здібностями.

Доступ до Інтернет-сайтів органів влади, інтерактивних сервісів, електронні платежі користувачі здійснюють з різних програмно-апаратних платформ, включаючи мобільні електронні пристрої. При цьому істотну частку громадян складають люди, що мають різні фізичні вади (слух, зір, обмеження в рухливості і т. п.), для яких електронні форми взаємодії є найбільш зручним або навіть єдиним способом доступу до державних сервісів.

У складі вимог необхідно передбачити застосування механізмів, що забезпечують достовірність і юридичну значимість розміщеної інформації та виключають нерегламентовані й неконтрольовані публікації та зміни розташованих відомостей.

Вимоги також повинні визначати принципи оформлення сайтів із використанням елементів державної символіки.

З метою реалізації зазначених вимог повинні бути розроблені методичні рекомендації щодо організації інформаційного наповнення та забезпечення функціонування Інтернет-сайту органу державної влади.

На щорічній основі кожний державний орган повинен затверджувати план розвитку Інтернет-сайту. Рішенням керівника державного органу має бути визначено відповідальну посадову особу за організацію його інформаційного наповнення та функціонування.

Необхідно розробити механізми контролю за дотриманням встановлених вимог до Інтернет-сайтів органів державної влади, а також визначити відповідальність уповноважених посадових осіб.

З метою забезпечення ефективної організації створення й подальшого функціонування відомчих центрів телефонного обслуговування потрібно розробити єдині вимоги, що визначають необхідний перелік та умови надання інформації за телефонними зверненнями, порядок взаємодії з громадянами в разі телефонного звернення, технологічні параметри функціонування зазначених центрів.

За для забезпечення комплексної довідкової підтримки громадян із питань взаємодії з органами державної влади повинна бути створена єдина інформаційно-довідкова система.

Основою довідкової системи стане єдиний реєстр державних послуг, які надано громадянам та організаціям, з інформацією про умови їх отримання, а також загальний довідник громадських приймалень, центрів прийому та обслуговування громадян органів державної влади із зазначенням телефонів, часу прийому і відповідальних посадових осіб, порядку оскарження дій (бездіяльності)

працівників державних органів при виконанні обов'язків з надання державних послуг.

Єдину інформаційно-довідкову систему призначатимуть для обробки запитів громадян, пошуку та визначення відповідального органу державної влади за надання державної послуги чи більш докладної інформації, а також доведення цих відомостей до заявника в режимі реального часу.

Система включатиме єдиний Інтернет-портал державних послуг і центр обробки телефонних викликів.

З метою підвищення зручності при очній взаємодії громадян й організацій з органами державної влади можна створювати багатофункціональні центри надання державних і муніципальних послуг. Багатофункціональні центри створюють для забезпечення надання комплексу взаємопов'язаних між собою державних послуг органами виконавчої влади, місцевого самоврядування в режимі «єдиного вікна». При цьому міжвідомча взаємодія, необхідна для надання державних послуг (включаючи необхідні узгодження, отримання виписок, довідок тощо), має відбуватися без участі заявника.

Задачі створення багатофункціональних центрів:

- реалізація принципу «єдиного вікна» створення єдиного місця прийому, реєстрації та видачі необхідних документів громадянам та організаціям під час надання державних і муніципальних послуг на базі багатофункціонального центру, надання можливості громадянам та організаціям отримання одночасно декількох взаємопов'язаних державних і муніципальних послуг;
- організація діяльності повного інформування громадян і організацій осіб із питань надання державних і муніципальних послуг;
- оптимізація адміністративних процедур і підвищення якості надання державних і муніципальних послуг за допомогою прийняття адміністративних регламентів органами виконавчої влади, місцевого самоврядування;
- скорочення кількості документів, що надаються заявниками для отримання державних і муніципальних послуг;
- скорочення кількості взаємодій заявників із посадовими особами за допомогою організації міжвідомчої інформаційної та документаційної взаємодії;
- оптимізація отримання заявниками послуг, в наданні яких беруть участь спільно органи влади різних рівнів (територіальні органи виконавчої влади, місцевого самоврядування) на основі угод між цими органами;
- організація інформаційного обміну даними між органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, організаціями, які беруть участь у наданні державних і муніципальних послуг, в тому числі з використанням інфраструктури центру управління міжвідомчим інформаційним обміном;

- організація інформаційного обміну з порталом державних послуг, регіональними порталами державних послуг.

До завдань багатофункціонального центру можна включити такі:

- організовує взаємодію з заявниками, а також з територіальними органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, організаціями, які беруть участь у наданні певних державних і муніципальних послуг, відповідно до угод;

- організовує роботу з прийому документів, необхідних для отримання державної (муніципальної) послуги з первинної обробки документів, видачі заявнику результату надання державної (муніципальної) послуги;

- здійснює доставку отриманих документів у відповідні територіальні органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, організації, що беруть участь у наданні державних і муніципальних послуг, а також отримання та обробку результатів надання державних і муніципальних послуг;

- організовує конкурс на надання на своїй базі додаткових послуг: нотаріат, оплата необхідних податків і зборів (відділення банку, установка банкомата);

- забезпечує створення й підтримку роботи центру обробки телефонних звернень, «гарячої лінії» з питань надання державних (муніципальних) послуг;

- надає можливість адміністрування системи електронного управління чергою, облік кількості відвідувачів, обслуговуваних за певний період (день, тиждень, місяць) за видами надаваних державних і муніципальних послуг із зазначенням середнього часу очікування прийому й обслуговування.

Взаємодія з громадянами й організаціями – одержувачі державних і муніципальних послуг проводиться особисто, по телефону, за допомогою електронної пошти, а також через Інтернет (у тому числі через Інтернет-портал державних послуг) та через інформаційні кіоски (інфомати), розташовані в багатофункціональному центрі.

Необхідно забезпечити своєчасну публікацію в мережі Інтернет інформації про державні і муніципальні послуги, які надають на базі багатофункціонального центру.

Затверджену урядом концепцію впровадження інформаційної демократії заплановано реалізувати до 2015 р. [138]. Насамперед йдеться про переведення в електронний формат більшої частини послуг держави. У Європейському Союзі 75 % державних послуг доступні в он-лайн режимі. Для України це є досить хорошим орієнтиром: коли немає безпосереднього контакту чиновника й людини, можливостей для корупції значно менше. Крім того, у рамках інфомократії передбачено перевести в електронний формат документообіг і комунікації між центральними органами влади та регіонами. Це допоможе економити бюджетні кошти на чиновницькому апараті, а також додасть прозорості в роботу держорганів [429].

Стратегія розробки інформаційної демократії передбачає, що державні послуги будуть доступні багатьма каналами, зокрема через персональні комп'ютери, інформаційні кіоски, мобільні телефони, канали цифрового телебачення, центри телефонного обслуговування та контактні центри. Сьогодні в усіх країнах світу, у тому числі й в Україні, більшість державних установ, центральних, регіональних і місцевих органів влади створюють власні портали. При цьому передбачено, що частина цих порталів та їх послуги за окремими секторами державної діяльності будуть об'єднані в центральний урядовий портал.

Важливо, що розробка окремих порталів має спиратися на загальні компоненти електронного бізнесу, тобто на загальну інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру і набір стандартів. Так, нові автономні портали повинні використовувати єдині державні стандарти аутентифікації (перевірки справжності клієнта) і забезпечення обмежень доступу до інформації, а також, за можливістю, послуг комерційних порталів.

При реалізації технократичної моделі і-демократії важливо прийняти загальні стандарти та інфраструктуру для забезпечення взаємодії й обміну інформацією між державними установами, відомствами, громадянами й бізнесом. Ключовими елементами такої взаємодії є захищений урядовий Інтранет та урядовий шлюз [351].

Архітектурна модель центрального урядового portalу має три рівні: клієнтська частина – основна точка входу урядового portalу; програмне забезпечення проміжного прошарку; серверна частина. Центральний урядовий портал – це основний елемент трансформування способів організації та надання послуг громадянам, засіб забезпечення найкращої інтеграції державних послуг, а також об'єднання загальнодержавної інформації, яка є в Інтернеті [351]. Центральний урядовий портал має надавати:

- центральну точку входу для громадян із метою надання державних послуг та інформації;
- доступ для інтерактивної взаємодії з державою через різні канали;
- можливості партнерства для державних і громадських організацій, приватних підприємств у галузі надання інформації та послуг;
- захищене середовище, в якому громадяни можуть виконувати трансакції з державою.

Основне призначення центрального урядового portalу – надання доступу до державних послуг та інформації. Він є, по суті, «парасолькою» над іншими державними веб-вузлами або «вхідними дверима» до широкого спектру он-лайнних ресурсів держави. При цьому головне його завдання – забезпечити доступ до інформації, яка скомпонована не за організаційним принципом

(відповідно до структури державного апарату), а з метою сприяти зручності та задоволення потреб користувача.

Центральний урядовий портал повинен взаємодіяти з такими структурами та інститутами і-демократії, як портали міністерств і відомств, портали місцевих державних адміністрацій, портали приватних компаній та інші веб-вузли [108].

Упровадження процесуальної моделі інфодемократії може стикнутися з тим, що людина не може бути експертом відразу з багатьох питань одночасно, це обмеження компетенції. Попри те в реальному, неелектронному світі виборцю доводиться мати одного представника з усіх питань. У інформаційній демократії ми обходимо це обмеження за допомогою матричного механізму делегування. У цій ситуації по кожному питанню на кожному рівні влади можемо або приймати рішення самостійно, або залучати інших людей, щоб бути їх представником, або делегувати власні голоси.

Процесуальна модель інформаційної демократії вимагає вирішення такого організаційного завдання, як сувора аутентифікація громадянина в системі інформаційної демократії є необхідною та достатньою умовою, що забезпечує можливість проведення юридично значимих електронних голосувань. Існуючі криптографічні протоколи дозволяють зробити наступне: домогтися, щоб, з одного боку, не можна було відстежити, хто як голосує, і, з іншого боку, забезпечити можливість для кожного виборця контролювати долю й правильність обліку поданого ним особисто голосу й кожного зробленого делегування. Загальна прозорість повинна гарантувати і авторам критичних зауважень захист від можливої помсти. Власне, публічність усіх комунікацій між громадянами повинна стати головним захистом від корупції та свавілля. Тим часом простір секретності скорочується не тільки навколо публічних персон, але й навколо цілих держав і всієї системи міжнародних відносин.

Наступний етап – прозорість міжнародних відносин і чесність в обговоренні гострих проблем. Якщо людям щось не подобається в політиці, у тому числі й у міжнародній, вони вже зараз мають можливість заявляти про це прямо, особисто, зі сторінок своїх сайтів і блогів. І тому неминуче продовження – зчеплення громадської думки з механізмом прийняття рішень на всіх рівнях.

Право на анонімність та загальна проблема приватності – одні з найдискусійніших питань, що мають широкий розголос у світі. Кожен новий крок компаній ІТ-індустрії призводить до зменшення приватності особи в мережі чи збереження її конфіденційної інформації. Варто зазначити, що більшість людей повністю втрачають відчуття самозбереження (щодо персональної інформації), коли починають брати активну участь у соціальних мережах. Та інформація, яку б люди ніколи не розказали цілком незнайомим людям (адреса проживання, склад сім'ї, телефони, список друзів тощо), вони виставляють для зовнішньої аудиторії,

якої не знають зовсім. Вже існують непоодинокі випадки, коли зловмисники використовували інформацію із соціальних мереж для здійснення злочинів: крадіжки, кіднепінг, вбивства з метою махінацій. Останній крок у цьому напрямі – поява можливості ідентифікувати людину з фото (з'явилась у соціальній мережі Facebook), що викликало нову дискусію про проблему прайвесі (зокрема – з боку правоохоронних органів США).

Правозахисники висловлюють й іншу занепокоєність: завдяки інформаційним технологіям можливості держави в контролі за громадянами та доступі до всього масиву інформації про них стали дійсно надзвичайними. Багато хто згадує про засторогу, що «вільне суспільство мережі Інтернет» може перетворитись на «абсолютну тоталітарію мережі Інтернет». Швидше за все, те розуміння прайвесі, яке було характерно для др. пол. XX ст., уже найближчим часом буде суттєво змінено. Так само, як це відбувається в сфері авторського права, коли традиційне його розуміння принципово не збігається з реальністю й уже призводить до банкрутств компаній, зникнення форматів цифрових носіїв (прогнозують, що найближчим часом зникне формат DVD), а на цьому тлі – зростання тих, хто встиг швидко адаптуватись до нових умов виключно «віртуального існування» [130].

У середовищі інформаційної демократії є стійке поняття – «особистий кабінет». Це персональна сторінка учасника системи, через яку він керує своїми діями, повідомляє інформацію про себе. Також «особистий кабінет» допомагає відслідковувати всі комунікації користувача системи, через нього ведеться вся зовнішня взаємодія.

«Особистий кабінет» громадянина в процесуальній моделі інформаційної демократії стане дуже важливим елементом, оскільки туди збиратиметься інформація про всі зроблені громадянином делегування, про всі голосування, у яких він братиме участь, а також про голосування усіх його представників, яким він делегував голос, і про ініціативи висунутих законопроектів. Безумовно, в «особистому кабінеті» буде відображено підтверджені факти про громадянина, які повинні публікуватися в рамках системи «примусової чесності» – системи розкриття інформації.

Формування та використання інформаційно-комунікаційних ресурсів органами місцевого самоврядування засвідчує певні позитивні зрушення в покращенні взаємодії органів місцевого самоврядування й населення та консультативної моделі інфодемократії. Проте практичні дослідження на регіональному рівні довели збереження архаїчних традицій управління, які суттєво спотворюють існуючу в Україні модель місцевого самоврядування. З метою підвищення взаємодії необхідно [197]:

– Посилити комунікативні можливості громадян у здійсненні громадського контролю за діяльністю депутатів місцевих рад, доступі до прийняття рішень місцевого значення шляхом внесення змін і доповнень до законів «Про місцеве самоврядування в Україні»; «Про місцеві державні адміністрації», «Про статус депутатів місцевих рад».

– З метою подолання правових недоліків щодо термінів та характеру розміщення інформації про діяльність органів місцевого самоврядування доречним є прийняття законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо офіційного оприлюднення актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування).

– Підвищення відповідальності посадових осіб щодо забезпечення повного та своєчасного надходження і оновлення інформації, оприлюднення рішень міської ради, рішень виконкому й розпоряджень міського голови, що стосуються територіальної громади, у тому числі за минулі роки.

– Покращення інтерактивної взаємодії юридичних і фізичних осіб з міською радою шляхом перегляду процедури розгляду електронних звернень та інформаційних запитів.

– Стимулювання процедури завершення роботи зі створення внутрішніх Інтернет-порталів міських, районних рад.

– Створення автоматизованої системи документообігу за допомогою використання в підрозділах селищних, міських, районних рад відповідного програмного забезпечення, наприклад таких програм, як: «Облік рішень та розпоряджень», «Облік звернень громадян».

– Оновлення навчальних програм та підвищення вимог до підготовки у вищих навчальних закладах фахівців у галузі комунікацій для спеціалістів менеджменту, соціальної роботи; посилити курси підвищення кваліфікації посадових осіб органів місцевого самоврядування спецкурсами з поглибленим вивченням Інтернет-ресурсів, технологій он-лайн зв'язку.

4.3.3. Технічне впровадження і-демократії

Перспективи розвитку і-демократії безпосередньо визначають рівнем розвиненості інформаційного суспільства в країні: рівнем комп'ютеризації населення, доступом до мережі Інтернет, рівнем міждержавної та міжрегіональної (всередині країни) цифрової нерівності й інформаційним розривом тощо. Під цифровою нерівністю ми розуміємо новий вид соціальної диференціації, що зумовлений різними можливостями використання новітніх ІТ технологій.

Можливості розвитку інформаційного суспільства в Україні, а, отже, і перспективи інформатизації будь-яких форм демократії, обмежені насамперед

темпами проникнення базових електронних інновацій (передусім Інтернет-технологій) в українське суспільство.

На середину 2013 р. доступ до мережі Інтернет мали 22,1 млн українських користувачів (57 % населення), з них 19,7 млн є регулярними (принаймні 1 раз на місяць) відвідувачами електронних ресурсів. Серед останніх переважають люди віком 15–29 років (43 %) та мешканці міст із населенням понад 100 тис. осіб (47 %) [14]. За даними іншого дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в лютому 2013 р., в Україні простежено лінійну залежність між віком і використанням Інтернету: чим молодшою є вікова група, тим вищий серед неї відсоток користувачів. Розрив між поколіннями є дуже значним: у віковій групі від 18 до 29 років питома вага користувачів становить 81 %, а серед тих, кому 70 і більше років, – лише 6 % [120]. При цьому, починаючи від 2011 р., кількість користувачів найбільше зростає якраз серед громадян віком понад 60 років (темпи приросту до 44 %) та в містах із населенням менше 100 тис. (36 % приросту) [79]. Слід також вказати й на тенденцію збільшення як власне аудиторії, так і частки активних користувачів. Так, за інформацією компанії GfK Ukraine, стабільно затребуваними протягом 2010 р. – І кв. 2013 р. були такі популярні сервіси, як: електронна пошта E-mail (на рівні 50 % користувачів), перегляд сайтів новин та Інтернет-версій друкованих медіа (на рівні 30 %). Одночасно впевнено зростає кількість користувачів он-лайн-відео та он-лайн-радіо (з 14 % у 2010 р. до 25 % у I кв. 2013 р.), систем швидких повідомлень (ICQ, Google Talk, QIP, Miranda – з 15 % до 22 % відповідно), форумів/блогів (з 14 % до 19 %), Інтернет-телефонії (Skype та інших – з 13 % до 30 %), різноманітних соціальних мереж (з 35 % до 63 %), якими сьогодні користуються 11,2 млн громадян України [79] (додаток Е).

Утім, не можна оминати увагою наступну тенденцію: проникнення Інтернету в Україні поширюється дещо повільніше, ніж у розвинених країнах Західної Європи та Північної Америки. Наприклад, у США в квітні 2012 р. користувачами мережі були 53 % громадян віком 65 років і більше [120], тоді як в Україні, як було показано вище, цей показник для всього суспільства становив лише 57 % у середині 2013 р., а у старших вікових групах він був набагато нижчим. Це дає підстави констатувати, що в Україні рівень проникнення Інтернету хоча і є вищим, ніж в середньому у світі, але значно нижчим, ніж у розвинених країнах, навіть у таких країнах-сусідах, як Польща, Росія та Молдова [135].

У звіті компанії Cisco «Індекс розвитку візуальних мережних технологій за період з 2012 по 2017 р.» наголошено, що відповідно до прогнозів з 2012 р. по 2017 р. Інтернет-трафік у світі зросте в три рази, а кількість користувачів складе майже половину прогнозованого населення земної кулі, наголошується. Згідно з підрахунками, до 2017 р. щомісячний обсяг глобального IP-трафіку (фіксованого

та мобільного) складе майже 121 ексабайт. Це приблизно дорівнює 30 мільярдів DVD-дисків, 28 трильйонів записів у форматі MP3 або 750 квадрильйонів текстових повідомлень. Річний обсяг світового IP-трафіку в 2017 р. складе 1,4 зеттабайт (зеттабайт приблизно дорівнює одному секстильйону байтів). Таким чином, в 2017 р. через глобальні мережі пройде більше даних, ніж за всі роки існування Інтернету (загальний обсяг світового трафіку за період з 1984 р. по 2012 р. становить близько 1,2 зеттабайт).

Упродовж останніх років в Україні актуалізувалася проблема подолання внутрішнього цифрового розриву, обумовленого відмінностями в темпах упровадження якісного швидкісного Інтернету (широкозмугового доступу (ШСД) або «бродбенду») у містах-мільйонниках (передусім у столиці) та в інформаційно-депресивних регіонах. Маємо на увазі регіони держави, де рівень проникнення сучасних інформаційних послуг та інформаційної інфраструктури все ще залишається на вкрай низькому рівні. Такий розрив також поглиблюється між різними верствами населення. Ця проблема призводить і до зростання зовнішнього цифрового розриву, при чому не лише із передовими економічно розвинутими країнами світу, але й більшістю країн регіону Східної й Центральної Європи, що відбивається вкрай негативно на її міжнародному іміджі, інвестиційній і туристичній привабливості тощо. Відповідно, на тлі усвідомлення суспільством та владою гостроти зазначеної проблеми в Україні посилилась дискусія щодо доцільності впровадження та запуску, за зразком багатьох розвинених країн, механізму «Фонду універсальних послуг (ФУП)» і, передусім, – щодо його цільового призначення й формату функціонування [129].

Наразі в Україні здійснюються малоуспішні спроби закріпити доступ до мережі Інтернет як «універсальної послуги» через створення «Фонду універсальних послуг». Проте в їхньому сучасному вигляді такі ініціативи навряд чи можна визнати доречними й достатньо відпрацьованими на підготовчих етапах. Усі останні версії подібних нормативно-правових ініціатив наштовхуються на багато в чому обґрунтований супротив телекомунікаційних операторів, які, передусім звертають увагу на відсутність повноцінної економічної доцільності (ставки зборів, доцільності створення), а також чіткого та прозорого механізму адміністрування Фонду.

Одне з можливих рішень ініційоване Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), яка пропонує включити до переліку універсальних (загальнодоступних) послуг надання «доступу до мережі Інтернет на швидкості до 2 Мбіт/с включно», створивши з цією метою зазначений ФУП [357].

Загалом, така ідея відповідає загальносвітовому тренду розглядати вільний доступ до Інтернету як одне з базових прав людини (так само, як і права на життя,

свободу віросповідання, вільне пересування тощо) [513]. Фонди, подібні до запропонованого НКРЗІ, наразі вже створено в багатьох країнах світу (США, Канаді, Італії, Іспанії, Португалії, Франції, Німеччині, Данії, Росії, Білорусі та ін.). Реалізація права на вільний доступ до Інтернету як одне із базових прав людини, поряд із правами на життя, свободу віросповідання, вільне пересування тощо, є провідним трендом сучасності й має якомога швидше знайти відображення в нормативно-правовому полі України.

Водночас проблема забезпечення доступом до мережі Інтернет окремих категорій громадян із числа особливо вразливих верств населення є актуальною для державної інформаційної політики, спрямованої на подолання внутрішнього цифрового розриву, має бути предметом особливої уваги й може бути розв'язаною різними шляхами, включно з використанням механізмів створення спеціалізованих Фондів.

Крім того, до 2017 р. в світі налічуватиметься близько 3,6 млрд Інтернет-користувачів або 48 % прогнозованого населення земної кулі (7,6 млрд чоловік). У 2012 р. ця цифра дорівнювала 2,3 млрд осіб (32 %). Збільшиться і швидкість передачі даних у фіксованих широкосмугових мережах: з 2012 р. до 2017 р. вона виросте більш ніж у три з половиною рази – з 11,3 Мбіт/с до 39 Мбіт/с. Користувачі мереж до цього часу буду генерувати 6 мільйонів років відеоконтенту на місяць або більше двох років відеоконтенту в секунду. У регіональному розрізі найбільший обсяг IP-трафіку буде генерувати Азіатсько-Тихоокеанський регіон, утримуючи першість, вперше завойовану в минулому році. На національному рівні найвищі темпи зростання IP-трафіку за розглянутий період покаже Індія, де середньорічний приріст складе 44 %. На другому місці буде Індонезія (42 % на рік), а на третьому – ПАР (31 % на рік) [196].

Як уже згадували, у рамках Національної програми інформатизації передбачено широкий спектр проєктів, спрямованих на інформатизацію органів законодавчої, судової, виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування. Крім того, у ній передбачено проєкти, що мають загальнодержавне значення. Це створення системи інформаційних ресурсів за різними напрямками, а саме: цифрові карти, земельний кадастр, реєстр населення, найрізноманітніші реєстри, у тому числі й реєстр науково-технічної інформації, стандарти з інформаційних технологій та багато іншого. Виконання програми в повному обсязі є однією з найважливіших складових побудови електронного уряду. Одночасно необхідно говорити й про реалізацію регіональних програм, оскільки центр тяжіння спілкування з бізнесом і населенням лежить на регіональному рівні [20].

4.3.4. Задачі інфодемократії на міжнародній арені

На сьогоднішній день Україна не має цілісної політики щодо можливого поліпшення власного позиціонування в світовому інформаційному просторі, а тим більше – щодо сприяння формуванню чітко визначеного бренду держави відповідної до потреб української держави. Спостерігаємо фрагментарну побудову образу України на основі поінформованості світової спільноти про політичні події в Україні, відсутність ефективного брендингу нашої держави, що зумовлює необхідність інтенсивнішого застосування технологій інформаційного позиціонування та інформаційного впливу з метою досягнення адекватної національним інтересам інформаційної присутності України у світі. Сьогодні у світі застосовується широкий спектр добре апробованих стратегій та технологій, за допомогою яких створити потрібне країні міжнародне позиціонування або бренд можна здебільшого віртуальними засобами, що є відповіддю на запит використання «м'якої сили» під час формування іміджу нашої держави (за Дж. Наєм).

Так, на нашу думку, кардинальних змін потребує Інтернет-представництво Президента України, що має відповідати сучасним трендам подібних представництв лідерів провідних держав світу [131]. Більшість Інтернет-представництв керівників європейських держав (зокрема, Франції, Німеччини, Великобританії, Іспанії та європейських наднаціональних інституцій) на сьогоднішній день мають розгалужені представництва в громадських мережах та активно використовують основні сервіси «громадських медіа». Подібна політика «відкритості» з боку української влади може позитивно впливати на сприйняття громадянами керівництва країни. Крім того, це дозволить забезпечити принаймні формальний зворотній зв'язок на ті чи ті події суспільного життя або стратегічні пріоритети розвитку, в яких бере участь президент та члени його команди.

Нагальною потребою є створення офіційного акаунту Президента України в основних громадських мережах (передусім – Facebook, яку все частіше обирають керівники держав для подібних цілей, як, наприклад, К. Більдт) та покладання на працівників прес-служби та Головного управління з питань комунікацій обов'язків щодо його підтримки. Уважаємо за доцільне запропонувати сформувати для підтримки такого комунікативного майданчику окрему групу осіб, що сконцентрувались б виключно на цьому напрямі, оскільки особливості функціонування громадських медіа обумовлюють високий рівень оперативної роботи та залученості в межах системи «запитання–відповідь».

У подальшому такі комунікативні майданчики мають спеціалізовано формуватись під кожне конкретне обговорення та діяти й після прийняття відповідних документів чи рішень із метою ситуативних замірів громадської думки, що дозволить більш тематично та комплексно формувати громадську

думку з окремих питань, а також відпрацьовувати на подібних майданчиках можливу аргументацію президентської сторони щодо обговорюваних питань.

Вбачаємо доцільним уже в найближчій перспективі створити офіційний акаунт Кабінету Міністрів України в найбільш популярних громадських мережах, а також Секретаріат КМУ має підготувати «Концепцію комплексного впровадження елементів інформаційної відкритості ОДВ на базі сучасних інформаційно-комунікативних технологій», яка визначить поетапний порядок імплементації філософії eGov 2.0 в системі державного управління. Ця Концепція має стати органічною частиною підготовленої Державним комітетом з питань інформатизації в 2009 р. «Концепції розвитку електронного урядування в Україні».

Такі комунікативні майданчики вже зараз можна було б використати для обговорень значимих нормативних документів (як, наприклад, «Податкового кодексу», «Трудового кодексу» тощо) та політичних рішень, які приймають керівники держави.

Державному комітету з питань науки, інновацій та інформатизації під час формування планів інформатизації органів державної влади необхідно, на нашу думку, надавати пріоритет проектам, що передбачають не просто спрямованість на механістичну комп'ютеризацію окремих систем державного управління, але й можливість активної участі громадян в їх наповненні та розвитку. Крім того, пріоритетними мають стати проекти, що більш інтенсивно використовують можливості мобільних терміналів (як найбільш розповсюдженого засобу зв'язку в Україні). Вбачаємо доцільним розглянути можливість формування пілотних проектів на базі окремих ОДВ щодо створення сервісів, побудованих на застосуванні принципів громадських медіа.

Головне управління державної служби України спільно із Державним комітетом з питань науки, інновацій та інформатизації вважають доцільним розглянути можливість створення спеціальної громадської мережі для державних службовців (таким шляхом уже пішли США та Росія). З одного боку, це дозволить поліпшити міжвідомчу взаємодію (принаймні фахівці з певних проблем зможуть дізнатись про існування один одного), а з іншого – надати час державним службовцям для поступової адаптації до нових форматів інформаційної діяльності та внутрішньої взаємодії. Залишається питання щодо закритості/відкритості для широкої громадськості такої мережі.

Досвід провідних європейських країні США може ефективно «працювати» на національні інтереси України. Інформаційне «ядро» демократії повинно бути «налаштоване» під певну цільову аудиторію (наприклад, політичне керівництво, ділова еліта, середній клас, європейські країни та Південно-Східну Азію тощо). Про високу ефективність цих технологій свідчить досвід країн, які порівняно

недавно провели власний «ребрендинг» і суттєво оновили свій імідж (Туреччина, Болгарія, Польща, Німеччина, Литва, Естонія). У сучасному світі, для якого характерний відкритий інформаційний простір, що принципово не піддається адміністративному контролю (з тенденцією до зменшення ролі адміністративних функцій держави в цій сфері), будь-яке блокування небажаних інформаційних потоків можна розглядати хіба що як одну з допоміжних і далеко не завжди ефективних стратегій. Більш прийнятною є модель «перекривання» зовнішніх медіа-потоків власними на конкурентній основі. При чому конкуренція має здійснюватись не виключно на рівні традиційних форматів розповсюдження інформації, але й значної кількості так званих «напівформальних підходів» (діяльності неурядових організацій, культурних центрів, встановленні зв'язків із іноземними журналістами тощо). Проте створення власних ефективних ЗМІ як засобу мінімізувати іноземну інформаційну експансію все ще є одним із домінуючих підходів [452].

4.3.5. Координаційна діяльність держави процесів і-демократії

Для поставторитарних країн у процесі демократизації актуальною є проблема ефективності політичних інститутів. При цьому виникає, на думку В. Пантіна, замкнене коло: «нові демократичні політичні інститути не можуть стати достатньо ефективними, оскільки не користуються необхідною підтримкою з боку масових й елітних груп суспільства, а отримати підтримку та легітимність ці інститути не можуть, оскільки в очах більшості населення не є ефективними, здатними допомогти у вирішенні виникаючих перед суспільством проблем» [332]. Тому головним питанням у перехідний період є демократичність у поєднанні з ефективністю. Ця теза особливо важлива для пострадянських країн і деяких інших посткомуністичних і поставторитарних, де поширена думка про принципову неефективність демократичних інститутів, що не відповідають національним традиціям держави.

Неефективність політичної системи пов'язана, зокрема, з низьким рівнем координації організацій, відсутністю публічності у сфері політики і, що найголовніше, у відриві влади від громадян [334]. Фактично всі ці завдання можна вирішити через діяльність комунікативних підрозділів органів державної влади.

Постановою Кабінету Міністрів України доцільно затвердити рекомендаційний переліків управлінь, відділів та інших підрозділів центральних органів виконавчої влади, з-поміж яких виокремити структурну одиницю, відповідальну за впровадження інфодемократії, а також прийняти відповідне типові положення. При цьому варто узгодити підходи щодо структури центральних і місцевих органів виконавчої влади загалом та їх апаратів зокрема [24].

Як шлях удосконалення інфодемократії в розширеному публічному просторі реалізується потенціал е-участі громадськості за допомогою таких технік е-участі, як: е-доступ, е-консультації, е-петиції, е-прийняття рішень, е-форуми [425, с. 9], що є елементом консультативної моделі.

В Україні розбудова інформаційної демократії є наріжним каменем консолідації демократичних здобутків держави та наближення до європейських стандартів державного управління. Рівень використання потенціалу електронної участі громадян в Україні становить 57 %, що забезпечує їй 14–те місце в світі (згідно з Індексом електронної участі громадян ООН за 2008 р.). Цей високий показник відображає значний прогрес, досягнутий у сфері електронної демократії в нашій країні – у 2005 р. Україна посідала лише 28 місце.

Досліджуючи проблеми становлення громадянського суспільства, слід відзначити потужний вплив новітніх інформаційно-комунікативних технологій і світових мережевих структур на формування інфраструктури мережевого суспільства в Україні. Наприклад, поширення на вітчизняному просторі «Мережі розвитку європейського права», «Мережі соціально відповідальних малих і середніх підприємств у Східній Європі», «Мережі центрів європейської інформації» та інших міжнародних мереж громадських ініціатив, нових соціальних рухів, міжнародних неурядових організацій, створених за мережевим принципом. Не ставлячи під сумнів потужний вплив міжнародних мережевих структур на становлення в Україні мережевого громадянського суспільства, його перспективи й розвиток залежатимуть передусім від чинників внутрішнього походження. Підтверджує цю тезу сучасна практика оперативної самоорганізації українських громадян у нові організації та рухи, використання можливостей соціальних мереж і веб-ресурсів Інтернету (зокрема, у спосіб створення власних сайтів), ІТ-технологій для формування громадської думки та громадської активізації, що наслідком посилення організаційної спроможності громадських об'єднань у проведенні масових громадських акцій, досягненні їх результативності.

Зазначмо також активне застосування мережевих технологій недержавними аналітичними структурами. Зокрема, створення громадською організацією «Інститутом місцевої демократії» мережі регіональних аналітичних центрів відповідного спрямування. Належний рівень організації (на думку керівника Центру дослідження суспільства В. Іщенка) масових протестних акцій підприємців («податковий Майдан»), студентів, освітян, водіїв-перевізників («авто-майдан») та інших соціальних груп, їх кількісну динаміку (майже вісім акцій протестів за день), безсумнівно, можна пояснити активним використанням можливостей Інтернету та мобільного зв'язку. Отже, саме користувачі соціальної

мережі в Інтернеті визначають якісні характеристики створених останнім часом громадських організацій та рухів .

Погоджуючись з позицією, що громадянське суспільство буде поступово віртуалізуватися й глобалізуватися, уважаємо, що формування нового публічного простору соціально-політичного діалогу між владою й мережевим громадянським суспільством є довготривалим процесом, а й для України формування такого діалогу може затягнутися на десятиліття. Загалом відзначмо, що суспільно-політичний дискурс із обговорюваної проблеми віддзеркалює функціонування інституту влади у двох формах: державній і недержавній, – цілком відповідає концепції громадянського суспільства, зміст якої полягає в тому, що формування взаємин між ним і державою має базуватися на принципі заперечення її вивищення над суспільством: держава є похідною від громадянського суспільства і має слугувати йому. Отже, дослідження впливу мережевих громадських ініціатив і неінституціалізованих груп громадян в умовах формування інформаційного мережевого суспільства на організацію врядування в Україні набуває вельми актуальної значущості в контексті підвищення якості й ефективності управлінської діяльності, досягнення рівноваги між громадянським суспільством та державою. Тому цілком слушним є висновок про те, що без дієвої системи державного управління демократія перетворюється на фікцію, тоді як державне управління без демократії (за відсутності ефективного інструментарію для комунікативної взаємодії в системі «влада–суспільство мережевих структур»), зрештою, набуватиме авторитарного характеру.

Для того, щоб процес публічної політики був продуктивним, діалог між владою й суспільством повинен здійснюватися на основі взаємної терпимості та прагненні до взаєморозумінню під час обговорення навіть найбільш гостро дискусійних проблем, і принципу рівноправності сторін. Жодна зі сторін не повинна прагнути до абсолютного домінування, повного підпорядкування своїй волі іншій стороні і не повинна надавати невідповідного з реальними обставинами тиску на партнера. Громадське суспільство має критично, але об'єктивно й коректно аналізувати та оцінювати рішення, дії державної влади, реагувати на них адекватними заходами. Державна влада не повинна методами владного примусу нав'язувати суспільству тільки той порядок денний, який вона сама вважає необхідним і значимим у рамках проведеної нею політики, і тільки ті методи й способи вирішення соціальних, економічних і політичних завдань, які вона сама пропонує і реалізує. Неприпустимо, щоб державна влада використовувала свій адміністративний ресурс для чинення тиску на суспільство та інформаційного маніпулювання суспільною свідомістю і громадською думкою.

Організаційно-технологічну основу політичної системи становлять локальні інфокомунікаційні процеси, які зливаються в єдине ціле в інфокомунікаційному

просторі країни. Якщо інфокомунікаційний простір зазнає тематичних, у сенсі загальної значимості змісту, інформаційних повідомлень і комунікацій або технологічні, у сенсі можливостей доступу до джерел інформації, її масового поширення й масових комунікацій розриви, то єдина політична система розпадається на територіальні локалітети й перестає діяти як один із ключових чинників політичного об'єднання країни.

Підтримання тематичної та технологічної єдності й цілісності інфокомунікаційного простору країни – це спільне завдання й обов'язок державної влади та громадянського суспільства. Незважаючи на те, що в сучасних умовах постіндустріального розвитку відбувається інтенсивне впровадження новітніх ІКТ та створюваних на їх основі мереж і систем у всі сфери життєдіяльності суспільства і держави, головну роль у процесі публічної політики зберігаємо поки за такими традиційними мас-медіа, як телебачення, радіо, друковані газети й журнали. Хоча мережеві ЗМІ, мережеві інформаційні агентства та публічні сайти Інтернет починають з дедалі більшою інтенсивністю створювати їм помітну конкуренцію.

Одним із елементів громадянського суспільства є блогосфера. Незважаючи на те, що вітчизняна блогосфера все ще перебуває на етапі свого формування та «нарощування м'язів» (наразі в Україні, фактично, відсутні загальновизнані лідери блогосфери, а більшість популярних блогів пов'язані з потужними Інтернет-виданнями), вже зараз варто зосередити увагу на відслідковуванні повідомлень українських блогерів та комунікації в громадсько активних групах соціальних мереж. Такий моніторинг має здійснюватись, насамперед, підрозділами зі зв'язків із громадськістю та/або прес-службами державних установ відповідно до свого основного профілю. Крім того, подібні об'єднання можуть потребувати додаткового моніторингу з боку правоохоронних структур з метою відслідковування діяльності найбільш перспективних деструктивних (ксенофобських, націоналістичних, анархістських) груп [89].

PR-підрозділам та прес-службам міністерств і відомств належить систематично відслідковувати найбільш резонансні акції (проекти, рухи), що проводяться громадсько-активними групами в соціальних мережах та блогах. За необхідності й можливості – своєчасно реагувати на них як на комунікативно-медійному рівні (зустрічні інформаційні акції, – від участі в он-лайн-дискусіях до офіційних підтримуючих або спростовуючих заяв, виступів в ЗМІ й т. д.), так і на рівні конкретних заходів та дій (притягнення до відповідальності, передача матеріалів до прокуратури тощо) з обов'язковим висвітленням у медіа, бажано – з акцентом на ролі та заслугах у вирішенні питання Інтернет-групи.

Важливим і перспективним напрямом медіа-супроводу діяльності держави (від вищого керівництва до окремих відомств) нині є налагодження сталої,

системної зворотної комунікації з боку влади по відношенню до лідерів думок соціальних медіа. Це має стати постійною практикою.

Серед можливих механізмів і практик, необхідних для вирішення цього завдання, можуть бути такі:

Проведення зустрічі посадових осіб у неформальній обстановці із ключовими представниками української блогосфери. Вочевидь, на подібну зустріч доведеться запрошувати і вкрай критично налаштованих блогерів, які, безумовно, спробують повернутись до випробуваних негативно-резонансних тем. Це збільшить ризики такої зустрічі й потребуватиме додаткової підготовки з боку прес-служби органів влади та місцевого самоврядування. Водночас, надання ексклюзивної інформації саме блогерам продемонструє, по-перше, відкритість влади до нових форм комунікацій, а по-друге – готовність надавати «ексклюзив» саме лідерам громадської думки в мережі Інтернет.

Офіційні особи мають частіше згадувати у виступах результати розслідувань і законних дій подібних самоорганізованих об'єднань (за моніторинг повідомлень можуть відповідати або прес-секретарі вищих посадових осіб, або окремі працівники прес-служби), що демонструвало б, з одного боку, те, що ці особи особисто користуються ресурсами мережі, а з іншого, що подібні повідомлення не залишаються непоміченими керівництвом держави.

«Лідерам думок» і всім учасникам соціальних мереж потрібно надати реальну можливість постійного двостороннього контакту з представниками державних органів, офіційних осіб тощо. Така комунікація є бажаною й на базі офіційних державних он-лайн ресурсів.

З огляду на ситуацію, що склалась у країні в результаті агресивних дій представників іноземних держав на початку 2014 р., доцільним є розглянути досвід провідних країн світу щодо використання так званих «цифрових десантів», тобто учасників соціальних мереж (блогерів), які б оперативно реагували на будь-які деструктивні для інтересів держави й суспільства мережеві активності, своєчасно відвертаючи відповідні загрози. Проте, якщо для значної кількості країн актуальним є позиціонування державної політики на зовнішніх (закордонних) інформаційних майданчиках, то для України не менш важливою є робота у внутрішньому медіа-просторі, зокрема з огляду на гостру необхідність підвищення довіри громадян до державних політиків (щонайменше – шляхом їх роз'яснення) та забезпечення їх лояльності до чинної влади. Тому, хоча у більшості країн структури такого роду створено при Міністерствах оборони чи Міністерствах закордонних справ, в Україні таку діяльність на початковому етапі доцільно віднести до сфери відповідальності комунікативних підрозділів органів державної влади.

Державі слід призначити «уповноваженого з питань інформації», який розглядатиме інформацію як рушійну силу змін, а не просто як чинник ефективності. Вільний потік інформації обмежує офіційну владу та надає людям змогу діяти у власних інтересах. Це основа вільного ринку, яка повинна також бути основою вільної демократії. Люди повинні знати, що роблять їх чиновники, скільки коштує політика їхнього уряду, за чий рахунок вона здійснюється й хто отримує з цього процесу найбільшу вигоду.

Звичайно ж, уповноваженому за інформацією не під силу добитися всього цього самому. Але він може стати каталізатором процесу: інформація використовується скрізь, і скрізь її приховують.

Інформаційний омбудсмен не повинен займатися формуванням політики держави з певного питання, але повинен бути високопоставленою й самостійною фігурою в уряді. У нього не може бути власної політичної ніші, щоб не доводилося конкурувати за владу й сфери впливу з іншими вищими посадовими особами. Він просто буде нагадувати президентові й решті чиновників про роль інформації кожного разу, коли в цьому виникатиме потреба.

Омбудсмен із питань інформації працюватиме швидше як вірус, ширитиметься всюди, замість того, щоб стати ще одним плюсом до неефективної урядової машини. Цей вірус постійно чинитиме тиск на урядові установи, щоб вони стали доступнішими й прозорішими, а не тільки ефективнішими. В ідеалі він впливатиме на працівників і громадян, змінюючи їхні очікування.

Уповноважений із питань інформації не нав'язуватиме уряду якусь технологічну політику, наприклад, впровадження широкосмугового зв'язку. Його завдання – виробляти підходи до того, як слід збирати, зберігати й поширювати інформацію для відкритого аналізу та громадського використання. Омбудсмен консультуватиме інституції з питань зв'язків із громадськістю – от лише саме поняття зв'язків із громадськістю слід буде переглянути. Фахівці в цій сфері, які працюють на державу, повинні не лише говорити, але й слухати; повинні не ховати помилки, а визнавати й виправляти їх.

Не менш важливо й те, чого уповноважений не повинен робити з інформацією. Він не повинен намагатися централізувати інформацію. Його завдання – добитися того, щоб потоки йшли якомога більш безперешкодно. Назвемо це інформаційною ліквідністю за аналогією з фінансовою ліквідністю.

Відвертість і прозорість не означають тільки полегшення доступу до інформації. Мало просто переконати агентства розміщувати всі дані в Інтернеті. Необхідно працювати над тим, щоб полегшити порівняння й аналіз даних. Сюди входить усе: від пошуку даних до того, в якому вигляді ці дані представлені, наскільки легко можна порівняти дані різних організацій і за різні періоди часу. Дані також повинні бути легко обробними, щоб треті особи, чи то комерційні

інформаційні служби, чи журналісти, могли їх візуалізувати. На нашу думку, кожній країні потрібен омбудсмен з питань інформації, який може надихнути своїх співвітчизників владою інформації.

4.3.6. Освітні завдання

Одним із найважливіших завдань є також інфоосвіта та підготовка професійних кадрів для інформаційно-аналітичної галузі. Сучасний швидкий поступ інформаційних технологій вимагає якісно нових освітніх послуг для забезпечення гідного рівня підготовки фахівців у різних галузях життєдіяльності суспільства.

Аспектом освітнього завдання є комп'ютерна грамотність населення, яку можна підвищити за допомогою зусиль середньої школи. Інформатизація шкіл, навчального процесу повинна стати, крім всього іншого, квінтесенцією сучасної шкільної реформи. Бажано впроваджувати інформаційні, мультимедійні технології в навчальний процес з усіх шкільних предметів, а не просто організувати комп'ютерні класи в школах [20].

Ринок праці ставить значно вищі вимоги до сучасних випускників вишів України. Якість наданої у сфері ІКТ освіти безпосередньо впливає на становлення інформаційної демократії в нашій країні, оскільки її основою в наукових колах називають вільну інформацію та безперешкодний доступ до інформаційних ресурсів будь-яких верств суспільства. Таким чином, можемо говорити про те, що якісна освіта через вільний доступ до світових освітніх ресурсів якісно впливає й на розвиток демократичних цінностей України.

На нашу думку, інформаційна діяльність й освіта в державі взаємопов'язані в єдину систему. Інформаційна діяльність виконую освітню функцію: впливає на становлення особистості, формування світогляду, створення системи цінностей кожного індивіда; освіта – є процесом передачі інформації, її перетворення, обробки.

Проте для управлінської сфери, політики та економіки, промисловості важливим є не стільки своєчасне ознайомлення з інформацією, скільки випереджувальне виявлення проблемних ситуацій і прогноз розвитку подій. Необхідність в отриманні такої інформації зумовлена переходом владних структур до прогностичних форм діяльності з використанням багатоваріантних моделей розвитку подій, що потребує не просто констатації фактів для доведення відповідної тези, а системного підходу до розв'язання проблеми на основі поєднання інтелектуальних здібностей людини з функціональними [176].

Справедливо зазначає О. Хмельницький про те, що не всі спеціалісти мають змогу ефективно формувати і використовувати інформаційні ресурси. Причин цього є декілька. Одна з них – відсутність або недостатній рівень відповідних

умінь і навичок, що є наслідком інформаційної нерівності в межах країни. Ситуація додатково ускладнюється й тим, що не визначено обсяги й зміст необхідної та достатньої професійної підготовки фахівців. Вирішення цієї проблеми вбачаємо в державному регулюванні змісту освіти та науки шляхом удосконалення навчальних програм.

Розвиток інформаційної демократії покладено певним чином на фахівців у галузі журналістики й інформаційно-аналітичної діяльності. У зв'язку з цим гостро постає важлива проблема – питання кваліфікації працівників саме інформаційних інститутів (прес-служби, прес-бюро, аналітичних та інформаційних відділів тощо). Спеціалісти цих структур мають виступати координаторами в налагодженні ефективної співпраці структур і територіальних підрозділів органів влади.

Підвищення рівня й якості знань при підготовці фахівців зазначених галузей сприятиме демократизації країни. Для вирішення цього питання слід врахувати такі аспекти:

- необхідність підвищення рівня професійності представників інформаційного простору через зміну системи журналістської освіти;
- слабка аналітична діяльність представників журналістського кола;
- використання методів «м'якої сили», що ґрунтуються на масовій культурі й ідеї інформування «вільної людини»;
- відсутність чіткої системи навчання інформаційної роботи з зарубіжними ЗМК і громадськістю, в результаті чого створюється негативний імідж країни загалом;
- необхідність наукового обговорення проблем формування знань у галузі інформаційної діяльності тощо.

Подолання інформаційної нерівності в органах влади та місцевого самоврядування лежить через вирішення одного з першочергових кадрових завдань – професійної та соціально-психологічної адаптації державних службовців до роботи в середовищі інформаційної демократії. Для його розв'язання треба готувати державних службовців, підвищувати їхню кваліфікацію з мотивацією збереження робочого місця й кар'єрного зростання; формувати вміння комплексного аналізу проблем, розроблення і реалізації плану дій, оцінки його результатів і наслідків у різних сферах життя суспільства; впроваджувати комп'ютерні технології імітаційного й оптимізаційного моделювання під час вирішення завдань державного управління, прогнозування ситуацій та розв'язання широкого спектра проблем в управлінні державою.

Етична сторона освітніх завдань інформаційної демократії полягає в актуальності розробки типових «Правил поведінки державних службовців у

громадських медіа», що будуть визначати: загальні характеристики громадських мереж та їх орієнтовної аудиторії, основні принципи поведінки в громадських мережах, базові принципи забезпечення безпеки даних, загальні вимоги до характеру контенту (здебільшого – найбільш значимі обмеження). Такі методичні рекомендації може розробити Головне управління державної служби за аналітичної підтримки профільних відділів Національного інституту стратегічних досліджень.

Свобода слова належить до ключових цінностей нашої політики, але не можна допустити використання свободи слова для розпалювання соціальної ворожнечі й розбрату в суспільстві. На часі розпочати розмову про формування соціально відповідальної журналістики. Назріла необхідність запровадження в Україні таких механізмів і кодексів журналістської відповідальності, що протидіяли б розпалюванню соціальної ворожнечі й ненависті, запровадили б ефективні механізми громадського контролю за діяльністю мас-медіа.

У цьому контексті йдеться також про забезпечення справжньої свободи слова й свободи діяльності засобів масової інформації та комунікації, плідних неконфронтаційних відносин влади з мас-медіа та започаткування в Україні сталої системи індикаторів розвитку та моніторингу ефективності запровадження елементів у різноманітні сфери суспільної й державної діяльності.

Інформаційна демократія – найважливіший, реальний інструмент демократизації українського суспільства, який може допомогти вирішити багато проблем, у тому числі зняти соціальну напругу в нашому суспільстві. Для населення мають бути створені умови реального доступу до сучасних інформаційних технологій. Мова йде і про можливість фізичного доступу, і про володіння елементарними знаннями й навичками в сфері використання комп'ютерів. Виходячи з реалій, які склалися в нашій країні, вирішення проблеми бачимо розв'язанні вирішення ряду завдань: організаційних, консультативних, освітніх й ін.

Потребує подальшого розвитку галузева нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційної демократії в Україні в напрямі врахування вимог розвитку інформаційного суспільства. Зокрема, актуальною є потреба визначення правових гарантій одержання громадянами відповідей на їхні запити до державних органів, здійснені в електронній формі.

Суттєвою перепорою для реалізації форм і-демократії є загальний рівень розвитку інформаційного суспільства в Україні, який не забезпечує рівного доступу громадян до отримання інформації, доступності для громадян різних форм інформаційної демократії. Гострою проблемою розвитку інформаційної демократії в Україні залишається помітне міжрегіональне інформаційне відставання та цифрова нерівність, відсутність дієвих кроків їхнього подолання.

Висновки до розділу 4

Характеризуючи становлення, розвиток і сучасний стан інформаційної демократії, можемо зробити такі висновки. Протягом останніх майже 25 років інформаційний простір пройшов декілька етапів: перехід від монополії компартійної преси до становлення друкованих видань декількох партій наприкінці 80-х рр. та виникнення мас-медіа різних форм власності в 1991–1994 рр.; встановлення жорстокого контролю з боку держави над інформаційним простором та закладення основ інформаційної демократії 1995–2004 рр.; відновлення демократичних засад розвитку медіа-простору та свободи слова внаслідок «помаранчевої революції» кінця 2004 р.; запровадження великої кількості концепцій та програм із встановлення та впровадження інформаційного суспільства, приєднання до міжнародних програм та організацій з питань стабілізації й ефективного використання здобутків інформаційної демократії 2004–2010 рр.; повернення до жорстких умов функціонування учасників інформаційних процесів та інститутів політичної системи в умовах авторитарного режиму 2010–2013 рр.

Одним із головних пріоритетів розбудови інформаційної демократії в Україні є інформатизація органів державної влади, що має сприяти її прозорості та відкритості, підвищенню ефективного виконання посадових обов'язків державними службовцями, якісному наданню населенню різноманітних інформаційних послуг, інтеграції зі світовим інформаційним простором.

Розвиток інформаційної демократії стимулює країну й органи державного управління до подолання таких завдань:

- Надавати населенню інтегровані інформаційно-комунікаційні послуги.
- Перебудувати відносини з громадськістю: державні установи можуть використовувати нові інформаційні технології для надання персоналізованих послуг фізичним та юридичним особам. Громадяни стають більш відповідальними за свої відносини з державними органами на основі поновлення довіри до державного сектора.
- Побороти інформаційне відставання та цифрову нерівність. Держава може зробити нові технології доступнішими для менш забезпечених прошарків суспільства, а також організувати навчання комп'ютерної грамотності, особливо молоді та людей похилого віку.
- Забезпечити громадянам можливість навчатися протягом усього життя. Ідея безперервного навчання, яке не припиняється після закінчення школи чи вишу, може втілитися в життя через поширення інклюзивного (дистанційного) навчання спеціалістів у галузі обробки й аналізу інформації.

– Розробляти ефективні нормативно-правові акти та здійснювати раціональну інформаційну політику. Інформаційне суспільство ставить перед органами законодавчої влади безліч нових проблем, серед них — ідентифікація громадян і посвідчення особи, конфіденційність, захист даних, питання юрисдикції в кіберпросторі тощо. Держава повинна створити гнучке законодавство, стимулюючи довіру до всіх видів електронних операцій і зберігаючи рівновагу між необхідністю економічного розвитку та потребами забезпечення конфіденційності інформації.

– Створити форми управління з активним залученням громадськості. Широка інформатизація відносин політичної системи з суспільством врешті-решт може забезпечити реалізацію прямої демократії, без проміжних ланок, у яких втрачається й спотворюється інформація. На місцевому рівні муніципальні органи вже сьогодні підтримують проведення дебатів, діяльність дискусійних форумів в Інтернеті, що допомагає їм у прийнятті рішень.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено мережевий політико-системний аналіз інформаційної демократії, що дозволяє нами зробити висновки. Такий тип демократичного розвитку як інформаційна демократія не набув глобального характеру. Проте на сьогодні це досить реальна альтернатива поступу в майбутнє, місія, реалізація якої покладена на сучасне покоління дослідників, які повинні забезпечити цей процес науковим та обґрунтованим змістом, та громадян країни, якщо вона хоче бути гідно представленою в глобальному світовому просторі.

На основі аналізу теоретико-методологічної бази наголошено, що класична теорія демократії ґрунтується на ідеї народовладдя, яка передбачає рівність прав і можливостей громадян в управлінні суспільними справами. Проте суспільна практика свідчить, що реальний вплив окремих громадян на прийняття державних рішень неможливий. Тому формами реалізації демократії є механізми забезпечення демократичної відповідальності та підконтрольності суб'єктів влади. На сьогодні необхідно визнати, що традиційні механізми відповідальності (вибори, опозиція, вільна преса) не є адекватними для складних соціальних й економічних проблем сучасності. Значний внесок у функціонування демократії може внести принцип інформаційної відкритості суспільства, який забезпечує уважний контроль за суб'єктами державної влади з боку суспільства.

У політологічному розрізі розглянуто нову форму демократії – інформаційну демократію, яку запропонував французький політик і політолог М. Рокар, що вважає серцевиною демократії реальність взаємозв'язків між виборними особами, засобами масової інформації та виборцями. Новизна цієї форми демократії полягає в тому, що її складові – загальне виборче право і вільна інформація. При цьому дотримується умова, що обидві сторони застосовуються чесно, без маніпуляцій і політичного обману політтехнологів (спіндокторингу, гейткіпінгу тощо). Природно, що народ може реалізувати своє право вибору тільки в умовах вільного поширення інформації, коли відсутні політичні заборони й політичний терор. Якщо раніше демократія будувалася майже виключно на виборчих бюлетенях, то тепер між виборцем і його актом вибору знаходиться інформація. Інформація прямо визначає демократичні дії громадян.

Визначено основні положення концепції і-демократизації: 1. Політичне інформування має здійснюватись на основі комп'ютерно-опосередкованої системи комунікації, яка забезпечує більш широкий доступ до суспільно-важливої урядової інформації. 2. Проведення міських зборів зможе встановити необхідний зв'язок між громадськістю та її представництвом у владі для обговорення політичних питань. 3. Завдяки використанню ІКТ для встановлення діалогу між громадськістю та владою, групи інтересів та громадські організації можуть

знизити операційні та організаційні витрати для проведення віртуальних «зустрічей». 4. Основними формами політичної участі мають стати політичне інформування та проведення он-лайнних політичних дискусій між громадськістю та її представниками у владі. 5. Реалізація принципів концепції і-демократизації можлива в умовах функціонування представницької демократії.

На основі понять інформаційної демократії запропоновано типології, матрицю та визначення терміну. Таким чином, *інформаційну демократію* розглядаємо як форму політичного самоврядування громадян в масштабах держав (а в перспективі – й у загальнонаціональному масштабі), яка будується на повсюдному використанні інформаційно-комунікаційних та Інтернет-технологій. Форма демократії, яка природно й логічно виникне з розвитком мережевого суспільства.

Джерельну базу дослідження складають ґрунтовні праці закордонних і вітчизняних науковців, фахівців і спеціалістів, а також публікації, в яких фрагментарно розглянуто проблеми інформаційної демократії. Це роботи Ф. Абдеєва, А. Барда, Р. Бедрика, М. Вершиніна, М. Грачьова, П. Гротца, Я. Зондерквіста, М. Кастельса, В. Кравченка, А. Лейпхарта, Ю. Нисневича, В. Попова, В. Пугачьова, П. Шляхтуна.

Політичній комунікації присвячено праці таких закордонних фахівців, як: Г. Алмонд, Г. Брозіус, Б. Берельсон, В. Герінг, Х. Года, У. Даттон, К. Дойч, Ф. Ессер, Е. Катц, П. Лазерсфельд, Г. Лассуелл, У. Ліпман, Ю. Маккуел, Е. Ноель-Нойман, Ф. Палмгрін, В. Трольдаль, Т. Форестер, Г. Штромаєр, П. Шейн та інші.

Серед вітчизняних науковців слід відзначити розвідки, які здійснили Б. Багдикян, В. Бебик, О. Ваганова, М. Вершинін, О. Голобуцький, О. Гриценко, Л. Губерський, Д. Дуцик, М. Житарюк, В. Здоровега, О. Зернецька, В. Іванов, О. Картунов, С. Квіт, Л. Климанська, В. Ковалевський, А. Колодій, Н. Костенко, С. Костишева, О. Кузнецова, Г. Куц, Т. Лильо, Є. Макаренко, О. Маруховський, І. Мащенко, І. Михайлин, В. Недбай, Б. Потятинник, Г. Почепцов, Н. Ржевська, В. Різун, Н. Ротар, О. Сусська, Є. Тихомирова, Я. Турчин, Ю. Фінклер, Н. Хома, О. Чекмишев, А. Чічановський, С. Чукут, О. Шевчук, В. Шкляр, С. Шпаковська та В. Шпаковський.

Дослідження обмежень під час здійсненні інформаційної демократії розглянуто в працях Дж. Балінгера, А. Басса, Р. Брауна, Д. Вайта, Б. Вестлі, К. Левіна, Дж. Макнеллі, Т. Ньюкомба, С. Різанда, Дж. Сінгера, С. Чаффі, П. Шумаєра. Питаннями потенційних небезпек від інфократії, медіакратії та нетократії займались К. Артертон, Т. Беккер та С. Слетон (концепція теледемократії), Р. Голландер (концепція відеодемократії), Т. Майер (концепція медіадемократії), П. Варлей, Л. Гроссман, Л. Фрідлер та ін. (концепція

електронної демократії), Д. Сейко, Д. Тамбіні, К. Боєн (концепція кібердемократії), В. Гег'ю та Б. Лоадер (концепція цифрової демократії).

Інформатизації суспільства, інформаційній та цифровій нерівності присвячено статті таких українських науковців, як О. Дубас, О. Ємельяненко, О. Зернецька, А. Колодюк, В. Коляденко, О. Маліс, О. Маруховський, В. Недбай, Н. Ротар, А. Сіленко, Д. Яковлев та ін. Питанням інформаційної демократії у сучасному розуміння цього терміну присвячені праці таких фахівців, як Н. Баранов, Ж. Бешлер, М. Вершинін, Л. Гросманн, Р. Даль, Е. Даунс, Г. Ділігенський, Г. Ерме, Т. Карл, Дж. Кін, Ж.-А. де Кондорсе, А. Круассан, А. Лейпхарт, Х. Лінц, С. Ліпсет, Г. Маклюєн, А. Мельвіль, В. Меркель, Дж. Несбіт, Ю. Нисневич, Р. Нозік, Г. О'Доннелл, К. Оффе, В. Пантін, Г. Почепцов, А. Пшеворський, О. Радченко, Д. Растоу, Т. Ріллей, М. Рокар, А. Салмін, Дж. Сарторі, Л. Сморгунов, А. Тоффлер, Ф. Хайєк, С. Ханквітінгтон, Г. Хейвуд, М. Шаповаленко, П. Шляхтуна, Дж. Шнайдер та багато інших.

Транзитологію досліджували закордонні науковці з 1980-тих рр., а саме в роботах Г. Алмонда, Л. Даймонда, Д. Істона, Г. Лассуела, Г. О'Доннела, Ф. Шміттєра й ін. Функціонування демократичного суспільства представлено в працях Ф. Веффорта, Р. Даля, Т. Карозерса, Д. Ростоу, Г. Саймона, Р. Хантера, Ф. Фукуяма. Серед робіт вітчизняних науковців у сфері транзитології, яка й принесла в науковий обіг поняття інформаційної демократії, слід відзначити Б. Андресюка, М. Баранова, В. Богданова, С. Василенко, В. Дергачова, Н. Ільїна, І. Кресіну, М. Михальченка, С. Наумкіну, Н. Паніну, В. Пантіна, В. Полохала, В. Ребкала, Ф. Рудича, А. Сіленко, Л. Сморгунова, О. Соловійова, С. Телушина, В. Шахова, Д. Шелеста Л. Шкляра та ін.

Виявлено, що індивідуальна свобода, самостійність, самоприналежність, захист і безпека – ці традиційні цінності в інформаційний вік отримали новий імпульс. Інформаційні технології стали новим і оригінальним фактором, множити можливість кожного індивідуума відчувати у віртуальному просторі свою життєву свободу й діяти, виходячи з унікального розуміння доцільності. Інформаційні моделі демократичної взаємодії держави й суспільства стають як метою, так і засобом формування та надання державних послуг у відповідь на генералізацію волевиявлень і потреб громадян. Держава та суспільство все більше втрачають важелі контролю над інформацією – традиційні поняття суверенності, незалежності, безпеки, стабільності кордонів, національно-етнічної та культурної, духовної, релігійної ідентифікації та ін., фактично, втрачають своє значення. Основною формою контролю стає управління процесом «виробництва» й способами подачі інформації. Тобто акцентуємо увагу на формі, а не на змісті. Навіть без спотворення фактів можна активно маніпулювати суспільною свідомістю, яка все більше набуває характеру «масової» свідомості.

Підкреслено, що поширення й доступність інформаційно-комунікаційних технологій є необхідною умовою демократизації суспільства, розвитку громадянських ініціатив, самоорганізації людей. Будучи найважливішим засобом комунікації, ІКТ використовують для інформування громадян із широкого спектру питань різних видів життєдіяльності, для обговорення законопроектів та інших правових актів у процесі їх підготовки і вироблення політичних рішень. Комунікація в умовах Інтернету отримала новий рівень свого розвитку, і владі вона необхідна насамперед.

Варто зазначити, що розвиток інформаційної інфраструктури державного й муніципального управління передбачає не тільки створення системи сайтів органів влади та інших установ. З точки зору політичної теорії, мова повинна йти про серйозні трансформації самих принципів взаємодії влади та громадянського суспільства, коли громадянин з об'єкта владно-управлінського впливу перетворюється на компетентного споживача послуг, які надає корпус державних і муніципальних службовців, одночасно стає повноправним учасником процесу прийняття політичних рішень як на місцевому, регіональному, так і на загальнонаціональному рівні.

Наявність розвиненої комунікаційної інфраструктури й активне її використання в державно-політичному управлінні є на сьогодні однією з критичних умов для забезпечення політичної стабільності та інформаційної безпеки держави, оскільки в разі відсутності власної комунікаційної інфраструктури та навичок її застосування для інформаційної роботи з громадянами будь-яка держава може втратити контроль над своїм інформаційним простором, що в умовах глобалізації світу загрожує дуже серйозними наслідками.

Основними тенденціями розвитку і-демократії в світі, на нашу думку, є такі: посилення взаємного співробітництва й спільного використання інформації для всіх сторін; зростання застосування електронних інструментів, незважаючи на те, що он-лайнкові урядові сайти, на відміну від політичних і правових, поки ухиляються від її масового використання; збільшення порталів, в порівнянні з WEB-сайтами, а також створення Інтернет-спільноти та соціальних мереж; постійно збільшуються інновації та здатності реагування на потреби користувачів; відбувається прискорений розвиток суспільного ринку ідей – Інтернет стає суспільним ринком, на якому громадяни можуть спільно використовувати успіхи і вивчати помилки для покращення демократії (он-лайнкові дебати, протести, муніципалітети, голосування, петиції); відкритість буде прискорювати процеси поліпшенню демократії; стрімко зростають інвестиції в електронні уряду (інвестиції в цю сферу призводять до серйозної економії коштів).

Основні моменти, пов'язані з глобалізацією інформаційних процесів, створення, зокрема світового, глобального телебачення і світової комп'ютерної «павутини», можна звести до наступного: сучасні інформаційні процеси, не без підстави, називають інформаційною або «глобальною» революцією, маючи на увазі, насамперед, якісний і швидкий стрибок у розвитку технологій масової комунікації, які й заклали технічну та технологічну основи сучасних процесів глобалізації; відбувається формування нової, «інформаційної» економіки, коли «продуктивність і конкурентоспроможність суб'єктів цієї економіки залежать, насамперед, від їх здатності генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях.

Доведено, що на сьогодні неможливо з упевненістю стверджувати, як розвиток інформаційних технологій відіб'ється на сучасному політичному процесі. Суспільству доведеться почекати кілька років, перш ніж воно дізнається, чого більше для політичного процесу несе Інтернет: користі чи шкоди. Безсумнівно, процес інформатизації демократії є серйозним випробуванням для сучасного суспільства. Разом з тим, ще належить науково довести, що процес вдосконалення демократії реально має місце. Таким чином, сучасні реалії диктують об'єктивні зміни всіх існуючих форм і методів життєдіяльності. Сучасна демократія завдяки різноманітним інформаційним і телекомунікаційним технологіям отримує нові механізми залучення громадян до політичної участі. Одним із таких інструментів на сьогодні виступають блоги, за допомогою яких громадяни – активні Інтернет-користувачі – стають залученими в різні суспільні процеси. Поки блоги не роблять істотного впливу на політичні процеси, проте їх сутнісні особливості та тенденції сучасного розвитку, на нашу думку, дозволять їм стати дієвим механізмом ефективної взаємодії держави і громадянина.

Підкреслено, що крайнє перебільшення ролі і значення інформаційних технологій може призводити до найнесподіваніших висновків, фактично не піддається верифікації. У мережі і функціонери політичних партій, рухів, і працівники державних установ, і громадяни здійснюють комунікацію за допомогою технології, яка дозволяє вести комунікацію не у форматі партійної організації або бюрократичної процедури.

Виділено три моделі інформаційної демократії: технократичну, консультативну та процесуальну. Метою технологічної є забезпечення надання адміністративних (державних) послуг населенню в електронному вигляді, запровадження електронних форм взаємодії між органами місцевого самоврядування, виконавчої влади області та громадянами, заходами проекту передбачено впровадження системи інформаційно-аналітичного забезпечення надання пілотних адміністративних послуг в електронній формі, а саме: забезпечення органів влади – суб'єктів надання адміністративних послуг

необхідними засобами інформатизації (обладнання та програмне забезпечення) для реалізації процедури надання пілотних адміністративних послуг; налаштування засобів інформатизації в органах влади; створення веб-інтерфейсу супроводження надання пілотних адміністративних послуг в електронній формі.

Ідея «електронного урядування» є однією з найбільш суперечливих, головним аспектом обговорення якої є принципове питання про долю урядів та держави загалом. З однієї точки зору, в умовах широкого використання інформаційних комп'ютерних технологій роль держави, уряду, місцевих органів влади буде зменшуватись. Це пояснюємо тим, що «електронна демократія» забезпечить реальну можливість широким верствам населення брати участь у прийнятті управлінських рішень. Проте, така точка зору значною мірою є утопічною, оскільки потребує участі громадян у процесах, які до того моменту були покладені на різні державні установи і пов'язані з технічною стороною опрацювання питань. Інша точка зору полягає в тому, що впровадження інформаційних технологій призводить не до зменшення ролі державних установ, а навпаки – відбувається кардинальна реформа державних інституцій, підвищується їхня ефективність і, як наслідок, збільшується значимість.

У процесі реалізації процесуальної моделі інфодемократії вирішують завдання управління інформаційними ресурсами, а саме: створення інформаційних ресурсів, необхідних для державного управління та реалізації конституційних прав різних категорій громадян на інформаційні державні послуги; забезпечення ефективного використання державних інформаційних ресурсів у діяльності органів державної влади й державних установ; забезпечення громадянам й організаціям вільного доступу до інформаційних ресурсів відповідно до чинного законодавства України; створення адекватної нормативно-правової бази; координація галузевих і регіональних державних структур із формування державних інформаційних ресурсів, визначення порядку та умов їх використання; реєстрація та облік державних інформаційних ресурсів; формування й забезпечення доступності інформації про склад та умови застосування інформаційних ресурсів; визначення повноважень і обов'язків органів державної влади, підприємств та організацій, підрозділів і окремих фахівців щодо формування, захисту державних інформаційних ресурсів; визначення складу державних інформаційних ресурсів, необхідних на кожному рівні державного управління, для забезпечення їх формування, форм подання, збору, введення, збереження, обробки і використання, моніторингу й коригування стану інформаційних ресурсів; захист державних інформаційних ресурсів, контроль за їх цілісністю та функціонуванням.

Зростає кількість державних послуг (сервісів), що орієнтовані, насамперед, на доступність через мобільні термінали всіх рівнів складності, тим самим

забезпечуючи максимальне охоплення такими послугами більшості населення. Більшість урядових порталів розвинутих держав усе більше набувають рис або блогу, або у деяких випадках (більш інтенсивної адаптації) – розгалуженої громадської мережі. Зміни відбуваються не лише на рівні візуальних трансформацій (мімікуючи до традиційних для блогів), проте часто змінюючи лінгвістичні компоненти та семантику повідомлень. Відбувається перехід від традиційної мови «бюрократії» до більш легкої та простої (часто – публіцистичної) мови «громадських медіа».

У рамках процесуальної моделі і-демократії охарактеризовано причини зростання чисельності користувачів громадських медіа (громадських мереж). Саме громадські мережі найближчими роками стануть основним джерелом інформації, розваг, спілкування та бізнес-середовищем для більшості користувачів мережі Інтернет. Характерною рисою громадських мереж є високий рівень залученості до їх використання всіх вікових верств населення, хоча, вочевидь, національні культурні особливості, обмеження технологічного розвитку та традиційні фактори низького рівня імплементації нововведень у життя широких верств суспільства все ще залишаються значимими факторами розвитку сегменту користувачів мережами. З точки зору соціальної поведінки, важливою рисою громадських медіа стає значний рівень довіри до оприлюдненої в них інформації, обсягів охоплення аудиторії та динаміки зворотного зв'язку.

У 1991 р. Україна задекларувала вибір демократичного шляху розвитку, який передбачає побудову відкритого суспільства, зміцнення демократичних засад політичного життя, свободу слова та незалежність засобів масової інформації. Загальні основні проблеми розвитку сфери інформаційної демократії в Україні такі:

- відсутність концепції та державної програми, націленої на впровадження інформаційної демократії як єдиної системи, що призводить до нескоординованих дій у сфері е-урядування як на національному, так і регіональному рівнях;
- законодавство, що регулює суспільні відносини застосування технологій е-урядування, е-уряду, е-голосування тощо, свідчить про їхню фрагментарність і неповноту, наявність дублювання й суперечності нормативно-правових актів у цій сфері;
- упровадження інформаційної демократії вимагає модернізації, найперше, системи державного управління, проведення ефективної адміністративної реформи;
- недосконалість процедур надання та отримання адміністративних послуг шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій;

– відсутність типових підходів і вимог у впровадженні технологій е-урядування;

– повільність становлення інформаційної демократії в зв'язку з відсутністю можливості кожного через ІКТ взяти участь у формуванні й реалізації державної та місцевої політики;

– недостатньо ефективна взаємодія органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і недержавних громадських організацій, необхідне для вироблення реалізації конкретних планів з впровадження інформаційної демократії;

– низький рівень поінформованості, мотивації та навчання державних службовців, представників недержавних громадських організацій, бізнесу та населення.

Під час реалізації державної політики в галузі управління державними інформаційними ресурсами плануємо вирішити такі завдання:

– зниження сукупних витрат і витрат кожного споживача інформаційних ресурсів на збір, збереження та обробку одних і тих самих даних, які використовуються для різних цілей;

– підвищення ефективності функціонування державної влади на основі всієї сукупності нагромаджених інформаційних ресурсів, більш динамічної організації інформаційної взаємодії під час розв'язання складних проблем;

– подолання галузевих бар'єрів та інформаційної закритості, розвиток інформаційних ресурсів відповідно до стандартів світового інформаційного співтовариства;

– перетворення інформації та знань на справжній ресурс соціально-економічного й духовного розвитку, підвищення рівня інформаційної незалежності держави;

– розвиток інфраструктури виробництва та надання різним категоріям громадян інформаційних продуктів і послуг, підвищення рівня інформаційної культури населення, вдосконалення системи комп'ютерної освіти, домашньої комп'ютеризації, використання мережі Інтернет.

Проблеми, які може, на нашу думку, вирішити інформаційна демократія: підвищення довіри громадськості до влади і відповідальність влади за прийняті рішення; легітимність влади та розуміння громадськістю владних повноважень; задоволення інтересів громадян і надання державних послуг; рівноправний доступ до політичного процесу; ефективно представництво інтересів і процес прийняття політико-управлінських рішень; забезпечення участі громадян через залучення їх до прийняття політичних рішень за допомогою консультацій з громадськістю та обговорень.

Аналіз досвіду запровадження інструментів інформаційної демократії в Україні показує, що завдяки застосуванню Інтернет-технологій у громадян з'являються нові можливості участі в політичному процесі, зокрема підвищення рівня їх інформованості щодо актуальних політичних проблем, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Можливість отримання громадськістю повної та достовірної інформації про функціонування держави та її органів, за винятком відомостей, віднесених до категорій обмеженого доступу, призводить одночасно до декількох соціально значимих результатів. По-перше, воно сприяє формуванню активного й поінформованого електорату, який здійснює політичний вибір зі знанням справи й меншою мірою схильний до емоцій і популістського настрою. Посилюється залежність державних органів від населення в силу адекватної оцінки їх діяльності. Крім того, за умови максимальної обізнаності громадяни кваліфіковано беруть участь у громадському житті та в обговоренні суспільно значущих питань. Приходить розуміння й прийняття з боку населення тих цілей, які ставлять керуючі, що гарантує легітимність ухвалених рішень. Чим більше інформації доступно громадськості, тим менше чуток і підозр про діяльність влади, тим вища народна довіра і підтримка. Важливо й те, що якість кінцевих рішень буде залежати не стільки від конкретного внеску, який може здійснити ухвалення рішення, але, більшою мірою, від усвідомлення відповідальними особами того факту, що їх діяльність здійснюватиметься на очах у широкій публіки.

Атмосфера відкритості та гласності дисциплінує суб'єктів влади, в значній мірою сприяючи запобіганню корупції та інших зловживань, підвищуючи ефективність управлінської діяльності. Навпаки, офіційна таємність породжує бюрократію та призводить до стагнації державного й політичного механізму. Таким чином, можна стверджувати, що принцип інформаційної відкритості та транспарентність суспільства забезпечують механізм народовладдя і функціонування демократії, ефективність і законність влади, гарантує захист індивіда від державного свавілля. Поняття «інформаційна відкритість» охоплює загальний режим циркуляції потоків інформації в суспільстві і, водночас, особливу характеристику діяльності управлінських органів, коли велика частина створюваної і використовуваної цими органами інформації знаходиться у вільному для громадськості доступі.

У питаннях інформування громадян щодо діяльності центральних органів державної влади стан справ загалом відповідає вимогам, визначеним чинними нормативно-правовими актами України. Разом із цим, досить низьким є рівень зворотного зв'язку органів влади з громадянами, звітності щодо результатів

застосування консультативних форм і-демократії в процесі роботи над нормативно-правовими актами, формуванні напрямів державної політики.

В Україні набули певного розвитку окремі елементи таких складових інформаційної демократії: електронний парламент, електронний суд. Водночас стан розвитку кожної з цих складових не відповідає поточній практиці розвинених демократичних країн. Потребує дальшого розвитку галузева нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційного суспільства в Україні в напрямі врахування вимог розвитку інформаційної демократії. Зокрема, актуальною є потреба визначити правові гарантії одержання громадянами відповідей на запити до державних органів, здійснені в електронній формі.

Суттєвою перепорою для реалізації форм і-демократії є загальний рівень розвитку інформаційного суспільства в Україні, який не забезпечує рівного доступу громадян до отримання інформації, доступності для громадян різних форм електронної демократії. Гострою проблемою розвитку електронної демократії в Україні залишається помітна міжрегіональна «цифрова нерівність», відсутність дієвих кроків щодо її подолання.

Отже, мета інформаційної демократії – об'єднати зусилля суспільства для створення більш досконалих систем самоврядування, які істотно знизять можливість маніпулювання громадською думкою, дозволять враховувати думку всіх користувачів під час прийняття рішень, забезпечать захищений і прозорий підрахунок голосів, дадуть можливість оперативно контролювати виконання і коректувати прийняті рішення, при цьому будуть зрозумілими й зручними для використання всіма. Інформаційна демократія утверджується як модель системної, суспільно-державної організації розвинених країн XXI ст., сутність якої полягає в створенні інформаційного суспільства як сплетення мереж взаємодії людських співтовариств із усіх напрямів гуманітарного розвитку держави, суспільства, економіки. Глобалізація і розвиток «інформаційного суспільства» стрімко міняють зовнішність сучасного світу. Можна відзначити, що загалом його зміст визначає ряд взаємопов'язаних процесів:

1. інформація і знання стають важливим ресурсом і справжньою рушійною силою соціально-економічного розвитку;
2. формується ринок інформації та знань як фактор виробництва нарівні з ринками природних ресурсів, праці та капіталу.
3. стрімко зростає питома вага галузей, що забезпечують створення, передачу, обробку та використання інформації.
4. розвинена інформаційна інфраструктура перетворюється на умову, що визначає національну й регіональну конкурентоспроможність не меншою мірою, ніж, наприклад, транспортна інфраструктура.

5. розвиток й активне впровадження в усі сфери діяльності нових інформаційно-комунікаційних технологій істотно змінює моделі освіти, праці, суспільного життя та відпочинку.

6. одним із невід'ємних фрагментів інформаційної демократії є «електронний уряд», який працює на базі інформаційної інфраструктури органів державної влади, що забезпечує ефективну реалізацію більшості функцій державного управління й найперше орієнтовану на взаємодію державного апарату з громадянами та бізнес-структурами на основі нових інформаційних технологій.

Для здійснення правильної стратегії та тактики на кожному з етапів формування інфраструктури е-уряду, раціональної організації, координації та взаємодії всіх учасників процесу – виконавчої, законодавчої та судової влади всіх рівнів, приватного сектору, університетів, громадських організацій і громадян необхідна відповідна концепція. Перехід на електронну взаємодію в масштабі країни фактично означає трансформацію всіх основних форм діяльності урядових установ і є складним процесом, що вимагає значних фінансових витрат і вирішення цілого комплексу взаємопов'язаних політичних, правових, адміністративних і технологічних питань.

ДОДАТКИ

Додаток А

Історична довідка розвитку ідей інформаційної демократії

Єгипетська цивілізація приділяла чималу увагу писемному слову як основному джерелу комунікаційних процесів. При чому писемність і читання були прерогативою лише вищих верст у державі, які забезпечували обмін інформацією в політичній системі.

Грецька цивілізація пішла значно далі, здійснивши «демократизацію» освіти, дозволивши майже кожному громадянину оволодіти письмом. При цьому слово все ж таки залишалось головним джерелом інформування та містком між політичною системою полісів і вільною громадськістю: у V–IV ст. до н. е. ораторське мистецтво досягло найбільшого розквіту, з'явилися логографи – спеціалісти з написання судових промов й ін.

Давньогрецький філософ Платон, створюючи модель ідеальної держави, включає у елементи держави комунікацію й інформацію. Він зазначав, що держава повинна забезпечити існування інформаційного поля. Для цього потрібно те, що ми сьогодні назвали б державною пропагандою, яка здійснюється силами самого суспільства для підтримки порядку [342, с. 394]. У часи Платона в полісній державі каналом розповсюдження інформації було знову ж таки усне слово. Тому мислитель змальовує пропагандистську державну систему як три «хори» (у часи розквіту античної трагедії хор коментував сценічну дію, будучи при цьому своєрідним рупором громадської думки), де хор здійснює вплив на соціум і формує його [230]. На нашу думку, в нинішній інтерпретації хор є прототипом, з одного боку, засобів масової комунікації, а з іншого – пропаганди, оскільки інформація повинна нести позитивний початок, підтримувати впевненість особистості у стабільності суспільних відносин, на думку Платона «держава повинна безперервно співати для самої себе пісні, що зачаровують» [342, с. 394–400]. Ці «пісні» не мають бути монотонними, оскільки, постійно змінюючись та удосконалюючись, повинні задовольняти зацікавленість та попит на такі пісні. Говорячи сучасною мовою, основну роль інформації у полісі він відводить державній пропаганді. Такі дії, яких вимагають закони, мають на меті формувати у громадян вірність визначеному духу та змушувати їх підкорюватися загальному об'єднуючому режиму.

Римська цивілізація здійснила свій внесок у розвиток комунікаційно-інформаційних технологій античності, перебуваючи під сильним впливом грецької культури. До кінця II ст. до н. е. писемним й усним словом володіли не лише вільні громадяни, а й раби, які виконували переклади, склали твори, промови й ін. Саме за таких умов можемо говорити про рівний доступ до інформації. Першим видом державних друкованих видань можна назвати «*acta diurna*» й «*acta senatus*», які ввів Ю. Цезар. Це були документи, в яких повідомлялись новини із сенату, народних зборів, провінцій. Сьогодні можемо говорити про ці писемні джерела, як перші приклади

реалізації інформаційної демократії у Римі. Основна їх ціль – слугувати каналами масового розповсюдження інформації про політичну діяльність.

Політика та культура середньовіччя сформувалася на основі античної цивілізації на стикові ідеологічного протистояння християнства й античних релігійних культів III–IV ст. Проте падіння Західної Римської імперії призвело до руйнування ідеї ідеального суспільства та боротьби із усім, що характеризувало цей устрій. Варварські держави у період так званих «темних віків» відкинули розвиток комунікаційних технологій на декілька століть назад.

На відміну від середніх віків епоха Відродження характеризувалася прискоренням інформаційних процесів. Починаючи із IX ст., спостерігається перевага та пріоритетність політичної сторони. Інформаційна демократія проявлялась у вигляді друку політичних памфлетів про світську владу, міжнародні суперечки, відокремлення світської влади від церковної тощо. Окрім памфлетів, депеш й інших видів епістолографії, що функціонували у політичній сфері Відродження, з'являється такий жанр, як «реляції» – повідомлення про військові та дипломатичні події (XV–XVI ст.). Специфічним видом комунікаційних потоків була так звана «нерозумна література», де в традиційній сатиричній формі осміювались аспекти суспільного, політичного, соціального та приватного життя. Наявність такого жанру свідчила, що демократичні процеси в Європі набирали обертів.

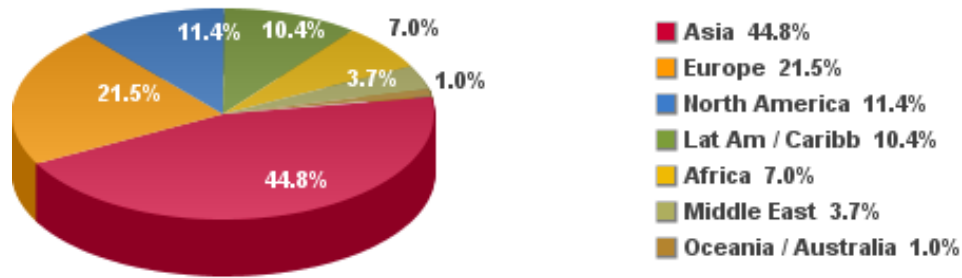
Особливе місце у зростанні ролі інформації, розвитку комунікаційних технологій посіло книгодрукування. Відомий канадський дослідник мас-медіа М. Маклюен вважає, що в європейській культурі відбулася інформаційна революція, яку він називає за ім'ям винахідника друкарства «Галактикою Гутенберга». Винахід друкарства відбувся одночасно з розвитком ідей епохи Реформації, діячі якої одразу цим скористалися задля введення просвітницької діяльності. Листівки, «летючі листки», прокламації, памфлети, діалоги, пародії, сатири стали основним ідеологічним інструментом цієї епохи. Наприкінці XVI ст. розвиток інформаційних технологій вимагав нового поштовху та виходу за територіальні рамки контентів, що дозволили здійснити венеціанські «awisi». Таким чином виникає міжнародна комунікація. На противагу цьому внутрішньодержавна комунікація зазнає утисків у вигляді цензури – інквізиторський гриф «Imprimatur» («дозволяється друкувати») в Італії став інструментом керування ідеології й інформації. Англійські книгодрукарні мусили надавати нові книги для державної цензури, яка обмежувала, насамперед, висвітлення політичних тем. Першим серйозним виступом проти цензури стали промови публіциста Д. Мільтона. Значно пізніше відбулася відміна «Закону про цензуру» та функції арбітра між автором і державою справедливо поклали на суди.

На думку Ю. Хабермаса «зміст демократичних процедур у тому й полягає, щоб інституювати комунікативні форми, необхідні для формування волі» [230]. Поняття свободи слова в цей період не мало того значення, в якому її розуміють тепер: її сутність зводилася до відсутності заборон на певні політичні теми. Першим органом влади, що керував потоками державної інформації, став Комітет суспільної інформації В. Вільсона, завдання якого – ведення ідеологічної пропаганди, забезпечення підтримки

дій президента та уряду в засобах масової комунікації та цензорські функції. Абсолютистські режими з XVIII ст. почали змінювати демократичні. Індустріалізація й урбанізація суспільства, руйнування традиційних комунікацій та колективних цінностей призвели до індивідуалізації свідомості громадян, більшість яких сьогодні отримує політичну інформацію лише через засоби масової комунікації. Саме це робить їх безпосередньо залежними від мас-медіа.

Використання Інтернету в світі, 2012

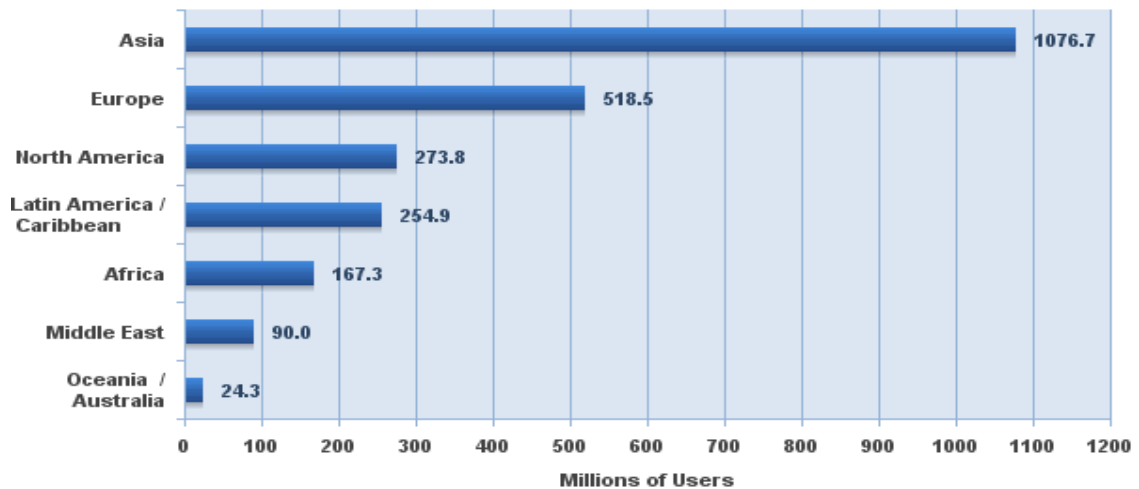
Internet Users in the World Distribution by World Regions - 2012 Q2

Source: Internet World Stats - www.internetworldstats.com/stats.htm
Basis: 2,405,518,376 Internet users on June 30, 2012
Copyright © 2012, Miniwatts Marketing Group

Діаграма Б.1. Статистика використання Інтернету в світі, 2012

Internet Users in the World by Geographic Regions - 2012 Q2

Source: Internet World Stats - www.internetworldstats.com/stats.htm
2,405,518,376 Internet users estimated for June 30, 2012
Copyright © 2012, Miniwatts Marketing Group

Діаграма Б.2. Статистика використання Інтернету за географічними регіонами, 2012

Додаток В

**Кількість активних підприємств за регіонами України
за видами економічної діяльності: Інформація та телекомунікації
(станом на 15 листопада 2013 року)**

Регіони України	Усього	Інформація та телекомунікації
Україна	669993	15676
Автономна Республіка Крим	28833	566
області		
Вінницька	18809	249
Волинська	13045	134
Дніпропетровська	44694	853
Донецька	48580	966
Житомирська	15125	193
Закарпатська	13831	190
Запорізька	24972	405
Івано-Франківська	16722	217
Київська	31716	525
Кіровоградська	13518	161
Луганська	21797	357
Львівська	34804	759
Миколаївська	18961	231
Одеська	39681	790
Полтавська	19707	297
Рівненська	12515	157
Сумська	12525	185
Тернопільська	13132	161
Харківська	39061	1152
Херсонська	15144	188
Хмельницька	16183	172
Черкаська	16665	238
Чернівецька	9906	163
Чернігівська	13195	193
міста		
Київ	108791	6047
Севастополь	8081	127

Додаток Д

Загальна інформація про стан інформатизації в органах державної влади

№ з/п	Показники	Центральний апарат	Територіальні підрозділи
1	Фактичний обсяг витрат на інформатизацію за I півріччя 2013 року, тис. грн., всього, в т.ч.:	1097098,84	2115,859
1.1	закупівля обчислювальної техніки та інших технічних засобів комп'ютери, десктопи, ноутбуки, сервери, принтери і БФП, мережеве обладнання)	168613,918	682,407
1.2	закупівля послуг з розробки, модернізації, технічної підтримки ПЗ, придбання ліцензійного ПЗ та ліцензій	355728,973	611,943
1.3	закупівля послуг з розробки технічної, проектної, робочої та іншої документації на створення інформаційної інфраструктури	4,0	1,0
1.4	створення, модернізація та підтримка в актуальному стані банків і баз даних, інформаційно-аналітичних систем, веб-сайтів/порталів, реєстрів, кадастрів, ГІС – ресурсів тощо	571822,2	193,784
1.5	інше	929,749	626,725
2.	Відсоток забезпеченості комп'ютерною технікою, %	79,98	34,83
3.	Наявність корпоративної мережі та відсоток підключених до неї органів виконавчої влади, підпорядкованих респонденту, %	Так:38	Так: 14
		Ні:32	Ні:42
		45	25,36
4.	Відсоток робочих місць підключених до мережі Інтернет, %	73,3	24,91
5.	Відсоток представлення в мережі Інтернет органів влади, підпорядкованих респонденту, %	30,73	16,81
6.	Наявність впровадженого електронного документообігу (так/ні)	Так: 49	Так: 10
		Ні:21	Ні:46
7.	Наявність впровадженого цифрового підпису (так/ні)	Так: 34	Так: 10
		Ні: 37	Ні: 45
8.	Кількість послуг, що надаються через мережу Інтернет, од.	23	188
9.	Відсоток працівників, що пройшли підготовку (перепідготовку) в сфері інформаційних технологій, %	4,9	1,17

Результати соціологічного дослідження “Соціально-психологічна адаптація студентської молоді до умов інформаційного суспільства” [321, с. 158–165]

Соціологічне дослідження “Соціально-психологічна адаптація студентської молоді до умов інформаційного суспільства” студентів технічних та соціогуманітарних спеціальностей університетів м. Харкова проведене кафедрою філософії ХНУРЕ спільно з соціологічним факультетом ХНУ імені В. Н. Каразіна (2008–2010 рр., n = 1604).

Під час дослідження, на показниках “профіль фахової підготовки” та “тип поведінки в Інтернеті” авторами виділено шість типологічних груп студентів: “технарі”, “гуманітарії”, “студенти, які не мають психологічної залежності від Інтернету”, “Інтернет-залежні студенти”, “Інтернет-залежні технарі”, “Інтернет-залежні гуманітарії”.

Здійснення порівняльного аналізу зазначених типологічних груп дало змогу відповісти на запитання, чи існують відмінності в ставленні студентів, що мають технічний і гуманітарний профіль фахової підготовки та вирізняються нестандартною активністю у віртуальному просторі, до різних практик інформатизації суспільства. Нижче наведено деякі результати дослідження.

1. Студентську молодь можна розглядати як найбільш перспективну соціальну групу з точки зору здатності адаптуватися до масштабних змін, які зумовлені застосуванням ІТ та поступово поширюються не тільки на повсякденне існування окремої людини, але й на всі без винятку сфери життя українського суспільства, що набуває певних рис інформаційного.

Надає підстави так стверджувати той факт, що більшість респондентів використовують комп’ютер та Інтернет щодня або декілька разів на тиждень (відповідно 97 та 89%). При цьому серед студентів технічних фахів помітно більше тих, хто без комп’ютера та Інтернету не може обійтися жодного дня (відповідно 94 та 76%), ніж серед студентів-гуманітаріїв (відповідно 77 та 64%).

2. На сьогодні серед студентів переважають ті, хто або байдуже, або з пересторогою ставиться до можливих практик “е-уряду” та “е-голосування” в Україні, а уявлення про них більшою мірою пов’язані з небезпеками та ризиками, ніж з перевагами. Причому суттєвих відмінностей у ставленні респондентів, які б залежали від підготовки, яку вони отримують, не спостерігається.

3. Досить велика частка студентів не має сформованої думки щодо створення в Україні “е-уряду” та впровадження “е-голосування”: загалом по масиву таких відповідно 27 та 13% (серед “технарів” – 24 та 10%; серед “гуманітаріїв” – 31 та 15%) (табл. 1). Серед причин цього, на наш погляд, слід зазначити їхню своєрідну необізнаність, що ґрунтується на певних соціодемографічних особливостях студентства: студенти начебто володіють комп’ютерною грамотністю (чи навіть компетентністю) і мають відповідне технічне оснащення для того, щоб взаємодіяти з органами влади з

використанням ІТ, але через обмежений життєвий досвід; особливості рольового набору, що відповідає віковому статусу, не відчують нагальної потреби в цьому.

Таблиця 1

Ставлення студентів технічних і гуманітарних спеціальностей до створення в Україні “е-уряду” та впровадження “е-голосування”, % до тих, хто відповів

Варіанти відповіді	Масив		“Технарі”		“Гуманітарії”	
	е-уряд	е-голос.	е-уряд	е-голос.	е-уряд	е-голос.
Позитивно	8	12	9	12	7	12
Швидше позитивно	25	26	26	29	24	24
Швидше негативно	24	25	24	23	23	26
Негативно	16	24	17	26	15	23
Важко сказати	27	13	24	10	31	15

4. Інтернет-залежні студенти прихильніші у своєму ставленні до створення “е-уряду” та до впровадження “е-голосування” в Україні, ніж респонденти без ознак Інтернет-залежності. Насамперед, це стосується Інтернет-залежних студентів, які отримують гуманітарну підготовку: серед них 18% дають однозначно позитивну оцінку створенню “е-уряду” (для порівняння: серед тих, хто не має психічної залежності від Інтернету, 7%). Серед Інтернет-залежних “технарів” порівняно менше тих, хто не сформував свого ставлення до впровадження “е-уряду” (19%) та “е-голосування” (5%). Відмінністю Інтернет-залежних “гуманітаріїв” є те, що вони удвічі частіше дають однозначно позитивну оцінку впровадженню “е-голосування” (23%), ніж ті, хто не має психічної залежності від Інтернету (12%).

Ставлення студентів, які не мають психічної залежності від Інтернету, до створення в Україні “е-уряду” та впровадження “е-голосування” майже не відрізняється від ставлення, яке зафіксоване загалом по масиву (табл. 1, 2).

Таблиця 2

Ставлення студентів до створення в Україні “е-уряду” та впровадження “е-голосування”, % до тих, хто відповів

Варіанти відповіді	Студенти, які не мають психічної залежності від Інтернету		Інтернетзалежні “технарі”		Інтернетзалежні “гуманітарії”	
	е-уряд	е-голос.	е-уряд	е-голос.	е-уряд	е-голос.
Позитивно	7	12	14	14	18	23
Швидше позитивно	26	26	30	30	23	33
Швидше негативно	25	24	28	26	21	16
Негативно	13	25	9	25	12	16
Важко сказати	29	13	19	5	26	12

Якщо взяти до уваги, що Інтернет-залежні студенти становлять лише 6% від загальної кількості респондентів, то чому ж створення “е-уряду” для більшості респондентів або асоціюється з негативом, або ставлення до нього є байдужим? Пояснення цьому, на нашу думку, частково можна знайти, розглянувши, як студенти оцінюють особливості функціонування “е-уряду” в країнах з тривалою практикою застосування такої практики в галузі держуправління.

З одного боку, респонденти визнають, що за допомогою “е-уряду” спрощується процедура оформлення офіційних документів для населення, бізнесу (72%, Інтернет-залежні – 78%) та забезпечується зворотний зв’язок між органами влади та населенням (59%, Інтернет-залежні – 65%). Можна припустити, що уявлення студентів про “е-уряд” більшою мірою пов’язані з ризиками, якими може супроводжуватися його впровадження, ніж з можливостями та перевагами.

З іншого боку, більшість респондентів виходить з того, що: по-перше, “е-уряд” – це ще один механізм впливу з боку влади на індивідуальну та суспільну свідомість (53%, Інтернет-залежні – 63%); по-друге, функціонування “е-уряду” призводить до посилення небезпеки поширення неправдивої інформації під виглядом офіційної (74%, Інтернет-залежні – 75%); по-третє, “е-уряд” є вразливим для хакерських атак, а тому є ненадійною технологією (69%). До того ж, половина опитаних висловлює сумнів щодо здатності “е-уряду” зробити дії влади прозорішими (50%) (табл. 3).

Таблиця 3

**Особливості діяльності “е-урядів” у розвинутих країнах
в оцінках студентства, % до тих, хто відповів**

Варіанти відповіді	Масив				
	Так	Швидше так	Швидше ні	Ні	Важко сказати
Дії влади стають прозорішими	6	29	33	17	15
Спрощується процедура оформлення офіційних документів для населення, бізнесу	23	49	12	5	11
Забезпечується зворотний зв’язок між владою та населенням	16	43	22	7	12
З’являється додатковий механізм впливу з боку влади на індивідуальну, суспільну свідомість	16	37	26	7	14
Посилюється небезпека поширення неправдивої інформації під виглядом офіційної	34	40	12	3	11
“Е-уряд” є ненадійним органом через вразливість для хакерських атак	32	37	14	4	13

Перебуваючи в стані ментального супротиву впровадженню в Україні “е-голосування”, так само, як і “е-уряду”, та оцінюючи різні аспекти цих технологій, респонденти припускають підвищення виборчої активності громадян завдяки такому способу волевиявлення (59%), визнають його зручність для виборців (69%), вважають

“інструментом”, що дає змогу швидше обробляти результати голосування (90%) (табл. 4).

Але, судячи з кількісного співвідношення супротивників та прихильників, очевидні переваги, якими може супроводжуватися “е-голосування”, багато в чому переважаються недоліками. “Мінуси” цієї технології стосуються такої базисної для сучасного світу та важливої для кожної людини сфери, як права людини та безпека. Так, 65% опитаних зазначають, що такий спосіб волевиявлення не гарантує збереження таємниці голосування, а 66% – дає змогу маніпулювати голосами виборців (табл. 4). Ризики та небезпеки, що пов’язані з упровадженням “е-голосування”, краще усвідомлюють “технарі”. Так, 71% останніх згодні з тим, що “е-голосування” дає змогу маніпулювати голосами виборців (“гуманітарії” – 62%).

Таблиця 4

**Оцінки можливих аспектів та наслідків “е-голосування” (ЕГ)
у розвинутих країнах, % до тих, хто відповів**

Варіанти відповіді	Масив				
	Так	Швидше так	Швидше ні	Ні	Важко сказати
“ЕГ” є зручним засобом волевиявлення виборця	31	38	15	10	6
“ЕГ” посилює виборчу активність громадян	23	36	20	11	10
“ЕГ” дає змогу швидше обробляти результати голосування	55	35	3	2	5
“ЕГ” не гарантує збереження таємниці голосування	34	31	18	7	10
“ЕГ” дає змогу маніпулювати голосами виборців	37	29	15	6	13

Те саме можна сказати про Інтернет-залежних студентів технічних спеціальностей: 67% респондентів цієї групи зазначають, що “е-голосування” не гарантує збереження таємниці голосування (Інтернет-залежні “гуманітарії” – 58%). У тому, що “е-голосування” дає змогу маніпулювати голосами виборців, упевнені 77% “технарів” та на третину менше “гуманітаріїв” (42%) (табл. 5).

Таким чином, на сучасному етапі серед студентської молоді, незважаючи на наявність необхідних навичок використання інформаційних технологій, ідеї та практика “е-уряду”, “е-голосування” не викликають беззаперечної підтримки. Але подальше набуття соціального досвіду здатне перетворити це покоління студентів на покоління громадян, які не лише обізнані з тим, “як” використовувати ІТ, але й усвідомлюють, “що” може дати їхнє застосування. Чинники, що перешкоджають формуванню інформаційного суспільства в Україні, на думку студентської молоді, є такими (ієрархізовані залежно від вагомості): брак фінансових ресурсів (52%), відсутність усвідомлення в суспільстві необхідності здійснювати інформатизацію (40%), відсутність

політичної волі (32%), брак фахівців необхідної кваліфікації (29%), відсутність зацікавленості з боку бізнес-структур (19%).

Таблиця 5

**Можливі аспекти та наслідки “е-голосування” (ЕГ)
у розвинутих країнах в оцінках “технарів” і “гуманітаріїв”, які мають
ознаки психічної залежності від Інтернету, % до тих, хто відповів**

Варіанти відповіді	Інтернетзалежні “технарі”					Інтернетзалежні “гуманітарії”				
	Так	Швидше так	Швидше ні	Ні	Важко сказати	Так	Швидше так	Швидше ні	Ні	Важко сказати
“ЕГ” є зручним засобом волевиявлення виборця	36	34	21	5	4	44	32	14	2	8
“ЕГ” посилює виборчу активність громадян	30	34	27	5	4	39	32	9	7	13
“ЕГ” дає змогу швидше обробляти результати голосування	77	18	5	0	0	61	30	2	0	7
“ЕГ” не гарантує збереження таємниці голосування	40	27	21	7	5	28	30	23	5	14
“ЕГ” дає змогу маніпулювати голосами виборців	52	25	7	14	2	23	19	27	10	21

Спостерігаються певні відмінності в оцінках цих чинників Інтернет-залежними студентами та без таких ознак Інтернет-залежності. Насамперед, це стосується групи Інтернет-залежних “технарів”. Серед них помітно більше тих, хто вказує на відсутність зацікавленості з боку бізнес-структур (32% проти 19% у групі респондентів без ознак Інтернет-залежності) та на відсутність усвідомлення в суспільстві необхідності здійснювати інформатизацію (50% проти 39% у групі респондентів без ознак Інтернет-залежності) (табл. 6).

До зазначеного переліку, не претендуючи на вичерпність, спробуємо додати ще декілька груп причин. Це низький рівень інфокомунікативної культури влади та суспільства; недосконалість правової бази, якою регламентується порядок отримання громадянами інформації; причини, пов’язані із соціокультурними та психічними характеристиками споживачів ІТ; причини матеріально-технічного та фінансового характеру: брак відповідних ресурсів, нерозвинена технічна інфраструктура тощо; непослідовні, несистемні дії, спрямовані на впровадження ІТ з боку держави. До речі, така непослідовна політика держави не залишається поза увагою суспільства. Так, респонденти нашого соціологічного дослідження, відповідаючи на запитання “Як Ви оцінюєте зусилля держави з розбудови інформаційного суспільства в Україні?”, звичайно, не заперечують певну роль держави в цьому процесі, але демонструють суттєві розбіжності в її оцінках.

Чинники, що заважають формуванню інформаційного суспільства в Україні, в оцінках студентської молоді, % до тих, хто відповів*

Чинники	Масив	Студенти, які не мають психічної залежності від Інтернету	Інтернет-залежні студенти	Інтернет-залежні "гуманітарі"	Інтернет-залежні "технарі"
Брак фінансових ресурсів	52	52	58	59	57
Відсутність політичної волі	32	32	32	34	30
Брак фахівців необхідної кваліфікації	29	29	33	32	34
Відсутність зацікавленості з боку бізнес-структур	19	19	26	21	32
Відсутність усвідомлення цієї проблеми в суспільстві	40	39	46	43	50
Важко сказати	11	11	6	11	0

* Сума відсотків у стовпчику перевищує 100%, адже респонденти мали можливість вибрати більше ніж один варіант відповіді.

Роль держави в розбудові інформаційного суспільства в Україні в оцінках студентської молоді, % до тих, хто відповів

Роль держави	Масив	Студенти, які не мають психологічної залежності від Інтернету	Інтернетзалежні студенти	Інтернетзалежні "гуманітарі"	Інтернетзалежні "технарі"
Держава спрямовує достатню кількість ресурсів	2	2	3	2	5
Держава спрямовує ресурси на інформатизацію але в недостатньому обсязі	36	36	46	47	43
Держава майже не бере участі в розбудові інформаційного суспільства	34	35	30	21	41
Держава своїми діями (бездіяльністю) заважає формуванню інформаційного суспільства	13	14	11	12	9
Важко сказати	13	14	11	18	2

Ті респонденти, які вважають, що на цей процес держава спрямовує достатню кількість ресурсів перебувають у меншості (2%). Ще 36% виходять з того, що держава хоча й спрямовує ресурси на інформатизацію українського суспільства, але в недостатньому обсязі. Більшість респондентів розглядають державу як інститут, що або

майже не бере участі у формуванні інформаційного суспільства (34%), або своїми діями (бездіяльністю) заважає цьому процесу (13%) (табл. 7).

Помітними є деякі розбіжності в оцінках зусиль держави з розбудови інформаційного суспільства, котрі роблять студенти з ознаками психічної залежності від Інтернету та без таких ознак. Так, частка респондентів, які згодні з тим, що держава спрямовує ресурси на інформатизацію, але в недостатньому обсязі, серед Інтернет-залежних вище (46%), ніж серед респондентів без ознак залежності від Інтернету (36%). І, навпаки, серед Інтернет-залежних менше респондентів, які вважають, що держава майже не бере участі в розбудові інформаційного суспільства (30%), ніж серед тих, у кого немає ознак Інтернет-залежності (35%) (табл. 7).

Також знову вирізняються Інтернет-залежні “технарі”: серед них удвічі більше тих, хто вважає, що кількість ресурсів, які спрямовуються державою на розбудову інформаційного суспільства, є достатньою (5% проти 2% у групі респондентів без ознак Інтернет-залежності та 2% у групі Інтернет-залежних “гуманітаріїв”). У цій групі респондентів більше й тих, хто солідаризується з думкою, що держава майже не бере участі в розбудові інформаційного суспільства 41%, Інтернет-залежні “гуманітарії” – 21%.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ:

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев; [Ред.: Е. С. Ивашкина, В. Г. Деткова]. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–134.
3. Алмонд Г. Политическая наука: история дисциплины / Г. Алмонд // Полис. – 1997. – № 6. – С. 174–183.
4. Амельченко Н. Представницька демократія та форми політичного відчуження / Н. Амельченко // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення. – У 2 ч. – Ч. 2. – Суми, 2007. – С. 148–155.
5. Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях : [моногр.]. – К. : Центр вільної преси, 2014. – 472 с.
6. Аналіз тенденцій світового досвіду побудови інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ecsor.com.ua/files/indicator_r1.pdf.
7. Аналітика. Експертиза. Прогнозування : [моногр.] / [С. А. Макаренко, М. М. Рижков, М. А. Ожеван та ін.] – К. : Наша культура та наука, 2003. – 614 с.
8. Аптер Д. И. Сравнительная политология вчера и сегодня. Политическая наука: новые направления / Д. И. Аптер; ред. Р. Гудин, Х-Д. Клингеманн. – М., 1999. – С. 361–380.
9. Арістотель Політика / Арістотель; [пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка]. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
10. Артамонов Г. Государственное управление развитием информатизации в США [Электронный ресурс] / Г. Артамонов, Б. Кристальный, Ю. Травкин // Информационные ресурсы России. – 1995. – №5. – Режим доступа : <http://www.kcni.ru/irr>.
11. Архипова Є. О. Інформаційна нерівність як соціальна проблема сьогодення / Є. О. Архипова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – С. 335–339.
12. Асанова А. А. Електронний уряд як дійовий механізм взаємодії і форма співпраці держави та громадян в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / А. А. Асанова // Державне управління. – 2006. – №1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2006-1/txts/TEKNOLOGIYA/06aaavis.pdf>.
13. Атаманчук Г. Информационное обеспечение государственного управления [Электронный ресурс] / Г. Атаманчук // Наша власть. – 2006. – № 2. – Режим доступа : [http://www.nashavlast.ru/archive/2006//02/index.htm\[02-10-2013\]](http://www.nashavlast.ru/archive/2006//02/index.htm[02-10-2013]).
14. Аудитория интернет-пользователей Украины. II квартал 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.slideshare.net/slideshow/embed_code/24416335.
15. Афанасьев М. Н. Императив постиндустриальной демократии – информационная открытость власти / М. Н. Афанасьев // Общественные науки и современность. – № 3. – 2010. – С. 111–117.
16. Ахмедов С. А. К вопросу о подготовке кадров для «Электронной России» [Электронный ресурс] / С. А. Ахмедов, К. Р. Адамадиев. – Режим доступа: <http://www.ict.edu.ru/ft/004071/akhmedov.pdf>.
17. Бабенко Т. А. Применение средств мультимедиа в процессе обучения будущих учителей информационным технологиям : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. / Т. А. Бабенко. – Армавир, 2003. – 201 с.
18. Байдич К. В. Роль політичних комунікацій в теорії другого модерну / К. В. Байдич // Матеріали Міжнар. наук. конф. : [«Дні науки філософського факультету

– 2011»], (20–21 квіт. 2011 р., м. Київ) / [редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – Ч. 8. – С. 53–54.

19. Банисар Д. Отчет «Свобода информации в мире 2006 год. Общий обзор законодательства по доступу к правительственной информации в мире» [Электронный ресурс] / Д. Банисар. – 2006. – Режим доступа: <http://www.privacyinternational.org/foi/foisurvey2006rus.pdf>.

20. Баранов А. Электронное правительство в Украине? Будет! Когда? [Электронный ресурс] / А. Баранов // Зеркало недели. – №1. – 05 янв. – 2002. – Режим доступа : <http://zn.ua/articles/26881>.

21. Баранов Н. А. Трансформации современной демократии / Н. А. Баранов. – СПб. : Балт. гос. техн. ун-т, 2006. – 215 с.

22. Бард А. НЕТократия: Новая правящая элита и жизнь после капитализма : [пер с швед.] / А. Бард, Я. Зодерквист. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.

23. Баринов А. Информационный суверенитет или информационная безопасность? / А. Баринов // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 70–76.

24. Баровська А. Комунікація влади та громадськості: інституційний аспект : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] / А. Баровська // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/293/>.

25. Барышева Е. Россию сетью не поймать [Электронный ресурс] / Е. Барышева, Е. Воробьева // Огонёк. – №17 (5176). – 02.05.2011. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/1628769>.

26. Бачило И. Л. Правовая платформа построения электронного государства / И. Л. Бачило // Информационное право. – 2008. – № 4. – С. 5.

27. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз : [моногр.] / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2005. – 440 с.

28. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : [моногр.] / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2003. – 424 с.

29. Бедрик Р. Общество «демократического неучастия» [Электронный ресурс] / Р. Бедрик // Институт глобальных стратегий (ИГЛС). – Режим доступа : <http://igls.com.ua/analytics/50/>.

30. Безвиконая Е. В. Концепция политических сетей в системе публичного управления: теоретический аспект / Е. В. Безвиконая // Вестник Московского университета. – Сер. 21. Управление (государство и общество). – № 1. – 2011. – С. 39–59.

31. Белицын И. В. Лекционный мультимедийный комплекс как средство активизации учебно-познавательной деятельности обучающихся : дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / И. В. Белицын. – Барнаул, 2003. – 159 с.

32. Белова Л. Г. Проявление конкурентных преимуществ в информационном обществе развитых стран / Л. Г. Белова // Вестник Московского университета. – Сер. 6. Экономика. – № 3. – 2010. – С. 52–62.

33. Белоруссия может остаться без Интернета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/cis/2011-12-23/7_belorussia.html/.

34. Беляков К. Інформація організаційно-правової сфери / К. Беляков // Право України. – 2004. – № 6. – С. 88–92.

35. Бергарече Б. У світі здійснюється хвиля за скасування законів про дифамацію [Електронний ресурс] / Б. Бергарече // MediaSapiens. – 2012. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/7202>.
36. Берестнев Ю. Ю. Свобода вираження думки в правових позиціях Європейського суду по правах людини / Ю. Ю. Берестнев. – М. : Юрид. лит., 2005. – С. 245–246.
37. Бернейс Э. Манипуляция общественным мнением: как и почему / Э. Бернейс // Полис. – 2012. – №4. – С. 149–159.
38. Беспрецедентное эстонское интернет-голосование признано успешным [Электронный ресурс] // Лента.Ру. – 15 окт. – 2005. – Режим доступа: www.lenta.ru.
39. Беленький П. Ю. Конкурентність на трансграничних ринках / П. Ю. Беленький, Н. А. Мікула, Є. Е. Матвеев. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – 214 с.
40. Бельська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу [Електронний ресурс] / Т. В. Бельська. – Режим доступу : Contributor<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/1/09.pdf>.
41. Богдановская И. Ю. Информационное общество и государство. «Электронное государство» / И. Ю. Богдановская // Общественные науки и современность. – 2004. – № 6. – С. 106.
42. Богдановская И. Ю. Конституционное государство в условиях информационного общества / И. Ю. Богдановская // Электронное государство: правовые аспекты / [Отв. ред.: И. Ю. Богдановская]. – Вып. 1. – М. : Юрист, 2012. – С. 4–12.
43. Богуславська К. О. Мережевий підхід у дослідженні зв'язків політичних акторів : дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / К. О. Богуславська; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 2008. – 196 с.
44. Бондаренко С. В. Виртуальные сетевые сообщества сайтов «электронного правительства» / С. В. Бондаренко // Труды VI Всероссийской объединенной конференции : [«Технологии информационного общества – Интернет и современное общество»], (Санкт-Петербург, 3-6 ноября 2003 г.). – СПб. : Изд-во Филологического фак-та СПбГУ, 2003. – С. 113–114.
45. Бондаренко С. В. Социальные технологии «электронной демократии» (попытка верификация конструкта) [Електронний ресурс] / С. В. Бондаренко // Центр екстремальної журналістики. – Режим доступу: http://www.library.cjes.ru/online/?a=con&b_id=552
46. Боднарчук О. Політична взаємодія в комунікативному просторі / О. Боднарчук // Політичний менеджмент. – 2013. – № 59. – 244 с.
47. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії : [моногр.] / В. І. Бортніков; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 2007. – 524 с.
48. Бортніков В. І. Особливості та специфічні риси українського демократичного транзиту [Електронний ресурс] / В. І. Бортніков. – Режим доступу : <http://politzone.in.ua/index.php?id=368>.
49. Британські сайти змусять відстежувати інтернет-тролів [Електронний ресурс] // BBC Україна. – 12 чер. – 2012. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/science/2012/06/120612_websites_defamation_trolls_ko.shtml?utm_source=via+BBC.ua&utm_medium=twitter.
50. Бунецький Л. Л. Інституційні інновації періоду демократичного транзиту України [Електронний ресурс] / Л. Л. Бунецький. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vknu/FP/2010_97/p_042_047.pdf.

51. Бурская З. Выбираем сетевой парламент Рунета [Электронный ресурс] / З. Бурская // Новая газета. – 2011. – 28 мар. – Режим доступа : <http://www.novayagazeta.ru/society/6528.html>.
52. Бусова Н. А. Делиберативная модель демократии и политика интересов / Н. А. Бусова // Вопросы философии. – № 5. – 2002. – С. 44–54.
53. Быков И. А. «Электронная демократия» VS «Электронное правительство»: концептуальное противостояние? [Электронный ресурс] / И. А. Быков. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/171/30/>.
54. Ващук О. Великі очікування – сувора реальність. Закон України «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс] / О. Ващук. – Режим доступу: <http://www.gromada.lviv.ua/blog/255>.
55. Ваганова О. В. Інтеграційні процеси у сучасному європейському телебаченні / О. В. Ваганова // Актуальні проблеми міжнародних відносин (Інститут міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка). – 2002. – Вип. 33 – Ч. 2. – С. 243–245.
56. Ваганова О. В. Мас-медіа: на шляху глобалізації / О. В. Ваганова // Вісник міжнародних відносин, Київ. нац. ун. ім. Т. Шевченка . – 2001. – Вип. 21-24. – С. 158–161.
57. Вайнштейн Г. Интернет как фактор общественных трансформаций. / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 7. – С. 16–27.
58. Валлерстайн И. После либерализма: [пер. с англ.] / И. Валлерстайн; [под ред. Б. Ю. Кагарлицкого]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
59. Вартанова Е. Л. Финская модель на рубеже столетий 6 информационное общество и СМИ Финляндии в европейской перспективе / Е. Л. Вартанова. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 287 с.
60. Вартанова Е. Л. Глобализация СМИ и массмедиа России / Е. Л. Вартанова // Вести. Моск. ун-та. – Сер.10. – Журналистика. – 2005. – №4. – С. 9–24.
61. Василенко Д. П. Законодавство провідних країн світу в сфері захисту інформації / Д. П. Василенко, В. І. Маслак // Вісник КДУ імені Михайла Остроградського. – Вип. 2. – 2010. – Ч. 1. – С. 128–132.
62. Васильева Н. А. Философские аспекты мировой политики / Н. А. Васильева. – В 2-х ч. – Ч. 1: Политико-философский анализ информационных новаций современного цивилизованного развития. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2003. – 132 с.
63. Веб-сайт Міжнародного телекомунікаційного союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.itu.int.
64. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : Перун, 2002. – С. 281.
65. Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
66. Вершинин М. С. Политическая коммуникация в информационном обществе: перспективные направления исследований / М. С. Вершинин // Актуальные проблемы теории коммуникации : [сб. науч. трудов]. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 98–107.
67. Вершинин М. С. Электронная демократия: российские перспективы [Электронный ресурс] / М. С. Вершинин // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество: [труды V Всероссийской объединенной конференции], (СПб., 20–23 ноября 2001 г.). – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та,

2001. – Режим доступу: http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&d=light&id_sec=86&id_thesis=3030.

68. Веффорт Ф. С. Что такое «новая демократия»? / Ф. С. Веффорт // Международный журнал социальных наук. – 1993. – № 3. – С. 125–139.

69. Висоцький О. Ю. Демократія, постдемократія та легітиміційна політика / О. Ю. Висоцький // Матеріали шостої міжнародної науково-теоретичної конференції: [XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія], (м. Київ, 8-9 червня 2007 р.). – Кн. I. – К.: Фенікс, 2007. – С. 55–58.

70. Вишневецький А. Електронне урядування: досвід упровадження в Головдержслужбі України [Електронний ресурс] / А. Вишневецький, В. Дунаєв. – Режим доступу : http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=161469&cat_id=37402.

71. Вищий Господарський Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arbitr.gov.ua/tmp/tmp_nameko/php/search.php.

72. Власть-невидимка [Электронный ресурс] // Огонёк. – №17 (5176). – 02.05.2011. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/1628767>.

73. Внедрение системы биометрических паспортов начнется в Армении в 1-м квартале 2012 г. [Электронный ресурс]. – 15.09.2011. – Режим доступа : <http://news.am/rus/news/74089.html>.

74. Вознюк П. Ф. Щодо впровадження електронних механізмів прямої демократії в Україні у контексті посилення державно-громадського діалогу та взаємодії : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] / П. Ф. Вознюк. – Режим доступа : <http://www.niss.gov.ua/articles/1409/>.

75. Волков Л. Облачная демократия [Электронный ресурс] / Л. Волков, Ф. Крашенинников. – Екатеринбург, 2011. – Режим доступа : <http://www.cdem.ru/?Page=0>.

76. Волянський В. В. Залежність моделей медіаполітики від політичного режиму / В. В. Волянський // Наукові праці. Політологія. – Вип. 170. – Т. 182. – С. 19–22.

77. Воробьев Ю. Л. Коммуникативное взаимодействие гражданского общества и структур публичной власти как управленческий процесс : автореф. дисс. ... докт. социол. наук / Ю. Л. Воробьев. – М., 2008. – 37 с.

78. Впроваджуючи елементи електронного уряду в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.microsoft.com/Ukraine/SocialProjects/GlobalCitizenship/EGov.mspx>.

79. Вышлинский Г. Аудитория интернета в Украине: динамика, мобильный интернет, старые и новые пользователи (по данным GfK Ukraine) [Электронный ресурс] / Г. Вышлинский. – Режим доступа: http://www.gfk.ua/imperia/md/content/gfkukraine/presentations/130523_imu_gfk_vyshlinsky.pdf.

80. Gatekeeper. Еще раз о происхождении термина и функциях профессии [Электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа : <http://www.liveinternet.ru/users/gatekeeper/post42033832/>.

81. Горященко Ю. Інформаційне забезпечення публічного адміністрування: сучасні підходи до вдосконалення / Ю. Горященко. – Харків : Фоліо, 2010. – С. 56–57.

82. Гакман С. Єврорегіон «Верхній Прут» у контексті транскордонного співробітництва України, Республіки Молдова та Румунії / С. Гакман // Вісник держкомнацміграції України. Щоквартальний інформаційний журнал. – 2002. – № 2. – С. 122–131.

83. Галамба М. Інформаційна безпека України: поняття, сутність та загрози [Електронний ресурс] / М. Галамба, В. Петрик // Юридичний журнал. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2463>.
84. Гарбар В. В России ввели интернет-цензуру [Электронный ресурс] / В. Гарбар. – 2012. – Режим доступа : <http://ht.comments.ua/2012/07/11/349285/rossii-vveli-internetsenzuru.html>.
85. Гелд Д. Демократия и глобальное устройство : [пер. с англ.] / Д. Гелд. – М. : Port-Royal, 2008. – 13 с.
86. Герасимюк Т. Виртуальные «виртуальные PR»: три сферы взаимодействия с интернет-аудиторией (сетевые сообщества, персональные коммуникации, online СМК / Т. Герасимюк // Советник. – 2001. – № 2. – С. 27.
87. Герман К. Политические перемены при движении к глобальному информационному обществу / К. Герман // Социс. – 1998. – № 3. – С. 72.
88. Гетьманчук А. Щоденник євроатлантиста. Дуже «м'яка сила» України [Електронний ресурс] / А. Гетьманчук // Українська правда. – 26.09.2011. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/4852.html>.
89. Гнатюк С. Л. Дотримання інформаційних прав і свобод українських громадян: нормативно-правове забезпечення і регулятивні важелі : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] / С. Л. Гнатюк. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/231/>.
90. Гнатюк С. Л. «Нові ідентичності» в Україні та світі: підстави формування, концепції, прогнози : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] / С. Л. Гнатюк. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/534/>.
91. Говард Ф. Н. Демократия на цифровой основе [Электронный ресурс] / Ф. Н. Говард. – 2011. – Режим доступа : <http://iipdigital.usembassy.gov/st/russian/article/2011/05/20110518130132x6.955665e-02.html#ixzz1VeG1RRen>.
92. Голобуцький О. П. Електронний уряд / О. П. Голобуцький, О. Б. Шевчук. – К. : ЗАТ «Атлант UMS», 2002 – 173 с.
93. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>.
94. Городенко Л. М. Цифрова та інформаційна нерівність у мережеві комунікації / Л. М. Городенко // Інформаційне суспільство. – Вип. 16. – 2012. – Липень–грудень. – С. 56–59.
95. Готун А. М. Використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі: світовий досвід і практика застосування в Україні [Електронний ресурс] / А. М. Готун. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1269/89/>.
96. Грачев М. Н. Демократия: методология исследования, анализ перспектив / М. Н. Грачев, А. С. Мадатов. – М. : Изд-во «АЛКИГАММА», 2004. – 128 с.
97. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М. Н. Грачев. – М. : Прометей, 2004. – 328 с.
98. Григорьев П. В. Основные подходы к понятию «Электронного правительства» [Электронный ресурс] / П. В. Григорьев. – ЯРГУ им. П. Г. Демидова, 2009. – Режим доступа : <http://www.gosbook.ru/node/10181>.
99. Гриняев С. Материалы Круглого стола «Трансформация форм и способов выражения социального протеста в условиях формирования глобального информационного общества» (декабрь 2011 г.) / С. Гриняев // Год 2011. Итоги. Геополитика. Экономика. Общество. – М. : Центр стратегических оценок и прогнозов , 2012. – С. 51–55.

100. Гриценко О. Природа інформаційного суспільства та розвиток світового ринку мас-медіа / О. Гриценко // Вісник Львів. ун-ту. – Серія журн. – 2009. – Вип. 32. – С. 214–222.
101. Гриценко О. На інформаційній магістралі: Євростандарти і політика в галузі ЗМІ / О. Гриценко // Політика і час. – 2003. – № 6. – С. 72–75.
102. Громадські ради в цифрах: загальнонац. звіт із моніторингу формув. громад. рад при центр. та місц. органах виконав. влади / М. В. Лациба, О. С. Хмара, А. О. Красносільська [та ін.]; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2011. – 124 с.
103. Гріффен С. Від Ліберії до Мальти: що за обіцянками? [Електронний ресурс] / С. Гріффен // Міжнародний інститут преси. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/7202>.
104. Далаева Ю. Д. «Гибкая» информационная власть в глобальную информационную эпоху [Электронный ресурс] / Ю. Д. Далаева // Вест. Рос. акад. гос. службы при Президенте Российской Федерации. – № 2. – 2010. – Режим доступа : http://oad.rags.ru/vestnikrags/issues/issue_0210/021003.htm.
105. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль; [пер. с англ. под ред. М. В. Ильина]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 576 с.
106. Даль Р. О демократии / Р. Даль; [пер. с англ. А. С. Богдановского, под. ред. А. О. Алякринского]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
107. Даль Р. Полиархия: участие и оппозиция / Р. Даль; [пер. с англ. под ред. С. Деникиной, В. Барановой]. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 2010. – 287 с.
108. Данилин А. В. Технологии интеграции государственных информационных систем и организации межведомственного взаимодействия [Электронный ресурс] / А. В. Данилин. – Режим доступу : <http://www.microsoft.com/rus/docs/government/analytics/integration.doc>.
109. Дацюк С. Коммуникативные стратегии [Электронный ресурс] / С. Дацюк // Культурные провокации: Сетевой журнал «XYZ». – 1999. – Режим доступу : <http://xyz.org.ua/discussion/communicativestrategy.html>.
110. Дацаківська О. Політична еліта в теоріях інформаційного суспільства: особливості діяльності та структури / О. Дацаківська // Вісник Львів. ун-ту. Філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип. 1. – С. 362–742.
111. Девис Р. Сеть политики: влияние Интернета на американскую политическую систему / Р. Девис // Актуальные проблемы Европы. Средства массовой информации и демократия в современном мире : [Сб. статей и рефератов]. – М. : РАН ИНИОН, 2002. – С. 158–164.
112. Дегтярев А. А. Основы политической теории / А. А. Дегтярев. – М. : Высшая школа, 1998. – 239 с.
113. Демократор [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://democrator.ru/>
114. Держава і суспільство в Україні: історія і сучасність / [За ред. д. і. н. О. М. Майбороди]. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – 184 с.
115. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
116. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : [Постанова] від 15 жовтня 2004 р. № 1378-2004-п [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1378-2004-%EF>.

117. Джига Т. В. Щодо стану реалізації ініціативи «партнерство «відкритий уряд» в Україні : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] / Т. В. Джига // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1253/> .

118. Джозеф Най: Якщо у сусідів України різне бачення політики, досить важко підібрати шлях, який зацікавить всіх [Електронний ресурс] // Інститут світової політики. – 14.03.2011. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/3171.html>.

119. Дилигенский Г. Г. Демократия на рубеже тысячелетий / Г. Г. Дилигенский // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна : Фенікс+, 2001. – 478 с.

120. Динаміка використання Інтернет в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marketing.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=13&newsid=36>.

121. Дойч К. Нервы управления: модели политической коммуникации и контроля / К. Дойч. – М. : Мысль, 1993. – 312 с.

122. Документ для консультацій: Зміцнення культури діалогу пропозиція щодо загальних принципів та мінімальних стандартів консультацій, які проводяться Європейською Комісією із зацікавленими сторонами // Громадські ради в Україні : [довідник] / [Упоряд. М. Дациба] – К. : УНЦПД, 2003. – С. 214–227.

123. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2011 рік. – Кабінет Міністрів України. – 94 с.

124. Дрожжинов В. Страны-то электронные, но по-разному [Электронный ресурс] / В. Дрожжинов, А. Штрик // e-Проекты в мире. – Режим доступу: <http://www.e-gorod.ru/e-project/proj17.htm>.

125. Дрожжинов В. И. Электронное правительство / В. И. Дрожжинов // Совершенствование государственного управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт. – М. : Эко-Трендз, 2002. – С.147.

126. Дрожжинов В. И. Электронные правительства и повышение конкурентоспособности стран – членов ЕС / В. И. Дрожжинов, А. А. Штрик // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : [Труды VIII Всероссийской объединенной конференции], (Санкт-Петербург, 8-11 ноября 2005 г.). – СПб., 2005. – С. 143.

127. Дубов Д. В. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван. – К. : НІСД, 2011. – 30 с.

128. Дубов Д. В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: [аналіт. доп.] / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.

129. Дубов Д. В. Створення в Україні «Фонду цифрової солідарності» як перспективний напрям подолання внутрішнього цифрового розриву : [аналіт. записка] / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1157/>.

130. Дубов Д. В. Щодо основних викликів безпеці особи в умовах стрімкого впровадження сучасних інформаційних технологій : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] / Д. В. Дубов. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/531/>.

131. Дубов Д. E-GOV 2.0: Новітні підходи до трансформації системи державного управління на базі «Громадських медіа» : [Аналіт. записка] [Електронний ресурс] / Д. Дубов // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/344/>.

132. Дугін О. Г. Демократія проти лібералізму [Електронний ресурс] / О. Г. Дугін // Суспільно-політичне інтернет-видання «Дух волі». – Режим доступу: www.duhvoli.com.ua.

133. Дуцик Д. Політична журналістика / Д. Дуцик. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 138 с.
134. Дятлов С. А. Информационное право в системе отношений электронного правительства и институтов гражданского общества / С. А. Дятлов // XI Всероссийская объединенная конференция «Интернет и современное общество» (IMS–2008). – С. 155–158.
135. Експерт: в Україні за кілька років кількість користувачів інтернетом зросте на 15–20% і зупиниться [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/88218>.
136. Електронна демократія: сподівання та проблеми / Дж. Кедді, К. Вергез [та ін.]; [пер. з англ. С. Соколик, О. Оржель, К. Гомма]. – К. : Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – 164 с.
137. Електронне голосування як елемент електронної демократії, або Чого прагне міська влада? [Електронний ресурс] // Ресурсний центр «Гурт». – Режим доступу: <http://gurt.org.ua/articles/9207/>.
138. Електронний уряд в Україні обіцяють впровадити до 2015 року [Електронний ресурс] // «Zaxid.Net». – 08-06-11. – Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?elektronniy_uryad_v_ukrayini_obitsya_yut_vprovaditi_do_2015_roku&objectId=1131066.
139. Електронний уряд як концепція державного управління в Інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=10238324.
140. Емелин В. А. Глобальная сеть и киберкультура [Електронний ресурс] / В. А. Емелин. – Режим доступу: <http://emeline.narod.ru/cyberculture.htm>.
141. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. (Ратифікація від 17 липня 1997 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_536.
142. Європейська Комісія та Європейська мовна спілка (ЕВУ) співпрацюватимуть в сфері зміцнення громадських медіа в країнах Східного Партнерства [Електронний ресурс] // Europa.eu. – 09-09-2013. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=2088906>.
143. Європейські користувачі соцмереж можуть і далі вільно обмінюватися музикою і будь-якими файлами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/TECHNOLOGIES/evropeyskiy_sud_skasuvav_antipiratski_filtri_v_sotsmerezhah-97385.html
144. Ємельяненко О. Наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних фахівців у дослідженні електронного уряду [Електронний ресурс] / О. Ємельяненко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 14. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=24&c=619>.
145. Загальна декларація ООН прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
146. Закони та практика ЗМІ у одинадцяти демократіях світу (порівняльний аналіз) / Харківська правозахисна група. – Харків : Фоліо, 2000. – С. 155–157.
147. За неповагу до королівського роду... [Електронний ресурс] // Медіаграмотність. – 2012-03-09. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua>.
148. За рік кількість сайтів та блогів у світі зросла на третину [Електронний ресурс] // Тижень. – 5 січ. – 2014. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/98262>.

149. Згуровский М. Общество знаний и информации – тенденции, вызовы, перспективы [Электронный ресурс] / М. Згуровский // Зеркало Недели. – 2003. – № 19(444). – Режим доступа : <http://www.zn.ua/2000/2675/38588>.
150. Згуровський М. Шлях до суспільства, заснованого на знаннях [Електронний ресурс] / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 2(581). – 21–27 січня. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/shlyah_do_suspilstva,_zasnovanogo_na_znannayah.html/
151. Землянова Л. М. Коммуникативистика и средства информации : [анг.-рус. толк. слов. концепций и терминов] / Л. М. Землянова. – М., 2004. – 416 с.
152. Землянова Л. М. Современная американская коммуникативистика: теоретические концепции, проблемы, прогнозы / Л. М. Землянова. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 271 с.
153. Зернецька О. В. Глобальний розвиток системи масової комунікації і міжнародні відносини / О. В. Зернецька. – К. : Освіта, 2009. – 351 с.
154. Золотых М. В. Виртуализация политики и перспективы развития прямого народовластия / М. В. Золотых // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – 2010. – №5. – С. 11–14.
155. Иванов В. Е. Правительство и население: диалог в виртуальном пространстве / В. Е. Иванов // Труды Всероссийской объединенной конференции : [«Технологии информационного общества – Интернет и современное общество»], (м. Санкт-Петербург, 20–24 ноября 2000 г.). – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – С. 46–47.
156. Ильин И. А. Наши задачи. Историческая судьба и будущее России. Статьи 1948-1954 годов [Электронный ресурс] / И. А. Ильин. – Режим доступа : <http://www.rus-sky.com/gosudarstvo/ilin/nz/iljin-nz.htm>.
157. Индексы развития государств мира / [Под общ. ред.: Ю. А. Нисневич]. – М. : Издательский дом НИУ ВШЭ, 2014. – 247 с.
158. Иноземцев В. Л. Технологический прогресс и социальная поляризация в XXI столетии / В. Л. Иноземцев // Политические исследования. – 2000. – № 6. – С. 28–29.
159. Интернет-демократия как политический феномен [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://agentstvo-st.com/internet-demokratiya-kak-politicheskij-fenomen.html>.
160. Информационное общество и демократия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.iatp.org.ua/cen/libr/kuzmenko.html>.
161. Інноваційний потенціал України в міжнародних відносинах : [моногр.]. – К. : Центр вільної преси, 2014. – 284 с.
162. Інтерактивна інформаційно-аналітична система Кабінету Міністрів України «Громадянське суспільство і влада» [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/publish/article?art_id=85604&cat_id=82503.
163. Інформаційне суспільство. Шлях України : [коллек. моног.]. – К., 2004. – 309 с.
164. Історія політичної думки : [навч. енци. словн.-довідн. для студ. вищ. закл.] // [за заг. ред. Н. М. Хоми]; В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. – Львів : ПП «Новий Світ-2000», 2014. – 766 с.
165. Конвенція UNECE про доступ до інформації, громадську участь у прийнятті рішень і доступ до правосуддя в питаннях, які стосуються довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unecce.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43ukr.pdf>.

166. Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (зі змінами, внесеними Протоколом № 11 (994_536)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

167. Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

168. Кальниш Ю. Багатокритеріальне електронне голосування / Ю. Кальниш, Д. Єльчанінов // Матеріали підсумкової науково-практичної конференції з міжнародною участю : [«Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації»], (м. Одеса, 30 жовтня 2009 р). – У 2-х томах. – Т. 2. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – С. 301–303.

169. Кармин А. С. Философия культуры в информационном обществе: проблемы и перспективы / А. С. Кармин // Вестник Российского философского общества. – 2005. – № 2 (34). – С. 49–62.

170. Картунов О. В. «Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій» : [моногр.] / О. В. Картунов, О. О. Маруховський. – К. : Університет економіки та права «Крок», 2012. – 344 с.

171. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / [Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

172. Кастельс М. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель / М. Кастельс, П. Химанен; [Пер. с англ. А. Калинина, Ю. Подороги]. – М. : Логос, 2002. – 219 с.

173. Кастельс М. Россия и сетевое общество. Аналитическое исследование / М. Кастельс, Э. Киселева // Мир России. – Т. IX. – 2000. – № 1. – С. 23–51.

174. Касумова Г. К. Социокультурная реальность глобализирующегося мира / Г. К. Касумова // Вестник Московского университета. – Сер. 7. Философия. – № 3. – 2011. – С. 86–98.

175. Кевенхерстер П. Применение компьютеров в демократии: информационные проблемы парламента и правительства / П. Кевенхерстер // Право и информатизация общества: [Сб. науч. тр.] / ИНИОН РАН; ИГП РАН; [Отв. ред. И. Л. Бачило]. – М., 2002. – С. 20–25.

176. Київський міський центр перепідготовки та підвищення кваліфікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cpk.org.ua/index.hp?option=com_content&view=article&id=665&Itemid=22.

177. Кинг А. Первая глобальная революция: Доклад Римского клуба / А. Кинг, Б. Шнайдер. – М. : Прогресс-Пангея, 1991. – 344 с.

178. Кириллович Г. Татарстаном будет управлять «Электронное Правительство» [Электронный ресурс] / Г. Кириллович // Правительство республики Татарстан». – Режим доступа : <http://prav.tatarstan.ru/rus/info.php?id=5503>

179. Кількість інтернет-користувачів майже подвоїлась за останні 5 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/news/kilkist_internetkorystuvachiv_mayzhe_podvoilas_za_ostanni_5_rokiv_1221.html

180. Кількість користувачів інтернету у світі перевищила 2 мільярди осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua/news/953-kilkist-koristuvachiv-internetu-u-sviti-perevishchila-2-milyardi-osib>.

181. Климанська Л. Соціально-комунікативні технології в політиці: таємниці політичної «кухні» : [моногр.] / Л. Климанська. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 332 с.

182. Клименко И. В. Проблемы внедрения информационной системы «электронное правительство» в государственное управление / И. В. Клименко, Г. С. Литвинов // Сучасні проблеми державного управління : [Збірн. наук. пр. Академії державного управління при Президенті України] / [За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева]. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – Вип.1. – С. 98–105.
183. Клименко І. В. Технології електронного урядування / І. В. Клименко, К. О. Линьов. – К. : Вид-во ДУС, 2006. – 225 с.
184. Клинова Е. В. Кескинен А. Будущая демократия в информационном обществе / Е. В. Клинова // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – Серия 4: Государство и право. Реферативный журнал. – 2002. – № 3. – С. 88–91.
185. Кобринь Т. С. Інформаційна політика Фінляндії в умовах глобалізації / Т. С. Кобринь // Політологічний вісник. – К., 2007. – № 30. – С. 389–400.
186. Ковалевський В. О. Основні напрями досліджень інформаційних інтеракцій у політичній сфері / В. О. Ковалевський // Наукові записки. – К. : ІПіЕНД, 2003. – С. 171–182.
187. Ковалевський В. О. Три виміри інформаційної демократії: постановка питання // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій / В. О. Ковалевський // Матеріали наук.-практ. конф., (м. Київ, 23 травня 2003 р.). – К. : Нац. акад. упр., 2003. – С. 160-163.
188. Ковалевський В. О. Інформаційна безпека особистості у сучасну епоху: демократичні і тоталітарні тенденції / В. О. Ковалевський // Державна безпека України. – 2004. – № 1. – С. 61–65.
189. Ковалевський В. О. Двойной транзит: переходные общества на пути к информационной демократии [Электронный ресурс] / В. О. Ковалевський // Доклад на Конференции : «Проблемы и перспективы развития информационного общества», (г. Киев, 25 февраля 2003 г.). – Режим доступа : http://kovalevsky.webs.com.ua/publ/transit_ru.htm/.
190. Ковалевський В. О. Інформаційна взаємодія в реальній політиці [Електронний ресурс] / В. О. Ковалевський // Доповідь на Міжнародному Конгресі «Інформаційне суспільство – стратегія розвитку у ХХІ столітті», (м.Київ, 1–2 квітня 2003 р.). – Режим доступу : <http://kovalevsky.webs.com.ua/publ/ivrp.htm>
191. Ковалевський В. О. Інформаційна демократія як політична категорія / В. О. Ковалевський // Наукові записки ІПіЕНД. – Вип. 22. – К., 2003.– С. 21–222.
192. Ковалевський В. Структура політичних комунікацій сучасної України / В. Ковалевський // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ, Миколаїв : Вид-во «Український центр політичного менеджменту», 2009. – Вип. 17. – С. 137–144.
193. Ковлер А. И. Кризис демократии? Демократия на рубеже ХХІ века : [моногр.] / А. И. Ковлер // Ин-т государства и права РАН. – М. : Б. и., 1997. – 102 с.
194. Коврига С. Структурно-інформаційний підхід у дослідженні політичного простору як системи комунікативних зв'язків / С. Коврига // Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип. 1. – С. 247–258.
195. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.google.com.ua/url?q=http://mvd.gov.by/main.aspx%3Fguid%3D25703&sa=U&ei=M0paU4nBM4fJ4wSZ-4D4Bw&ved=0CCIQFjAA&usg=AFQjCNHif4ptXH933AaMb33_n8cynM9NTg.

196. Кожен другий житель Землі до 2017 буде інтернет-користувачем – прогноз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proit.if.ua/novyny/424-kozhen-druhyi-zhytel-zemli-do-2017-bude-internet-korystuvachem-prohnoz.html>.
197. Кокора Н. В. Інформаційно-комунікаційні особливості взаємодії органів місцевого самоврядування з громадою: регіональний аспект : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] / Н. В. Кокора. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/978/>.
198. Колодій А. Ф. Національний вимір суспільного буття / А. Ф. Колодій. – Л. : Астролябія, 2008. – 368 с.
199. Конашев М. Б. «Информационное общество» и «электронная демократия»: соотношение понятий [Электронный ресурс] / М. Б. Конашев // Материалы X Всероссийской объединенной конференции : [«Интернет и современное общество»]. – Режим доступа : http://www.ict.edu.ru/vconf/index.php?a=vconf&c=getForm&r=thesisDesc&id_sec=218&id_vconf=38&id_thesis=7860&d=light.
200. Конвенция Совета Европы о доступе к официальным документам (Принята Комитетом Министров 27 ноября 2008 г. на заседании заместителей Министров иностранных дел № 1042-бис) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-308>.
201. Кондорсе Ж.-А. Эскиз исторической картины человеческого разума / Ж.-А. Кондорсе, [Пер. с фр. И. А. Шапиро]. – М. : Государственное социально-экономическое изд-во, 1936. – 265 с.
202. Конституційний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/index>.
203. Конституція України від 28 червня 1996 року із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222 – IV.
204. Концепція (основи державної політики) інформаційної безпеки України // Національна безпека і оборона . – 2001. – № 1.– С. 3–59.
205. Концепція Державної цільової програми реформування державного управління та державної служби на 2011–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.guds.gov.ua/document/284913/koncept_ds.doc
206. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : [Розпорядження] від 21 листопада 2007 р. № 1035-2007-р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1035-2007-%F0&test=dCCMfOm7xBWMjNbEZimvoth3H144ss80msh8Ie6>.
207. Короход Я. Засоби масової інформації як інструмент політичного впливу / Я. Короход // Сучасна українська політика. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. – Вип. 29. – 348 с.
208. Корченкова Н. Ю. Принцип информационной открытости как требование современной демократии / Н. Ю. Корченкова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, 2000. – С.124–128.
209. Костилова С. О. Друковані засоби масової комунікації України, 1986–2000: історія становлення, тенденції розвитку / С. О. Костилова. – К. : НТУУ «КПІ», 2001. – 304 с.
210. Котлер Ф. Спіндоктор – врач черного PR / Ф. Котлер. – 2010. – 14 черв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bci-marketing.aha.ru/content/spindoktor-vrach-chernogo-pr>.

211. Кравченко В. И. Политическая культура как отражение политико-коммуникативной реальности общества / В. И. Кравченко // Актуальные проблемы теории коммуникации : [сб. науч. тр.]. – С-Пб. : Изд-во спбгпу, 2004. – С. 59–71.
212. Кристальный Б. В. Электронное правительство. Опыт США / Б. В. Кристальный Ю. В. Травкин; [Под ред. В. И. Дрожжинова]. – М. : Эко-Трендз, 2003. – 224 с.
213. Кріспін Ш. Бірма: ілюзія свободи [Електронний ресурс] / Ш. Кріспін. – 2012-04-05. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/5087>.
214. Крук Н. Інформаційна відкритість влади як принцип діяльності органів державної влади : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Н. В. Крук; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». – Одеса, 2014. – 18 с.
215. Кто же такой Спиндоктор? [Электронный ресурс]. – Ч. 1. – 2009 . – 17 бер. – Режим доступа : <http://www.pro-piar.ru/gazety/219-kto-zhe-takojj-spindoktor-chast-1..html>.
216. Кузьмин А. М. Контроль информационных потоков в медиасреде как важнейшая функция информационно-управляющей системы / А. М. Кузьмин // Вестник Московского университета. – Сер. 10. Журналистика. – № 5. – 2010. – С. 219–226.
217. Кукса В. Е-беспредел е-бюрократии ожидает е-Украину в отсутствие грамотной государственной информационной политики [Электронный ресурс] / В. Кукса // Зеркало недели. – №49. – 21 дек. – 2002. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/e-bespredel_e-byurokratii_ozhidaet_e-ukrainu_v_otsutstvie_gramotnoy_gosudarstvennoy_informatsionnoy_.html.
218. Кулик В. Двадцять років демократичного транзиту [Електронний ресурс] / В. Кулик. – Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/authornews/2011/09/28/113259.html>.
219. Куц Г. М. Лібералізм і демократія: перипетії співіснування [Електронний ресурс] / Г. М. Куц // Віче: журнал ВРУ. Спецвипуск. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/600/>.
220. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії / Д. Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – С. 362–380.
221. Лапкин В. В. Общественное мнение и изменение политических институтов в России и на Западе / В. В. Лапкин, В. И. Пантин // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна, 2001. – С. 100–135.
222. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин; [Пер. с англ. И. Ю. Авидон]. – СПб.: Издательство «Речь», 2000. – 407 с.
223. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт; [пер. с англ, под ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской]. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
224. Леонова А. О. Ефективність державного управління в контексті євроінтеграції України : [навч.-метод. посіб.] / А. О. Леонова, В. П. Давидова, О. О. Новачук. – К. : ДПА України, 2007. – 390 с.
225. Лессиг Л. Свободная культура : [пер. с англ.] / Л. Лессиг. – М. : Прагматика Культуры. 2007. – 272 с.
226. Лившиц В. Тенденции развития электронной демократии [Электронный ресурс] / В. Лившиц. – Режим доступа: <http://proza.ru/2009/03/07/182>.
227. Лиджфарт А. Правление большинства в теории и на практике / А. Лиджфарт // Международный журнал социальных наук. – 1991. – № 2. – С. 60–72.
228. Лильо Т. Я. Комунікація. Ідентичність. Глобалізація : [моногр.] / Т. Я. Лильо. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 138 с.

229. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман; [Пер. с англ. Т. В. Барчуновой; ред. пер. К. А. Левинсон, К. В. Петренко]. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
230. Лучинский Ю. Очерки истории зарубежной журналистики [Электронный ресурс] / Ю. Лучинский // Библиотека Гумер. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/luch/02.php.
231. Лэжун Ц. Сравнительный анализ влияния глобализации на китайские и российские СМИ / Ц. Лэжун // Вестник Московского университета. – Сер. 10. Журналистика. – № 3. – 2010. – С. 148–163.
232. «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики». – К. : Інститут світової політики, 2011. – 111 с.
233. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (Ратифікація від 19 жовтня 1973 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
234. Мазурок Ю.О. Концепції електронної демократії в зарубіжній політичній думці / Ю. О. Мазурок // Грані. – №1 (75). – січ.–лют. – 2011. – С. 160–164.
235. Майорова А. Как устроена автоматическая обработка результатов голосования в России [Електронний ресурс] / А. Майорова // Коммерсантъ Наука. – №9 (9). – 05.12.2011. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/1818655>.
236. Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Є. А. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2000. – 368 с.
237. Макаренко Є. А. Міжнародні інформаційні відносини : [моног.] / Є. А. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2002. – 452 с.
238. Макаренко Є. Інформаційна безпека України в контексті сучасних викликів та загроз [Електронний ресурс] / Є. Макаренко // Освіта регіону. – Режим доступу : http://www.socialscience.com.ua/jornalcontent/51/political_problems.
239. Маклюэн Г. М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн; [пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова]. – М. : Канон-Пресс/Кучково поле, 2003. – 464 с.
240. Маліс О. Інтернет як новий політичний феномен / О. Маліс // Сучасна українська політика. – К., 2008. – Вип. 12. – 80 с.
241. Мартин Г-П. Западня глобалізації: атака на процвітання і демократію : [пер. с нем.] / Г-П. Мартин, Х. Шуманн. – М. : Альпіна, 2001. – 163 с.
242. Маруховський О. О. Політичні аспекти зарубіжних концепцій інформаційного суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н. спец. 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / О.О. Маруховський.– Київ: Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені і. Ф. Кураса, 2008. – 15 с.
243. Марчак О. М. Демократичний транзит у посткомуністичних країнах: теоретико-методологічні й прикладні аспекти : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси / О. М. Марчак. – Одеса, 2007. – 203 с.
244. Матвієнків С. Вплив комунікації на політичну сферу перехідного суспільства / С. Матвієнків // Науковий вісник Ужгородського університету. – Вип.13. – 2009. – С. 278–281.
245. Матеріали відеоконференції, організованої Інститутом світової політики, безпосередньо з автором концепції Джозефом Наєм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/3171.html>.

246. Меженін Я. Э. Методологічні питання вивчення демократических інститутів [Електронний ресурс] / Я. Э. Меженін. – Режим доступу: <http://izvestia.asu.ru/2010/2-1/soci/TheNewsOfASU-2010-2-1-soci-04.pdf>.
247. Мелешенко О. К. Газетні інформаційні моделі: взаємозв'язок та взаємозалежність концепції і структури, тематики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.10. «Журналістика» / О. К. Мелешенко. – К., 1993. – 22 с.
248. Мельвиль А. Ю. Демократическіє транзити (теоретико-методологічні і прикладні аспекти) / А. Ю. Мельвиль // Політологія: Лексикон / [Под ред. А. И. Соловьева]. – М. : «Російська політична енциклопедія» (РОССПЭН), 2007. – С. 123–134.
249. Меркель В. Формальні і неформальні інститути в дефектних демократіях / В. Меркель, А. Круассан. // Поліс. – 2002. – № 1. – С. 6–15.
250. Меркулова Т.В. Розвиток електронного правителства в Україні на фоні світових тенденцій / Т. В. Меркулова, Е. Ю. Кононова // Журнал інституціональних досліджень. – Т. 2. – № 4. – Ростов-на-Дону, 2010. – С. 47–59.
251. Мертон Р. Явні і латентні функції / Р. Мертон // Американська соціологічна думка / [Под ред. В. И. Добреньева]. – М., 1996. – С. 379–448.
252. Мертон Р. К. Соціальна теорія і соціальна структура / Р. К. Мертон. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.
253. Мещеряков В. С. Електронна демократія [Електронний ресурс] / В. С. Мещеряков. – Режим доступу: <http://kds.org.ua/blog/elektronna-demokratiya>.
254. МЗС представило Стратегію позиціонування України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua.life.comments.ua/2011/03/24/146441/mzs-predstavilo-strategiyu.html>.
255. Миронов В. В. Філософія і метаморфози культури : [моногр.] / В. В. Миронов. – М. : Сучасні тетради, 2005. – 424 с.
256. Митко А. Е-інклюдія в галузі освіти / А. Митко // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : [«Міжнародна інформація: концептуальні та прикладні виміри»], (м. Київ, 19 квітня 2013 р.) – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2013. – С. 161–162.
257. Митко А. М. G2B – перспективна складова е-демократії для розвитку економіки регіонів / А. М. Митко // Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. : [«Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, підприємницького та рекреаційного потенціалу регіону в процесі економічних реформ»], (м. Сімферополь, 9 грудня 2011 р.). – Сімферополь, 2011. – С. 88–90.
258. Митко А. М. Аналіз моделей комунікації через політологічну призму / А. М. Митко // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Одеса, 2011. – № 25 (150). – С. 116–125.
259. Митко А. М. Використання спіндокторінгу в країнах світу як протидія інформаційній демократії / А. М. Митко // Materials digest of the XV International Scientific and Practice Conference : [«Military and political science in the context of social progress»], (UK, London –Ukraine, Kiev, December 7–9, 2011) / All-Ukrainian Academic Union, The International Academy of Sciences and Higher Education (IASHE; Great Britain); [B. Zhitnigor(chairman), L. Kupreichuk, S. Godvint, S. Serdechny, A. Tim, D. Jorgio, T. Morgan, L. Steiker]. – Odesa : In Press, 2011. – P. 26-28.
260. Митко А. М. Гендерний принцип демократії / А. М. Митко // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : [«Гендерні підходи в сфері державної служби та служби в

органах місцевого самоврядування»], (м. Луцьк, 1 червня 2012 р.) / [за наук. ред. Т. М. Литвиненко, В. Я. Малиновського, О. Б. Ярош]. – Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, 2012. – С. 169–173.

261. Митко А. М. Глобальна природа інформаційної демократії / А. М. Митко // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Одеса, 2012. – №5 (157). – С. 37–47.

262. Митко А. М. Демократичний транзит як джерело інформаційної демократії в Україні / А. М. Митко // Слов'янський вісник : [збірн. наук. праць]. – Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету. – Рівне, 2012. – Вип. 14. – С. 183–187.

263. Митко А. М. До питання про інформаційну складову демократичного транзиту / А. М. Митко // Матеріали Всеукр. наук. конф. : [Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготовки фахівців], (м. Львів, 27 травня 2011 р.) / [Відп. за вип. А. П. Крап]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 175–179.

264. Митко А. М. До питання про «інфократію» й «інформаційну демократію» / А. М. Митко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – № 26. – С. 53–58.

265. Митко А. М. До питання про е-голосування / А. М. Митко // Політологічні та соціологічні студії. XI. Теорія та історія політичної науки: світовий та національний досвід : [зб. наук. праць] / [наук. ред. А. М. Круглашов]. – Чернівці: Букрек, 2012. – С. 266–273.

266. Митко А. М. Електронна демократія в дії / А. М. Митко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – № 20 (217). – С. 20–23.

267. Митко А. М. Європейська молодь у цифровому столітті / А. М. Митко // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : [наук. часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова] / [відп. ред. О.В.Бабкіна]. – Серія 22. – К. : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2012. – Вип.8. – С. 21–27.

268. Митко А. М. Інформаційна безпека як основа становлення інформаційної демократії в Україні / А. М. Митко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : [збірн. наук. праць]. – Вип. 108. – Ч. I (у двох частинах). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2012. – С.85–89.

269. Митко А. М. Інформація і знання як ресурс нетократії в країнах Європейського Союзу / А. М. Митко // Integracja europejska: doświadczenie Polski i Ukrainy / Україна Європейська інтеграція: досвід Польщі та України : [колект. моногр.] / за заг. ред. Н. В. Павліхи. – Луцьк-Люблін: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 637–642.

270. Митко А. М. Інформаційна влада в політичній системі / А. М. Митко // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету : [«Панорама політичних студій»]. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 5-6. – С. 167–173.

271. Митко А. М. Інформаційне забезпечення українсько-угорського співробітництва в рамках Карпатського євро регіону / А. М. Митко // Матер. II міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. : [«Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва України»], (14–15 травня 2014 р., м. Луцьк) / [під заг.ред. Митко А. М.]. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – С. 262–272.

272. Митко А. М. Концепт інформаційної демократії у сучасній політичній науці / А. М. Митко // Сучасна українська політика. Політики та політологи про неї. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 24. – С.15–24.

273. Митко А. М. Ліберальне підґрунтя інформаційної демократії / А. М. Митко // Наукові записки. Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Вип.1 (60). – К., 2012. – С. 112–120.

274. Митко А. М. Місце теорії інформаційної демократії в сучасному європейському інфопросторі / А. М. Митко // Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору : [колект. моногр.] / [за заг. ред. Тихомирової Є. Б.]. – Луцьк : ВМА «Терен», 2012. – 354 с. – авторські С. 113–152.

275. Митко А. М. Моделі політичної комунікації європейського інформаційного простору / А. М. Митко // Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору : [колек. моногр.] / [за заг. ред. Тихомирової Є. Б.]. – Луцьк : ВМА «Терен», 2012. – С. 91–112.

276. Митко А. М. Модернізація інформаційного простору Волині в умовах економічної нестабільності періоду становлення незалежності України (1991-2010 рр.) / А. М. Митко // Наукові записки. Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2011. – Вип. 6 (56) (листопад-грудень). – С. 258–269.

277. Митко А. М. Новітні форми налагодження діалогу між державою та громадянами / А. М. Митко // Наукові записки. Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2013. – Вип. 6 (68) – С. 98–106.

278. Митко А. М. Наукові розвідки інформаційної демократії в сучасній американській комунікативістиці / А. М. Митко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : [збірн. наук. праць]. – Вип. 107. – Ч. I (у двох частинах). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2012. – С. 201–207.

279. Митко А. М. Наукові розвідки теорії гейткіперів / А. М. Митко // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Одеса, 2012. – №2 (154). – С. 94–101.

280. Митко А. М. Основи дослідження інформаційної теорії демократії / А. М. Митко // Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. : [«Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»], (м. Луцьк, 10-11 травня 2011 р.) : тези доп. : у 3 т. – Т. 1. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 88–89.

281. Митко А. М. Перспективи функціонування електронного уряду / А. М. Митко // Матеріали V Междунар. научн.-практ. конф. : [«Наука и образование XXI века»], (Россия, г. Рязань, 28 октября 2011 г.) : в 2-х томах. Т. 1. [«Технические и гуманитарные науки»] / [Под общей ред. проф. А. Г. Ширяева; З. А. Атаев, А. В. Барановский]. – Рязань, СТИ, 2011. – С. 187–194.

282. Митко А. М. Політична комунікація як елемент інформаційної демократії / А. Митко // Слов'янський вісник: зб. наук. пр. – Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету. – Рівне, РІС КСУ, 2011. – Вип. 12. – С. 213–216.

283. Митко А. М. Право на інформацію: світовий досвід / А. М. Митко // Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених : [«Актуальні проблеми зовнішньої політики України»], (м. Чернівці, 4–5 листопада 2011 р.) : у 2-х т. – Чернівці, 2011. – Т. II – С. 185–186.

284. Митко А. М. Практичне втілення інформаційної демократії / А. М. Митко // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : [«Розвиток політичної науки: європейські

практики та українські перспективи»], (м. Чернівці, 3 березня 2011 р.) : тези доп. – Чернівці, 2011. – С. 110–113.

285. Митко А. М. Розвиток інформаційної демократії в Україні / А. М. Митко // Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: [аналіт. доповідь] / [за ред. О. М. Майбороди]. – К. : ІПІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2013. – С. 212–243.

286. Митко А. М. Специфіка інформаційної політики в Україні під час виборчих кампаній (1991-2010 рр.) / А. М. Митко // Матеріали ІІ Всеукр. Інтернет-конф. студентів, аспірантів та молодих вчених : [«Інформаційне суспільство і нові виміри культури»], (м. Острог, 14–28 березня 2011 р.). – Острог, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturolog.org.ua/index.php/Materiali-internet-konferencii-2011/mytko.html>.

287. Митко А. М. Спіндокторінг як сучасна європейська практика керування інформаційно-комунікаційною політикою / А. М. Митко // Слов'янський вісник : [збірн. наук. праць]. – Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету. – Вип. 13. – Рівне, 2012. – С. 181–184.

288. Митко А. М. Теледемократія в сучасному суспільстві Фінляндії / А. М. Митко // Політологічні читання пам'яті професора Богдана Яроша : [збірн. наук. праць], (м. Луцьк, 5–6 квітня 2012 р.). – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – С. 58–59.

289. Митко А. М. Тенденції становлення інформаційної демократії в умовах глобального розвитку / А. М. Митко // Історико-політичні проблеми сучасного світу : [збірн. наук. статей]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Т. 25–26. – С. 93–97.

290. Митко А. М. Теоретико-методологічні основи дослідження електронного уряду / А. М. Митко // Труды РИУП. – Вып. 15. – Рязань, РИУП, 2012. – С. 213–216.

291. Митко А. М. Теорії демократії в сучасній політології / А. М. Митко // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Одеса, 2011. – № 25 (150). – С. 116–125.

292. Митко А. М. Трансформація інформаційного простору Волині / А. М. Митко // Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.) : [колект. моногр.] / [В. І. Бортніков, Н. Н. Коцан, Н. В. Павліха та ін.; за ред. В. І. Бортнікова]. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – С. 296–317.

293. Митко А. М. Україна й інформаційна демократія: новий вимір політики / А. М. Митко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : [міжвідом. наук.-техн. збірн. наук. праць]. – Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2014. – Вип. № 26. – С. 77–82.

294. Митко А. М. Упровадження е-уряду в окремих регіонах України / А. М. Митко // Материалы ІV междунар. науч.-теорет. конф. : [«Социально-политические и культурные проблемы современности»], (г. Симферополь, 23 марта 2012 г.). – Симферополь: ДИАЙПИ, 2012. – С. 187–191.

295. Митко А. М. Функціонування е-уряду в системі державної служби / А. М. Митко // Матеріали V наук.-практ. конф. : [«Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення»], (м. Луцьк, 27 жовтня 2011 р.) / [За наук. ред. Т. М. Литвиненко, В. Я. Малиновського]. – Луцьк : СПД Гадак Жанна Володимирівна, 2011. – С. 27–29.

296. Митко А. М. Якісна освіта в галузі інформаційної діяльності / А. М. Митко // International scientific Journal «Acta Universitatis Pontica Euxinus». Special number : Proceedings of VII International Conference : [«Strategy of Quality in Industry and Education»], (Bulgaria, Varna, June 3-10 2011). – Dnipropetrovs'k–Varna, 2011. – P. 381–383.

297. Михайлов В. А. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества / В. А. Михайлов, С. В. Михайлов // Актуальные проблемы теории коммуникации : [сб. науч. тр.]. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 34–52.
298. Михеев А. Интернет и демократия: как новые информационные технологии влияют на политический процесс [Электронный ресурс] / А. Михеев. – Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/miheev_internidemokr/.
299. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н. Мікула. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2004. – 395 с.
300. Модернізація України – наш стратегічний вибір : [Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України]. – К., 2011. – 416 с.
301. Морозов И. Л. Информационная безопасность политической системы / И. Л. Морозов // Полис. – 2002. – № 5. – С. 134–145.
302. Москаленко А. З. С чем идем к людям (размышления о современной публицистике) / А. З. Москаленко, В. А. Качкан. – К. : Лыбидь, 1990. – 160 с.
303. Муниципальные информационные системы (Часть 1 из 2) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sdb.su/informatika/448-municipalnye-informacionnye-sistemy-chast-1-iz-2.html>.
304. Муравьева Н. В. Язык конфликта / Н. В. Муравьева. – М. : Изд-во МЭИ, 2002. – 264 с.
305. Мытко А. Влияние общественного мнения на принятие решений органами власти в условиях информационной демократии / А. Мытко // Балтийский научный журнал. – № 1(6). – Тольятти : НП Институт направленного образования, 2014. – С. 21–24.
306. Мытко А. Н. Оптимизация процессов формирования информационной демократии в Украине / А. Н. Мытко // Тр. Первой междунар. науч.-практ. конф.: [«Регионы Евразии: стратегии и механизмы модернизации, инновационно-технологического развития и сотрудничества»], (г. Москва, 4–5 июня 2013 г.) / [РАН. ИНИОН. Отд. науч. сотрудничества и междунар. связей; Отв. ред. Ю. С. Пивоваров]. – М., 2013. – Ч. 2. – С. 228–230.
307. Мытко А. Н. Цензура в Интернете – общая проблема постсоветских и развитых стран / А. Н. Мытко // Материалы Междунар. науч.-практ. конф.: [«Международные отношения и интеграционные проекты на постсоветском пространстве»], (г. Днепрпетровск, 18-19 мая 2012 г.): в 2-х частях. – Д. : ТОВ «Інновація», 2012. – Ч. 2. – С. 61–64.
308. Наг Йеон Ли Модуль 3: Применение электронного правительства / Наг Йеон Ли // Азиатско-тихоокеанский учебный центр по информационным и коммуникационным технологиям для развития, 2009. – 50 с.
309. Най Дж. С. Гибкая власть: как добиться успеха в мировой политике / Дж. С. Най; [пер. с англ. В. И. Супруна]. – М. ; Новосибирск : Фонд социо-прогност. исслед. «Тренды», 2006. – 221 с.
310. Наливайко Н. В. К вопросу о специфике управления современным образованием / Н. В. Наливайко // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення. У 2 ч. – Ч. 2. – С. 6–13.
311. Національна система індикаторів розвитку інформаційного суспільства в Україні [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний центр ЕКСОР (Експертні Комп'ютерні Системи Оптимізації Рішень). – Режим доступу : http://www.ecsor.com.ua/files/indicator_r2.pdf.

312. Недбай В. В. Понятійна основа політологічного дослідження інноваційних медіа-технологій у системі політичної комунікації // Політологічний вісник : [збір. наук. праць] / В. В. Недбай. – Вип. 42. – К. : «ІНТАС», 2009. – С. 239–248.
313. Недбай В. В. Сучасні політичні комунікації: медійно-політологічний аспект : [моногр.] / В. В. Недбай. – Одеса, 2009. – 328 с.
314. Недбай В. Електронний уряд: теорія і практика [Електронний ресурс] / В. В. Недбай. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/33.pdf>.
315. Несбит Дж. Что нас ждет в 1990-е годы. Мегатенденции. Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы [пер. с англ.] / Дж. Несбит, П. Эбурдин. – М., 1992. – 415 с.
316. Нестеренко О. В. Обмеження права на доступ до інформації: конституційно-правовий аспект / О. В. Нестеренко // Проблеми законності / відп. ред. В. Я. Тацій [та ін.]. – Вип. 86. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. – С. 49-55 .
317. Нестеренко О. В. Свобода інформації чи інформаційна безпека? / О. В. Нестеренко // Демократія у країнах Східної Європи: конституційно-правовий вимір (Тодиківські читання) : [зб. тез наук. доп. і повідомл. четвертої міжнар. наук. конф. молодих вчених, асп. і студ], (м.Хрків, 27–28 трав. 2011 р.). – Харків : Права людини, 2011. – С. 222.
318. Нисневич Ю. А. Системный подход в государственной информационной политике / Ю. А. Нисневич // Научно-техническая информация. Серия 1: Организация и методика информационной работы. – 2000. – № 5. – С. 1–7.
319. Нисневич Ю. А. Защита информации в инфокоммуникационных системах и сетях Ю. А. Нисневич // ИнформКурьер-Связь. – 2003. – № 11. – С. 63–68.
320. Нисневич Ю. А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы / Ю. А. Нисневич // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2006. – № 1 (6) – С. 68–80.
321. Ніколаєвський В. М. Ставлення студентства до становлення інформаційного суспільства в Україні: результати типологічного аналізу / В. М. Ніколаєвський, В. В. Омельченко // Соціальні технології. – 2011. – № 49. – С. 158–165.
322. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение: Открытие спирали молчания / Э. Ноэль-Нойман; [пер. с нем. Л. Н. Рыбаковой]. – М. : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 351 с.
323. О концепции внедрения системы «Электронное правительство» в Республике Узбекистан [Электронный ресурс]. – 30 апр. – 2013. – Режим доступу: <http://infocom.uz/2013/04/30/o-koncepcii-vnedreniya-sistemy-elektronnoe-pravitelstvo-v-respublike-uzbekistan/>.
324. О'Браєн Д. Мексиканські законодавці намагаються захистити журналістів [Електронний ресурс] / Д. О'Браєн. – 2012-03-30. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/5017>.
325. Облачная демократия в России: технические аспекты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://habrahabr.ru/blogs/e_gov/122944/.
326. Обобщающий документ, представленный Международной Федерацией Журналистов [Электронный ресурс] // Информационный портал «Христианская социология». – Режим доступа: <http://christosocio.info/content/view/126/>.
327. Окінавського Хартія глобального інформаційного суспільства // Дипломатичний вісник. – 2000. – № 8. – С. 51–56.
328. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия : [пер. с англ.]. – Т.7: Народы и культуры. – М. : ИНФРА-М: Весь Мир, 2002. – 416 с.

329. Ольшанский Д. В. Политический PR / Д. В. Ольшанский. – С-Пб. : Питер, 2003. – 544 с.
330. Орхуська Конвенція про доступ до інформації, громадську участь в ухваленні рішень чи доступі до правосуддя у справах довілля від 25 червня 1998 р. (ред. від 27 травня 2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_015.
331. Павлютенкова М. Ю. Социально-политические аспекты концепции «Электронное правительство» / М. Ю. Павлютенкова, А. А. Сваруп // Труды VII Всероссийской объединенной конференции : [«Технологии информационного общества – Интернет и современное общество»], (г. Санкт-Петербург, 10–12 ноября 2004 г.) – С-Пб. : Изд-во Филологического ф-та СПбГУ, 2004. – С.193–195.
332. Пантин В. И. Глобализация и проблемы развития демократических институтов в России / В. И. Пантин // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна : ООО «Феникс+», 2001. – 478 с.
333. Педак І. С. Інформаційна нерівність у соціальних системах як соціально-політичний чинник / І. С. Педак // Науково-виробничий журнал : [«Держава та регіони»]. – 2011. – № 2. – С. 181–185.
334. Перес Лапасаран Х.-К. Принципы и преимущества децентрализации / Х.-К. Перес Лапасаран / Общая тетрадь. – 2006. – № 1 (36). – С. 34.
335. Перспективы – 2010, или Украинская политика в зеркале Запада [Электронный ресурс] // Власти.нет. – 17.01.2010. – Режим доступа: <http://vlasti.net/news/73747>.
336. Песков Д. Н. Интернет в российской политике: утопия и реальность / Д. Н. Песков // Полис. – 2002. – №1. – С. 31–32.
337. Петрова Е. А. Зарубежный опыт информатизации и особенности его реализации в России / Е. А. Петрова // Фундаментальные исследования : научный журнал. – №11. – 2007. – С. 31–35.
338. Петрова В. В. Интерактивные медиа и политический дискурс в Финляндии / В. В. Петрова // Вестник Московского университета. – № 1. – 2010. – С. 154–164.
339. Піпченко Н. О. Соціальні медіа у структурі зовнішньої політики провідних міжнародних акторів : [моногр.] / Н. О. Піпченко. – К. : Центр Вільної преси, 2014. – 334 с.
340. Пилип Л. Муніципальні вибори в Естонії: електронне голосування набуває популярності [Електронний ресурс] / Л. Пилип // Радіо «Свобода». – 2009. – 16 жов. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1853640.html>
341. План цифрового розвитку Нью-Йорка совместно с социальными сетями [Электронный ресурс] // E-Gov. – Режим доступа : http://ru-egov.ru/best_practices/68.
342. Платон. Государство / Платон // Собрание сочинений : в 4 т. – Т. 3. / [общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи ; примеч. А. А. Тахо-Годи]. – М. : Мысль, 1994. – 654 с.
343. Платонова Д. В. Информационное участие и формы его реализации в СМИ / Д. В. Платонова // Вестник Московского университета. – Сер. 10. Журналистика. – № 1. – 2011. – С. 131–141.
344. Політологія: [навч. енцикл. словн.-довідн. для студ. ВНЗ I-IV рівнів акредитації] / За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 779 с.
345. Попов В. Д. Парадигмы исследования информационных процессов / В. Д. Попов. – М. : Изд-во РАГС, 2008. – 60 с.

346. Порус В. Н. На мосту інтерпретацій: р. мертон и социальная эпистемология / В. Н. Порус // Социология науки и технологий. – 2010. – Т.1. – № 4. – С.104–117.

347. Постановський І. Ідея е-парламенту [Електронний ресурс] / І. Постановський // Демократична електронна мережа. – Режим доступу :<http://www.e-democracy.in.ua/blogy/idia-e-parlament.html>

348. Про доступ до публічної інформації : [Закон України] // Відомості Верховної Ради України, 2011. – № 32. – С. 314.

349. Правила роботи сети прямой электронной демократии «Путин должен уйти». [Електронний ресурс] – 30.10.2011. – Режим доступу: <http://sos.putinavotstavku.org/ucp.php?mode=register>

350. Прайс М. Масс-медиа и государственный суверенитет: Глобальная информационная революция и ее вызов власти государства / М. Прайс. – М., 2004. – С. 280–281.

351. Примеры внедрения: использование информационных технологий в процессе государственного управления. Опыт зарубежных стран [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.microsoft.com/rus/government/casestudies/foreign.as.

352. Про електронні документи та електронний документообіг : [закон України] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-ukraine.org.ua/index.php?mod=doc_obig.

353. Про загальнодержавну програму «Електронна Україна» : [проект закону України] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.stc.gov.ua/data-storage/660/doc660.doc.

354. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : [закон України] [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 35-36. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2487-17>

355. Про вибори народних депутатів України : [закон України] [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 27–28. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>.

356. Про вибори Президента України : [закон України] [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – №14. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/474-14>.

357. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку зі створенням Фонду загальнодоступних телекомунікаційних послуг : [проект закону України] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/2012_07/dod_r329_06572012.doc.

358. Про внесення змін до Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : [розпорядження] від 22 липня 2009 р. № 858-2009 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

359. Про державну таємницю: [закон України] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – №16. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

360. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади : [Указ Президента України] від 1 серпня 2002 року № 683/2002 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=683%2F200>.

361. Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : [постанова] від 26 листопада 2009 р. № 1302–2009-п [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1302-2009-%EF>.

362. Про електронні документи та електронний документообіг : [закон України] [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

363. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : [постанова] від 3 листопада 2010 р. №996 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>.

364. Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію : [постанова] від 27 листопада 1998 р. N 1893 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1893-98-п>.

365. Про затвердження плану заходів з впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» : [розпорядження КМУ] від 18 липня 2012 р. № 514-р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-2012-%D1%80>.

366. Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах: [постанова] від 29 березня 2006 р. N 373 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-п>.

367. Про захист персональних даних : [закон України] [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

368. Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади : [постанова] від 29 серпня 2002 р. №1302 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1302-2002-%>.

369. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні : [Указ Президента України] від 31 липня 2000 р. № 928 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>.

370. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : [постанова] від 24.02. 2003 р. N 208 [Електронний ресурс] // Інтерактивна інформаційно-аналітична система «Громадянське суспільство і влада». – Режим доступу : http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/publish/article?art_id=92319&cat_id=92219.

371. Про інформацію : [закон України] від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ, із змінами [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>.

372. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : [Постанова] від 16 січня 1997 р. № 3/97 ВР [Електронний ресурс] // Голос України. – 1997. – 4 лют. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1665-15>.

373. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : [закон України] [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – №12. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

374. Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування : [Указ Президента України] від 7 лютого 2008 р. № 109/2008 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7417.html>.

375. Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : [постанова] від 4 січня 2003 р. №3–2002-п [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3-2002-%EF&test=4/UMfPEGznhhjNb.Zimvoth3HI44ss80msh8Ie6#Find>.

376. Про розподіл функціональних повноважень керівництва Кабінету Міністрів України : [постанова] від 11 грудня 1995 р. N 993 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993-95-п>.

377. Про стан та перспективи розвитку інформатизації та інформаційного суспільства в Україні за 2009 рік : [Проект доповіді Кабінету Міністрів України Верховній Раді України] [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державного комітету інформатизації України. – Режим доступу: <http://www.dki.gov.ua>.

378. Про Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні : [розпорядження] від 15 травня 2013 р. № 386-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-р>.

379. Про схвалення Концепції проекту Закону України “Про основні засади державної комунікативної політики” : [розпорядження] № 85-р від 13.01.2010 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85-2010-%F0&new=1>.

380. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд» [розпорядження] від 5 квітня 2012 р. № 220-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80>.

381. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : [розпорядження] від 15 травня 2013 р. № 386-р [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>.

382. Про функціональні повноваження Прем’єр-міністра України, Першого віце-прем’єр-міністра України, віце-прем’єр-міністрів України : [постанова] від 11 липня 2001 р. №784 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/784-2001-п>.

383. Проблеми інформаційного законодавства України в сфері створення, поширення та використання інформації та шляхи їх вирішення : [аналіт. записка] [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1189/#_ftnref2.

384. Програма Групи компаній «Инфопоселение» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forum.hnet.ru/lofiversion/index.php/t25937.html>.

385. Проект Доктрини інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] // Апарат Ради національної безпеки і оборони України. – 2009. – 25 трав. – Режим доступу : <http://www.rainbow.gov.ua/news/930.html>.
386. Просто россияне [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prostrossiane.ru>.
387. Прохоров Е. П. Журналистика и демократия / Е. П. Прохоров. – Изд. 3-е. – М. : Аспект-пресс, 2004. – 352 с.
388. Прохоров Е. П. Государственные СМИ как главный инструмент обеспечения информационной демократии / Е. П. Прохоров // Вестник Московского университета. – № 1. – 2011. – С. 11–20.
389. Прямая интернет-демократия как инструмент модернизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/Themes/Pryamaya-internet-demokratiya-kak-instrument-modernizacii>.
390. Пугачев В. П. Информационная власть и демократия / В. П. Пугачев // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 65–77.
391. Пугачев В. П. Информационный тоталитаризм как перспектива либеральной демократии в XXI веке / В. П. Пугачев // На рубеже веков. – 1997. – № 4. – С. 45–54.
392. Пугачев В. П. Российское государство: попытка политологического аудита / В. П. Пугачев // Власть. – 1997. – № 12. – С. 9–16.
393. Пшеворский А. Переходы к демократии / А. Пшеворский // Политология: [хрестоматія] / [Сост. проф. М. А. Василик, доц. М. С. Вершинин]. – М. : Гардарики, 2000. – С. 672–692.
394. Радченко О. В. Інституційна взаємодія народовладдя та органів державної влади [Електронний ресурс] / О. В. Радченко. – Режим доступу http://myalibi.at.ua/publ/disertaciji_z_pravoznavstva.
395. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. А. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
396. Регламент (1049/2001) загального доступу до документів Європейського Парламенту, Ради Європи та інші міжнародно-правові джерела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/227622960/Reg%201907_2006ua_REACH.doc.
397. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про доступ до інформації, якою володіють державні органи влади 1981 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2417>.
398. Рекомендація Ради Європи № R (81) 19 від 25 листопада 1981 р. Про право доступу до інформації, яка перебуває в розпорядженні державних органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/116/.
399. Реснянская Л. Л. Общественный диалог и политическая культура общества / Л. Л. Реснянская. – М. : Пульс, 2003. – С. 31.
400. Ржевська Н. Вплив інформаційного суспільства на формування категоріального апарату політичної науки: інформаційна демократія як політична категорія / Н. Ржевська // Вісник Львів. ун-ту. Філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип.1. – С. 381–761.
401. Ржевська Н. Ф. Політична влада та інформація, місце інформаційної влади в інформаційному суспільстві / Н. Ф. Ржевська // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. – Серія: Економіка, право, політологія, туризм : [Зб. наук. ст.] – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – Вип.1. – С.147–153.

402. Ринки з вираженими показниками м'якої сили отримують значну частку прямих іноземних інвестицій [Електронний ресурс] // Ернст енд Янг. – Режим доступу: <http://www.de.ey.com/UA/uk/Newsroom/News-releases/Press-release---2012-06-01>.
403. Різун В. В. Інформаційні мережі в засобах масової інформації. Канал ИНФОТАСС / В. В. Різун, О. К. Мелешенко. – К., 1992. – 96 с.
404. Різун В. В. Роль ЗМК в демократичному суспільстві / В. В. Різун. // Публіцистика і політика : [зб. наук. праць] / [за заг. ред. В. І. Шкляра]. – Вип. 2. – К., 2001. – С. 13–15.
405. Ровинская Т. Медиакратия в России? [Электронный ресурс] / Т. Ровинская. – Режим доступа : <http://finanal.ru/010/mediakratiya-v-rossii>.
406. Рокар М. Трудиться с душой : [пер. с фр.] / М. Рокар. – М. : Междунар. отношения, 1990. – 339 с.
407. Росія розгорнула інформаційну війну проти України з брехнею і маніпуляціями [Електронний ресурс] / ТСН. – 07.03.2014. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/rosiya-rozgornula-informaciynu-viynu-proti-ukrayini-z-brehneyu-i-manipulyaciyami-338574.html>.
408. Российское законодательство в области защиты информации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rasu.ru/new_site/news.php?id=821.
409. Россия может стать третьей страной мира с электронным правительством [Электронный ресурс] // Вести.Ru. – 16.07.2010. – Режим доступа : <http://www.vesti.ru/doc.html?id=377791>.
410. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні /Н. Ротар // Політичний менеджмент. – 2007. – №1. С. 75–92.
411. Ротар Н. Політична участь громадян України в умовах е-демократизації / Н. Ротар // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2 (17). – С.78–92.
412. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : [моногр.] / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
413. Ротар Н. Ю. Форми участі населення у політичних процесах / Н. Ю. Ротар; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2004. – 80 с.
414. Ротар Н. Ю. Конструювання смислів громадянської ідентичності в друкованих ЗМІ України / Н. Ю. Ротар // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса ВНАН України. – 2014. – 1 (69) – С. 283.
415. Руденко В. Н. Конституционно-правовые проблемы прямой демократии в современном обществе : автореф. дис. на соискание ученой степени д. юрид. н. 12.00.02 / В. Н. Руденко. – Екатеринбург, 2003. – 46 с.
416. Руденко В. Н. Новые Афины, или Электронная республика. О перспективах развития прямой демократии в современном обществе / В. Н. Руденко // Полис. – 2006. – № 4. – С. 7–16.
417. Руднева В. Ю. Використання технологій «спін-доктор» в діяльності зовнішньополітичних установ та відомств / В. Ю. Руднева // Матеріали міжнар. наук. конф. : [Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення], (м. Суми, 10-12 травня 2007 р.) : У 2 ч. – Ч 2. – С. 128–131.
418. Рябчук М. Українська трансформація: між демократією і авторитаризмом [Електронний ресурс] / М. Рябчук. – Режим доступа : <http://www.bigyalta.com.ua/story/7228>.
419. Савинцева М. И. Конституционно-правовые проблемы регулирования информационных отношений в Японии: История и современность. автореф. дис. на

соискание ученой степени к. юрид. н. 12.00.02 / М. И. Савинцева; Науч. рук. С. А. Авакьян. – М. 2007. – 26 с.

420. Салмин А. М. Современная демократия: очерки становления и развития / А. М. Салмин. – М. : Форум, 2009. – 384 с.

421. Сало І. Розвиток електронної демократії в Україні [Електронний ресурс] / І. Сало // Національному інституті стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/January2010/01.htm>.

422. Самоловов И. С. Существует ли демократия без либерализма и наоборот? [Электронный ресурс] / И. С. Самоловов // Вести.Ru. – 16.07.2010. – Режим доступа : <http://concept-science.com/blog/polit/58.html>.

423. Санников А. Новая роль Украины [Электронный ресурс] / А. Санников // Зеркало недели. – 07.05.2005. – Режим доступа: <http://zn.ua/articles/43321>.

424. Саркісова К. Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві [Електронний ресурс] / К. Саркісова. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=67&c=1532>.

425. Свобода інформації, прозорість, електронне врядування: погляд громадянського суспільства (аналітичні доповіді, збірка перекладів документів) / [За ред. к. ю. н. А. В. Пазюка]. – К. : МГО «Прайвесі Юкрейн», 2004. – 206 с.

426. Сейлеханов Є. Демократичний транзит [Електронний ресурс] / Є. Сейлеханов. – Режим доступу: <http://www.baiterek.kz/index.php?journal=34&page=571>.

427. Семенов Е. Е. Информационная глобализация и ее влияние на трансформацию социальных связей в современном мире / Е. Е. Семенов // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. – 2010. – Т. 16. – № 1. – С. 130–134.

428. Сенченко В. В. Інформаційні мережні технології у розвитку регіонів, малих та середніх міст України / В. В. Сенченко // Інноваційна перспектива у стратегії національної консолідації в Україні [аналіт. доповідь] / [За ред. О. М. Майборода]. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – 280 с.

429. Сергій Тігіпко: Україна готова до впровадження «електронного уряду» [Електронний ресурс] // Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України «Урядовий портал». – 08.06.2011. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244319855.

430. Серенок А. О. Механізми взаємодії органів влади з громадянами в системі електронного уряду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. н. з держ. упр. 25.00.02 – / А. О. Серенок. – Харків – 2010. – 21 с.

431. Сиберт Ф. С. Четыре теории прессы / Ф. С. Сиберт, У. Шрам, Т. Питерсон; пер. с англ. – М.: Вагриус, 1998. – 244 с.

432. Сіленко А. Електронна Україна / А. Сіленко // Політичний менеджмент. – №3. – 2003. – С. 71-81.

433. Сіленко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигми майбутнього суспільства / А. Сіленко // Політ. менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 97–98.

434. Сладкова О. Б. Социоинформационные технологии в диалоге «власть — общество»: информационный мониторинг / О. Б. Сладкова // Интернет и современное общество : [труды IX Всерос. объедин. конф.], (г. Санкт-Петербург, 14–16 ноября 2006 г.). – СПб. : Филологический ф-т СПбГУ, 2006. – С. 112–114.

435. Словопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/>.

436. Смолла Р. Право граждан на получение информации: «прозрачность» деятельности государственных органов [Електронний ресурс] / Р. Смолла. – Режим доступу: <http://www.infousa.ru/government/dmpaper10.htm>.

437. Смит Б. Общество, основанное на знании: политика Европейского Союза / Б. Смит // Информационное общество. – 2002. – Вып. 1. – С. 8–21.
438. Сморгунов Л. В. Сравнительная политология: итоги развития к концу XX века / Л. В. Сморгунов // Принципы и практика политических исследований. – М., 2002. – С. 181–205.
439. Сморгунов Л. В. Электронное правительство, менеджмент знания и административные реформы [Электронный ресурс] / Л. В. Сморгунов // ПОЛИТЭКС – Политическая экспертиза. – Режим доступа: <http://politex.info/content/view>.
440. Сморгунов Л. В. Сравнительный анализ административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции «governance» / Л. В. Сморгунов // Полис. – 2003. – № 3. – С. 52.
441. Соколова М. А. Электронное правительство и электронное правление: к вопросу об иерархии понятий / М. А. Соколова // Технологии информационного общества – Интернет и современное общество : [Труды VIII Всероссийской объединенной конференции], (Санкт-Петербург, 8–11 ноября 2005 г.). – СПб., 2005. – С. 162–163.
442. Соловйов С. Г. Проблеми розвитку електронної демократії в умовах модернізації державного управління України : наук. розробка / С. Г. Соловйов, В. Г. Даниленко. – К. : НАДУ, 2012. – 68 с.
443. Соснін О. Інформаційна сфера в реалізації інтересів інноваційного розвитку нації [Електронний ресурс] / О. Соснін // Журнал Верховної Ради України : [«Віче»]. – 01.10.2012. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2675/>.
444. Соснін О. В. «Весь мир-Театр», а люди в ньому – інфозомбі [Електронний ресурс] / О. В. Соснін // Кореспондент. – 2012. – 12 вер. – Режим доступу : <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/0674052625/a76653>.
445. Спиндоктор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kmmc.ru/index.asp?id_sec=6&news=-2&page=2.
446. Спин-доктор и его работа: нетрадиционные методы управления информационным пространством [Електронний ресурс] // Телекритика. – 2001. – 30 лист. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/media-corp/lyudi/2001-11-30/1945>
447. Статут партії Інформаційна Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info.org.ua/?ctype=content&menu=about&submenu=statut&l=ukr>.
448. Стогова О. В. Проблеми демократичного транзиту в Україні : [матеріали міжнародної наукової конференції] / О. В. Стогова // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення, (м. Суми, 10-12 травня 2007 р.). – У 2 ч. – Ч. 1. – Суми, 2007. – С. 81–83.
449. Страсбурзька Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру 1981 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Ukrainian/108-Ukrainian.pdf>.
450. Стрельцов В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в державній службі України / В. Стрельцов // Удосконалення правового забезпечення державно-службових відносин в Україні: європейський контекст : [матеріали наук.-практ. конф.], (10–11 груд. 2010р., м. Дніпропетровськ) / [за заг. ред. Л. Л. Прокопенка]. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С.72–74.
451. Телешун С. О. Электронное информационное пространство и публичная политика, особенности украинской демократии [Електронний ресурс] / С. О. Телешун, А. В. Журавлев // Сайт «Відкриті очі». – 2010. – 9 серп. – Режим доступу: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2010/08/blog-post.html> .

452. Технології забезпечення інформаційної конкурентоздатності держави в сучасному світі: висновки для України : [Аналіт. записка] [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України – Режим доступу: <http://www.nkrz.gov.ua/uk/1324635473/1363191089/>.
453. Тихомирова Є. Б. Паблік рилейшнз у глобалізованому світі : [моногр.] / Є. Б. Тихомирова. – К. : Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 2004. – 489 с.
454. Тихомирова Є. Б. Рольова участь паблік рилейшнз у процесах політичної глобалізації: дис... д-ра політ. наук: 23.00.03 / Тихомирова Євгенія Борисівна; Рівненський ін-т слов'янознавства Київського славистичного ун-ту. – К., 2005. – 421 с.
455. Тихомирова Є.Б. Роль комунікацій з громадськістю у формуванні в Україні інформаційної демократії
456. / Є. Б. Тихомирова // Україна і слов'янський світ: історія та сучасність : [наук. зб.]. – Ч.1. – Рівне, РІС КІСУ, 2001. – С. 110–122.
457. Тихомирова Є.Б. Управління новинами в системі комунікацій з громадськістю / Є. Б. Тихомирова // Когнитивные сценарии коммуникации. На перекрестке языков и культур : [Доклады международной конференции] / [Ред. С. С. Дикарева, Т. Г. Скребцова]. – Симферополь: Изд-во ТНУ им. В.И. Вернадского, 2002. – С. 202–204.
458. Тищенко В. А. Барьеры общения в электронной коммуникации / В. А. Тищенко // Образовательные технологии и общество. – Казань : Казанский государственный технологический университет, 2008. – Т. 11. – Вып. 2. – С. 366–377.
459. Тоффлер Е. Третья хвиля / Е. Тоффлер; А. Євса (пер. з англ.). – К., Видавничий дім «Всесвіт», 2000. – 475 с.
460. Трегуб Г. Електронна демократія / Г. Трегуб // Український тиждень. – № 28 (193). – 7 лип. – 2011.
461. Трухачов О. І. Соціокультурні та ідейно-політичні аспекти впливу державно-виконавчих установ на засоби масової комунікації : [моногр.] / О. І. Трухачов. – К. : Університет економіки та права «Крок», 2012. – 200 с.
462. Трухманов В. Світовий досвід електронної демократії [Електронний ресурс] / В. Трухманов // Center for Information and Social Programs. – Режим доступу: <http://www.cisp.org.ua/cisp/news.nsf/c350cde975b6be73c225755d00495127/062aee0a4db29bc5c22575df0032f31b?OpenDocument>.
463. Туронок С. Г. Интернет и политический процесс / С. Г. Туронок // Общественные науки и современность. – 2001. – №2. – С.61.
464. Турчин Я. «М'яка сила» України в Польщі: особливості та механізми реалізації / Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 24. – Львів, 2012. – С. 119–125.
465. Турчин Я. Б. Роль «м'якої сили» у процесі демократизації міжнародних відносин: досвід для України : [Виступ під час Академічної конференції «Майбутнє демократії в Україні»], (м. Львів, 25 вересня 2012 р.) [Електронний ресурс] / Я. Б. Турчин. – Режим доступу: <http://esweek.org.ua/index.php/uk/ekumenichnij-cotsialnij-tizhden/5-est/dopovidi/377-jarina-turchin.html>
466. Турчин Я. Б. Е-демократія як важлива складова інформаційної політики України / Я. Б. Турчин // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції : [«Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики в сучасному інформаційному просторі: національний і інтернаціональний аспект»], (30–31 травня 2012 року). – Ч. II. – С. 17–20.
467. У Китаї заборонили анонімність в Інтернеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stop-x-files-ua.org/?p=7450>.

468. Узбецький синдром [Електронний ресурс] // Медіаграмотність. – 2012-04-11. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua>.
469. Україна на шляху до інформаційного суспільства / В. С. Журавський, М. К. Родіонов, І. Б. Жилияєв; [За заг. ред. М. З. Згуровського]. – К. : ІВЦ «Політехніка», 2004. – 484 с.
470. Україна опинилася на 109 місці за кількістю інтернет-користувачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/news/16150-ukrayina-opunylasya-na-109-misci-za-kilkistu-internet-korystuvachiv>.
471. Українці довіряють церкві, українським ЗМІ, та не довіряють жодному політикові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tns-ua.com/ua/global/95/ukrainci-dovirjajut-cerkvi-ukrainskim-zmi-ta-ne-dovirjajut-politikovi/>.
472. Узбестер Ф. Теории информационного общества / Ф. Узбестер; [Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 223–224.
473. Федосеева Н. Н. Демократия в информационном обществе [Электронный ресурс] / Н. Н. Федосеева // Журнал российского права. – 2007. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_3058.html.
474. Фенацци С. Прямая демократия Швейцарии в цифровую эпоху [Электронный ресурс] / С. Фенацци. – 15.08.2013. – Режим доступа: <http://www.swissinfo.ch/rus/detail/content.html?cid=36670692>.
475. Фокус-группы помогают «электронному правительству» [Электронный ресурс]. – 15.09.2011. – Режим доступа: <http://profit.kz/news/7655/Fokus-gruppi-romogaut-elektronnomu-pravitelstvu/>.
476. Фонд развития электронной демократии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://idemocracy.ru/>.
477. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас; [пер. с нем. Ю. С. Медведева, под ред. Д. А. Скляднева]. – М. : Наука, 2001. – 417 с.
478. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.
479. Халилов А. Азербайджан «Электронное правительство» скоро будет готово [Електронний ресурс] / А. Халилов // Національний центр електронного врядування. – 21.09.2011. – Режим доступу : <http://nc.gov.ua/news>.
480. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века [Пер. с англ.] / С. Хантингтон. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
481. Харис Р. Психология массовых коммуникаций / Р. Харис. – С.-П. : Пройм-ЕВРОЗНАК, М. : «ОЛМА-ПРЕСС», 2003. – 448 с.
482. Хелд Д. Глобальные трансформации: Политика, экономика. Культура / Д. Хелд, [Пер. с англ. В. В. Сапова и др.]. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.
483. Хома Н. М. Корпоративне громадянство як форма взаємодії держави, бізнесу та суспільства / Н. М. Хома // Панорама політологічних студій: [Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету]. – Вип.11. – 2013. – С. 122–129.
484. Хома Н. М. Виборча активність громадян в умовах трансформації політичної системи України (регіональний аспект): дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Н. М. Хома; Українська академія друкарства. – Львів, 1998. – 216 с.
485. Хома Н. М. Підходи до розуміння категорії «соціальний капітал» у політичній науці / Н. М. Хома // Вісник СевНТУ : [зб. наук. пр.]. – Вип. 145. – 2013. – Серія: Політологія. — Севастополь, 2013. – С. 35–38.

486. Хосейн Г. Ограничение и сдерживание глобальных потоков данных / Г. Хосейн. – М. : МЦБС, 2008. – 68 с.
487. Храпач А. Транспарентність влади: проблеми і перспективи формування в сучасних умовах / А. Храпач // Поліська аналітика : [Щокварт. Інформ.-аналіт. журнал]. – №3. – 2010. – С.44–48.
488. Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.center.gov.ua/elektrone-vryaduvannya-nbds/elektrone-vryaduvannya-nbds.html>
489. Центральна виборча комісія України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/paty/>.
490. Цыганков А. Современные политические режимы: структура, типология, динамика [Электронный ресурс] / А. Цыганков. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Cigank/index.php.
491. Чекмишев О. В. Основи професіональної комунікації. Теорія і практика новинної журналістики / О. В. Чекмишев. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. – 129 с.
492. Чекмишев О. В. Українська журналістика на перехідному етапі / О. В. Чекмишев // Редакційно-видавнича справа: досвід, проблеми, майбутнє [за ред. В. В. Різуна]. – К. : РВЦ «Київський університет», 1997. – С. 21–45.
493. Черешкин Д. С. Сетевая информационная революция / Д. С. Черешкин, Г. Л. Смолян // Информационные ресурсы России. – 1997. – № 4. – С. 15–18.
494. Чернов А. А. Глобальное информационное общество: сущность, этапы становления, перспективы интеграции России : дис.... к. полит. н. 23.00.04 / А. А. Чернов. – Москва – 175 с.
495. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы : [моногр.] / А. А. Чернов. – М. : «Дашков и К°», 2003. – 232 с.
496. Чеснаков А. А. Ресурсы INTERNET и российские политические технологии: состояние и перспективы развития / А. А. Чеснаков // Вестник МГУ. – Сер. 18. – 1999. – № 4.
497. Чиркин В. Е. Публичное управление / В. Е. Чиркин. – М., 2004. – 475 с.
498. Черногор Я. Розвиток інформаційного суспільства у Скандинавських країнах [Електронний ресурс] / Я. Черногор, Т. Михайлюк // Журнал Верховної Ради України «Віче». – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1784/>.
499. Что такое краудсорсинг? [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?q=http://crowdsourcing.ru/article/what_is_the_crowdsourcing&sa=U&ei=iN9fU8f6IiG4ATu04CwAQ&ved=0CDEQFjAC&usg=AFQjCNH63IYn9suHo_sj5E_JpAjebmVCGw.
500. Чукут С. Сутність електронного уряду та принципи його організації / С. Чукут // Вісн. УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 429–433.
501. Шевченко А. В. Глобальная Коммуникация и национальные информационные идентичности информационная модель цивилизационного развития / А. В. Шевченко // Социология власти. – 2005. – № 3. – С. 95–111.
502. Шевчук О. Б. E-Ukraine. Інформаційне суспільство: бути чи не бути / О. Б. Шевчук, О. П. Голобуцький. – К. : ЗАТ «Атлант UMS», 2001. – 102 с.
503. Шевчук О. В. Стратегія «м'якої сили» КНР на початку ХХІ століття / О. В. Шевчук // Наукові праці. – Вип. 150. – Т. 162 «Політологія». – 2011. – С. 96–100.
504. Шилов С. Е. Электронно-коммуникационный институционализм – фундамент стратегической конкурентоспособности самоуправляемой демократии / С. Е. Шилов //

Медиакультура новой России: методология, технологии, практики : [материалы Междунар. науч. конф.] / [под ред. Н. Б. Кирилловой и др.]. – Екатеринбург ; М., 2007. – Т. 2. – С. 90–100.

505. Шипунов Г. Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних політичних режимів: український контекст / Г. Шипунов // Наукові записки. «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 3. – 2008. – С. 89–102.

506. Ширяева А. А. Участие СМИ и журналистов в становлении гражданского общества / А. А. Ширяева // Вестник Московского университета. – Серия 10. Журналистика. – № 1. – 2011. – С. 142–154.

507. Шкондин М. В. Система средств информации как фактор общественного диалога : [моногр.] / М. В. Шкондин. – М.: Пульс, 2002. – 120 с.

508. Шмиттер Ф. Процесс демократического транзита и консолидации демократии (Демократические переходы: варианты путей и неопределенность результатов / Круглый стол) / Ф. Шмиттер / Полис. – 1999. – № 3 – С. 30–51.

509. Шостий Всесвітній форум з питань реформування уряду: досвід Кореї для України [Електронний ресурс] // Сайт Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. – Режим доступу : <http://www.center.gov.ua/administrativnareforma/shostiyy-vsesvitniyy-forum-z-pitan-reformuvannya-uryadu-dosvid-koreyi-dlya-ukrayini.html>

510. Шпаковская С. В. Теория и практика массовой информации : [метод. матер.] / С. В. Шпаковская, В. О. Шпаковский. – Пенза : Пенз. гос. ун-т, 2003. – 141 с.

511. Штромайер Г. Політика та мас-медіа / Г. Штромайер; [пер. з нім. А. Орган]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 303 с.

512. Шумпетер Й.А. Капитализм, Социализм и Демократия : [пер. с англ.] / [Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова]. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.

513. Щорічна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні (2011 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/images/stories/07022011/Dopovid_8_1.pdf.

514. Эйдман И. Новости электронной демократии [Электронный ресурс] / И. Эйдман // Радио «Эхо Москвы» – 2011. – 2 апр. – Режим доступу : <http://www.echo.msk.ru/blog/igeid/769183-echo/>.

515. Электронное голосование [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru-egov.ru/best_practices/48.

516. Электронное правительство: коммуникация, концентрация, кооперация (E-government: Communication, Concertation, Cooperation) [Электронный ресурс] // EuroSpase S.r.l. – 2006. – Режим доступа : <http://ec.europa.eu/idabc/en/document/6287/254-05.12.2006>.

517. «Электронное правительство» в РФ будет полностью создано к 1 октября [Электронный ресурс] // Национальный центр электронного взаимодействия. – 14.09.2011. – Режим доступа : <http://nc.gov.ua/news>.

518. Эрмэ Г. Введение: эпоха демократии? / Г. Эрмэ // Международный журнал социальных наук. – 1991. – №1. – С. 12.

519. Этциони А. Демократизации недостаточно [Электронный ресурс] / А. Этциони // Россия в глобальной политике. – №2. – 2005. – Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/number/n_4819.

520. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Этциони. – М. : Ладомир, 2004. – 384 с.

521. Юськів Б. М. Теоретичні підходи до вивчення інформаційного чинника транскордонного співробітництва / Б. М. Юськів // Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва України : теоретичні аспекти [колект. моногр.] // А. М. Митко, Б. М. Юськів, Н. П. Карпчук; [наук. ред. Є. Б. Тихомирова; за заг. ред. Митко А. М.]. – Луцьк: Вежа-друк, 2013. – 268 с.

522. Яковлев Б. П. Теоретический анализ коммуникационной и коммуникативной компетентностей [Электронный ресурс] / Б. П. Яковлев, Л. С. Чистова // Успехи современного естествознания. – Сургут : Сургутский государственный университет, 2009. – № 6. – С.80–82. – Режим доступа : www.rae.ru/use/pdf/2009/06/2009_06_22.pdf.

523. Яковлев Д. Трансформація політичної влади в інформаційну добу <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1479/1/Вестник%20ОНУ%20Соц%20т%2012%20вып%206.364-370%2В.pdf>

524. Ярова Л. В. Соціальна політика як самостійний напрям діяльності Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Л. В. Ярова. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Perspekt/2011_3/Yarova.pdf.

525. Яррен О. Интернет – новые шансы для политической коммуникации? / О. Яррен // Актуальные проблемы Европы. Средства массовой информации и демократия в современном мире : [Сб. статей и рефератов] // [Под ред. Т. Г. Пархалина]; РАН, Ин-т науч. информ. по общ. наукам. – М. : РАН ИНИОН, 2002. – 200 с.

526. A semi-direct model for a more participative democracy [Electronic resource]. – Mode of access : <http://equalitybylot.wordpress.com/2011/04/02/a-semi-direct-model-for-a-more-participative-democracy/>.

527. Almond G. A. Functional Approach Comparative Politics / G. A. Almond, J. Coleman // Politics in Developing Areas. – Princeton, 1960. – P. 37–46.

528. Almond G. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations // G. Almond, S. Verba. – Princeton: Princeton University Press, 1963. – 392 p.

529. Alterrussia [Electronic resource]. – Mode of access : <http://alterrussia.ru/#!/bills>

530. An Integrated Approach to Theory and Research Edited by Stacks and Salwen [Electronic resource]. – Mode of access : <http://books.google.com/books?id=zEie4WvKAGAC&pg=PA75&dq=gatekeeping+concept&lr=#v=onepage&q=gatekeeping%20concept&f=false>.

531. Apter D. The Politics of Modernization / D. Apter. – The University of Chicago Press, 1967. – 481 p.

532. Arterton F. Teledemocracy: can technology protect democracy? / F. Arterton. – Roosevelt Center for American Policy Studies. – Sage Publications, 1987. – 224 p.

533. Bagdikian B. The Media Monopoly / B. Bagdikian. – 3rd edition. – Boston: Beacon Press, 1990. – 288 p.

534. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age / B. Barber. – San Francisco: University of California Press, 1984. – 320 p.

535. Barber B. Participatory Democracy / B. Barber // Encyclopedia of Democracy. – Vol. 3. – New York, 1995. – 923 p.

536. Barzilai-Nahon K. Gatekeeping: A critical review / K. Barzilai-Nahon // Annual Review of Information Science and Technology. – №43. – 2009. – P. 433–478.

537. Bass A. Z. Redefining the gatekeeper concept: A U.N. radio case study / A. Z. Bass // Journalism Quarterly. – №46. – 1969. – P. 59–72.

538. Beal B. The democratization of information [Electronic resource] / B. Beal. – 2005.

– 08 Mar. – Mode of access : <http://searchbusinessanalytics.techtarget.com/news/1507382/The-democratization-of-information>.

539. Becker T. The future of teledemocracy / T. Becker, C. Slaton. – Greenwood Publishing Group, 2000. – 230 p.

540. Bennett W. L. Gatekeeping and press-government relations: A multi-gated model of news construction / W. L. Bennett; [In L. L. Kaid (Ed.)] // Handbook of political communication research. – Mahwah, N.J., 2004. – 326 p.

541. Bernays E. Propaganda / E. Bernays. – 1928. – 159 p.

542. Better utilization of information technology in Norway [Electronic resource]. – Mode of access : <http://archive.bild.net/infosocnor.htm>.

543. Bimber B. Information and American democracy: technology in the evolution of political power / B. Bimber. – Cambridge University Press, 2003. – 268 p.

544. Bouras C. An electronic voting service to support decisionmaking in local government / C. Bouras, N. Katris, V. Triantafillou // Telematics and Informatics. – № 20. – 2003. – 257 p.

545. Brown R. M. The gatekeeper reassessed: A return to Lewin / R. M. Brown // Journalism Quarterly. – №59 (3). – 1979. – P. 595–601.

546. Bruce B. Images of Power. How the Image Makers Shape Our Leaders / B. Bruce. – London : Kogan Page Ltd, 1992. – P. 137.

547. Chase M. S. You've Got Dissent! Chinese Dissident Use of the Internet and Beijing's Counter-Strategies / M. S. Chase, J. C. Mulvenon. – Santa Monica : RAND, 2002. – 116 p.

548. Clift S. Online Consultations and Events Top Ten Tips for Government and CivicHosts v1.1 [Electronic resource] / S. Cliff. – Mode of access : <http://www.publicus.net>.

549. Clift S. The E-Democracy E-Book: Democracy is Online 2.0 [Electronic resource] / S. Cliff. – Mode of access : <http://www.publicus.net>.

550. Clift S. L. E-Government and Democracy. Representation and Citizen Engagement in the information age [Electronic resource] / S. L. Cliff. – Feb. – 2004. – Mode access : <http://www.publicus.net/e-government/>.

551. Clift S. Democracy is Online 2.0 [Electronic resource] / S. Cliff. – Mode of access : <http://www.publicus.net/articles/democracyisonline.html>.

552. Code of Practice on Consultation [Electronic resource] / Foreword by T. Blair // Regulatory Impact Unit, Cabinet Office. – Jan. – 2004. – Mode of access : <http://www.cabinetoffice.gov.uk/regulation/consultation/code.htm>.

553. Coglianesi C. E-Rulemaking: Information Technology and the Regulatory Process. Regulatory Policy Program Working Paper RPP200402 / C. Coglianesi. – Cambridge, MA:Center for Business and Government, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 2004. – 66 p.

554. Cohen J. Democracy and Liberty / J. Cohen; In Jon Elster, ed. // Deliberative Democracy. – New York: Cambridge University Press, 1998. – P. 185–231.

555. Committee to Protect Journalists. CPJ Delegation Meets with Moroccan Ambassador: Calls for Immediate Release of Jailed Editors [Electronic resource]. – Oct. 3. – New York, 2003. – Mode of access : <https://cpj.org/2003/10/cpj-talks-about-press-freedom-abuses-in-morocco-an.php#more>.

556. Corrado A. Elections in Cyberspace: Towards a New Era in American Politics / A. Corrado, C. Firestone. – Washington: TheAspenInstitute, 1996. – 114 p.

557. Corruption perceptions index, 2010 [Electronic resource] // Transparency International. – Mode of access : <http://www.transparency.org/content/download/55725/890310>.
558. Democracy in Developing Countries in Latin America/ [Diamond L., Hartlyn J., Linz J. J., Lipset S. M.] – Lynne Rienner, 1999. – 608 p.
559. Democracy in Developing Countries / [Diamond L., Linz J. J., Lipset S. M., eds.]. – London, 1989. – 594 p.
560. Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control / K. Deutsch. – New York: Free Press of Glencoe, 1966. – 316 p.
561. Digital Divide: The Three Stages [Electronic Resource] // Jakob Nielsen's Alertbox. – Nov. 20. – 2006. – Mode of access : <http://www.useit.com/alertbox/digital-divide.html>.
562. Dijk J. Digital democracy: issues of theory and practice / J. Dijk, K. Hacker. – SAGE, 2000 – 228 p.
563. Dimmick J. The Gate keeper: An uncertainty theory / J. Dimmick // Journalism Monographs. – № 37. – Nov. – 1974.
564. Document for the press. The revolutionary nature of the development of the new digital technologies [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.poliseurope.org>.
565. Downs A. An Economic Theory of Democracy / A. Downs. – Harper, 1957. – 310 p.
566. Dunn J. Democracy: A History / J. Dunn. – New York : Atlantic Monthly Press, 2006. – 253 p.
567. Dutton W. Digital democracy: electronic access to politics and services / W. H. Dutton. – Oxford, 1999. – 278 p.
568. Dutton W. H. Political Science Research on Teledemocracy / W. H. Dutton // Social Science Computer Review. – 1992. – vol. 10. – № 4. – P. 505–522.
569. Easton D. A Framework for Political Analysis / D. Easton. – 1979. – 158 p.
570. Easton D. The Political System: An Inquiry into the State of Political System / D. Easton. – N.Y. : McGraw-Hill, 1953. – 320 p.
571. e-democracy Programme [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.edemocracy.gov.uk/eDemocracy.htm>.
572. Editor and Publisher. – 1987. – April 4. – P. 6.
573. eEurope [Electronic resource]. – Mode of access : http://europa.eu.int/information_society/eeurope/index_en.htm.
574. E-government: analyses framework and methodology. Public Management Service. Public Management Committee. PUMA(2001)16/ ANN/REV1.
575. Epstein E. J. News from nowhere: Television and the news / E. J. Epstein. – New York : Random House, 1973.
576. Esser F. Auf der Suche nach dem Stimulus-Response-Model. Ein kritischer Beitrag zur Geschichtsschreibung der Medienwirkungsforschung [text] / F. Esser, H.-B. Brosius // Publikums- und Wirkungsforschung / A. Schorr (hrsg.). – Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2000. – S. 341–361.
577. Etzioni A. The New Golden Rule: Community and Morality in a Democratic Society / A. Etzioni. – New York : Basic Books, 1998. – 314 p.
578. Evaluation of the Use of New Technologies in Order to Facilitate Democracy in Europe // E-democratizing the Parliaments and Parties of Europe. – Geneva & Florence. – Oct. – 2003. – 45 p.
579. Freedom of the press, 2010 [Electronic resource]. – Freedom House, 2010. – Mode of access : <http://www.freedomhouse.org/uploads/pfs/371.pdf>.

580. Gerbner G. Mass Media and human communication theory / Sociology of Mass Media Communicators / G. Gerbner; [Ed. by D. McQuail]. – P. 38.
581. Gieber W. Across the desk: A study of 16 telegraph editors / W. Gieber // Journalism Quarterly. – №33. –1956. – P. 422–432.
582. Gillmor D. We Media [Electronic resource] / D. Gillmor. – Mode of access : <http://www.hypergene.net/wemedia/weblog.php>.
583. Glotz P. Chancen und Gefahren der Telekratie / P. Glotz // Die Neue Gesellschaft. – Frankfurter Hefte, 1995. – № 1. – S. 32–41.
584. Gronlund A. Electronic Government: Design, Applications and Management / A. Gronlund. – London, 2002. – 378 p.
585. Grossman L. The Electronic Republic: Reshaping Democracy in the Information Age / L. Grossman. – N. Y. : The Viking Press, 1995. – 304 p.
586. Habermas J. Between Facts and Norms / J. Habermas. – Cambridge: MIT Press. 1996. – 636 p.
587. Hagen M. A Typology of Electronic Democracy [Electronic resource] / M. Hagen. – Mode of access : http://www.uni-giessen.de/fb03/vinci/labore/netz/hag_en.htm.
588. Hague B. Digital democracy: discourse and decision making in the Information Age / B. Hague, B. Loader. – Routledge, 1999. – 227 p.
589. Harman M. D. Market size and local television news judgment / M. D. Harman // Journal of Media Economics. – № 2. – 1989. – P. 15–29.
590. Hill K. A. Ciberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet / K. A. Hill, J. E. Hughes. – Oxford, UK Rowman & Littlefield Publishers Inc., 1998. – P. 157.
591. Hollander R. video democracy: the vote-from-home revolution / R. Hollander. – Lomond Publications, 1985. – 161 p.
592. Holmes D. Virtual Politics. Identity and Community in Cyberspace / D. Holmes. — London, 1997. – 25 p.
593. Information Interaction [Electronic resource]. – Mode of access : [http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RIt\(uwsg.outt:l!ingosuklpxyio9](http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RIt(uwsg.outt:l!ingosuklpxyio9).
594. Inglehart R. Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence / R. Inglehart, C. Welzel. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 52 p.
595. Kamarck E. Visions of Governance in the 21st Century (Program) Governance.com: democracy in the information age / E. Kamarck, J. Nye. – Brookings Institution Press, 2002. – 192 p.
596. Karl T. L. Democratization around the Globe: Opportunities and Risks / T. L. Karl, Ph. C. Schmitter; Ed. by M. T. Klare, D. C. Thomas. – World Security. Challenges For a New Century. – N.Y., 1994. – P. 48.
597. Klijn E. H. Public management and policy networks: Foundations of a network approach to governance / E. H. Klijn, J. F. M. Koppenjan // Public management. – 2000. – № 2(2). – P. 58–135.
598. Kohonen T. Self-Organizing Maps / T. Kohonen. – Third Extended Edition. – New York, 2001. – 501 p.
599. Kroker A. Data Trash: the theory of the virtual class / A. Kroker, M. Weinstein // New World Perspectives. –Montreal, 1994. – 160 p.
600. Labergeand S. Exploring the world of lucid dreaming / S. Labergeand, H. Rheingold. – New York, 1999. – 335 p.
601. Landa D. Game Theory, Information, and Deliberative Democracy / D. Landa, A. Meirowitz. – New York University. – 39 p.

602. Laski H. J. *A grammar of politics* / H. J. Laski. – Yale University Press, 1925. – 672 p.
603. Lasswell H. D. *The Structure and Function of Communication in Society* / H. D. Lasswell; [Ed. : L. Bryson] // *The Communication of Ideas*. – N.Y. : Harper and Brothers, 1948. – P. 130.
604. Lazarsfeld P. *The People's Choice* / P. Lazarsfeld, B. Berelson, H. Gaudet. – N. Y. : Free Press, 1944. – 187 p.
605. Lewin K. *Frontiers in group dynamics, II: Channels of group life; social planning and action research*. *Human Relations* / K. Lewin. – 1947. – P. 1, 143–153.
606. Lijphart A. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries* / A. Lijphart. – New Haven and London, 1984. – 232 p.
607. Lilleker D. *Review Article: Politics, Citizens and Cyberspace* / D. Lilleker, N. Jackson // *European Journal of Communication*. – 2004. – Vol. 19 (3). – P. 403–408.
608. Linz J. *Totalitarian and authoritarian regimes* / J. Linz. – Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 2000. – 343 p.
609. Lipset S. M. *Political Man: The Social Bases of Politics* / S. M. Lipset. – Garden City: Doubleday, 1959. – 178 p.
610. Loader D. *Digital Democracy. Discourse and Decision-Making in the Information Age* / D. Loader. – New York, 2001. – 295 p.
611. London S. *Electronic Democracy* [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.scottlondon.com/reports/ed.html>.
612. Lucas R. *On the Mechanism of Economic Development* / R. Lucas // *J. of Monetary Economics*. 1988. – Vol. 22. – P. 3–42.
613. Lutz G. *Participation, information, and democracy: the consequences of low levels of participation and information for the functioning of democracy* / G. Lutz. – LIT Verlag Münster, 2006. – 245 p.
614. Madhavan N. *Is Internet Democracy under Threat in India?* [Electronic resource] / N. Madhavan // *Hindustan Times*. – 2011. – Mode of access : <http://www.hindustantimes.com/business-news/columnsbusiness/is-internet-democracy-under-threat-in-india/article1-787097.aspx>.
615. Maltese J. A. *Spin Control* / J. A. Maltese // *The White House Office of Communications and the Management of Presidential News*. – Chapel Hill. – London, 1992. – P. 3.
616. Manin B. *On Legitimacy and Political Deliberation* / B. Manin // *Political Theory*. – №15 (3). – 1987. – 338 p.
617. Mankiw G. *A Contribution to the Empirics of Economic Growth* / G. Mankiw, D. Romer, D. Weill // *Quarterly J. of Economics*. – 1992. – Vol. 107. – №2. – P. 407–437.
618. *Map of Freedom in the World* [Electronic resource] // Freedom House, 2011. – Mode of access : <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2011>.
619. Margolis M. *Prospect of the Internet Democracy* / M. Margolis, M. Gerson. – 2009. – 179 p.
620. Masuda Yo. *The Information Society as Post-Industrial Society* / Yo. Masuda. – Washington: World Future Society, 1981. – 171 p.
621. McClory J. *The New Persuaders: An international ranking of soft power* / J. McClory. – 2010. – 13 p.
622. McNelly J. T. *Intermediary communicators in the international flow of news* / J. T. McNelly // *Journalism Quarterly*. – №36 (1). – 1959. – P. 23–26.

623. Media Scandals: Morality and Desire in the Popular Culture Marketplace / Ed. by J. Lull, S. Hinerman. – N. Y. : Columbia University Press, 1997. – 272 p.
624. Meyrowitz J. No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour / J. Meyrowitz. – N.Y. : Oxford University Press, 1985. – P. 316–317.
625. Modernizing Government. Presented to Parliament by the Prime Minister and the Minister for the Cabinet Office by Command of Her Majesty [Electronic resource] // The Stationery Office. – March 1999. – Mode of access : <http://www.e-gorod.ru/eproject/whitepaper/4310.htm>.
626. Mytko A. Power and mass-media: adjusting of effective co-operation / A. Mytko // The Copernicus Journal of Political Studies. – № 2(2). – Toruń : Dom Wydawniczy DUET and Wydawnictwo Adam Marszałek, 2012. – P. 180–188.
627. Mytko A. Conceptual foundations of optimization processes of the information democracy in Ukraine / A. Mytko // Acta Prosperitatis : [Journal of Turība University]. – № 4. – Rīga: SIA «Biznesa augstskola Turība», 2013. – P. 33–47.
628. Mytko A. Legal information security of Ukraine / A. Mytko // Materials of the International Scientific-practical conference «Ukraine – Bulgaria – European Union: contemporary state and perspectives», (Bulgaria, Varna, 13-19 September 2012). – Херсон–Варна: Херсон, ПП Вишемирський В. С., 2012. – С. 268–271.
629. Mytko A. Prospects and challenges in information democracy / A. Mytko // Biznesa augstskolas Turība konferenču rakstu Krājums XIV starptautiskā zinātniskā konference «Radīt nākotni: komunikācija, izglītība, bizness», (30. Maijs, 2013. Gada, Rīga,). – Rīga: SIA «Biznesa augstskola Turība», 2013. – P. 25–32.
630. Nations in Transit [Electronic resource] // Freedom House. – 2010. – Mode of access: <http://freedomhouse.eu/images/Reports/NIT-2010-Belarusfinal.pdf>.
631. Negroponte N. Being Digital / N. Negroponte. – N. Y. : Alfred A. Knopf, 1995. – 243 p.
632. Neuman W. R. The Paradox of Mass Politics: Knowledge and Opinion in the American Electorate / W. R. Neuman. – Cambridge: Harvard University Press, 1986. – 20 p.
633. Newcomb T. An approach to the study of communicative acts / T. Newcomb // Psychological Review. – №60. – 1953. – P. 393–404.
634. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics / J. Nye. – New York: Public Affairs, 2004. – 191 p.
635. Nye J. The Future of American Power. Dominance and Decline in Perspective [Electronic resource] / J. Nye // Foreign Affairs. – 2010. – Vol. 89. – № 6. – Mode of access : <http://americanpowerblog.blogspot.com/2010/11/joseph-nye-and-future-of-american-power.html>.
636. O'Donnell G. Delegalive Democracy / G. O'Donnell // Journal of Democracy. – Jan. – 1994. – 73 p.
637. Ogden M. R. Politics in a Parallel Universe. Is there a future for Cyberdemocracy? / M. R. Ogden // Futures. – 1994. – Vol. 26. – № 7. – P. 713–729.
638. Ong W. Interfaces of the word: studies in the evolution of consciousness and culture / W. Ong. – Ithaca : Cornell UP, 1977. – P. 82.
639. Peña-López I. Jakob Nielsen's Digital Divide: The Three Stages [Electronic Resource] / I. Peña-López // ICTlogy. – №41. – February. – 2007. – Mode of access : <http://ictlogy.net/review/?p=504>.
640. Powell M. Tit for Tat on a Night Where Spin Is Master [Electronic Resource] / M. Powell // New York Times. – 2008. – 22 Feb. – Mode of access : http://www.nytimes.com/2008/02/22/us/politics/22scene.html?_r=0.

641. Press Freedom Index [Electronic Resource] // Reporters without borders. – Mode of access: <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2010,1034.html/>

642. Przeworski A. Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America / A. Przeworski. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 228 p.

643. Rapid Growth Market Soft Power Index Spring 2012 // Ernst & Young's Emerging Markets Center, SKOLKOVO Institute for Emerging Market Studies (SIEMS), 2012. – 24 p.

644. Rasmussen T. The Internet and Differentiation in the Political Public Sphere / T. Rasmussen // Nordicom Review. – 2007. – № 4. – P. 78.

645. Reese S. D. The roots of a sociology of news: Remembering Mr. Gates and social control in the newsroom / S. D. Reese, J. Ballinger // Journalism and Mass Communication Quarterly. – №78 (4). – 2000. – P. 641–658.

646. Rheingold H. Virtual community : Homesteading on the Electronic Frontier / H. Rheingold. – London, 2000. – 480 p.

647. Rhodes R. Policy Network in British Politics. A Critique of Existing Approaches // Policy Network in British Government / R. Rhodes, D. Marsh; [Ed. by D. Marsh, R. Rhodes]. – Oxford, 1992. – P. 14–15.

648. Rivers W. Responsibility in Mass Communication / W. Rivers, C. Christians, W. Schramm. – N.Y., 1980. – P. 285.

649. Riley Th. B. E-Governance to E-Democracy: Examining the Evolution [Electronic Resource] / Th. B. Riley, C. G. Riley // International Tracking Survey Report '03. – №5. – Commonwealth Centre for E-Governance. – 2003. – Mode of access <http://www.electronicgov.net>.

650. Roberts C. Gatekeeping theory: An evolution / C. Roberts // Communication Theory and Methodology Division Association for Education in Journalism and Mass Communication. – San Antonio, Texas, 2005. – 17 p.

651. Romer D. Advanced Macroeconomics / D. Romer. – N.Y., 1996. – P. 129–137.

652. Rushkoff D. Open Democracy [Electronic Resource] / D. Rushkoff. – Mode of access : <http://www.demos.co.uk/publications/opensourcedemocracy2>.

653. Rustow D. Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model / D. Rustow // Comparative Politics. – 1970. – Vol. 2. – P. 337–363.

654. Safire W. The Spinner Spun [Electronic Resource] / W. Safire // New York Times. – 1996. – 22 Dec. – Mode of access : <http://www.nytimes.com/1996/12/22/magazine/the-spinner-spun.html>.

655. Schmalz-Bruns R. Internet-Politik. Zum demokratischen Potenzial der neuen Informations- und Kommunikations technologien / R. Schmalz-Bruns, G. Simons, R. Martinsen, T. (Hrsg) Saretzki // Politik und Technik. PVS Sonderheft. – Opladen, 2001. – 147 s.

656. Schmitter Ph. C. What Democracy is ... and is not / Ph. C. Schmitter, T. L. Karl // Journal of Democracy. – 1991. – Vol. II. – P. 78.

657. Schmitter Ph. The International Context for Contemporary Democratization: Constraints and Opportunities upon the Choice of National Institutions and Policies / Ph. Schmitter. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 221 p.

658. Schramm W. The Beginnings of Communication Study in America: A Personal Memoir / W. Schramm. – Thousand Oaks, CA: Sage. – 218 p.

659. Schramm W. How Communication Works / [Ed. W. Schramm] // Process and Effects of Mass Communication. – Urbana : University of Illinois Press, 1954. – P. 3–10.

660. Seipel P. Copyright, Information Technology, and the Edifice of Knowledge / P. Seipel. – Sweden, 1998. – P. 1–25.
661. Shane P. Democracy online: the prospects for political renewal through the Internet / P. Shane. – Routledge, 2004. – 279 p.
662. Shoemaker P. J. Media Gatekeeping // M. B. Salwen, D. W. Stacks; [P. J. Shoemaker] // An integrated approach to communication theory and research. – Mahwah, N. J. : Lawrence Erlbaum Associates, 1996. – P. 79–91.
663. Shultz A. Theorie der Relevanz / A. Shultz. – Frankfurt am Mein : Surkamp, 1981. – 211 s.
664. Singer J. B. The metro wide web: Changes in newspapers' gatekeeping role online / J. B. Singer // Journalism and Mass Communication Quarterly. – №78 (1). – 2001. – P. 65–80.
665. Snider P. Mr. Gates revisited: A 1966 version of the 1949 case study / P. Snider // Journalism Quarterly. – № 44 (Autumn). – 1967. – P. 419–427.
666. Snider J. H. Democracy On-Line. Tomorrow's Electronic Electorate / J. H. Snider // The Futurist. – 1994. – September-October. – P. 15–19.
667. Sparrow A. A good day' for No10 to bury Jo Moore's career [Electronic resource] / A. Sparrow // Telegraph (London). – 2002. – 16 Feb. – Mode of access: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1385043/A-good-day-for-No10-to-bury-Jo-Moores-career.html/>
668. Sparrow A. Sept 11: 'a good day to bury bad news [Electronic resource] / A. Sparrow // Telegraph (London). – 2001. – 10 Oct. – Mode of access: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1358985/Sept-11-a-good-day-to-bury-bad-news.html>.
669. Stauber J. Book Review: The Father of Spin: Edward L. Bernays & The Birth of PR by Larry Tye [Electronic resource] / J. Stauber, R. Sheldon // PR Watch (Second Quarter 1999). – Vol. 6. – №2. – Mode of access: http://subliminalis.eu.pn/context/images/The_Father_of_%20Spin_%20Edward_L_Bernays_and_The_Birth_of_%20PR.pdf.
670. Surtz. H. Spin Cycle / H. Surtz // How the White House and the Media Manipulate the News. – New York, 1998. – P. 12.
671. The e-Government Imperative. – Paris: OECD, 2003. – 204 p.
672. The information society [Electronic resource]. – Mode of access: <http://europa.eu.int/en/comm/dg10/infcom/euromove/info-soc/en/infosoc.htm#ch9>.
673. The Theory of Democracy Revisited. – Chatham, N.J : Chatham House, 1987. – 247 p.
674. The World Factbook: Russia [Electronic resource] // Central Intelligence Agency. – 2011. – Mode of access : <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/rankorder/2001rank.html?countryName=Russia&countryCode=rs®ionCode=cas&rank=7#rs>.
675. Thornton A. Does Internet Create Democracy? [Electronic resource] / A. Thornton. – 2002. – Mode of access : <http://www.wr.com.au/democracy/index.html>.
676. Tranakas P. Addendum – Democracy & Information Communication Technology / P. Tranakas // Lulu.com. –2009. – 32 p.
677. Transitions from Authoritarian Rule / [O'Donnell G., Scmitter Ph. C., Whitehead L., eds.]. – Baltimore & London, 1986. – Vol. 4. – 17 p.
678. Troidahl V.C. A Field Test of a Modified Two-Step-Flow of Communication Model / V. C. Troidahl // Public Opinion Quaterly. – 1966. – Vol. 30. – P. 609–623.
679. Tsagarousianou R. Cyberdemocracy: technology, cities, and civic networks / R. Tsagarousianou, D. Tambini. – Routledge, 1998. – 185 p.

680. Vartanova E. Digital divide and the changing political/media environment of post-socialist Europe / E. Vartanova // *International Communication Gazette*. – 64 (5). – 2002. – P. 449–465.
681. Vartanova E. Digital Divide as a Problem of Information Society / E. Vartanova, O. Smirnova // *World of Media: Yearbook of Russian Media and Journalism Studies*. – 2009.
682. Watts D. *Political Communication Today* / D. Watts. – Manchester etc., 1997. – P. 121.
683. Westley B. H. A conceptual model for communications research B. H. Westley, M. S. Jr. MacLean // *Journalism Quarterly*. – №34. – 1957. – P. 31–38.
684. What is a Spin Doctor? [Electronic resource] // wiseGEEK. – Mode of access : <http://www.wisegeek.com/what-is-a-spin-doctor.htm>.
685. Whetmore E. *Mediamerica. Form, Content and Consequence of Mass Communication* / E. Whetmore. – Belton, California, 1982. – P. 12.
686. White D. *Introduction to Mass Communications Research* / D. White. – Louisiana state university press, 1958.
687. White D. *Mass Culture: The Popular Arts in America, con Bernard Rosenberg* / D. White. – 1957. – 561 p.
688. White D. The gatekeeper: A case study in the selection of news. / D. White // *Journalism Quarterly*. – № 27. – 1950. – P. 383–390.
689. Whitehead L. *The International Dimension of Democratization: A Survey of the Alternatives the International* / L. Whitehead // *Political Science Association Congress*. – Buenos Aires, 1991. – 444 p.
690. Wilhelm A. *Democracy in the Digital Age: challenges to political life in cyberspace* / A. Wilhelm. – Routledge, 2000. – 184 p.
691. Williams B. A. Unchained reaction: the collapse of media gatekeeping and the Clinton-Lewinsky scandal / B. A. Williams & M. X. D. Carpini // *Journalism*. – №1. – 2000. – P. 61–85.
692. World internet usage and population statistics [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>.
693. Worldwide Internet Users Top 1 Billion in 2005.USA Reach Nearly 200M Internet Users [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://c-i-a.com/pr0106.htm>.

Для нотаток

*Позиції в списку літератури та джерел після 452 додавати 1
(тобто під позицією 452 – джерело 453)*

Для нотаток

Наукове видання

Митко Антоніна Миколаївна

Інформаційна демократія: реалії та виклики часу

Монографія

Редактор і коректор: *канд. філол. наук, доц. Т. В. Здіховська*
Верстка: *А. М. Митко*

Підп. до друку 21.11.2014 р. Формат 60x84 ¹/₁₆. Обсяг 23,25 ум. друк. арк.,
23,18 обл.-вид. арк. Наклад 300 пр. Зам. 627. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Бойка, 1, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.